

20. Жуковський А. Попередні підсумки місячника громадського огляду загального навчання та політехнізації шкіл на Україні // Рад. освіта. – 1931. – №2. – С. 44 – 56.
21. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.184. – 124 арк.
22. Державний архів Київської області. – Ф. Р-510. – Оп. 1. – Спр. 93.– 338 арк.
23. Державний архів Хмельницької області. - Ф. Р-670. – Оп. 1. – Спр. 2. – 205 арк.

Николина И.И., Вознюк О. Н. РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПА ПОЛИТЕХНИЗМА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ УКРАИНЫ В КОНЦЕ 20-Х – В НАЧАЛЕ 30-Х ГГ. XX В.

В статье проанализирована политика правительства относительно решения проблемы по внедрению политехнизации учебы и отражена особенность становления и динамика роста соответствующей сети школ в Украине в конце 20-х – в начале 30-х гг. XX ст.

Ключевые слова: Украинская ССР, политехническая общеобразовательная школа, концепция и модель образования.

Nikolina I.I., Voznjuk O. N. REALIZATION OF PRINCIPLE OF POLYTECHNICAL AT GENERAL SCHOOL OF UKRAINE AT THE END 1920S – THE EARLY 1930 S.

In the article the policy of imperious structures is analyzed in relation to working out problems on introduction of polytechnical of studies and the features of becoming and loud speaker of growth of the proper network of schools are reflected in Ukraine at at the end 1920s – the early 1930s.

Key words: the Ukrainian SSR, polytechnical education school, the model of education.

УДК 94(477)»1925-1926»

В.А. Тучинський

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ В МОЛДАВСЬКІЙ АВТОНОМНІЙ СОЦІАЛІСТИЧНІЙ РАДЯНСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ У 1925 – 1926 РР.

У статті зроблено спробу дослідити особливості та основні напрямки соціального страхування в МАСРР у 1925–1926 рр. Особливу увагу приділено характеристиці нормативних документів, що регулювали діяльність органів соцстраху, формуванню мережі соціального страхування та допомоги по безробіттю.

Ключові слова: соціальне страхування, страхові каси, реформи, безробіття, пенсії та допомоги, самофінансування.

Реформування системи соціального захисту в сучасній Україні потребує переосмислення суті та ролі соціального страхування в минулому. Особливо цікавим у цьому сенсі видається період запровадження та здійснення нової економічної політики, коли перед правлячою більшовицькою партією постало актуальне і нині завдання: поєднати курс на запровадження елементів ринкової економіки із ефективною системою соціального захисту населення.

Складовою частиною страхової системи УСРР були органи соціального страхування Молдавської Автономної Соціалістичної Радянської Республіки, що існувала на лівобережжі Дністра у 1924-1940 рр. Актуальність теми публікації зумовлюється також і тим, що 1925–1926 фінансовий рік виявився найбільш вдалим для результатів роботи органів соціального страхування Автономної Республіки.

Історіографічний аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури з визначеної автором проблематики свідчить про відсутність цілісного наукового дослідження про діяльність органів соціального страхування в Молдавській Автономній Республіці. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. з'явилася кілька узагальнюючих праць про діяльність органів соцстраху УРСР у 20 – 30-х рр. ХХ ст. Найціннішою із них є фундаментальна праця О.Мельничука [1]. Значну кількість фактичного матеріалу із вказаної проблеми містить дослідження В.Шарпатового [2]. Окремі аспекти соціального страхування в Республіці досліджували історики самопроголошеної Придністровської Молдавської Республіки [3].

Автор публікації ставить за мету дослідити основні напрямки та особливості соціального страхування в МАСРР у 1925 – 1926 рр.

Перехід більшовиків до НЕПу навесні 1921 р. викликав зміни у соціальній політиці. Обмежені фінансові ресурси держави не давали змоги забезпечувати потерпілих від соціальних ризиків через надання адресних соціальних допомог із державного бюджету. Зважаючи на це, декретом РНК УСРР від 10 грудня 1921 р. на території України запроваджувалося соціальне страхування як нова організаційно-правова форма соціального захисту населення [4, с. 59].

Широкомасштабне запровадження соціального страхування в Україні вимагало, насамперед, визначення єдиної організаційної структури та правового статусу центральних та місцевих органів. Тому вже постановою РНК УСРР від 26 грудня 1921 р. було затверджене положення про створення Управління соціального страхування, органу, на який покладалося безпосереднє втілення в життя основ законодавства про соціальне страхування в Україні [5, арк. 29]. Таке Управління сформувалося із самого початку як спільний орган НКСЗ УСРР та Південного бюро ВЦРПС, згодом під назвою «Головне управління соціального страхування, Головоцстрах, ГУСС» знаходилося при Наркоматі соціального забезпечення, а з лютого 1923 р. – при Наркоматі праці. Окрім НКСЗ, з утворенням СРСР управління було підпорядковане Центральному управлінню соціального страхування (ЦУСС) у Москві. 3 травня 1922 р. Головоцстрах УСРР переводився на повне самофінансування [6, с. 68].

Страховий апарат на місцях представляли районні та окружні страхові каси. У квітні 1922 р. у «Віснику соціального забезпечення» був надрукований проект статуту районної каси соціального страхування [7, с. 39 – 46], який остаточно затвердили на нараді завідувачів собезів 18 травня 1922 р. Тимчасове положення про окружні страхові каси вступало в дію на підставі Постанови НКП УСРР від 27 липня 1926 р. [8, с. 1298]. Для проведення соціального страхування в місцевостях, віддалених від страхових кас із кількістю застрахованих недостатньою для їх створення, за постановою НКП УСРР від 23 серпня 1923 р. засновувалися страхові пункти та посади уповноважених страхових кас [9, с. 29].

Остаточне формування страхової мережі в Україні відбулося на кінець 1925–1926 фінансового року. Так на 1 жовтня 1926 р. в Україні нараховувалося 40 окружних кас, одна республіканська каса в Молдавській Автономній Соціалістичній Радянській Республіці (МАСРР) та одна транспортно-будівельна – у Дніпропетровську. На місцях розгорнули свою діяльність 222 страхових пункти та 316 страхових уповноважених. По Україні нараховувалося 101800 страхувальників, 1382918 застрахованих. На кожен касу в середньому припадало 2424 страхувальники та 32927 застрахованих [10, с. 7].

Органи соціального страхування МАСРР на цей час були представлені однією республіканською касою та чотирма страховими пунктами. Протягом року чисельність застрахованих в них збільшилася від 7864 до 9687 осіб, з них жінки становили – 1979 осіб (20,4%), підлітки – 355 (3,7%). Всього на 1 жовтня 1926 р. по центральній касі Автономної Республіки нараховувалося 5079, Тираспольському пункту – 1481, Рибницькому пункту – 1058, Ананьєвському пункту – 816, Бирзульському пункту – 1253 особи. Кількість частково застрахованих протягом року зросла від 168 до 1183 осіб [11, с. 15].

Основні складові фінансової системи соцстраху були закріплені в Кодексі законів про працю УСРР 1922 р. За ст. 177 Кодексу джерелами коштів на забезпечення застрахованих в Україні слугували: а) страхові внески, встановлені в процентному відношенні до заробітної плати; б) пеня, нарахована на страхувачів за несплату в строк страхових внесків; в) штрафи, що накладалися на страхувачів за недотримання положень закону та правил про працю та соціальне страхування; г) відсотки на капітали та доходи від діяльності підприємств, установ та інших надходжень. Сплата страхових внесків покладалася на підприємства, установи, господарства та осіб, що використовували найману працю. Звільнення працівників від внесення страхових внесків розглядалося більшовиками як найвагоміше досягнення у сфері соціального страхування [12, с. 175].

Протягом 1925 – 1926 рр. кількість підприємств та установ, що перебували на обліку страхових кас Автономної Республіки зросла від 1334 до 2104. Середній тариф страхових внесків складав 13,4% від фонду заробітної плати, в той час як по Україні – 12,6% [11, с. 25-26]. Для страхувачів було нараховано 722919 крб. страхових внесків, з яких страховим органам вдалося зібрати 666393 крб., що складало 92, 18% і було одним із найнижчих показників по Україні [11, с. 29]. Сума заборгованості між установами та підприємствами розподілилася так: підприємства державного бюджету – 3086 крб., підприємства місцевого бюджету – 7274 крб., змішані – 588 крб, госпрозрахункові – 24788 крб., кооперативні – 13151 крб., приватні – 11742 крб., наймачі домашньої прислуги – 52 крб. [11, с. 30].

Фінанси соціального страхування акумулювалися у відповідних фондах. Операційні фонди соціального страхування розподілялися на такі: фонд соціального страхування на випадок тимчасової непрацездатності, материнства та додаткових видів забезпечення (фонд «А»); фонд страхування на випадок інвалідності та забезпечення членів сімей, застрахованих у випадку смерті чи безвісної відсутності останніх (фонд «Б»); фонд страхування на випадок безробіття (фонд «В»); фонд лікарняної допомоги (фонд «Г»). Усі фонди використовувалися місцевими органами соціального страхування на виплату допомог і пенсій та покриття організаційних витрат. Частина фонду «Г» передавалася місцевому відділу охорони здоров'я (підвідділу робітничої медицини). Суми, що надходили до соціального страхування у вигляді штрафів, розподілялися рівномірно між фондами «А», «Б», «В» [13, с. 38]. У 1925 р. замість колишніх чотирьох встановлювалися два види страхових фондів: пенсій та допомог, фонд лікарняної допомоги.

Для зміцнення фондів територіальних страхових кас та виділення коштів на проведення профілактичних заходів і покриття організаційних витрат Головного управління соціального страхування УСРР запроваджувалися всеукраїнські фонди [14, с. 82]. На 1 жовтня 1926 р. фонди страхових органів МАСРР характеризувалися такими показниками: фонд допомог і пенсій – 482843 крб., фонд лікарняної допомоги – 144469 крб. Водночас місцевими органами соціального страхування було перераховано до всеукраїнських фондів: допомог і пенсій – 36129 крб., лікувальної допомоги – 27279 крб. [11, с. 113].

За рахунок страхових коштів застраховані в Україні претендували на забезпечення допомогами та пенсіями у разі безробіття, тимчасової та постійної втрати працездатності, надання медичної, профілактичної та додаткових допомог. На основі статистичних даних спробуємо продемонструвати практику соціального страхування в Автономній Республіці у 1925 – 1926 фінансовому році, який виявився найбільш вдалим для страхових органів.

Так протягом звітнього періоду в МАСРР було зафіксовано 9725 звернень за допомогою з тимчасової непрацездатності, яким оплачено 77348 днів, що у розрахунку на 100 застрахованих в рік складало 828 днів [11, с. 43]. Загалом на виплату допомоги тимчасово непрацездатним було виплачено 171678 крб., з яких: на промисловий травматизм – 11197, хворобу – 146274, карантин – 1034, вагітність та пологи – 13172 крб. Середній розмір допомоги складав 2 крб. 22 коп. на день [11, с. 47].

Допомогу із безробіття в Автономній Республіці протягом зазначеного періоду отримували щомісячно 560 осіб, що складало 57,8 особи на 1000 застрахованих. Розмір щомісячної допомоги безробітного складав в середньому 11 крб. 40 коп. (по Україні – 16 крб.) Серед безробітних 13,2% складали жінки, 3,8% – підлітки [11, с. 82].

Серед додаткових допомог страховими органами МАСРР протягом досліджуваного періоду було використано: на догляд за новонародженим – 24934 крб., на годування дитини – 49027 крб., на поховання – 9382 крб. При цьому розміри допомоги становили, відповідно – 17 крб., 50 коп., 4 крб. 40 коп. та 35 крб. [13, с. 90 – 91]. За рахунок страхових коштів протягом року було відправлено: на курорти – 152, в санаторії – 121, будинки відпочинку – 517 осіб. Робітники від станка, що пройшли через санаторії та будинки відпочинку, складали 53,7% [11, с. 25].

Практична діяльність органів соціального страхування МАСРР із забезпечення пенсіями застрахованих характеризується наступними показниками. У середньому, протягом року пенсії отримували щомісяця 227 інвалідів праці, 163 сім'ї, що втратили годувальника та 55 працівників освіти. Загалом кожен місяць пенсіями забезпечувалися 454 застраховані, що складало 46,86 осіб на 1000 застрахованих [11, с. 50-51]. Середній розмір місячної пенсії інвалідів праці становив: через загальне захворювання – 13 крб., травматизм – 16 крб. 59 коп.. Сім'ї, що втратили годувальника через загальне захворювання, отримували 8 крб. 94 коп., через смерть на виробництві – 16 крб. 59 коп. Загалом на пенсійне забезпечення застрахованих у 1925 – 1926 рр. було витрачено 57814 крб., з них: на виплату пенсій інвалідам праці – 40348 крб. (69,79%), сім'ям, що втратили годувальника – 17466 крб. (30,21%) [13, с. 61 – 62].

Отже, у 1925 – 1926 рр. органи соціального страхування Молдавської Автономної Республіки виступали невід'ємною складовою страхової системи УСРР. Через їхню діяльність відбувалося забезпечення потерпілих допомогами та пенсіями у разі настання соціальних ризиків. Незважаючи на незначні обсяги поширення соціального страхування та відносно невисокі розміри допомог та пенсій, діяльність страхових органів Автономної Республіки була важливою складовою соціального захисту населення в умовах ринкових перетворень.

Перспективним у висвітленні даної тематики є дослідження особливостей організації та проведення соціального страхування в МАРСР у 30-х рр., в умовах існування тоталітарної моделі політичного устрою СРСР.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мельничук О.А. Соціальне страхування в радянській Україні (20 – 30-ті рр. ХХ ст. – Вінниця, 2009.
2. Шарпатий В.Г. Соціальне забезпечення в УРСР (20 – 30-ті роки ХХ ст.). – К., 2006.
3. История Приднестровской Молдавской Республики. В 2-х т. – Тирасполь, 1996. – Т.1.
4. СУ УССР. – 1922. – №4.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 348. – Оп.1. – Спр.572.
6. СУ УССР. – 1922. – №6.
7. Нормальный устав страховой кассы // Вестник социального обеспечения. – 1922. – №4.
8. Данилова Е.Н. Действующее законодательство о труде Союза ССР и союзных республик. – М.: Вопросы труда, 1927. – Т.П.
9. О страховых пунктах и уполномоченных страховых касс. Положение НКТ СРСР от 23 августа 1923 г. // Вопросы страхования. – 1923. – №34.
10. Минц М. Страховые органы на Украине: построение и функции // Вопросы страхования. – 1927. – №12;
11. Социальное страхование на Украине в 1925 – 1926 гг. – Харьков: Изд. НКТ УССР, 1927.
12. Кодекс законов о труде 1922 г. – Харьков, 1923.
13. Баевский И. Л. Практика социального страхования в СССР. – М.: Вопросы труда, 1925.
14. Фрейман И.И. Финансовая система социального страхования. Свод правил, регулирующих финансовые взаимоотношения органов соцстраха со страхователями – Харьков: Вопросы труда, 1927.

Тучинский В.А. СОЦИАЛЬНОЕ СТРАХОВАНИЕ В МОЛДАВСКОЙ АВТОНОМНОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ В 1925 – 1926 ГГ.

В статье исследуются особенности и главные направления социального страхования в МАРСР в 1925 – 1926 гг. Особое внимание уделяется характеристике нормативных документов, которые регулировали деятельность органов соцстраха, формирования сети социального страхования, а также помощи по безработице.

Ключевые слова: социальное страхование, страховые кассы, реформы, безработица, пенсии и субсидии, самофинансирование.

Tuchynskiy V. A. SOCIAL INSURANCE IN MOLDOVA AUTONOMOUS SOVIET REPUBLIC IN 1925-1926

The article explores the traits of social insurance in MASR during 1925-26. Precise attention is paid to characteristics of documents which regulated social insurance, formed the network of social insurance and unemployment benefits.

Key words: Social insurance, social fund, reforms, unemployment, pension and subsidy, self-financing.

УДК 94(477) «192/193»: 338.45

О.О. Слободинський

ОСОБЛИВІ РИСИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В 20-Х – НА ПОЧАТКУ 30-Х РР. ХХ СТ.

Автор досліджує особливості розвитку промисловості України у період 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: промисловість, нова економічна політика, індустріалізація.

Проблеми розвитку промисловості та індустріалізації періоду 20 – 30-х років ХХ століття розглядали у своїх працях вітчизняні [4, 5] й зарубіжні дослідники [2, 3, 7, 8.]. Однак і сьогодні, на початку ХХІ століття, в час розбудови економіки незалежної Української держави, уроки історії є вкрай важливими. З огляду на це тема нашого дослідження є актуальною.

Перспективним у висвітленні даної тематики є дослідження особливостей організації та проведення соціального страхування в МАРСР у 30-х рр., в умовах існування тоталітарної моделі політичного устрою СРСР.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мельничук О.А. Соціальне страхування в радянській Україні (20 – 30-ті рр. XX ст. – Вінниця, 2009.
2. Шарпаций В.Г. Соціальне забезпечення в УРСР (20 – 30-ті роки XX ст.). – К., 2006.
3. История Приднестровской Молдавской Республики. В 2-х т. – Тирасполь, 1996. – Т.1.
4. СУ УССР. – 1922. – №4.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 348. – Оп.1. – Спр.572.
6. СУ УССР. – 1922. – №6.
7. Нормальный устав страховой кассы // Вестник социального обеспечения. – 1922. – №4.
8. Данилова Е.Н. Действующее законодательство о труде Союза ССР и союзных республик. – М.: Вопросы труда, 1927. – Т.П.
9. О страховых пунктах и уполномоченных страховых касс. Положение НКТ СРСР от 23 августа 1923 г. // Вопросы страхования. – 1923. – №34.
10. Минц М. Страховые органы на Украине: построение и функции // Вопросы страхования. – 1927. – №12;
11. Социальное страхование на Украине в 1925 – 1926 гг. – Харьков: Изд. НКТ УССР, 1927.
12. Кодекс законов о труде 1922 г. – Харьков, 1923.
13. Баевский И. Л. Практика социального страхования в СССР. – М.: Вопросы труда, 1925.
14. Фрейман И.И. Финансовая система социального страхования. Свод правил, регулирующих финансовые взаимоотношения органов соцстраха со страхователями – Харьков: Вопросы труда, 1927.

Тучинский В.А. СОЦИАЛЬНОЕ СТРАХОВАНИЕ В МОЛДАВСКОЙ АВТОНОМНОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ В 1925 – 1926 ГГ.

В статье исследуются особенности и главные направления социального страхования в МАРСР в 1925 – 1926 гг. Особое внимание уделяется характеристике нормативных документов, которые регулировали деятельность органов соцстраха, формирования сети социального страхования, а также помощи по безработице.

Ключевые слова: социальное страхование, страховые кассы, реформы, безработица, пенсии и субсидии, самофинансирование.

Tuchynskiy V. A. SOCIAL INSURANCE IN MOLDOVA AUTONOMOUS SOVIET REPUBLIC IN 1925-1926

The article explores the traits of social insurance in MASR during 1925-26. Precise attention is paid to characteristics of documents which regulated social insurance, formed the network of social insurance and unemployment benefits.

Key words: Social insurance, social fund, reforms, unemployment, pension and subsidy, self-financing.

УДК 94(477) «192/193»: 338.45

О.О. Слободинський

ОСОБЛИВІ РИСИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В 20-Х – НА ПОЧАТКУ 30-Х РР. XX СТ.

Автор досліджує особливості розвитку промисловості України у період 20-х – на початку 30-х рр. XX ст.

Ключові слова: промисловість, нова економічна політика, індустріалізація.

Проблеми розвитку промисловості та індустріалізації періоду 20 – 30-х років XX століття розглядали у своїх працях вітчизняні [4, 5] й зарубіжні дослідники [2, 3, 7, 8.]. Однак і сьогодні, на початку XXI століття, в час розбудови економіки незалежної Української держави, уроки історії є вкрай важливими. З огляду на це тема нашого дослідження є актуальною.

.....
Мета нашої статті: аналіз нової економічної політики в СРСР загалом і досягнень і прорахунків індустріалізації в УРСР зокрема.

Перед розглядом питання розвитку промисловості, спробуємо розібратися в особливостях даного періоду, тому що великий проміжок цього періоду займала нова економічна політика.

Нова економічна політика (НЕП) — економічна політика, яка проводилася в Радянських республіках, починаючи з 1921 року. Була прийнята весною 1921 року X з'їздом РКП(б), змінила політику «воєнного комунізму», що проводилася упродовж Громадянської війни. Нова економічна політика мала на меті відновлення народного господарства й подальший перехід до соціалізму. Головний зміст НЕП — використання ринку й різних форм власності, залучення іноземного капіталу у формі концесій, проведення грошової реформи (1922–1924), в результаті якої рубль став конвертованою валютою. НЕП дозволив швидко відновити господарство, зруйноване Першою світовою і Громадянською війнами.

Зазначимо, що декретом ВЦВК від 23 березня 1921 року, прийнятим на підставі вирішень X з'їзду РКП(б), продрозкладка була скасована й замінена продподатком, який був приблизно удвічі нижчим. Значне послаблення дало певну стимул-реакцію до розвитку виробництва утомленому від війни селянству.

Із резолюції XII з'їзду РКП(б), квітень 1923 року, видно, що відродження державної промисловості при загальній господарській структурі нашої країни знаходитиметься в найтіснішій залежності від розвитку сільського господарства, необхідні оборотні кошти повинні утворитися в сільському господарстві як надлишок сільськогосподарських продуктів над вжитком села, перш ніж промисловість зможе зробити рішучий крок вперед. Але настільки ж важливо для державної промисловості не відставати від землеробства, інакше на основі останнього створилася б приватна індустрія, яка, врешті-решт, поглинула б або розсмоктала державну. Вижити може лише така промисловість, яка дає більше, ніж поглинає. Промисловість, що живе за рахунок бюджету, тобто за рахунок сільського господарства, не могла б створити стійкої і тривалої опори для пролетарської диктатури. Питання про створення в державній промисловості додаткової вартості – є питання про долю Радянської влади, тобто про долю пролетаріату.

Радикальні перетворення сталися і в промисловості. Главки були скасовані, а замість них створені трести – об'єднання однорідних або взаємозв'язаних підприємств, що отримали повну господарську й фінансову незалежність, аж до права випуску довгострокових облігаційних позик. Вже до кінця 1922 р. близько 90% промислових підприємств були об'єднані в 421 трест, причому 40% з них було централізованого, а 60% — місцевого підпорядкування. Трести самі вирішували, що виробляти й де реалізовувати продукцію. Підприємства, що входили в трест, знімалися з державного постачання й переходили до закупівель ресурсів на ринку. Законом передбачалося, що «державна скарбниця за борги трестів не відповідає» [2, с.56].

У промисловості й інших галузях СРСР була відновлена грошова оплата праці, введені тарифи, зарплати, що виключають зрівнялівку, і зняті обмеження для збільшення заробітків при зростанні виробітку. Були ліквідовані трудові армії, скасовані обов'язкова трудова повинність і основні обмеження на зміну роботи. Організація праці будувалася на принципах матеріального стимулювання, що прийшли на зміну позаекономічному примусу «військового комунізму». Абсолютна чисельність безробітних, зареєстрованих біржами праці, в період Непу зросла (з 1,2 млн. осіб на початку 1924 р. до 1,7 млн. осіб на початку 1929 р.), але розширення ринку праці було ще значнішим (чисельність робітників і службовців у всіх галузях народного господарства збільшилася з 5,8 млн. в 1924 р. до 12,4 млн. в 1929 р.), так що фактично рівень безробіття знизився [1, с.78].

У промисловості й торгівлі виник приватний сектор: деякі державні підприємства були денационалізовані, інші – здані в оренду; було дозволено створення власних промислових підприємств приватним особам з числом зайнятих не більше 20 осіб, якщо підприємство було без двигуна і 10 осіб, якщо із двигуном (пізніше ця «стеля» була піднята). Серед орендованих «приватниками» фабрик були й такі, які налічували 200 – 300 осіб, а в цілому на частку приватного сектора в період Непу доводилося біля п'ятої частини промислової продукції, 40–80% роздрібною торгівлі й невелика частина оптової торгівлі.

Низку підприємств було здано в оренду іноземним фірмам у формі концесій. У 1926 – 27 рр. нараховувалося 117 угод такого виду. Вони охоплювали підприємства, на яких працювало 18 тис. осіб і випускалося ледве більше 1% промислової продукції. У деяких

галузях, однак, питома вага концесійних підприємств і змішаних акціонерних суспільств, в яких іноземці володіли частиною паю, була вагомою: у видобутку свинцю і срібла – 60%; марганцевої руди – 85%; золота – 30%; у виробництві одягу і предметів туалету – 22% [1, с.93].

Бурхливо розвивалася кооперація всіх форм і видів. Роль виробничих кооперативів у сільському господарстві була незначною (у 1927 р. вони давали лише 2% всієї сільськогосподарської продукції й 7% товарної продукції), зате простими первинними формами — збутовою, постачальницькою і кредитною кооперацією – було охоплено до кінця 1920-х більше половини всіх селянських господарств. До кінця 1928 р. невиробничою кооперацією різних видів, передусім селянською, було охоплено 28 млн. осіб (у 13 разів більше, ніж в 1913 р.). В осуспільненій роздрібній торгівлі 60 – 80% доводилося на кооперативну і лише 20 – 40% – на власне державну, в промисловості в 1928 р. 13% всієї продукції давали кооперативи. Існувало кооперативне законодавство, кредитування, страхування [2, с.120].

Замість знецінених і фактично відкинутих грошовим обігом совзнаків у 1922 р. був початий випуск нової грошової одиниці – червінців, що мали золотий вміст і курс в золоті (1 червінець = 10 дореволюційним золотим рублям = 7.74 г чистого золота). У 1924 р. совзнаки, що швидко витіснялися червінцями, взагалі припинили друкувати і вилучили з обігу; у тому ж році був збалансований бюджет і заборонено використання грошової емісії для покриття витрат держави; були випущені нові казначейські квитки – рублі (10 рублів = 1 червінцю). На валютному ринку, як усередині країни, так і за кордоном, червінці вільно обмінювалися на золото й основні іноземні валюти за довоєнним курсом царського рубля (1 американський долар = 1.94 рубля) [5, с.25].

Відродилася кредитна система. У 1921 р. був відтворений Держбанк СРСР, що почав кредитування промисловості й торгівлі на комерційній основі. У 1922 – 1925 рр. був створений цілий ряд спеціалізованих банків: акціонерні, в яких пайовиками були Держбанк, синдикати, кооперативи, приватні і навіть свого часу іноземні, для кредитування окремих галузей господарства і районів країни; кооперативні – для кредитування споживчої кооперації; організовані на паях сільськогосподарські спілки; спільноти взаємного кредиту – для кредитування приватної промисловості і торгівлі; ощадні каси – для мобілізації грошових заощаджень населення. На 1 жовтня 1923 р. в країні діяло 17 самостійних банків, а частка Держбанку в загальних кредитних вкладах всієї банківської системи складала 2/3. До 1 жовтня 1926 р. кількість банків зросла до 61, а частка Держбанку в кредитуванні народного господарства знизилася до 48% [5, с. 7].

Економічний механізм в період Непу базувався на ринкових принципах. Товарно-грошові стосунки, які раніше намагалися забрати з виробництва й обміну, в 1920-і роки проникли в усі «щілини» господарського організму, стали головною сполучною ланкою між його окремими частинами.

Усього за 5 років, з 1921 по 1926 р., індекс промислового виробництва збільшився більше ніж у 3 рази; сільськогосподарське виробництво зросло в 2 рази й перевищило на 18% рівень 1913 р. Але й після завершення відновного періоду зростання економіки продовжувалося швидкими темпами: у 1927 і 1928 рр. приріст промислового виробництва склав 13 і 19% відповідно. Загалом же за період 1921–1928 рр. середньорічний темп приросту національного прибутку склав 18% [7, с. 172].

Найважливішим підсумком НЕПу стало те, що вражаючі господарські успіхи були досягнуті на основі принципово нових, невідомих доти історії суспільних відносин. У промисловості ключові позиції займали державні трести, в кредитно-фінансовій сфері – державні й кооперативні банки, в сільському господарстві – дрібні селянські господарства, охоплені простими видами кооперації. Абсолютно новими виявилися в умовах непу й економічні функції держави; докорінно змінилися цілі, принципи й методи урядової економічної політики. Якщо раніше центр прямо встановлював у наказному порядку натуральні, технологічні пропорції відтворення, то тепер він перейшов до регулювання цін, намагаючись непрямими, економічними методами забезпечити збалансоване зростання.

З другої половини 1920-х років почалися перші спроби згортання НЕПу. Ліквідовувалися синдикати в промисловості, з якої адміністративно витіснявся приватний капітал, створювалася жорстка централізована система управління економікою (господарські наркомати). Сталін і його оточення узяли курс на примусове вилучення хліба й насильницьку колективізацію села. Проводилися репресії проти управлінських кадрів (Шахтинська справа, процес Промпартії тощо). На початок 1930-х років НЕП був фактично згорнутий.

Особливими рисами позначений також процес індустріалізації в УРСР. Україна визначалася як основний плацдарм проведення індустріалізації в СРСР, оскільки саме на Україні знаходилися основні вугільні родовища й підприємства металургії.

Індустріалізація УРСР 1920-1930-х рр. – форсований процес будівництва промислових підприємств важкої й легкої промисловості на території Української РСР. Індустріалізація України кардинально змінила соціально-економічні процеси, а також великою мірою менталітет українського народу в ХХ столітті.

Причинами індустріалізації в Українській РСР був відхід від Нової економічної політики; загальна індустріалізація СРСР; курс на «прискорене соціалістичне будівництво»; сталінський курс «великого перелому».

Політика «соціалістичної індустріалізації» України відповідала загальносоюзному курсу. Й. Сталін у доповіді 1931 р. зазначав: «Ми відстали від передових країн на 50 – 100 років. Ми повинні пробігти цю відстань за десять років. Або ми зробимо це, або нас змінуть».

Курс на індустріалізацію був узятий на XV з'їзді ВКП(б) (грудень 1927 р.), який затвердив директиви першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства на 1928/29 – 1932/33 роки. XI з'їзд більшовиків України пройшов під знаком повної підтримки сталінського курсу на форсовану індустріалізацію. З'їзд затвердив п'ятирічний план для України. У 1 п'ятирічці 400 з 1500 промислових підприємств передбачалося спорудити саме в Українській РСР [8, с.27].

Ставилася основна мета: забезпечити стрімкий і першочерговий розвиток галузей групи А (паливна, енергетична, хімічна, машинобудівна тощо). Індустріалізація України, як і всього Радянського Союзу, відбувалася за рахунок крайнього перенапруження трудових і промислових ресурсів. Матеріальні стимули часто замінювалися моральними, політико-ідеологічними. Процес індустріалізації супроводжувалася активним інформаційним забезпеченням. Одним із аспектів такої політики стало «соціалістичне змагання» у всіх галузях народного господарства. Було засновані такі методи індустріалізації: підвищення продуктивності праці; вдосконалення розподілу праці (вугільна промисловість, машинобудування); поліпшення організації робочих місць (легка промисловість, машинобудування); інтенсифікація роботи машин і агрегатів (машинобудування, залізничний транспорт, текстильна промисловість); інтенсифікація технологічних процесів (чорна металургія) тощо.

Індустріалізація відзначалася й певними суперечностями. Це поступове збільшення норм виробітку продукції на 35 – 45 %; нещадна експлуатація трудових ресурсів; експлуатація й деградація села; участь у «сталінській індустріалізації» тисяч репресованих «ворогів народу» [5, с. 26].

Водночас з будівництвом нових промислових підприємств була істотно реформована система освіти: збільшена технічна письменність кадрів, розширена номенклатура професій. Наприкінці 1920-х років до 1941 р. на Україні були побудовані сотні нових промислових підприємств. Головні підприємства отримували комплектуючі й обслуговували всю територію СРСР. Назвемо основні новобудови: ДНІПРОГЕС, Запоріжсталь, Криворіжсталь, Азовсталь, Харківський тракторний завод, Новокраматорський машинобудівний завод тощо.

У ході «сталінської індустріалізації» в Україні були капітально реконструйовані вже існуючі підприємства, засновані наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть, діючі Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча, Дніпровський металургійний комбінат імені Ф. Е. Дзержинського, Дніпропетровський металургійний завод імені Петровського, Нижньодніпровський трубопрокатний завод імені Карла Лібкнехта та інші.

Отже, за аналізований період кардинально змінилося співвідношення між промисловістю й сільським господарством у структурі економіки Української РСР. Різко скоротилися всі види приватної власності. Ліквідовувалися іноземні концесії. У 1940 році рівень промислового виробництва збільшився в 7 разів порівняно з 1913 р. За обсягами виробництва важкої промисловості Україна обігнала низку розвинених європейських країн: друге місце в Європі за випуском машин (після Великобританії) і друге місце з виплавки чавуну (після Німеччини). Так Україна з аграрної країни перетворилася на індустріально-аграрну. Було ліквідовано безробіття, з'явилися тисячі нових робочих місць.

Звісно, автор статті аж ніяк не претендує на вичерпний розгляд названої проблеми. Аналіз процесу утворення й реконструкції основних промислових підприємств тих часів стане предметом подальших наукових розвідок.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Верт Н. История советского государства. 1900 – 1991. – М., 1995.
2. Волошина В. Ю., Быкова А. Г. Советский период российской истории (1917 – 1993 гг.) Гл. 8: Индустриализация. – Омск: Изд-во ОмГУ, 2001.
3. Камынин В. Д. Советская Россия в начале и середине 20-х годов // Курс лекций / под ред. Личмана Б. В. – Екатеринбург: Уральский гос. тех. ун-т, 1995. – Лекция 17. С. 159.
4. Кравченко П.М. Шляхи поповнення індустріальних будов України робочою силою (середина 20-х – перша половина 30-х рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип 17. Серія: Історія: Збірник наукових праць. За ред. проф. П.С. Григорчука // Вінниця, 1999. – С. 93 – 101.
5. Куглер С. Тоталітарна система і праця // Нова політика. – 1997. – №4. – С. 24 – 27.
6. Медведев Р. Связь времен. – Ставрополь, 1992.
7. Ноув А. О судьбах нэпа // Вопросы истории. – 1989. – № 8.
8. Рогачевская Л. С. Как составлялся план первой пятилетки // Восток. – 2005. – № 3(27).

Слободинский О.О. ОСОБЕННЫЕ ЧЕРТЫ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УКРАИНЫ В 20-Х – В НАЧАЛЕ 30-Х ГГ. XX СТОЛЕТИЯ

Автор исследует особенности развития промышленности на Украине в период 20-х – в начале 30-х гг. XX столетия.

Ключевые слова: *промышленность, новая экономическая политика, индустриализация.*

Slobodynsky A.A. ESPECIAL LINES OF THE INDUSTRY OF UKRAINE IN 20TH – THE BEGINNING OF 30TH XX CENTURIES

The article gives information of the peculiarities of the industrial development of Ukraine during the period of 20th- 30th of the XXth century.

Key words: *the industry, New economical politics, industrialization.*

УДК 94 (477) «193»

В.П. Рекрут

УЧАСТЬ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ В РЕАЛІЗАЦІЇ КУРСУ «ВЕЛИКОГО СТРИБКА», ЗАПРОВАДЖЕНОГО ВКП(Б) НА ПОЧАТКУ 30-Х РР. XX СТ.

У статті розглядаються «новації» більшовицької влади щодо реалізації сталінської цінової політики та висвітлюється участь споживчої кооперації в торговельному обслуговуванні населення у першій половині 30-х років XX століття.

Ключові слова: *ВКП(б), споживча кооперація, «ножиці цін», комерційні ціни, нормований розподіл.*

В історії українського народу 30-і роки XX ст. займають особливе місце. Трагічні події розкуркулення й примусової колективізації, політика ВКП(б) щодо організації голодомору, масові репресії під час «великого терору» 1936 – 1939 рр. не можуть бути забуті й продовжують привертати увагу вітчизняних дослідників. На жаль, у сучасних історичних дослідженнях про діяльність споживчої кооперації 30-х років ще не відбулося достатнього нагромадження знань, які б дозволили на основі комплексного дослідження архівних документів і опублікованих матеріалів визначити роль і місце кооперативних установ й організацій у реалізації злочинної політики тогочасної більшовицької влади.

Однак існує значна кількість наукових праць, в яких автори глибоко висвітлили проблематику кооперативного руху 20-х років, котрі, власне, й можуть стати передумовою для вивчення його історії наступного десятиріччя. Насамперед це монографії В. Марочка [1], А. Морозова [2], Т. Оніпко [3], А. Пантелеймоненка [4], с. Кульчицького [5] й декілька дисертаційних досліджень, зокрема, В. Мазура [6], О. Петасюка [7], І. Романюка [8], К. Філіпова [9]. Названі науковці довели, що кооперативна система в 20-х роках стала об'єктом постійного контролю з боку держави й була підпорядкована нею для усунення приватної торгівлі та промислового підприємництва, особливо на селі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Верт Н. История советского государства. 1900 – 1991. – М., 1995.
2. Волошина В. Ю., Быкова А. Г. Советский период российской истории (1917 – 1993 гг.) Гл. 8: Индустриализация. – Омск: Изд-во ОмГУ, 2001.
3. Камынин В. Д. Советская Россия в начале и середине 20-х годов // Курс лекций / под ред. Личмана Б. В. – Екатеринбург: Уральский гос. тех. ун-т, 1995. – Лекция 17. С. 159.
4. Кравченко П.М. Шляхи поповнення індустріальних будов України робочою силою (середина 20-х – перша половина 30-х рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип 17. Серія: Історія: Збірник наукових праць. За ред. проф. П.С. Григорчука // Вінниця, 1999. – С. 93 – 101.
5. Куглер С. Тоталітарна система і праця // Нова політика. – 1997. – №4. – С. 24 – 27.
6. Медведев Р. Связь времен. – Ставрополь, 1992.
7. Ноув А. О судьбах нэпа // Вопросы истории. – 1989. – № 8.
8. Рогачевская Л. С. Как составлялся план первой пятилетки // Восток. – 2005. – № 3(27).

Слободинский О.О. ОСОБЕННЫЕ ЧЕРТЫ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УКРАИНЫ В 20-Х – В НАЧАЛЕ 30-Х ГГ. XX СТОЛЕТИЯ

Автор исследует особенности развития промышленности на Украине в период 20-х – в начале 30-х гг. XX столетия.

Ключевые слова: промышленность, новая экономическая политика, индустриализация.

Slobodynsky A.A. ESPECIAL LINES OF THE INDUSTRY OF UKRAINE IN 20TH – THE BEGINNING OF 30TH XX CENTURIES

The article gives information of the peculiarities of the industrial development of Ukraine during the period of 20th - 30th of the XXth century.

Key words: the industry, New economical politics, industrialization.

УДК 94 (477) «193»

В.П. Рекрут

УЧАСТЬ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ В РЕАЛІЗАЦІЇ КУРСУ «ВЕЛИКОГО СТРИБКА», ЗАПРОВАДЖЕНОГО ВКП(Б) НА ПОЧАТКУ 30-Х РР. XX СТ.

У статті розглядаються «новації» більшовицької влади щодо реалізації сталінської цінової політики та висвітлюється участь споживчої кооперації в торговельному обслуговуванні населення у першій половині 30-х років XX століття.

Ключові слова: ВКП(б), споживча кооперація, «ножиці цін», комерційні ціни, нормований розподіл.

В історії українського народу 30-і роки XX ст. займають особливе місце. Трагічні події розкуркулення й примусової колективізації, політика ВКП(б) щодо організації голодомору, масові репресії під час «великого терору» 1936 – 1939 рр. не можуть бути забуті й продовжують привертати увагу вітчизняних дослідників. На жаль, у сучасних історичних дослідженнях про діяльність споживчої кооперації 30-х років ще не відбулося достатнього нагромадження знань, які б дозволили на основі комплексного дослідження архівних документів і опублікованих матеріалів визначити роль і місце кооперативних установ й організацій у реалізації злочинної політики тогочасної більшовицької влади.

Однак існує значна кількість наукових праць, в яких автори глибоко висвітлили проблематику кооперативного руху 20-х років, котрі, власне, й можуть стати передумовою для вивчення його історії наступного десятиріччя. Насамперед це монографії В. Марочка [1], А. Морозова [2], Т. Оніпко [3], А. Пантелеймоненка [4], с. Кульчицького [5] й декілька дисертаційних досліджень, зокрема, В. Мазура [6], О. Петасюка [7], І. Романюка [8], К. Філіпова [9]. Названі науковці довели, що кооперативна система в 20-х роках стала об'єктом постійного контролю з боку держави й була підпорядкована нею для усунення приватної торгівлі та промислового підприємництва, особливо на селі.

Значний масив наукових доробок з питань економічного курсу ВКП(б) у 30-х роках нагромадився у Російській федерації. З-поміж них вирізняються праці В. Данілова [10], Е. Оськіної [11], В. Роговіна [12] та інших.

На жаль, на сьогодні в Україні не існує жодного дисертаційного дослідження, котре б комплексно висвітлювало проблеми української споживчої кооперації у 30-х роках й давало відповідь на величезну кількість питань, зокрема, щодо ролі і місця кооперативних установ і організацій у запровадженні нового економічного курсу в інтерпретації політичного керівництва СРСР на чолі з Й. Сталіним. Без сумніву, ці питання цікавлять науковців і сучасних кооператорів. Тому у статті, торкаючись лише частини проблематики споживчої кооперації у першій половині 30-х років, автор робить спробу визначити вплив сталінської політики «великого стрибка» на діяльність кооперативних установ і організацій на теренах УСРР.

Зазначимо, що на зламі 20 – 30-х рр. в умовах революції «зверху» з уведенням політики «надзвичайщини», тісно пов'язаних із примусовою колективізацією і форсованою індустріалізацією, сталінське оточення оголосило про «великий стрибок» у сфері матеріального добробуту. Генсек пообіцяв відправити ринкові відносини «до біса» й за рахунок налагодження безгрошової економіки і нормованого розподілу, підняти добробут населення, у тому числі забезпечення продуктами харчування не менше ніж у 2 – 3 рази [12, с. 12].

Більшовицька пропаганда трактувала знищення приватних форм торговельної діяльності і запровадження карткової системи як важливий крок до переходу на соціалістичні форми забезпечення громадян. Однак дуже швидко така «соціалізація» ринкових відносин призвела до катастрофічних наслідків, спричинила масовий товарний голод й примусила вище керівництво країни частково повернутися до непу 20-х років, тобто до комерційної торгівлі. Але у цьому випадку «комерсантом» вже була сама пролетарська держава.

Державну цінову політику щодо селянства визначив Й. Сталін у доповіді «Про індустріалізацію і хлібну проблему» на липневому пленумі ЦК ВКП(б) 1928 р. [13, с. 157]. У пошуках додаткових джерел для фінансування індустріальних потреб Генсек однозначно вказав цей «стовповий шлях», який, на його переконання, лежав у площині так званих «ножиць цін». «Це є додатковий податок на селянство, – наголошував керівник держави, – в інтересах підйому індустрії, яка обслуговує всю країну, в тому числі селянство. Це є щось на зразок «данини», щось подібне до зверхподатку, який ми вимушені брати тимчасово для того, щоб зберегти і розвинути нинішні темпи розвитку індустрії» [13, с. 159]. Тому не випадково, що у більшовицькій країні цінова політика і поняття «ціни» послідовно трактувалось як «вираз волі організованого у державну владу пролетаріату» і ніколи не мало справедливого паритету цін [14, с. 124.]. Запровадивши в середині 1929 – початку 30-х рр. реалізацію товарів у державних та кооперативних закладах за комерційними цінами, влада шляхом монопольного продажу дефіцитних ресурсів намагалася акумулювати грошові засоби у власних руках. Доведено, що основним джерелом для нагромадження величезних коштів стало селянство, адже держава, отримуючи сільськогосподарську продукцію за вкрай низькими заготівельними цінами, продавала її в комерційних магазинах значно дорожче. Без сумніву, реалізуючи товари тим же хліборобам, влада ставила за мету знизити до мінімуму прибутки селянства від ринкової торгівлі продуктами власної праці. Отже, сталінська політика «ножиць цін» стала ефективним засобом економічних репресій проти непокірного українського селянства.

Метою такої політики також було нагромадження коштів для виплати підвищеної заробітної платні частині промислових робітників й утримання численної армії управлінців. У такий спосіб держава намагалася компенсувати підвищений попит на товарні ресурси і якимось протистояти значному підвищенню цін на базарах, які в умовах карткової системи стали для більшості громадян основним місцем для придбання вкрай необхідних речей і харчових продуктів.

Не менш вагоме місце у формуванні державних ресурсів відіграла система Торгзину, у закладах якої всім громадянам в обмін на золото, срібло, коштовності й антикваріат дозволялося купувати необхідні товари за комерційними цінами.

Отже, сталінські «новації» в ціновій політиці стали деякою мірою соломинкою для рятування провальної політики «великого стрибка», проголошеного більшовиками для покращення добробуту громадян. Нові форми торговельного обслуговування частково компенсували недоліки нормованого розподілу товарних ресурсів й зменшували глибину прірви між соціальними верствами населення.

Діяльність Торгзину і радянських базарів варто висвітлити в окремому дослідженні, а в даній статті розглянемо участь споживчої кооперації у реалізації політичного курсу ВКП(б) щодо запровадження комерційних цін та нормованого розподілу товарних ресурсів.

Зазначимо, що система споживчої кооперації, яка на той час була вже повністю одержавлена, стала базовою структурою для впровадження нової сталінської політики цін. Реалізацією на практиці цих нововведень стала низка постанов Наркомату зовнішньої і внутрішньої торгівлі СРСР. Так постановою від 30.12. 1929 р. з метою накопичення 150 млн. крб. названий Наркомат запровадив додаткові надвишки на продукцію, зокрема, швейної промисловості в межах 6 %, на галантерейні шкіряні вироби – 70 %, чоботи хромові – 40 %, ялові – 19 % тощо [15, арк. 253, 255]. Іншою директивою цього ж відомства від 28 січня 1930 р. вводилися подвійні та підвищені ціни на низку товарних груп: бавовняні, шерстяні та інші тканини, цукор, чай, кондитерські вироби, галоші, соду, фарби, парфуми і пиво. Мотивацією такої грабіжницької акції стала «безумовна недоцільність постачати... відомі кола неорганізованого населення» та «потреба у максимальній мобілізації коштів для забезпечення плану індустріалізації» [15, арк. 94]. До речі, мова йшла про сотні мільйонів крб., які до 1 липня поточного року більшовики планували отримати за рахунок підвищення цін і тому всі надбавки на товари не обкладалися ніякими податками і негайно перераховувались у державний бюджет.

Звісно, підвищення цін майже не торкалося кишені робітників і тих категорій громадян, які забезпечувалися товарами за картками. Переважно воно поширювалося на забезпечення інших груп населення країни, тобто на селянство і «декласованих елементів» соціалістичного суспільства. При цьому більшовицька влада у категоричній формі вимагала, щоб товари, які надходили із державних фондів для торгівлі у сільській місцевості, не потрапляли у робітничу мережу. Центросоюз, дублюючи відповідну директиву Наркомторгу СРСР «Про порядок реалізації товарів за підвищеними цінами на селі», сповіщав, що всі товари, незалежно від часу їх надходження, повинні з 1 липня 1930 р. продавати за підвищеними цінами й реалізовувалися виключно на селі [15, арк. 260].

Таким чином, крім того, що селяни здавали державі продукцію за низькими заготівельними цінами, волею держави вони отримували всі промислові товарні ресурси за значно підвищеними гуртово-відпускними цінами. Якщо врахувати різні витрати товаропровідної мережі, то загальний рівень цін на селі був майже вдвічі вищим від міських [16, с. 52]. Однак, уже влітку 1930 р. набула чинності постанова Наркомату торгівлі УСРР про припинення індивідуального продажу текстильних товарів навіть за підвищеними цінами. «У зв'язку з напруженим становищем постачання робітничого населення, – значилося у документі, – ...товари повинні реалізуватися виключно по лінії зачиненого сектору» [15, арк. 253, 255]. Такого ж змісту директиви торкалися й інших товарних груп. Так у протоколі наради інспекції торгівлі Вінницького окружного виконавчого комітету від 15 червня значилося, що всім кооперативним організаціям «весь дефкрам по бакалійній групі та галоші ...відпускати виключно організованому населенню по заборним книжкам Вінницького центрального робочого кооперативу» [15, арк. 253, 255]. Інший документ Центральної робітничої секції Вукоопспілки свідчить, що кооператорам заборонялося відпускати махорку у вільний продаж на селі. Керівникам робітничих кооперативів пропонувалося «забезпечити інтереси робочих-курильщиків ...і встановити порядок продажу махорки в містах виключно робочим» [15, арк. 260].

Безперечно, керівництво ВКП(б) використовувало систему споживчої кооперації України для виконання політичних рішень щодо ліквідації непролетарських класів. Зокрема, виконавча влада поклала на споживчу кооперацію основні функції у впровадженні політики економічного бойкоту так званого «куркуля». Характерним доказом може слугувати лист за підписом голови правління ВУКСу Г. Якубенка, надісланий у березні 1930 р. до голів усіх окрспоживспілок, котрим направлялася місцевим організаціям таємна директива Народного Комісаріату СРСР щодо обслуговування куркульських господарств. У директиві зазначалося: «Всі інші промтовари особистого вжитку (тканина, одяг, шкіра, взуття, цукор, чай і т.п.), а також предмети господарського призначення, ...можуть відпускатися куркульським елементам виключно при повному виконанні ...твердих виробничих завдань» [17, арк. 191].

Аналіз тексту вищенаведеної постанови свідчить про відверту дискримінацію значної частини селянства, яке, за канонами влади, зарахувалося до класу заможних. З іншого боку, надаючи споживчій кооперації виключне право торгівлі на селі, можновладці намагалися зацікавити сільські кооперативні установи на всебічну підтримку хлібозаготівельної кампанії.

Насправді виконання плану товарообігу було можливе лише при інтенсивній торгівлі з платоспроможною (заможною) частиною селян. Крім того, торгівля з «куркулем» значно покращувала фінансовий стан (15 % додаткової надвишки) низової ланки споживчої кооперації [16, с. 85]. Але ефективна торгівля з класовим ворогом суперечила всім настановам партії, тому у листі № 173 від 20 березня 1930 р. під грифом «таємно» голова президії ВУКСу Г. Якубенко жорстко поставив завдання негайно покінчити з обслуговуванням «куркулів» [17, арк. 190]. Він вимагав прийняти «для неухильного виконання» постанову НК СРСР № 24 від 18. 02. 1930 року: «Окрспоживспілкам треба встановити пильний догляд за переведенням в життя встановленого порядку постачання куркульських господарств, ...аби усунути всяку можливість одержання куркулями краму з будь-яких інших джерел» [17, арк. 190]. У квітні 1930 р. на місця був направлений таємний лист за підписом заступника Наркомторгу УСРР І. Плиса, який, на нашу думку, поставив остаточну крапку щодо подальшої долі «куркулів»: «Цим роз'яснюємо, що п. I/II зазначеної постанови не передбачає обов'язків держави постачати куркульські господарства промкраном» [17, арк. 197].

Отже, запровадженням постанови Наркомторгу СРСР від 18. 02. 1930 р. пр. № 24 «О порядке снабжения продовольствием и товарами кулацких хозяйств в связи с выполнением ими твердых производственных заданий» більшовицька влада застосувала ще один дискримінаційний та репресивний захід проти значної частини громадян держави.

Отже, «ножиці цін» на товарні ресурси, потужний податковий тиск на приватного сільськогосподарського виробника, монопольне право кооперації на продаж товарів тільки під заготівлі хлібопродуктів породили шалені темпи інфляції, що, у свою чергу, спонукало до встановлення значної різниці між державними й ринковими цінами на промислову продукцію й особливо на продукти харчування. Так, за даними О. Осокіної, у кінці 1929 року в СРСР співвідношення державних роздрібних цін на печений хліб і ринкових цін на борошно коливались від 1: 2 до 1: 4. До 1930 р. в приватній торгівлі ціни на масло збільшилися майже у 3 рази, яловичину – у 3 рази, яйця – у 2,5 рази [18, с. 44]. Зокрема, у Києві у кінці 1929 р. роздрібні ціни на основні продукти харчування в кооперативній та приватній торгівлі також мали різкі коливання і характеризувалися наступними співвідношеннями: борошно 1:6; крупи 1:4, макарони 1:3; хліб печений 1:3; олія 1:5; масло тваринне 1:2,5; цукор 1:3; сало, м'ясо і яйця 1:1,5; картопля і овочі 1:1,5. На початку 1930 р. зникли з приватної торгівлі борошно, рис, баранина і свинина, зросли ціни на сіль, мило, махорку, гас, нитки і т. ін [18, с. 44].

Водночас, паралельно з ціновим тиском на селянство, керівництво ВКП(б) оголосило про зниження цін для робітничого класу, який обслуговувався за системою так званого «бюджетного набору», тобто за картками за державними цінами. Однак аналіз архівних джерел підтверджує, що ця широко розрекламована акція стала черговим політичним фарсом, до якого не раз вдавалися більшовицька пропаганда. Так, порівнявши вартість набору для робітників, котрі обслуговувалися у великих центральних робітничих кооперативах (Харків, Київ, Одеса), вважаємо, що впродовж акції (травень 1929 – червень 1930) ціна пайка зменшилася з 21, 56 крб. до 21, 42 крб., тобто на 14 копійок. Такий же «державний набір» для робітників Донбасу понизився в ціні з 21,06 до 20,99 крб., тобто лише на 7 коп. Для інших промрайонів України «економія робітників» складала 8 коп., що в кінцевому результаті суттєво не впливало на сімейний бюджет робітників й аргументовано доводить правдивість нашого твердження [15, арк. 260].

Таким чином, на початку 30-х рр. сталінська політика цін стала ефективним джерелом для накопичення величезних коштів, вкрай необхідних більшовикам для виконання проголошеної програми індустріалізації країни. Українське селянство стало об'єктом політичного й економічного тиску з боку більшовицької влади, котра, засобами примусової колективізації, «розкуркулення» й депортації частини селян, спричинила гуманітарну катастрофу, яку значна частина людства визнає як голодомор українського народу у 1932–1933 роках.

Не відбулося «великого стрибка» й у забезпеченні добробуту серед привілейованої частини соціалістичного суспільства. За даними російського вченого В. Роговіна, сталінська політика цін призвела до значного зниження реальної заробітної платні робітників та інтелігенції. Так у 1932 р. ринкові ціни перевищували карткові у 8 разів, в 1933 році – у 12 – 15 разів [12, с. 18]. «Бюджетні набори» не могли задовольнити всіх потреб робітничого класу, більшість з нього користувалися послугами комерційної і базарної торгівлі. Вочевидь, навіть підвищена заробітна платня примушувала жити їхні родини впроголодь. Тому «великого

стрибка» у покращенні добробуту рушійників більшовицьких перемог протягом 1929–1932 років не відбулося. На наше переконання, політичний курс на повну ліквідацію ринкових відносин й заміну їх на справедливий соціалістичний розподіл зазнав повного фіаско.

Масштабні втрати понесла й система споживчої кооперації, яка волею ВКП(б) стала безпосереднім учасником політичних й економічних репресій проти українського селянства, перетворилася з економічно активної організації в номенклатурну структуру з розподільчими функціями, була позбавлена права на вільне ціноутворення й кооперативну демократію, стала слухняним виконавцем злочинної політики більшовиків. Як наслідок адміністрування й регулювання, зокрема, цінової політики, система споживчої кооперації України до кінця 1933 р. опинилася на межі банкрутства, що й спричинило до жорсткої критики з боку вождів ВКП(б) та до реорганізації її господарсько-фінансової діяльності протягом наступних років.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Марочко В. І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861 – 1929 рр.) / В.І. Марочко. – К., 1995. – 224 с.
2. Морозов А. Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу непу / А. Г. Морозов. – Черкаси, 1993. – 275 с.
3. Оніпко Т.В. Торговельна діяльність споживчої кооперації України в період непу (історико-економічний аспект) / Т.В. Оніпко: Монографія. – Полтава: РВВ ПУСКУ. – 2010. – 344 с.
4. Пантелеймоненко А. О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика / А. О. Пантелеймоненко: Монографія. – Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2008. – 347 с.
5. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.) / С. В. Кульчицький. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 336 с.
6. Мазур В. Кооперативний рух у національних районах УРСР (1921 – 1929 рр.) // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: Спец. 07.00.01 «Історія України» / В. Мазур. – Харків, 2000 – 17 с.
7. Петасюк О. Виробнича діяльність споживчої та сільськогосподарської кооперації в УСРР // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: Спец. 07.00.01 «Історія України» / О. Петасюк. – КДУ ім. Т. Шевченка. – К., 1994. – 20 с.
8. Романюк І. Сільськогосподарська кооперація в Україні (1921 – 1927 рр.) // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: Спец. 07.00.01 «Історія України» / І. Романюк. – КДУ ім. Т. Шевченка. – К., 1993. – 20 с.
9. Філіпов К. Сільськогосподарська кооперація України в 20-ті рр. ХХ ст. // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: Спец. 07.00.01 «Історія України» / К. Філіпов. – Харків, 1998. – 20 с.
10. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927 – 1939. Документы и материалы. В 5-ти т. (Под ред. В. П. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы). – М.: РОССПЭН. – Т. 1. – 1999 г.; Т. 2. – 2000 г.; Т. 3. – 2001 г.; Т. 4. – 2002 г.; Т. 5. – 2006.
11. Осокина Е. А. Иерархия потребления. О жизни людей в условиях сталинского снабжения 1928 – 1935 гг. / Е. А. Осокина – Моск. гос. открыт. ун-т. – М.: Изд-во МГОУ, 1993. – 144 с.
12. Роговин В. Сталинский неонэп / В. Роговин. – М., 2008. – 348 с.
13. Сталин И. В. Сочинения / И. В. Сталин. – Т. 11. – М., 1949. – 362 с.
14. Советская торговля. – 1932. – № 4/5. – С. 120 – 126.
15. Державний архів Вінницької області (далі ДАВО). – Ф.Р – 122. – Оп. 1. – Спр. 171.
16. Подолян В., Рекрут В. Особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах Голодомору 30-х років ХХ століття / Василь Подолян, Валерій Рекрут. – Вінниця: ПП Балюк. – 408 с. іл.
17. ДАВО. – Ф. Р-138. – Оп. 5. – Спр. 1. – Арк. 190 – 197.
18. Осокина Е. СССР в конце 20-х – первой половине 30-х годов. Торговля? Распределение! / Елена Осокина // Отечественная история. – 1992. – № 5. – С. 40 – 46.

Рекрут В.Ф. УЧАСТИЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ УКРАИНЫ В РЕАЛИЗАЦИИ КУРСА «БОЛЬШОГО ПРЫЖКА», ПРОВОЗГЛАШЕННОГО ВКП(б) В НАЧАЛЕ 30-Х ГОДОВ ХХ СТОЛЕТИЯ

В статье рассматриваются «новшества» большевистской власти относительно реализации сталинской ценовой политики и освещается участие потребительской кооперации в торговом обслуживании населения в первой половине 30-х годов ХХ столетия.

Ключевые слова: ВКП(б), потребительская кооперация, «ножницы цен», коммерческие цены, нормированное распределение.

Rekrut V.F. THE PART OF THE CONSUMER COOPERATION OF UKRAINE IN THE REALISATION OF THE CURSE OF «THE BIG JUMP», ESTABLISHED BY VKP(b) AT THE BEGINNING OF THE 30-IES OF THE XX CENTURY

The article dwells upon the «new methods» of the bolshevik power concerning the realization of the price policy by Stalin and part of the consumer cooperation in trade service of the population in the middle of the 30-th years of the XX century.

Key words: VKP(b), consumer cooperation, «price scissors», commercial prices, normative distribution.

УДК 351.751.5-058.2372 «20-30»

Т.А. Стоян

«КАК ЭТО ОСВЕЩАТЬ В ПЕЧАТИ»: ПОЛІТИЧНЕ УТАЄМНЕННЯ ГОЛОДУ 1932 – 1933 РР.

Досліджуються особливості здійснення політико-ідеологічного контролю за появою інформації критичного змісту про колгоспи та колгоспне життя селян під час голодомору.

Ключові слова: політична цензура, голодомор, періодична преса, публікації.

Постання незалежної України в 1991 р. створило ключову умову для кардинального переосмислення історичного минулого. Важливим наслідком стало активне розгортання наукових студій, присвячених добі радянського комунізму. Цілком очевидно, що побудова демократичного суспільства в Україні неможлива без поглибленого наукового осмислення сутності комуністичної системи, причин її кризи і деградації.

Актуальним не лише для реалістичного розуміння історичного досвіду, але й для запобігання повторення помилок і трагедій в майбутньому є вивчення функціонування політичної цензури в радянській Україні 20 – 30-х рр. ХХ століття. Особливий інтерес викликає дослідження діяльності органів політичної цензури в царині сільського господарства в роки Голодомору 1932 – 1933 рр.

Історіографія проблем історії становлення і функціонування радянської політичної системи у 1920–1930-х рр. ґрунтується переважно на концептуальних принципах, які відображають передусім теоретичну парадигму представників західної політологічної школи тоталітаризму, тобто висвітлення радянської історії лише в контексті причино-наслідкових зв'язків карально-репресивної системи, культу особи. Якщо взяти за показник кількість монографій безпосередньо з історії політцензури, то «піонерами» її вивчення є західні науковці («радянологи»), які досліджували її партійні і літературознавчі аспекти, а другу сходинку за хронологією посідають російські дослідники, вирізняючись появою дисертаційних та монографічних праць, публікацією архівних документів і матеріалів. Українська історіографія цензури перебуває на стадії інституційного та концептуального формування.

Метою даної наукової розвідки є аналіз особливостей здійснення політико-ідеологічного контролю за появою інформації критичного змісту про колгоспи та колгоспне життя селян під час Голодомору 1932 – 1933 рр.

Фраза, яку обрано як епілог цієї статті, належить В. Молотову та Л.Кагановичу, позаяк вона зустрічається в шифровці, адресованій Й.Сталіну 6 липня 1932 р., тобто за декілька годин до відкриття третьої Всеукраїнської партійної конференції. «На Українській конференції, – наголошувалося в шифротелеграмі, – повинна розгорнутися критика роботи ЦК КП(б)У, недоліки якої призвели до важкого становища у деяких районах. Постає питання, як це висвітлювати в пресі» [1, с. 218]. Їх цікавила відповідь Сталіна не стосовно «критики», а фактично визнання голодомору. Усі троє знали про трагічні наслідки хлібозаготівель, тому що їх інформували В.Чубар та Г.Петровський в листах від 10 червня 1932 р. [2, с. 212 – 215]. У листах Л.Кагановича до Й.Сталіна і навпаки, якими вони обмінювалися протягом першої половини 1932 р. та в наступні роки, тема голоду замовчувалася, хоча Сталін визнав 18 червня те, що «... на Україні, незважаючи на непоганий врожай, низка врожайних районів опинилися у стані розорення та голоду» [1, с. 179]. Отже, знаючи про голод в Україні, Сталін продовжував замовчувати його причини і наслідки, відтак його персональне табу стосувалося партійних організацій усіх рівнів та преси.

Rekrut V.F. THE PART OF THE CONSUMER COOPERATION OF UKRAINE IN THE REALISATION OF THE CURSE OF «THE BIG JUMP», ESTABLISHED BY VKP(b) AT THE BEGINNING OF THE 30-IES OF THE XX CENTURY

The article dwells upon the «new methods» of the bolshevik power concerning the realization of the price policy by Stalin and part of the consumer cooperation in trade service of the population in the middle of the 30-th years of the XX century.

Key words: VKP(b), consumer cooperation, «price scissors», commercial prices, normative distribution.

УДК 351.751.5-058.2372 «20-30»

Т.А. Стоян

«КАК ЭТО ОСВЕЩАТЬ В ПЕЧАТИ»: ПОЛІТИЧНЕ УТАЄМНЕННЯ ГОЛОДУ 1932 – 1933 РР.

Досліджуються особливості здійснення політико-ідеологічного контролю за появою інформації критичного змісту про колгоспи та колгоспне життя селян під час голодомору.

Ключові слова: політична цензура, голодомор, періодична преса, публікації.

Постання незалежної України в 1991 р. створило ключову умову для кардинального переосмислення історичного минулого. Важливим наслідком стало активне розгортання наукових студій, присвячених добі радянського комунізму. Цілком очевидно, що побудова демократичного суспільства в Україні неможлива без поглибленого наукового осмислення сутності комуністичної системи, причин її кризи і деградації.

Актуальним не лише для реалістичного розуміння історичного досвіду, але й для запобігання повторення помилок і трагедій в майбутньому є вивчення функціонування політичної цензури в радянській Україні 20 – 30-х рр. ХХ століття. Особливий інтерес викликає дослідження діяльності органів політичної цензури в царині сільського господарства в роки Голодомору 1932 – 1933 рр.

Історіографія проблем історії становлення і функціонування радянської політичної системи у 1920–1930-х рр. ґрунтується переважно на концептуальних принципах, які відображають передусім теоретичну парадигму представників західної політологічної школи тоталітаризму, тобто висвітлення радянської історії лише в контексті причино-наслідкових зв'язків карально-репресивної системи, культу особи. Якщо взяти за показник кількість монографій безпосередньо з історії політцензури, то «піонерами» її вивчення є західні науковці («радянологи»), які досліджували її партійні і літературознавчі аспекти, а другу сходинку за хронологією посідають російські дослідники, вирізняючись появою дисертаційних та монографічних праць, публікацією архівних документів і матеріалів. Українська історіографія цензури перебуває на стадії інституційного та концептуального формування.

Метою даної наукової розвідки є аналіз особливостей здійснення політико-ідеологічного контролю за появою інформації критичного змісту про колгоспи та колгоспне життя селян під час Голодомору 1932 – 1933 рр.

Фраза, яку обрано як епілог цієї статті, належить В. Молотову та Л.Кагановичу, позаяк вона зустрічається в шифровці, адресованій Й.Сталіну 6 липня 1932 р., тобто за декілька годин до відкриття третьої Всеукраїнської партійної конференції. «На Українській конференції, – наголошувалося в шифротелеграмі, – повинна розгорнутися критика роботи ЦК КП(б)У, недоліки якої призвели до важкого становища у деяких районах. Постає питання, як це висвітлювати в пресі» [1, с. 218]. Їх цікавила відповідь Сталіна не стосовно «критики», а фактично визнання голодомору. Усі троє знали про трагічні наслідки хлібозаготівель, тому що їх інформували В.Чубар та Г.Петровський в листах від 10 червня 1932 р. [2, с. 212 – 215]. У листах Л.Кагановича до Й.Сталіна і навпаки, якими вони обмінювалися протягом першої половини 1932 р. та в наступні роки, тема голоду замовчувалася, хоча Сталін визнав 18 червня те, що «... на Україні, незважаючи на непоганий врожай, низка врожайних районів опинилися у стані розорення та голоду» [1, с. 179]. Отже, знаючи про голод в Україні, Сталін продовжував замовчувати його причини і наслідки, відтак його персональне табу стосувалося партійних організацій усіх рівнів та преси.

Партійна преса контролювалася винятково відділом преси ЦК партії, а постанови друкувалися з одноосібної волі Сталіна або за колегіальним рішенням політбюро. Оpubліковані постанови ставали надбанням громадськості. Наприклад, постанова ЦК КП(б)У та РНК УСРР «Про хлібозаготівлі та весняну посівну кампанію» від 12 березня 1932 р. фактично визнала факт відсутності насіння зернових культур в колгоспах України, а рішення «... провести мобілізацію посів матеріалу, що не вистачає колгоспам, із хлібних ресурсів, що були розподілені і знаходилися в особистому розпорядженні колгоспників, в спосіб позики, яка має бути обов'язково повернута натурою з нового врожаю» [3, с. 133] – розкривало ганебний механізм позбавлення хліба, заробленого на трудодні. Її підписали С.Косіор та В.Чубар, дозволивши друкування в центральній, обласній та районній пресі.

Переважна більшість постанов, які надходили «таємно» до місцевих органів влади як директиви, що підлягали негайному виконанню, не друкувалася. Директивний характер мали «передовиці» газети «Правда» – центрального друкованого органу ЦК ВКП(б)У. 22 червня 1932 р., коли голод охопив майже третину районів України, Сталін радив Л.Кагановичу надрукувати «... передову про підсумки весняної посівної кампанії», показати переваги колгоспів та радгоспів над одноосібним сектором, «... виляяти грубо і різко усіх лакеїв капіталізму, меншовиків, есерів і троцькістів, а також правоухильників, зазначивши, що спроби ворогів трудящих повернути СРСР на капіталістичний шлях остаточно утвердився на новому, соціалістичному шляху, що вирішальну перемогу соціалізму в СРСР можна вважати завершеною» [1, с. 187]. Теза про перемогу колгоспного ладу була ілюзорною, бо весною колгоспи позичали у селян насіння, а колгоспники масово голодували. Сталін, адресуючи цього листа з методологічними рекомендаціями для газети «Правда», ставив політико-ідеологічні завдання перед органами цензури і пресою: захищати соціалістичний лад, звеличувати його переваги над капіталізмом. 4 липня 1932 р. Л.Каганович проінформував про перспективи валового збору зернових, покликаючись на М.Осинського (В.В.Оболєнський) – заступника голови Держплану СРСР і начальника Центрального управління народногосподарського обліку – стосовно кращою врожаю порівняно з попереднім роком [1, с. 217]. Л.Каганович підкреслив, що 5 липня опубліковано інтерв'ю М. Осинського, яке справді з'явилося на сторінках газети «Известия», членом редколегії якої він був [4]. Інформацію про врожайність та валовий збір заборонялося оголошувати та друкувати, про що Головліт попереджав усі господарські та радянські установи ще весною 1927 р. [5, с. 71]. Прогнози М.Осипинського виявилися помилковими, особливо на Україні, де валовий збір зернових 1932 р. був значно меншим від 1931 р. [6, с. 449 – 450]. Незадовільні обсяги хлібозаготівель викликали гнів Сталіна та його оточення, тому вирішили відігратися на М.Осинському. 16 грудня 1932 р. політбюро прийняло постанову «Про роботу ЦУНГО», у якій зазначалося, що «... ЦУНГО опублікувало в бюлетені ІДУНГО абсолютно тенденційні зменшені дані про урожайність 1932 року», оголосивши догану його керівникові, заступникам та редактору бюлетеня [7, с. 271]. Сталін особисто редагував цю постанову політбюро, яка була адресована республіканським апаратам – «... очистили його від чужих радянській... елементів» [7, с. 272]. Такою була розплата за порушення вимог політцензури.

16 серпня 1932 р. стала зрозумілою неспроможність України виконати річний хлібозаготівельний план, тому Сталін нагадав Кагановичу про те, що «... настав час, коли можна оголосити українцям про зменшення плану хлібозаготівель», але додав 17 серпня таке формулювання: «Друкувати в газетах не варто» [1, с. 282]. Постанова політбюро ЦК ВКП(б), прийнята 18 серпня, зафіксувала зменшення плану для України на 40 млн. пудів, але як виняток для постраждалих районів, скоротивши для їхніх колгоспів половину, для одноосібних господарств – третину [8, с. 290]. 24 серпня 1932 р. Л.Каганович та В.В. Куйбишев повідомляли Сталіна про мотиви «... недоцільності друкувати зменшення плану хлібозаготівель в Україні», щоб не викликати подібних звернень про зменшення від інших областей [1, с. 482]. Отже, рішення про оприлюднення або замовчування постанов політбюро залежало від самого Сталіна.

11 листопада 1932 р. Раднарком УСРР окремою постановою затвердив інструкцію «Про організацію хлібозаготівель в одноосібному секторі», яка мала гриф «Оголошенню в пресі не підлягає» [9, с. 545 – 546]. Вона розкривала технологію соціальної ізоляції селян, створення умов, які призводили до масового голодування. Дивно, але газета «Вісті» ВУЦВКу опублікувала 20 листопада постанову РНК УСРР «Про заходи до посилення хлібозаготівель», яка юридично обґрунтовувала адміністративний механізм позбавлення хліба колгоспників та селян-

одноосібників. Постанову підписав голова РНК УСРР В.Чубар. Її положення фактично повторювали зміст «Інструкції» одноосібних господарств. Нею заборонялося витрачання всіх натуральних фондів, утворених в колгоспах, які не виконували плани хлібозаготівель, дозволялося перерахувати до фонду заготівель колгоспні натуральні фонди. Колгоспи повинні були повернути розданий хліб на трудодні. «З оголошенням цієї постанови, – підкреслювалося в ній, – припинити видачу будь-яких натуральних авансів по всіх колгоспах, що незадовільно виконують плани хлібозаготівель» [9, с. 548]. З'явилися натуральні штрафи «... порядком додаткового здавання м'ясозаготівлі розміром 15-місячної норми здавання даним колгоспам м'яса як усупільненої худоби, так і худоби колгоспників» [9, с. 549]. Заклики постанови про негайне «...вилучення в окремих колгоспників хліба, розкраденого в колгоспах та радгоспах» та натуральні штрафи належали до репресивних заходів, які мали забезпечити виконання хлібозаготівель.

Подібну постанову, яка конкретизувала її застосування в колгоспах, радгоспах та в одноосібному секторі, 18 листопада ухвалило політбюро ЦК КП(б)У [3, с. 251 – 260]. Вона не була опублікована, а виконувала директивну функцію для радянських органів влади. Політбюро рекомендувало взяти «... під постійний контроль ЦК роботу 22 газет важливих хлібозаготівельних районів» [3, с. 252]. 27 листопада 1932 р. політбюро ЦК КП(б)У запропонувало організувати суди над так званими саботажниками хлібозаготівель в колгоспах, друкувати вироки в місцевих газетах [3, с. 264]. Фактично політбюро легалізувало публікації про форми масового спротиву хлібозаготівель, дозволивши газетам писати про засуджених членів партії, які «... переродились і стали насправді куркульськими агентами» [3, с. 276]. Виконуючи вказівки вищого виконавчою партійного органу, газета «Вісті» ВУЦВКу помістила інформацію РАТАУ про звільнення голови Бригадирівського РВК та секретаря Таращанського РПК з посад та членів партії за «розкладницьку роботу» та «... невміння мобілізувати партійні організації на успішне виконання планів хлібозаготівель» [10]. 5 грудня 1932 р. політбюро ЦК КП(б)У, критикуючи Дніпропетровській обком КП(б)У за те, що він та Межівський райпартком не реагували на «... засміченість класово чужими і контрреволюційними елементами» в зернорадгоспі, вказало редактору обласної газети «Зоря» на втрату політичної пильності, а редактора районної газети «Зірка» звільнено з посади редактора обласної газети [3, с. 278].

13 грудня 1932 р. ЦК КП(б)У направив секретарям обкомів партії директивного листа, у якому закликав нещадно викривати «зрадників партії», а в газетах висвітлювати їх поіменно, порушувати питання не лише про виключення з партії, а також писати про «...негайне застосування до них самих суворих каральних заходів та ізоляції» [3, с. 291]. Газети перетворили на суб'єкти репресивної політики партійних органів, позаяк на їх сторінках друкували судові вироки, висвітлювалися судові засідання. Вони стали заручниками «цензурної репресії», тому що політичні чистки торкнулися не висловлювань, не книг, а дій, точніше «бездіяльності» місцевих органів влади щодо виконання ними хлібозаготівельних завдань. Так 15 грудня 1932 р у зв'язку з «Оріхівською справою», бюро Дніпропетровського обкому КП(б)У постановило: «Зобов'язати редакцію газети «Зоря» піддати в обласній і районній пресі рішучому і всебічному викриттю всієї контрреволюційної, шкідницької, куркульської роботи колишнього Оріхівського керівництва [8, с. 481]. «Оріхівська справа», а також решта сфабрикованих судових процесів над «саботажниками», була проведена за особистим дорученням Сталіна, який в листі від 7 грудня 1932 р. наполягав, аби «... ворог з партквитком в кишені повинен бути покараний найсуворіше, ніж ворог без партквитка» [11, с. 426]. Обком змушений був виконувати «Сталіна наказ».

Репресії за вказівкою партійних органів перетворилися на «політичне замовлення», до виконання якого долучилися і газети. Масовий терор проти керівників радянських, господарських, партійних установ, які ухилялися від виконання хлібозаготівельних планів, фактично свідчив про наявність пасивного опору номенклатури економічній політиці партії, тобто висвітлювалася заборонена тема. Хлібозаготівлі не виконували колгоспи та радгоспи, тому що у них не було достатньої кількості зерна, отже, соціалістичний лад у сільському господарстві виявився малопродуктивним, про що доповідали іноземні дипломати [12]. Колгоспи не перетворилися в зернові фабрики, якими волів їх бачити Сталін, відтак репресіями мали дотиснути, щоб подолати зернову проблему.

Газети друкували не лише листи сількорів та кореспондентів про «саботаж» хлібозаготівель, а також постанови вищих органів влади. Вони дбали про те, щоб недоліки економічної та національної політики радянської держави не стали надбанням іноземних

журналістів та світової громадськості, але дії владних структур «підмочували імідж соціалістичної країни. Так 21 грудня 1932 р. РНК УСРР та ЦК КП(б)У постановили виключити з партії, заарештувати та віддати до суду п'ять директорів великих радгоспів «... за злочинний зрив завдання партії і уряду з хлібоздавання»: Одесько-Миколаївського – О.А.Балюкевича, Близнацівського – Л.І.Лаврова, Арбузинського – М.П. Лещенка, П'ятихатського – К.Новікова, Чапаївського – Л.Я.Михайлика [13]. Постанову підписали В.Чубар та С.Косіор, навіть не подумавши про те, що радгоспи вважалися зразковими формами соціалістичного господарювання. Президія ВУЦВКу, поспішаючи слідом за ними, виключила О.А. Балюкевича з членів ВУЦВКу, тому що він «... бувши директором Одесько-Миколаївського зернорадгоспу, злочинно зірвав виконання завдань партії і уряду з хлібозаготівель» [14]. 21 грудня 1932 р. ЦК КП(б)У відкликав 10 уповноважених з хлібозаготівель за «...цілковиту бездіяльність: покривання районних організацій, які не вжили заходів до того, щоб зламати куркульський саботаж» [13]. Подібних публікацій в пресі було багато. Вони викривали карально-репресивну систему хлібозаготівель в Україні, доводили факт рукотворності голодомору.

7 грудня 1932 р. газета «Комуніст» опублікувала спільну постанову РНК УСРР та ЦК КП(б)У «Про занесення на чорну дошку сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі» [15]. Шість сіл (с. Вербка Павлоградського, с. Гаврилівка Межівського району Дніпропетровської; с. Лютеньки Гадяцького, с. Кам'яні Потоки Кременчуцького району Харківської; с. Святотроїцьке Троїцького та с. Піски Баштанського району Одеської області) опинилися в соціально-адміністративній резервації, до яких було вжито репресивні заходи: припинено довіз товарів, кооперативну і державну торгівлю; вивезено з крамниць всі наявні товари; заборонено колгоспну торгівлю для колгоспів, колгоспників та одноосібників; припинено всіляке кредитування, стягнуто дотерміново фінансові зобов'язання; вилучено «контрреволюційні елементи» з цих сіл; організовано боротьбу з «куркулями». Запропоновані заходи мали виразні ознаки створення передумов голодомору, але партійно-радянські органи, долаючи внутрішню ідеологічну цензуру, оприлюднили цей жахливий документ.

Хлібозаготівельна кампанія з врожаю 1932 р., якою в Україні керували В.Молотов та Л.Каганович, супроводжувалася масовим голодом селян. Інформація про її жорстокий характер та руйнівні наслідки потрапила до західної преси. Викривальні публікації іноземних журналістів реальних подій в сільських районах СРСР обурювали Сталіна, але саме його економічна політика живила західну пресу сенсаційними репортерськими статтями. Так кореспондент німецької газети «Neue Freie Presse» Н.Бассехес, який об'єктивно писав про використання в СРСР примусової праці в'язнів на об'єктах лісопереробної промисловості, починаючи з 1931 р., видав низку публікацій про систему позики та колгоспної торгівлі, які викликали гнів самого Сталіна. 15 липня 1932 р. він запропонував Кагановичу та Молотову «... полити брудом цю капіталістичну мерзоту на сторінках «Правди» та «Известия», а через деякий час «... вигнати його із СРСР» [1, с. 225]. Замовні публікації про «куркульський саботаж», про «зрадників комуністів», про судові процеси над ними, які заповнили радянську пресу, політична цензура пропускала, навіть всіляко сприяла їх поширенню, а відверті і правдиві публікації «інкореспондентів» засуджувала. Вище партійне керівництво заборонило висвітлювати роботу третьої Всеукраїнської конференції КП(б)У, яка проходила в Харкові 6-9 липня 1932 р., щоб давати «іноземній пресі» інформації про її порядок денний, про перебіг дискусій, про катастрофічну ситуацію в сільському господарстві.

7 серпня 1932 р. з'явилася постанова ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації й зміцнення громадської (соціалістичної) власності», яку було опубліковано в газеті «Комуніст» 9 серпня [16], а також в інших друкованих органах партійних, радянських, профспілкових організацій. Колгоспне майно стало державним, за розкрадання якого застосовували «... вищу форму соціального захисту – розстріл із конфіскацією всього майна». Селяни називати цей закон, особисто ініційований та відредагований Сталіним, «Законом про п'ять колосків», позаяк їх засуджували за те, що вони збирали колоски після жнив, розпочинали жнива на присадибній ділянці без дозволу сільської ради. Його перетворили на відвертий карально-репресивний засіб впливу проти «злісних утримувачів хліба», на адміністративно-політичний стимулятор хлібозаготівель. Сталін вимагав від партійного керівництва великого поширення в пресі його дітища – «декрету про охорону власності», спрямованого проти спекулянтів, але його жертвами стали десятки тисяч українських хліборобів. «Правда» поводить нерозумно і бюрократично-недалекоглядно, – писав він Кагановичу 17 серпня 1932 р., – не розпочинаючи кампанії з питання проведення в

життя закону про охорону громадської власності. Кампанію треба розпочати негайно. Треба: а) пояснити суть закону по пунктах; б) критикувати і викривати ті обласні, міські і районні організації (а також сільські), які намагаються покласти закон під сукно, не даючи йому просування на ділі; в) пришивати до позорного стовпа тих суддів і прокурорів, які виявляють лібералізм стосовно розкрадачів вантажів, врожаю колгоспного, запасів колгоспних, кооперативного майна держпідприємств і т.д.; г) друкувати вирок з таких справ на видному місці; д) мобілізувати власних кореспондентів, проінструктувати їх кореспонденції; е) вихвалити і заохочувати ті організації, які намагаються добросовісно впроваджувати закон і т.д. і т. ін. Кампанія ця повинна бути систематична і тривала» [1, с. 286]. Газета «Правда», починаючи з 20 серпня, друкувала статті під рубриками «Громадська власність свята і недоторкана», «Розкрадачів соціалістичної власності – ворогів народу – до суворой відповідальності». Постанова від 7 серпня, яку Сталін та Каганович називали «декретом», щоб надати їй значення прямого і невідкладного виконання, фактично ізолювала колгоспи від їхнього врожаю, котрий оголошувався державною власністю.

Завдання Сталіна щодо висвітлення в газеті «Правда» зазначеного закону виконав Л.Каганович. Він викликав редактора Л.З.Мехліса та члена редколегії М.М.Попова і передав зміст листа Сталіна. «Повинен вам сказати, – доповідав Каганович вождю 19 серпня, – що я їм ще до видання декрету говорив про Ваші вказівки, дуже їх лаяв за те, що вони декрет помістили на 5-й сторінці, змусили їх надрукувати декрет другий раз на 1-й сторінці, дати передову, згодом вони дещо заспокоїлись. Тепер ми цю справу закрутимо. Вже завтра в «Правді» дещо з'явиться. А далі піде систематичне висвітлення. Ви, безумовно, маєте рацію, що треба тиснути в одному напрямку, щоб не дати лібералам перетворити декрет на порожню декларацію» [1, с. 289]. Такою виявилася політична технологія застосування сумно відомого «закону про п'ять колосків». Органи політичної цензури, особливо в редакціях центральних газет, відслідковували ситуацію довкола його висвітлення, враховуючи ідеологічні настанови Сталіна.

Преса дотримувалася вимог цензури стосовно висвітлення показників економічного розвитку, особливо статистичних відомостей про врожайність та реальний валовий збір зернових, які були не комерційною, а державною таємницею. 27 травня 1931 р. Головліт надіслав до всіх міськклітів, райлітів, редакторів центральних газет та журналів циркуляр про заборону використовувати «староросійські міри» – пуди, десятини. «Деякі органи преси, – зазначалося в циркулярі, – уперто продовжують оперувати старою російською мірою. Вважати таке явище конче неприпустимим. Сектор політконтролю пропонує надалі стежити за тим, щоб таких явищ не було» [17, арк. 2]. Однак незважаючи на ці застереження, «пуди» і «десятини» траплялися не лише в газетних публікаціях, а також у промовах партноменклатури. Газети уникали друкування абсолютних цифр, які стосувалися обсягів хлібозаготівель, даючи відсоткові пропорції. Так 4 січня 1933 р. «Вісті» ВУЦВКу подали інформацію про хід хлібозаготівель, однак за одиницю було взято відсоток виконання річного плану колгоспами, радгоспами, «твердоздавцями» та разом з тим по одноосібному секторі [18]. Соціальна категорія «твердоздавців» була виокремлена, тобто держава не приховувала класного диференційованого підходу стосовно обкладання селян хлібозаготівельною повинністю. У статистичних довідниках, які виходили в Україні протягом 1933 р., були вичерпні дані про стан хлібозаготівель в районах, областях та по УСРР за 1930 – 1933 рр. Наприклад, видавництво управління справами РНК УСРР опублікувало у 1932 р. доповідник про статистично-економічний розвиток господарств районів Харківської області, у якому було подано дані про території та кількість населення в районах, про засіви зернових культур в областях по секторах господарювання, про стан хлібозаготівель у кожному з 64 районів столичної області [19, с. 6]. Подібні довідники видрукувала кожна область УСРР, відтак обсяги хлібозаготівель не становили таємниці для дослідників, але заборонялося висвітлювати справжні причини голодомору.

Редактори не могли відстежити щоденні випуски газет, політично та ідеологічно проконтролювати пакети різної літератури, яка виходила у видавництвах. Інколи головлітівським політконтрольорам вдавалося виявити «прориви»: видавництво «Сельхозгиз» зверстало книгу, упорядники якої пропонували створювати радгоспи при кладовищах для вилучення з трупів цукру, мила, солі [20, с. 293]. Книга мала з'явитися у 1933 р., а газети продовжували друкувати судові рішення про репресії проти директорів зернорадгоспів в Україні. Зокрема, 6 січня 1933 р. газета «Вісті» ВУЦВКу опублікувала постанову РНК УСРР та ЦК КП(б)У про виключення з партії та подання до суду директорів Луганського радгоспу

Донецької, Мартинівського Одеської, Анікіївського Харківської області «...за злочинний зрив завдання партії та уряду з хлібозаготівель» [21]. Газети не друкували листів селян, які надходили масово до їхніх редакцій. Наприклад, в архівному фонді редакції газети «Колгоспне село» збереглися сотні селянських «дописів», у яких висвітлювалися факти масового голоду в селах України [22, арк. 28], але політредактори, виконуючи директиву Головліту та відповідних партійних органів не друкувати їх.

Аналіз архівних джерел, опублікованих в Україні та Росії з питань колективізації га голоду, дозволяє виявити особливості функціонування системи політичної цензури в царині сільського господарства, тобто здійснення політико-ідеологічного контролю за появою інформації критичного змісту про колгоспи та колгоспне життя селян. Цензура, виконуючи особисті накази Сталіна, впроваджувала вигадані ним ідеологеми, обробляла через газети «Правда», «Известия», «Вісті», «Комуніст» громадську думку, «паплюжила» іноземних кореспондентів, але не завжди помічала той факт, що офіційна пропаганда викривала значно глибше і ширше недоліки соціалістичного українському селі. Партійно-радянські постанови 7 серпня, 20 листопада та 6 грудня 1932 р., які показували світові карально-репресивні методи здійснення хлібозаготівель та справжню технологію створення голодомору, виявилися необачним кроком і рішенням політичного керівництва. Кореспонденції про судові репресії проти директорів радгоспів, голів колгоспів, інформація про темпи хлібозаготівель, статистичні довідники, які тоді виходили, свідчили про інформаційний «прорив» ідеологічної блокади довкола причин голодомору.

Історикам належить дослідити цей аспект проблеми, проаналізувавши вимоги цензури, а з іншого боку, характер публікацій у періодичній пресі 1931 – 1933 рр. Важливо також простежити матеріали редакції газет, особливо відділ листування, зіставити опубліковану інформацію з реаліями повсякденного життя суспільства, які зафіксовані в архівних документах та матеріалах партійних, радянських органів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сталин и Каганович. Переписка. 1931 – 1936 гг. / Сост. О.В.Хлевнюк, Р.У.Дэвис и др. – М.: РОССПЭН, 2001. – 798 с.
2. Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1 932 – 1933 рр. / За ред. В.Васильєва, Ю.Шаповала. – К.: Генеза, 2001. – 399 с.
3. Голод 1932 – 1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Кер. кол. упорядників Р.Я.Піріг. – К.: Політвидав України, 1990. – 605 с.
4. Види на урожай зерновых хлебов // Известия ЦИК. – 1932. – 5 июля.
5. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927 – 1939. Документы и материалы. В 5-ти тт. Том 1. Май 1927 – ноябрь 1929 / Под ред. В.П.Данилова. – М.: РОССПЭН, 1999. – 880 с.
6. Голод 1932 – 1933 років в Україні: причини і наслідки / Редкол.: В.А.Смолий та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – 888 с.
7. Большая цензура. Писатели и журналисты в Стране Советов. 1917 – 1956. Документы / Под общ. ред. А.Н. Яковлева. – М.: МФД:Материк, 2005. – 782 с.
8. Голодомор 1932 – 1933 років: документи і матеріали / Упоряд. Р.Я.Піріг. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2007. – 428 с.
9. Колективізація і голод в Україні: Збірник документів і матеріалів / Відп. ред. С.В. Кульчицький – К.: Наукова думка, 1992. – 736 с.
10. За опортуністичну практику – до партвідповідальності // Вісті ВУЦВК. – 1932. – 11 листопада.
11. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932 – 1933 років в Україні в документах ГПУ – НКВД. – К.: ВД «Стилос». – С. 426.
12. Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів 1932 – 1933 рр. / Упоряд. А.Граціозі. – Харків: Фоліо, 2007. – 255 с.
13. Комуніст. – 1932. – 22 грудня.
14. Про позбавлення Балюкувича О.А. звання члена ВУЦВК. Постанова президії ВУЦВКу 22 грудня 1932 р. // Комуніст. – 1932. – 23 грудня.
15. Комуніст. – 1932. – 7 грудня.
16. Комуніст. – 1932. – 9 серпня.
17. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 590.
18. Вісті ВУЦВК. – 1933. – 4 січня.
19. Довідник з основних статистично- економічних показників господарства районів Харківської області УСРР. – Харків, 1933. – С.6.

20. История советской политической цензуры. Документы и комментарии. – М., 1997. – 293 с.
21. Вісті ВУЦВК. – 1933. – 6 січня.
22. ЦДАВО України. – Ф. 388. – Оп. 2. – Спр. 356.

Стоян Т.А. «КАК ЭТО ОСВЕЩАТЬ В ПЕЧАТИ»: ПОЛИТИЧЕСКОЕ ЗАСЕКРЕЧИВАНИЕ ГОЛОДА 1932 – 1933 ГГ.

Исследуются особенности осуществления политико-идеологического контроля над появлением информации критического содержания о колхозах и колхозной жизни во время голодомора.

Ключевые слова: политическая цензура, голодомор, периодическая печать, публикации.

Stoyan T.A. «AS IT TO LIGHT UP IN A SEAL «: THE HUNGER OF 1932-1933-TN POLITICAL CONCEALING

The features of political-ideological control above the emergence of critical information about the collective farms and the collective farm life during golodomor are studied.

Key words: political censorship, golodomor, periodic seal, publications.

УДК 94(4) «1939/1945»

І.В. Мазило

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОБОТИ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ЙОГО ВІДБУДОВИ (1943 – 1950-ТІ РР.)

Стаття присвячена висвітленню основних напрямків підготовки кваліфікованих спеціалістів для залізничного транспорту України у післявоєнний період вітчизняної історії.

Ключові слова: залізнична галузь, підготовка кадрів, професійно-технічні училища, технікуми, інститути.

Окремі наукові видання минулого і ХХІ сторіч розглянули історію відбудови залізничного транспорту колишнього СРСР і його складової частини – України [2]. Лише окремі з них вряди-годи зупинилися на проблемі забезпечення фаховими кадрами залізниць України, які відбудували магістраль і організували потім перевезення [3].

В умовах минулої війни робота залізниць була важливою за своїм значенням. Залізничні шляхи, як і поштова служба, і деякі інші відомства мають стратегічний характер [12, с. 516]. Також для забезпечення наступальних операцій сотисячної армії, у 1942 р., потрібно було до лінії фронту направити у середньому кожні 20 хвилин 30 вагонів з військами, боєприпасами, продовольством, озброєнням [5, с. 35]. Це за умов, коли на території республіки німецько-фашистські загарбники, відступаючи, завдали значних збитків залізничному господарству. У межах СРСР вони становили 30 млрд. рублів (в масштабі цін 1941 р.) [1, с. 14], у тому числі залізницям України завдали збитків на 10 млрд. рублів [11, арк. 29].

Відбудовчі процеси на транспорті були ініційовані ДКО в постановою від 3 січня 1942 р., та 26 травня 1943 р., а також спільній постанові РНК СРСР і ЦК КП(б)У від 21 серпня 1947 р. [8, с. 142, 303, 330].

Відроджувати дороги залізничникам довелося в тяжких умовах прифронтової смуги під артилерійським обстрілом і ударами ворожої авіації з повітря, що ускладнювало роботу і призводило до руйнувань уже відбудованих об'єктів.

Будівельні роботи першої половини 1943 р. здійснювалися в межах української частини Донбасу, а в другому півріччі – на території інших регіонів Лівобережжя. До 1 травня 1944 р. в Донбасі вже діяло 3500 км. головних шляхів, 13 парових депо, 32 вагоноремонтних пункти, біля 300 станційних приміщень [9, с. 149].

При відбудові залізничники зіткнулися з труднощами, серед яких – нестача кваліфікованих кадрів. Лише керівних кадрів у системі НКШС нараховувалося 43,2% інженерів і 27,7% техніків [1, с. 18].

Ситуація була такою, що на дороги, на виробництво приходила молодь і жінки, яким доводилося не лише працювати, а й навчатися [6, с. 217]. Навіть у післявоєнний період, у 1947 р., відсоток жінок серед працівників Південно-Західного округу був на Південно-Західній

20. История советской политической цензуры. Документы и комментарии. – М., 1997. – 293 с.
21. Вісті ВУЦВК. – 1933. – 6 січня.
22. ЦДАВО України. – Ф. 388. – Оп. 2. – Спр. 356.

Стоян Т.А. «КАК ЭТО ОСВЕЩАТЬ В ПЕЧАТИ»: ПОЛИТИЧЕСКОЕ ЗАСЕКРЕЧИВАНИЕ ГОЛОДА 1932 – 1933 ГГ.

Исследуются особенности осуществления политико-идеологического контроля над появлением информации критического содержания о колхозах и колхозной жизни во время голодомора.

Ключевые слова: политическая цензура, голодомор, периодическая печать, публикации.

Stoyan T.A. «AS IT TO LIGHT UP IN A SEAL «: THE HUNGER OF 1932-1933-TN POLITICAL CONCEALING

The features of political-ideological control above the emergence of critical information about the collective farms and the collective farm life during golodomor are studied.

Key words: political censorship, golodomor, periodic seal, publications.

УДК 94(4) «1939/1945»

І.В. Мазило

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОБОТИ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ЙОГО ВІДБУДОВИ (1943 – 1950-ТІ РР.)

Стаття присвячена висвітленню основних напрямків підготовки кваліфікованих спеціалістів для залізничного транспорту України у післявоєнний період вітчизняної історії.

Ключові слова: залізнична галузь, підготовка кадрів, професійно-технічні училища, технікуми, інститути.

Окремі наукові видання минулого і ХХІ сторіч розглянули історію відбудови залізничного транспорту колишнього СРСР і його складової частини – України [2]. Лише окремі з них вряди-годи зупинилися на проблемі забезпечення фаховими кадрами залізниць України, які відбудували магістраль і організували потім перевезення [3].

В умовах минулої війни робота залізниць була важливою за своїм значенням. Залізничні шляхи, як і поштова служба, і деякі інші відомства мають стратегічний характер [12, с. 516]. Також для забезпечення наступальних операцій стотисячної армії, у 1942 р., потрібно було до лінії фронту направити у середньому кожні 20 хвилин 30 вагонів з військами, боєприпасами, продовольством, озброєнням [5, с. 35]. Це за умов, коли на території республіки німецько-фашистські загарбники, відступаючи, завдали значних збитків залізничному господарству. У межах СРСР вони становили 30 млрд. рублів (в масштабі цін 1941 р.) [1, с. 14], у тому числі залізницям України завдали збитків на 10 млрд. рублів [11, арк. 29].

Відбудовчі процеси на транспорті були ініційовані ДКО в постановою від 3 січня 1942 р., та 26 травня 1943 р., а також спільній постанові РНК СРСР і ЦК КП(б)У від 21 серпня 1947 р. [8, с. 142, 303, 330].

Відроджувати дороги залізничникам довелося в тяжких умовах прифронтової смуги під артилерійським обстрілом і ударами ворожої авіації з повітря, що ускладнювало роботу і призводило до руйнувань уже відбудованих об'єктів.

Будівельні роботи першої половини 1943 р. здійснювалися в межах української частини Донбасу, а в другому півріччі – на території інших регіонів Лівобережжя. До 1 травня 1944 р. в Донбасі вже діяло 3500 км. головних шляхів, 13 парових депо, 32 вагоноремонтних пункти, біля 300 станційних приміщень [9, с. 149].

При відбудові залізничники зіткнулися з труднощами, серед яких – нестача кваліфікованих кадрів. Лише керівних кадрів у системі НКШС нараховувалося 43,2% інженерів і 27,7% техніків [1, с. 18].

Ситуація була такою, що на дороги, на виробництво приходила молодь і жінки, яким доводилося не лише працювати, а й навчатися [6, с. 217]. Навіть у післявоєнний період, у 1947 р., відсоток жінок серед працівників Південно-Західного округу був на Південно-Західній

магістралі – 30%, Вінницькій – 18,8%, Ковельській – 25,5%, Львівській – 10,9%, Одеській – 29,3%, Кишинівській – 18, 7%. У цілому по округу – 22,7% [11, арк.63].

На Південно-Західній магістралі у 1944 р., одразу після визволення, поряд з її відбудовою постала проблема підготовки кадрів, бо багато залізничників перебували в діючій армії, чимало з яких загинули на фронтах Другої світової війни. Особливість моменту полягала ще в тому, що на залізницю прийшла чимала кількість підлітків, які мали низьку або зовсім відсутню кваліфікацію [13, с. 126].

На початку відбудови забезпеченість кадрами здійснювалася за рахунок перерозподілу робітників між східними і західними регіонами країни. Інженерно-технічних працівників командували з доріг Уралу й Сибіру. Всього за 1944 р. було відряджено 118 осіб [11, арк. 2].

Джерелом поповнення вакансій на транспорті стали працюючі, що були зайняті обслуговуванням транспорту на окупованій території і які підлягали мобілізації в діючу армію. Так місцеві органи влади зобов'язувалися постановою ДКО від 22 листопада 1943 р. і РНК СРСР і ЦК КП(б)У від 30 листопада цього ж року мобілізувати на роботу залізничників, які залишилися на окупованій ворогом території. Партійні, радянські органи Дніпропетровської і Запорізької областей і Криму провели велику роботу протягом 1944 р. виявили й відрядили для роботи на залізничний транспорт 6985 осіб, на магістралях Сталінської і Одеської – 113, Північно-Донецької – 260, Південно-Донецької – 29, Північнокавказької – 193 особи [11, арк.11].

Також робили все можливе у тих умовах, щоб налагодити підготовку кадрів масових професій у масштабах України, окремих областях і магістралях. На Південно-Донецькій дорозі був розроблений спеціальний план підготовки кадрів. Виконуючи його, у 1944 – 1945 рр. підготували для роботи на транспорті 10500 молодих робітників [6, с. 218]. Навчене молоде поповнення поряд з досвідченими робітниками позитивно вплинули на результати роботи залізниці. До кінця 1945 р. вантажообіг Південно-Донецької магістралі досяг 70% довоєнного рівня [9, с.149].

У 1944 р. на Південно-Західній магістралі взяли зобов'язання підготувати 5000 молодих робітників масових професій. У серпні 1944 р. провели зліт молодих робітників магістралі, які брали на себе підвищені виробничі зобов'язання, зокрема – відпрацювати у позаробочий час на відбудовчих роботах [7, с. 126 – 127].

У березні 1944 р. заступник голови РНК УРСР Корнієць Л. розглянув інформацію, яка, відповідно до постанов ДКО, РНК УРСР і ЦК КП(б)У, наказів Головного управління трудових резервів при РНК СРСР, передбачала, що у 8 областях до 1 травня вищезгаданого року мали бути організовані 336 навчальних закладів системи трудових резервів, з яких 9 залізничних. Також запланували мобілізувати на навчання 138040 осіб, з яких до залізничних училищ – 3210. Розташування цих навчальних закладів мало відбутися на підприємствах 32 наркоматів Союзного і республіканського підпорядкування. На початок березня 1944 р. було створено 248 училищ, з яких 9 транспортно спрямування [10, арк. 55, 56, 57, 58].

При їхній організації траплялися і недоліки. Так відповідно до наказу начальника Головного управління трудових резервів від 24 листопада 1943 р. в м. Дніпропетровську до першого січня 1944 р. мали створити залізничне училище для 500 учнів. Приміщення, яке належало їм до війни, вже зайняло управління Сталінської магістралі. Училищу на взамін не надали іншого. Тому справу його організації на деякий час зірвали [10, арк. 59].

Вели підготовку кадрів масових професій і на Львівській магістралі у трьох залізничних технічних школах: Львівській, Коломийській і річній школі машиністів [11, арк. 47]. Окремі розмістилися у м. Львові у приміщенні по вулиці Станковського, 47, балансова вартість якого становила – 5136000 рублів. У 1947 р. згідно з рішенням Ради Міністрів СРСР на цій базі була ще організована 3-х річна школа машиністів паровозів. Розпочав роботу і залізничний технікум з контингентом студентів – 475 осіб, також залізничне училище №1. Однак Львівський міськвиконком прийняв рішення про передачу цієї споруди під інститут прикладного мистецтва, що могло потягнути за собою закриття навчальних закладів залізничного профілю. Це за умови, що з 1944 р. розпочали створювати навчальну базу, відновлювати приміщення та капітальну відбудову, на які були потрачені кошти дороги, МШС – 813 тис. рублів [10, арк. 61 – 62].

Також адміністрація Львівської залізниці уклала у червні 1941 р. угоду на оренду з Тернопільським міськвиконкомом, терміном два роки, двох напівзруйнованих будинків, які були капітально нею відремонтовані. Затрачено було 250 тис. рублів. Один відвели під

навчальний корпус, інший – під гуртожиток. Розмістили в них учнів профтехшколи, яких навчали будівельній спеціальності. Однак через деякий час міська рада вирішила їх передати Тернопільському спиртротресту і редакції газети, чим завадила справі підготовки фахівців [10, арк. 210].

У сусідній, Станіславській області, рішенням Комітету трудових резервів, постанови облвиконкому і обкому КП(б)У від 23 грудня 1944 р. на базі місцевого паровозоремонтного заводу з 1 березня 1945 р. мало бути організоване залізничне училище з контингентом у 350 осіб. Фактично навчалися лише 100 осіб. 250 не вистачало через невиконання плану залучення молоді на навчання районами області [10, арк. 18, 83].

Стан з кадрами на залізничному транспорті України до певної міри ілюструє довідка про фаховий стан працівників Південно-Західного залізничного округу станом на 7 липня 1947 р. [11, арк. 63]

Назва дороги	Заг. к-сть робітників	Стаж роботи від 5 до 10 р.	Стаж роботи від 10-15 рр.	Стаж роботи від 15-20 рр.	Вища освіта
Південно-Західна	47794	8518	6127	3399	680
Вінницька	34510	6295	4510	2493	–
Ковельська	18198	1587	878	880	–
Львівська	38920	4801	–	2574	1217
Одеська	46547	7046	5351	3788	3498
Кишинівська	31838	3112	2410	2759	1436

Покращували ситуацію з кадрами через різні форми підготовки. Загалом у 1948 р. було навчено і передано промисловості, транспорту і сільському господарству республіки 257189 кваліфікованих, навчених молодих робітників, у тому числі 43448 осіб з ремісничих залізничних училищ. Із цієї кількості безпосередньо були направлені на транспорт 18272 особи [10, арк. 164].

У 1949 р. відповідні виконавчі органи влади по-новому організовували роботу з підготовки кваліфікованих робітників. Так виконком Дніпропетровської ради депутатів трудящих на 30 листопада 1949 р. направив в навчальні заклади 2700 осіб, залізничні – 375. За національним складом: 2262 учні – українці, 92 – росіян, 13 білорусів, 31 єврей, 1 – поляк, 1 – татарин, які мали освіту: 4 класи – 957 осіб, 5 класів – 671, 6 класів – 372, 7 класів – 681, 8 класів – 18 осіб, 9 класів – 1 особа [10, арк. 149].

На Харківщині, в Патюгінському залізничному училищі підготовку робітників вели на базі вагоноремонтного заводу Південної магістралі з контингентом учнів – 550 осіб [10, арк. 20]. У Сумській області до ремісничих училищ було подано 2850 заяв при плані – 800. Станом на 1 серпня 1949 р. в залізничних і спеціальних училищах Харківщини навчалися 847 осіб, з яких 142 вихованці дитячих будинків, 198 осіб з числа міської молоді і 507 осіб вихідці з села [10, арк. 68].

В Одесі виконком обласної ради депутатів трудящих затвердив ліміт прийому молоді на професійне навчання у кількості 1250 осіб, у тому числі, для залізничних училищ – 750, інших спеціальностей – 450 [10, арк. 24].

У західних областях України виконком Рівненської обласної ради депутатів трудящих намагався виконати постанову Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 30 липня 1949 р. «Про підготовку до нового навчального року і призову в ремісничі залізничні училища». З першого по 20 жовтня 1949 р. у навчальні заклади області, в яких вели підготовку транспортників, прийняли 250 осіб молоді, у тому числі: Здолбунівське – 50 осіб, Сарненське – 100 осіб і Рівненське – 100 осіб [10, арк. 188].

В окремих випадках набір молоді на навчання не виконували. Так виконком Закарпатської облради інформував Уряд УРСР, що область через гористу місцевість, окремі райони розташовані на далекій відстані від залізничних магістралей, а колгоспи не можуть підвезти учнів своїм транспортом через його відсутність у зв'язку з тим, що на Закарпатті провели колективізацію наприкінці 1948 – початку 1949 рр. господарствам, які були щойно утворені, бракувало достатньої кількості транспортних засобів, навіть гужового. Тому здійснювати будь-які перевезення на далекі відстані було не можливо [10, арк. 210].

Також зриви призову молоді на навчання до фабрично-заводських училищ були ще й зумовлені слабко організованим перевезенням молоді залізничним транспортом до місць навчання. Це мало місце в Житомирській області, коли для цих людей не виділили спеціального ешелону від пункту формування контингенту учнів до місця призначення. Перевезення здійснювали поїздами місцевого призначення з багатьма пересадками. Були випадки подачі меншої кількості вагонів, ніж за нормою. Через вказані і ряд інших причин курсанти не доїжджали до місць навчання [10, арк. 116].

Спеціалістів середньої кваліфікації готували у профільних технікумах.

Щоб розпочати навчання в Дніпропетровському технікумі залізничного транспорту місцева влада просила голову Раднаркому України М.Хрушова посприяти повернути приміщення, яке належало закладу до війни і в якому на березень місяць 1946 р. розміщувався відділ НКВД на Сталінській залізниці. На той момент у технікумі навчалося 650 студентів, з яких 250 мешкали в навчальних аудиторіях, що створювало неймовірно важкі умови для проведення навчального процесу. Зайняті під житло кімнати виключали можливість мати лабораторії і кабінети, які вкрай були необхідні для підготовки кваліфікованих спеціалістів-залізничників [10, арк. 104].

Також труднощі в роботі з'явилися у колективі Київського матеріально-господарського залізничного технікуму. З червня 1946 р. його члени звернулися з листом до голови Уряду України М.С.Хрушова, констатуючи: «... що технікум організований в Києві 25 років тому і розташований в приміщенні, пристосованому для навчального процесу. Однак через утворення в Києві залізничного Округу планується його віддати управлінцям, а колектив технікуму мають перевести в інше місце, що рівнозначно закриттю навчального закладу. Також в листі наголошувалося, що у такий спосіб керівництво демонструє, що воно забуває про маленькі гвинтики, які приводять в дію державний механізм. Чутки, які ширяться в колективі, дезорганізують його роботу. Примітним є факт, що частина викладацького складу – працівники управління Південно-Західної залізниці, що позитивно позначається на навчальному процесі. Друга частина викладачів – жінки, чоловіки яких є лекторами в інших навчальних закладах. Таким чином, переводячи навчальний заклад в інше місце, жінки змушені будуть покинути роботу [10, арк. 190].

У Львові після визволення розпочав свою роботу залізничний технікум, також механічний, дорожній й художній ліцеї і залізничне училище. Правда, робота цього спеціалізованого навчального комплексу опинилася перед загрозою закриття через бажання місцевих органів влади розмістити в приміщенні технікуму навчальний заклад іншого профілю [10, арк. 62].

У Чернівецькій області залізничний технікум був розміщений в колишньому притулку «Йозефіnum» [4, с.37].

У воєнні і перші повоєнні роки гострою була потреба в кадрах вищої кваліфікації. На 1 січня 1944 р. на території колишнього СРСР працювало 73 технікуми і 12 вузів залізничного транспорту [1, с.18]. В Україні їхню підготовку відновили у Харківському і Дніпропетровському інститутах інженерів транспорту.

У квітні 1944 р. центральні органи влади зобов'язали місцеві установи м. Дніпропетровська створити умови для проведення реєвакації колективу інституту. Була розпочата відбудова приміщення вузу й трамвайної колії, яка з'єднувала студентське містечко з містом [11, арк. 6].

Після проведення ремонтних робіт розпочався набір студентів і навчальний процес. Згодом Рада інституту і головне інженерне управління Сталінської магістралі розпочали наукову співпрацю. Націлювала їх на це стаття в газеті «Правда» за 1 квітня 1949 р. «Творче співробітництво працівників науки і виробництва – закон технічного прогресу». Разом було розроблено 26 наукових тем, з яких – 18 союзного значення. Займалися популяризацією професійних знань. Доповідями охопили 11 тис. залізничників [11, арк. 1 – 2].

Відновили свою роботу кафедри у Харківському інституті інженерів залізничного транспорту. Наукові праці його викладачів допомогли залізничникам обґрунтувати передові методи праці і запровадити їх у виробництво. Також кафедра організації руху і вантажної роботи запропонувала нову систему оцінки рентабельності роботи диспетчерської дільниці. Кафедра паровозного господарства розробила щільний графік руху локомотивів на дільниці Основа – Гонта і методи швидкісної підготовки паровозів в депо Основа [14, с. 92].

Отже, підготовка кадрів залізничників, яка розпочалася одразу після визволення магістралей від фашистських окупантів, відіграла свою вирішальну роль у забезпеченні як відновлювальних процесів, так і налагодженні роботи залізничних доріг України в період їхньої відбудови.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Барский М.М. Деятельность Компартии по восстановлению и дальнейшему развитию железнодорожного транспорта (1943 – 1950 – х гг.) / Автореф. дисс. канд. ист. наук. – М., 1978.
2. Возрождение прифронтовых и освобожденных районов СРСР в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945. – М., 1986; Дьяков Ю.Л. Развитие транспортно-дорожной сети СССР в 1941-1945 гг. – М., 1997; Ковалев И.В. Транспорт в Великой Отечественной войне (1941 – 1945 гг.). – М., 1981; Куманев Г.А. Война и железнодорожный транспорт СССР 1941 – 1945. – М., 1988; Его же: На службе фронта и тыла. – М., 1976.
3. Данилюк М., Панчук М. На службі фронту і тилу. – К., 1974; Кудлай А.С. Рабочий класс Украины в борьбе за восстановление и развитие промышленности в послевоенный период (1945 – 1955) // Автореф. дисс. док. ист. наук – Львов, 1967.
4. Львівська залізниця. Історія і сучасність. – Львів, 1996.
5. Панчук М. Сталеві шляхи. – К., 1968.
6. Стальные пути Донбасса. – Донецк, 1970.
7. Столичная магистраль Украины. – К., 1970.
8. Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны Советского Союза: Хроника событий. – К., 1985.
9. Хорошайлов И.Ф. Деятельность Компартии по возрождению Донбасса. – К., 1973.
10. ЦДАВО Украины. – Ф.2. – Оп.7. – Спр.1575; Ф.2. – Оп.8. – Спр.3189; Ф.2. – Оп.7. – Спр.4057; Ф.2. – Оп.7. – Спр.1831; Ф.Р. – 2. – Оп.7. – Спр.9900; Ф.Р. – 2. – Оп.7. – Спр.9898; Ф.Р. – 2. – Оп.7. – Спр.9895; Ф.Р. – 2. – Оп.7. – Спр.9898; Ф.Р. – 2. – Оп.7. – Спр.9895; Ф.2. – Оп.7. – Спр.4057; Ф.2. – Оп.8. – Спр.3189.
11. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.77. – Спр.312; Ф.1. – Оп.77. – Спр.234; Ф.1. – Оп.32. – Спр.266; Ф.1. – Оп.77. – Спр.287; Ф.1. – Оп.77. – Спр.370; Ф.1. – Оп.77. – Спр.389.
12. Шимов Я. Австро-венгерская империя. – М., 2003.
13. Юго-Западная магистраль. Вчера, сегодня, завтра. – К., 1995.
14. Южной – 100 лет. - Харьков, 1969.

Мазыло И.В. КАДРОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАБОТЫ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА УКРАИНЫ В ПЕРИОД ВОССТАНОВЛЕНИЯ (1943 – 1950-е гг.)

Статья посвящена изучению основных направлений подготовки квалифицированных специалистов для железнодорожного транспорта Украины.

Ключевые слова: транспортная отрасль, подготовка кадров, профессионально-технические училища, техникумы, институты.

Mazylo I.V. PERSONNEL PROVISION FOR THE RAILWAY TRANSPORT IN UKRAINE (1943-1950)

The article deals with the study of the main approaches to the training of qualified specialists for the railway transport in Ukraine.

Key words: railway transport, personnel

УДК: [321.01+316.3] 93

І.В. Терлецька

ВЛАДА І СУСПІЛЬСТВО ЕПОХИ СТАЛІНІЗМУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ПОРТРЕТУ МОЖНОВЛАДЦІВ І РЕПРЕСОВАНИХ

У статті надано соціально-психологічні характеристики та їхній порівняльний аналіз представників влади в Україні епохи сталінізму та репресованих громадян. Звертається увага на такі чинники: соціальне походження, національність, освіта, психологія, ментальність. Автор робить висновки, що сталінізм був диктатурою маргіналів (соціальних і етнічних)

Отже, підготовка кадрів залізничників, яка розпочалася одразу після визволення магістралей від фашистських окупантів, відіграла свою вирішальну роль у забезпеченні як відновлювальних процесів, так і налагодженні роботи залізничних доріг України в період їхньої відбудови.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Барский М.М. Деятельность Компартии по восстановлению и дальнейшему развитию железнодорожного транспорта (1943 – 1950 – х гг.) / Автореф. дисс. канд. ист. наук. – М., 1978.
2. Возрождение прифронтовых и освобожденных районов СРСР в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945. – М., 1986; Дьяков Ю.Л. Развитие транспортно-дорожной сети СССР в 1941-1945 гг. – М., 1997; Ковалев И.В. Транспорт в Великой Отечественной войне (1941 – 1945 гг.). – М., 1981; Куманев Г.А. Война и железнодорожный транспорт СССР 1941 – 1945. – М., 1988; Его же: На службе фронта и тыла. – М., 1976.
3. Данилюк М., Панчук М. На службі фронту і тилу. – К., 1974; Кудлай А.С. Рабочий класс Украины в борьбе за восстановление и развитие промышленности в послевоенный период (1945 – 1955) // Автореф. дисс. док. ист. наук – Львов, 1967.
4. Львівська залізниця. Історія і сучасність. – Львів, 1996.
5. Панчук М. Сталеві шляхи. – К., 1968.
6. Стальные пути Донбасса. – Донецк, 1970.
7. Столичная магистраль Украины. – К., 1970.
8. Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны Советского Союза: Хроника событий. – К., 1985.
9. Хорошайлов И.Ф. Деятельность Компартии по возрождению Донбасса. – К., 1973.
10. ЦДАВО Украины. – Ф.2. – Оп.7. – Спр.1575; Ф.2. – Оп.8. – Спр.3189; Ф.2. – Оп.7. – Спр.4057; Ф.2. – Оп.7. – Спр.1831; Ф.Р. – 2. – Оп.7. – Спр.9900; Ф.Р. – 2. – Оп.7. – Спр.9898; Ф.Р. – 2. – Оп.7. – Спр.9895; Ф.Р. – 2. – Оп.7. – Спр.9898; Ф.Р. – 2. – Оп.7. – Спр.9895; Ф.2. – Оп.7. – Спр.4057; Ф.2. – Оп.8. – Спр.3189.
11. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.77. – Спр.312; Ф.1. – Оп.77. – Спр.234; Ф.1. – Оп.32. – Спр.266; Ф.1. – Оп.77. – Спр.287; Ф.1. – Оп.77. – Спр.370; Ф.1. – Оп.77. – Спр.389.
12. Шимов Я. Австро-венгерская империя. – М., 2003.
13. Юго-Западная магистраль. Вчера, сегодня, завтра. – К., 1995.
14. Южной – 100 лет. - Харьков, 1969.

Мазыло И.В. КАДРОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАБОТЫ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА УКРАИНЫ В ПЕРИОД ВОССТАНОВЛЕНИЯ (1943 – 1950-е гг.)

Статья посвящена изучению основных направлений подготовки квалифицированных специалистов для железнодорожного транспорта Украины.

Ключевые слова: транспортная отрасль, подготовка кадров, профессионально-технические училища, техникумы, институты.

Mazylo I.V. PERSONNEL PROVISION FOR THE RAILWAY TRANSPORT IN UKRAINE (1943-1950)

The article deals with the study of the main approaches to the training of qualified specialists for the railway transport in Ukraine.

Key words: railway transport, personnel

УДК: [321.01+316.3] 93

І.В. Терлецька

ВЛАДА І СУСПІЛЬСТВО ЕПОХИ СТАЛІНІЗМУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ПОРТРЕТУ МОЖНОВЛАДЦІВ І РЕПРЕСОВАНИХ

У статті надано соціально-психологічні характеристики та їхній порівняльний аналіз представників влади в Україні епохи сталінізму та репресованих громадян. Звертається увага на такі чинники: соціальне походження, національність, освіта, психологія, ментальність. Автор робить висновки, що сталінізм був диктатурою маргіналів (соціальних і етнічних)

.....
проти робітників, селян й особливо інтелігенції, а спосіб управління суспільством – терор, має не лише антиукраїнське, антинаціональне, але й антиінтелектуальне спрямування.

Ключові слова: тоталітаризм, сталінізм, можновладці, репресовані, терор, тоталітарне суспільство, ментальність.

У низці поширених тем у сучасній історіографії є тема сталінізму, яка має багатовимірний характер. Серед різних аспектів сталінізму проблема «влада і суспільство» посідає одне з перших місць. Як зазначають різні дослідники, влада слугує домінуючим чинником у процесі розвитку СРСР, тим більше, сталінського періоду. Суб'єктами політичної влади в радянській державі були, передусім, сам вождь і диктатор Й.Сталін, його оточення, партійні і репресивно-каральні органи, що склали організаційний хребет суспільно-політичної системи, та номенклатура, яка була соціальною опорою сталінізму. Головним методом здійснення державної політики побудови соціалізму по-сталінськи були репресії, через які пройшла величезна кількість громадян країни. Суспільна система, заснована на терорі, мала ніби два «полюси»: з одного боку, носії влади – можновладці, а з іншого, – громадяни, які були жертвами терору. Характеризуючи радянську владу, прийнято називати її диктатурою пролетаріату, владою робітників і селян. Та чи дійсно це була влада пролетаріату? Зрозуміти характер влади і водночас характер «репресованого» суспільства можна через призму соціального портрету можновладців і репресованих.

Сучасна історіографія використовує різні підходи до вивчення сталінізму, в тому числі соціальний. Зокрема, такий підхід можна побачити в працях відомих російських дослідників сталінізму: О.В.Хлевнюка, Г.М.Іванової, І.В.Павлової, Н.В.Саранцева. Олег Хлевнюк протягом 20 років досліджує діяльність органів влади в сталінському СРСР – Політбюро ЦК ВКП (б), НКВС як органів, які і керували терором в СРСР, і були його виконавцями [1]. Науковець використовує соціальний підхід, висвітлюючи не лише історію державних установ, але й змальовуючи повсякденне життя як функціонерів, так і їхніх жертв, ставлення звичайних людей до репресій. Також в певній мірі соціальний підхід прослідковується в працях дослідниці з Новосибірську І.В.Павлової [2]. Партократії, її виникненню, становленню, трансформаціям присвячено історико-соціологічне дослідження Н.В.Саранцева [3]. Всі російські дослідники відмічають, що партійно-державна номенклатура була втіленням і становим хребтом радянської державності. Водночас, в Росії останніми роками деякі історики наполягають, що «необхідно позбавитись від однобічного «викривального» бачення даної суспільної групи, яке сьогодні панує в історіографії» [4, с.244]. Українська історіографія також приділила увагу формуванню сталінської партократії, діяльності і кадровому складу каральних органів в Україні, використовуючи при цьому, окрім інших, і соціальний підхід. Формуванню, діяльності компартійно-державної номенклатури УСРР присвячено монографію М.С.Дорошко [5], який звертає увагу на соціальні характеристики номенклатури. Діяльність Політбюро ЦК Компартії України аналізує в своїй праці В.С.Лозицький [6]. Дослідники В.Пристайко, Ю.Шаповал, В.Золотарьов [7], с. Білокінь [8], приділили увагу номенклатурі, перш за все, в карально-репресивних органах, її поглядам, соціальним характеристикам, біографіям. Соціальний підхід при вивченні репресованих використовують українські дослідники Ю.І.Шаповал [9], З.Г.Лихолобова [10], В.М.Нікольський [11]. «Тоталітарне суспільство» епохи сталінізму досліджував Д.В.Табачник, який присвятив цій проблемі докторську дисертацію [24].

Метою нашої наукової розвідки є дослідження соціального портрету можновладців і репресованих саме в Україні. Ми спробуємо відповісти на наступні питання. По-перше: Що собою представляли носії влади в Україні у соціальному вимірі? По-друге: Яким був в цілому соціальний портрет репресованих, передусім в 1930-тих роках? По-третє: Чи було щось спільним у можновладців і репресованих? І нарешті: Як можна охарактеризувати відносини влади і суспільства?

Сталінська система влади трималась передусім на партійних і каральних органах. Тож маємо звернути увагу на номенклатуру саме цих структур влади. Вищим органом політичної влади в Україні було партійне Політбюро. Політбюро ЦК КП(б)У складалось з людей різного походження, різних національностей, різного рівня освіти. З середини 1920-х років, внаслідок українізації партійні кадри, в тому числі Політбюро, оновились вихідцями з українського села. З 1928 року діловодство українською мовою почало витісняти російську мову [6, с. 56]. За нашими підрахунками (на підставі аналізу біографій членів Політбюро ЦК КП(б)У [6]),

.....
приблизно 2/3 складу Політбюро ЦК КП(б)У складала росіяни і українці, а решта – євреї, грузин, німець, поляк, латиш та ін. Росіян і українців було майже порівну з деяким переважанням росіян. Однак на чолі вищого партійного органу України Й.Сталін українців не ставив. Першими секретарями ЦК КП(б)У призначались прибулі із центру Л.Каганович, с. Косіор, М.Хрущов, другими секретарями були Л.Картвелішвілі, П.Постишев. Члени Політбюро мали різні рівні освіти – від початкової до вищої. Наприклад, українець О.Шумський, отримавши середню освіту, навчався у Московському ветеринарному інституті; росіянин Л.Мельников закінчив Донецький індустріальний інститут, євреї І.Шелехес закінчив реальне училище; українець Г.Петровський – зразкову школу при Харківській семінарії, росіянин О.Щербаков – Комуністичний університет ім. Свердлова. Були й такі, що мали початкову освіту. Високі посади, старанна праця, відданість комуністичним ідеалам і вождю зовсім не гарантували членам Політбюро тривалого благополуччя. У 1937 році з 11 членів Політбюро ЦК КП(б)У репресовано було 10. Живим залишився лише Г.Петровський. Після «великого терору» партійна влада в Україні стала повністю слухняною і залежною. З кінця 1930-х років роль пленумів ЦК, членів Політбюро звелась до рівня статистів. Подібна доля, по суті, спіткала і більшість членів Політбюро ЦК ВКП(б): «Репресії 1937 – 1938 рр. призвели до того, що як регулярно діюча структура Політбюро фактично припинило своє існування. Питання принципового характеру вирішувались Сталіним, який на свій розсуд залучав до цього процесу окремих членів Політбюро» [12, с. 14].

Вищий щабель партійно-державної влади України формував сам Сталін, і кількісно він залишався незмінним – 894 посади (1931 рік). Але номенклатура розросталась за рахунок нижчих ланок. До номенклатури зазвичай висувались люди з низьким рівнем освіти і культури. І цей кадровий підхід залишався незмінним. Як правило, державні діячі мали або домашню, або початкову освіту. На початку 1930-х років не було жодного секретаря райкому партії, який би мав вищу освіту, і навіть середня була рідкістю [13, с.142]. Тому не дивно, що керівники із зневагою або навіть ненавистю ставились до всього «панського»: освіти, культури, витворів мистецтва, гарних манер. Наприкінці 1920-х років до керівного складу почали активно рекрутувати українців (раніше їх було зовсім мало) з робітничого і селянського класів [14, с. 109]. Водночас «стару гвардію» різними засобами «вичавлювали», і в 30-х рр. її фактично в керівних органах України не залишилось. У ті роки сформувався новий тип керівника: хоч і не освіченого, але з гарною анкетою, пробивною силою та вмінням за будь-яку ціну проводити «генеральну лінію партії». Тип політичного ділка. Компетентність, демократизм, чесність, принциповість, тим більше культурність, не були серед головних чеснот [14, с. 161]. Головний критерій у моралі функціонерів був один: абсолютна відданість вождю. Для номенклатури Сталін створив багато пільг, привілеїв, матеріальних заохочень. Водночас і серед номенклатури «Хазяїн» постійно проводив чистки, постійно перетрушував кадри. Сталін намагався всіх пересварити, перецькувати – то за національною, то за соціальною ознакою. Тому можновладці виступали водночас замовником, інструментом і об'єктом репресій. Тим старанніше і завзятіше вони виконували й перевиконували вказівки згори, сподіваючись цим заслужити собі «індульгенцію». Але абсолютно слухняними вони стали не одразу. Наприкінці 1920-х – початку 1930-х років, коли здійснювалась сталінська «революція зверху», партійні кадри в Україні не були беззастережно покірними. Під час кампанії хлібозаготівок 1933 року біля 50-ти райкомів у Київській та Дніпропетровській області висловились проти не реальних планів [6, с. 66], за що були репресовані. У такий спосіб Сталін упокорював всіх, починаючи від опозиціонерів, селян і закінчуючи функціонерами і навіть членами Політбюро. Через репресії він оновлював еліту, «вичавлював» не потрібних і формувал величезний, абсолютно відданий, керований, не самостійний, малоосвічений і не дуже компетентний «орден» чиновників, які ладні були виконувати волю вождя за будь-яких умов.

Українські дослідники приділили увагу номенклатурі в карально-репресивних органах, які були завзятими виконавцями владної волі «Хазяїна». Якими ж були типові чекісти 1930-х років? Як правило, це не культурні, малоосвічені, жорстокі й дуже прагматичні люди, які навіть зовні були схожі. На підставі свідчень і спогадів сучасників типовий чекіст замальовується так: низький лоб, маленькі очі, тупий вираз обличчя. Як би сьогодні сказали, точнісінько портрет Шарикова (персонаж з роману С.Булгакова «Собаче серце»). Освітній рівень більшості керівних кадрів, не кажучи вже про нижчий склад чекістів, був дуже низький. Навіть серед вищого керівництва НКВС в Україні більшість або не мала ніякої освіти, або початкову. Ізраїль

Леплевський, який посідав найвищу посаду наркома внутрішніх справ УСРР, освіти не мав – самоук; Мойсей Александровський (Юкельзон) (начальник 3-го відділу – контррозвідка) освіти не мав – самоук; у більшості начальників відділів наркомату внутрішніх справ була лише початкова освіта або в кращому разі середня [8, с.346 – 359]. По суті, це були маргінали. Такі як Всеволод Балицький, який тривалий час очолював ГПУ – НКВД в Україні (після нього поставили І.Леплевського), і мав вищу юридичну освіту, були винятком. Соціальне походження у чекістів було зовсім не пролетарське, як можна було собі уявити. Переважно це були вихідці із родин торговців, прикажчиків, власників бакалійної лавки, службовців, годинників, закрійників, кравців. А були і зовсім «антипролетарські» родини. Так, наприклад, один з начальників, Михаїл Френкель, походив з родини власника заводу. Були й інші схожі випадки [8, с.108]. Унаслідок своєї діяльності значна частина з них страждала нервовими розладами, а інколи були взагалі психічнохворими. Серед працівників НКВС теж велись постійні «чистки». Особливо нищівними були передвоєнні репресії. Саме тоді з'явилась підвищена увага з боку Сталіна і органів безпеки до національного складу керівних органів країни, що пояснювалось непропорційно високою часткою євреїв у партійно-державній машині 30-х років [15, с.264]. Якщо у 1935 році в НКВС працювало 40% євреїв [16, с.118], а у складі найвищого керівництва НКВС України вони становили 60% [17, с.159], то у 1940 році їх залишилось всього 4% [16, с.118], а на весну 1953 року практично всі євреї були «вичищені» з МГБ СРСР [17, с.171]. Вочевидь національний склад органів безпеки в Україні пояснювався тим, що керівництво ЦК ВКП(б) не довіряло українцям як потенційним сепаратистам [18], а євреїв вважало відмираючою нацією, у якої немає власної території і держави та інших націотворюючих ознак [15]. Добровільно піти з лав «охоронців безпеки і порядку», вислизнути, схватись, було майже не можливо – все одно знайдуть і схоплять. Спільним у всіх можновладців було передусім те, що сама система влади мала терористичний характер, а значить, носії влади були орієнтовані на терор (залякування, тиск, пригнічення, контроль) як спосіб управління. Тому деякі історики називають їх політичними бандитами на чолі з головним двигуном цієї системи – вождем [19, с.309], який був ініціатором терору і злочинів [19, с.203 – 204].

По інший бік сталінської системи стояли підвладні громадяни. Репресії 1930-х років мали попереджувальний характер, проводились заради устрашіння, примушування до певних, не бажаних для людей дій (наприклад, вступати у колгоспи, віддавати майно) і створення однорідної слухняної, покірливої маси, готової до будь-яких експериментів. Яким же був типовий «ворог народу»? В більшості своїй це були робітники, селяни [20, с.30] та інтелігенти. Особливо влада тероризувала українську інтелігенцію, вважаючи її не лише соціально ворожим елементом, але й націоналістами, сепаратистами. У промислових регіонах найбільше заарештованих було серед робітників. Наприклад, у Донецькій області найбільш постраждала саме ця група суспільства. На другому місці була науково-технічна інтелігенція, далі службовці, багато було вчителів та медиків [10, с.72 – 73]. Освітній рівень репресованих був значно вищий, ніж в цілому у населення області. Якщо на 1 тис. мешканців області осіб з вищою освітою було всього 6,6 особи, то серед репресованих цей показник становив 93 особи. Більша частина мали вік від 26 до 45 років. Тобто заарештовували молодих, освічених – кращих. З 1200 заарештованих понад 50% розстріляно, 20% звільнено, а решту засуджено на термін від 8 до 25 років. Серед всіх етносів, які проживали на території України, відсоток репресованих у співвідношенні до загальної чисельності етносу найбільший серед поляків, німців та греків [21, с.24]. Саме їх влада найбільше винищувала. Наприклад, поляки склали лише 1,5% від населення України, а частка репресованих серед них сягала 18,9% [20, с.24]. Якщо брати загальну чисельність репресованих в Україні, то найбільше постраждалих було серед українців та росіян [20, с.29], які склали абсолютну більшість населення України. Українські історики роблять висновки, що генофонд нації було зруйновано (враховуючи ще й мільйони померлих під час великого Голодомору). Майже всі роки існування радянської влади гинули, або їх «знешкоджували» в інший спосіб, кращі – більш освічені, більш працьовиті, більш самостійні, більш сміливі, більш культурні. Терор в Україні мав виразно антиукраїнський характер – це підкреслює абсолютна більшість дослідників теми сталінізму в Україні (Б.Ярош, Ю.Шаповал, с. Білокінь, І.Білас, О.Рубльов, З.Лихолобова, Д.Табачник та інші). Жорстоких репресій зазнала західноукраїнська інтелігенція, оскільки саме інтелігенція була носієм української самосвідомості, а ті, що не були заслані або знищені, «вичавлювались» [22, с.432]. Влада в цьому регіоні формувалась з не місцевих: керівництво України надсилало і ставило на

.....
посади можновладців переважно або росіян, або мешканців східних областей [23]. Ставлення цих кадрів до місцевих жителів було негативним, тим самим відповідали і тутешні. Проте репресій зазнали всі етноси, що проживали на теренах України – росіяни, поляки, німці, греки, євреї та ін. Терор мав ще й антиінтелектуальний характер, – додамо від себе. Як зазначає історик С.Білокінь, основа сучасного українського суспільства, на жаль, маргінальна. «Агресивний тип» людини знищував інші типи і давав більшу кількість нащадків [8, с. 329].

Отже, соціальні портрети можновладців та репресованих в Україні дозволяють зробити наступні висновки. Керівники радянської України у більшості своїй мали не стільки робітниче походження, скільки сільське, міщанське, дрібнобуржуазне, а в каральних органах пролетарське походження взагалі нормою не було. Відірвавшись від свого соціального середовища, вони, не маючи у більшості своїй вищої або навіть середньої освіти, певної професії і компетентності, перетворювались, по суті, на маргіналів, які керували там, «куди партія направить». Це не була омріяна К.Марксом і В.Леніним пролетарська влада на чолі з авангардом – робітничим класом. Скоріше це була диктатура маргіналів, які перетворились на політичних ділків (партійно-державні функціонери) та політичних бандитів (діячі каральної системи). Цілком природною для такої влади формою взаємодії із підвладними, засобом управління ними є репресії, залякування, тотальний контроль і жорстокість. Характерними рисами номенклатури були залежність, пристосуванство і конформізм, пробивні якості, макіавеллізм (готовність до використання будь яких засобів для досягнення мети), психологія терору та беззастережна відданість вождю. До носіїв знань, культури – інтелігенції можновладці відчували ненависть і презирство. Як підкреслює відомий дослідник О. Хлевнюк, влада була відверто не компетентною, через що і держава, і населення постійно потерпали. Навіть великі жертви не давали бажаних соціально-економічних результатів. Етнічний склад можновладців був різним, залежно від того, в яких структурах і в якому регіоні України працювали чиновники. У вищих ешелонах влади українці не переважали, тому що Сталін побоювався українського сепаратизму і українцям відверто не довіряв. Можновладці будь-якого рівня були повністю залежними від керівництва держави, особисто Й. Сталіна. Навіть Політбюро було не самостійним. Російська дослідниця І. Павлова можновладців називає «владними кріпаками». Серед них велись постійні чистки, тобто репресії. Щодо звичайних громадян, які були репресовані, то найбільшу кількість серед них складала: за фаховою належністю робітники і селяни, а за національною – українці (передовсім) та росіяни. Найбільш жорстоко влада винищувала тих, кого вважала «п'ятою колоною», завжди готовою до зради: поляків, німців (бо мали іншу етнічну Батьківщину), населення із Західної України (бо тривалий час жили у складі іншої держави, до того ж мали родичів серед закордонної діаспори). Так диктатура здійснювалась проти робітників, селян, інтелігенції. Влада винищувала якраз тих, чий інтерес декларувала і мала б передусім захищати. Окрім того, вона винищувала саму себе, що й було специфічною ознакою сталінізму. Цими рисами сталінська модель тоталітаризму відрізнялась від інших. Складається враження, що терор потрібен був Сталіну заради самого терору. Мав рацію З.Бжезинський, який у статті «Тоталітаризм й раціональність» писав, що тоталітаризм ґрунтується саме на всевладді вождя, а не еліти або бюрократії.

Чи було щось спільним, таким, що об'єднує всіх у так зване «тоталітарне суспільство», між можновладцями і репресованими? Найхарактернішою ознакою тоталітаризму є певний тип ментальності суспільства. Тотальний контроль з боку влади, її централізація, деспотія керівника держави, жорстокі покарання існували і у минулі епохи. Наприклад, у старосхідних деспотіях, у західноєвропейських тираніях епохи античності, у російській монархії часів І.Грозного. На думку дослідників, однією з особливостей справжнього тоталітаризму є саме масове «тоталітарне суспільство» з особливим типом цінностей, ментальності в цілому. Таку ментальність можна охарактеризувати як «суцільну неправду», коли людина вже не може розрізнити «правду» і «брехню», «моральне» і «аморальне». Уявлення про світ у людини стає керованим і спотвореним. Це і є деформована свідомість, про яку не раз писали різні вчені. Державний терор якраз і слугував меті формування такої ментальності всього суспільства. В умовах, коли не можна ясно зрозуміти мотиви, причини репресій не те, що «чужих», але навіть «своїх», найвідданіших, в умовах, коли Сталін діяв виключно на свій розсуд, наслідком чого могли бути великі втрати для народу і інтересів держави, коли винищували кращих, людина втрачала можливість мислити адекватно, раціонально і розрізняти «правду» і «неправду». Залишалось лише бути слухняним, відданим, підлаштовуватись під будь-яку політику вождя,

не чинити спротив і не висовуватись. Такі цінності у суспільства формувала влада і сама була носієм цих цінностей. Сталінізм справді деформував свідомість людей. «...У тоталітарному суспільстві немає засобів розрізнити високе і низьке, безкорисливу пасіонарність і її протилежність – безмежно егоцентричну претенціозність. Тоталітарне суспільство несе в собі віруси хаосу і смерті» [18, с.585]. Викорінюючи у людей культурність, самостійність, гідність, повагу до себе і своєї нації, до особистості як автономної одиниці, Сталін та його оточення намагались перетворити всіх на уніфіковану, соціал-національно гомогенну, слухняну масу. Відносини «влада – суспільство» сталінської доби можна охарактеризувати як відносини «Хазяїна» – владних «лакеїв» – та «кріпаків».

Серед різних аспектів сталінізму ментальність, психологія, культура суспільства відіграють вирішальну роль. Адже саме ці чинники є водночас і передумовою, і характерною ознакою тоталітаризму в СРСР. Тому є потреба у подальшому дослідженні ментальності, субкультур різних верств населення «тоталітарного суспільства», більш глибоке використання соціального й культурологічного підходів. Потребує ця тема і системних, глибоких історіографічних досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Хлевнюк О.В. 1937-й. Сталин, НКВД и советское общество – М.: Республика, 1992. – 270 с.; його ж. Политбюро. Механизмы политической власти в 30-е годы – М.: РОССПЭН, 1996. – 304 с.; його ж. В. Хозяин. Сталин и утверждение сталинской диктатуры. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б.Н.Ельцина. 2010. – 479 с.
2. Павлова И.В. Сталинизм : становление механизма власти. – Новосибирск: Сибирский хронограф. 1993. – 230 с.; її ж. Механизм власти и строительство сталинского социализма. – Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2001
3. Саранцев Н.В. Большевицкая властвующая элита: возникновение, становление, трансформация. 1900 – 1939. Историко-социологические аспекты. – Саратов: СГСЭУ, 2001. – 260 с.
4. Россия на рубеже XXI века: Оглядываясь на век минувший – М.: Наука, 2000.
5. Дорошко М.С. Компартійно-державна номенклатура УСРР у 20 – 30-ті роки ХХ століття: соціоісторичний аналіз. – К.: Вид.-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 154 с.; його ж. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917 – 1938 рр.) – К.: Ніка-Центр, 2008. – 368с.
6. Лозицький В.С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918 – 1991) – К.: Генеза, 2005.
7. Пристайко В., Шаповал Ю., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи – К.: Абрис, 1997. – 608 с.
8. Білокінь С.І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917 – 1941 рр.). Джерелознавче дослідження – К. ДМП «Полімед», 1999.
9. Шаповал Ю.І. Людина і система (Штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні). – К., 1994. – 272 с.
10. Лихолобова З.Г. Сталінський тоталітарний режим та політичні репресії кінця 30-х років в Україні (переважно на матеріалах Донецької області): Навчальний посібник – Донецьк: ДонДУ, 1996.
11. Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. – Донецьк: Видавництво Донецького національного університету, 2003. – 624 с.
12. Хлевнюк О.В. Хозяин. Сталин и утверждение сталинской диктатуры. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б.Н.Ельцина. 2010.
13. Сергієнко Ю.Г. Політична етика лівого радикалізму в суспільному житті України (початок ХХ століття – 60-ті роки). Історичний аспект – Луганськ: ЛЦНТЕІ, 1995.
14. Дорошко М.С. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917 – 1938 рр.) – К.: Ніка-Центр, 2008.
15. Чернявский Г.И. Тень люциферова крыла: большевизм и национал-социализм: сравнительно-исторический анализ двух форм тоталитаризма – Х.: Око, 2003.
16. Шаповал Ю. Сучасна історіографія тоталітаризму в Україні: здобутки і проблеми // Генеза. – 2004. – № 1.
17. Шаповал Ю.І. Невигадані історії – К.: Світогляд, 2004.
18. Попович М. Червоне століття – К.: АртЕк, 2005.
19. Волкогонов Д.А. Семь вождей. Галерея лидеров СССР. В 2-х кн. Кн.1. – М.: Новости. 1995.
20. Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. Автореферат дисертації... док. іст. наук – Донецьк, 2003.

21. Ченцов В.В. Политические судьбы. Политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920-е – 1930-е гг. – М.: Готика, 1998. – 208 с.; Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.) Історико-статистичне дослідження. Автореферат дисертації... док. іст. наук – Донецьк. 2003.
22. Рубльов О.С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914-1939) – К.: Інститут історії НАН України, 2004.
23. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. – К.: Либідь-Військо України, 1994. – Кн.1. – 428 с. – Кн.2. – 688 с. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях: 30 – 50-ті роки ХХ століття – Луцьк: Надтир'я, 1995. – 176 с.
24. Табачник Д.В. Феномен тоталітарно-репресивного суспільства в Україні (кінець 20-х – 50-ті роки). Історичний та етнополітичний аспекти // Автореф. дис. д-ра іст. наук – К., 1995.

Терлецкая И.В. ВЛАСТЬ И ОБЩЕСТВО ЭПОХИ СТАЛИНИЗМА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СОЦИАЛЬНОГО ПОРТРЕТА ВЛАСТЫМУЩИХ И РЕПРЕССИРОВАННЫХ

В статье подаются социально-психологические характеристики и сравнительный анализ представителей власти в Украине эпохи сталинизма и репрессированных граждан. Обращается внимание на такие факторы, как социальное происхождение, национальность, образование, психология, ментальность. Автор делает выводы о том, что сталинизм был диктатурой маргиналов (социальных и национальных), направленной против рабочих, крестьян и особенно интеллигенции, а способ управления обществом – террор, имел не только антиукраинскую, антинациональную, но и антиинтеллектуальную направленность.

Ключевые слова: тоталитаризм, сталинизм, властимущие, репрессированные, террор, тоталитарное общество, ментальность.

Terletska I.V. POWER FND SOCIETY OF STALINISM EPOCH WITH PRIZM OF SOCIAL PICTURE OF OFFICIALS AND PEOPLE WICH WERE REPRESSED

The social – psychological characteristics and comparative analysis of the members of power in Ukraine during Stalinism epoch and the citizens which was repressed this article is devoted to. The social origin, nationality, education, psychology, consciousness are analyzed. Stalinism was the dictatorship of the ethnic marginal against workers, collective farmers and intelligentsia.

Key words: totalitarism, Stalinism, officials, people witch were repressed, totalitarian society, mentality.

УДК 94(477)»19»:329.78-053.81

Д.О. Мельников

МОЛОДЬ УКРАЇНИ У МІСЦЕВИХ ОРГАНАХ ВЛАДИ (80 – 90-ТІ РР. ХХ СТ.)

В статті досліджується процес залучення молоді України до роботи в органах місцевої влади у 80 – 90 роках хх століття. Автор стверджує, що у 80-х роках участь молоді в роботі місцевих органів влади мала здебільшого декларативний характер. З набуттям Україною статусу незалежної держави, вибором нею демократичного шляху розвитку, процес залучення молоді її робота у місцевих органах влади набула нового змісту. З'явилися в цьому процесі і проблеми.

Ключові слова: молодь, державна молодіжна політика, управління, місцеві органи влади, депутати, комісії у правах молоді.

Залучення громадян до управління державними та суспільними справами є необхідною умовою розвитку демократичної держави, однією з основних конституційних вимог у нашій країні. Наочним прикладом участі громадян в управлінні державними справами є їхня робота в місцевих органах державної влади. У цьому процесі велика надія покладається на молодь. Саме їй відводиться особлива роль у сфері пошуку та встановлення нових, продиктованих вимогами часу, форм та методів та державотворення щодо організації ефективної роботи органів місцевої влади. Враховуючи вік молодих людей, їхнє прагнення до новацій, бажання якомога швидше побачити результати своєї праці, Верховна Влада України ще на початку 90-х років затвердила

21. Ченцов В.В. Политические судьбы. Политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920-е – 1930-е гг. – М.: Готика, 1998. – 208 с.; Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.) Історико-статистичне дослідження. Автореферат дисертації... док. іст. наук – Донецьк. 2003.
22. Рубльов О.С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914-1939) – К.: Інститут історії НАН України, 2004.
23. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. – К.: Либідь-Військо України, 1994. – Кн.1. – 428 с. – Кн.2. – 688 с. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях: 30 – 50-ті роки ХХ століття – Луцьк: Надтир'я, 1995. – 176 с.
24. Табачник Д.В. Феномен тоталітарно-репресивного суспільства в Україні (кінець 20-х – 50-ті роки). Історичний та етнополітичний аспекти // Автореф. дис. д-ра іст. наук – К., 1995.

Терлецкая И.В. ВЛАСТЬ И ОБЩЕСТВО ЭПОХИ СТАЛИНИЗМА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СОЦИАЛЬНОГО ПОРТРЕТА ВЛАСТЬМУЩИХ И РЕПРЕССИРОВАННЫХ

В статье подаются социально-психологические характеристики и сравнительный анализ представителей власти в Украине эпохи сталинизма и репрессированных граждан. Обращается внимание на такие факторы, как социальное происхождение, национальность, образование, психология, ментальность. Автор делает выводы о том, что сталинизм был диктатурой маргиналов (социальных и национальных), направленной против рабочих, крестьян и особенно интеллигенции, а способ управления обществом – террор, имел не только антиукраинскую, антинациональную, но и антиинтеллектуальную направленность.

Ключевые слова: тоталитаризм, сталинизм, властьимущие, репрессированные, террор, тоталитарное общество, ментальность.

Terletska I.V. POWER FND SOCIETY OF STALINISM EPOCH WITH PRIZM OF SOCIAL PICTURE OF OFFICIALS AND PEOPLE WICH WERE REPRESSED

The social – psychological characteristics and comparative analysis of the members of power in Ukraine during Stalinism epoch and the citizens which was repressed this article is devoted to. The social origin, nationality, education, psychology, consciousness are analyzed. Stalinism was the dictatorship of the ethnic marginal against workers, collective farmers and intelligentsia.

Key words: totalitarism, Stalinism, officials, people witch were repressed, totalitarian society, mentality.

УДК 94(477)»19»:329.78-053.81

Д.О. Мельников

МОЛОДЬ УКРАЇНИ У МІСЦЕВИХ ОРГАНАХ ВЛАДИ (80 – 90-ТІ РР. ХХ СТ.)

В статті досліджується процес залучення молоді України до роботи в органах місцевої влади у 80 – 90 роках хх століття. Автор стверджує, що у 80-х роках участь молоді в роботі місцевих органів влади мала здебільшого декларативний характер. З набуттям Україною статусу незалежної держави, вибором нею демократичного шляху розвитку, процес залучення молоді її робота у місцевих органах влади набула нового змісту. З'явилися в цьому процесі і проблеми.

Ключові слова: молодь, державна молодіжна політика, управління, місцеві органи влади, депутати, комісії у правах молоді.

Залучення громадян до управління державними та суспільними справами є необхідною умовою розвитку демократичної держави, однією з основних конституційних вимог у нашій країні. Наочним прикладом участі громадян в управлінні державними справами є їхня робота в місцевих органах державної влади. У цьому процесі велика надія покладається на молодь. Саме їй відводиться особлива роль у сфері пошуку та встановлення нових, продиктованих вимогами часу, форм та методів та державотворення щодо організації ефективної роботи органів місцевої влади. Враховуючи вік молодих людей, їхнє прагнення до новацій, бажання якомога швидше побачити результати своєї праці, Верховна Влада України ще на початку 90-х років затвердила

.....
державну молодіжну політику, в якій чітко визначала пріоритети в розвитку молодого покоління, складовою частиною яких стало залучення юнаків та дівчат у сферу управління державними та суспільними справами.

У зв'язку з цим виникає необхідність дослідити процес залучення молоді до роботи у місцевих органах державної влади у період трансформаційних процесів, які відбувались в Україні 80 – 90 роках, показати особливості роботи молоді в радянських місцевих органах влади, перші кроки в цих органах влади незалежної української держави.

Сучасна історіографія проблем молоді досить різнопланова. Дослідників більшою мірою цікавлять проблеми державної молодіжної політики, молодіжного руху тощо. Участь молоді в роботі місцевих органів влади на даний час ще не стала предметом дослідження науковців. Винятком можуть бути деякі фрагментарні положення, які стосуються цієї проблеми, наведені в окремих публікаціях [1]. Враховуючи те, що проблема участі молоді України у роботі місцевих органів влади 80 – 90 років не досліджена, автор ставить перед собою завдання спробувати ліквідувати цю прогалину у новітній історії України.

Участь молоді у місцевих органах державної влади проявлялась у роботі місцевих рад народних депутатів. Кандидатів у депутати від молоді в 80-х роках, як правило, висували комсомольські організації. Залежно від рівня рад молоді надавалась квота на відповідну кількість місць у цих органах влади. Серед них обов'язково повинні були бути представники різних груп молоді: робітники, колгоспники та інтелігенція. Такий попередній поділ молодих кандидатів у депутати пропонувався «зверху», вимогами закону про представництво в радах різних соціальних груп.

При місцевих радах функціонували комісії у справах молоді. Вони займалися широким спектром молодіжних проблем через вивчення стану справ у молодіжному середовищі, узагальнювали досвід роботи деяких трудових та навчальних колективів, пропонували свої рекомендації обласним, міським, районним та сільським радам народних депутатів із вдосконалення роботи з молоддю на місцях.

Водночас, популярність таких комісій серед молоді була незначною. Це було пов'язано з тим, що про їхню роботу знали, як правило, тільки ті, хто працював у комсомольських органах або був депутатом. У зв'язку з недостатньою інформацією про роботу молодіжних комісій у засобах масової інформації значна частина молоді про їхнє існування не знала. Крім того, діяльність комісій у справах молоді в радах була під постійним контролем партійних та комсомольських органів. Вони контролювали діяльність молодих депутатів, що у свою чергу гальмувало творчу активність молоді, ставило її в залежність від них. Представники комсомольських органів у радах постійно звітували про свою роботу в органах державної влади, що не відповідало загальним принципам, на яких будувались відносини між державними органами та політичними партіями, громадськими організаціями у демократичному суспільстві. Змінити ситуацію, примусити партійні та комсомольські органи не втручатися в справи рад, їх комісій на той час було неможливо: досить значний був вплив цих організацій на державні органи та громадські інститути.

Про формальну роботу комісій у справах молоді «говорять» такі факти. Наприклад, тільки за період 1985 – 1986 років на сесіях обласних рад було подана тільки два запити з молодіжних проблем [2].

З року в рік зростав кількісний склад молоді, вибраної до місцевих рад депутатів. Так якщо в 1980 році із 524217 депутатів місцевих рад 167831 була молодь до 30 років, то в 1985 році із 526278 її вже було 175065 [3, с. 22, 48].

Тенденція до зростання кількості молоді, вибраної до місцевих Рад народних депутатів зумовлювалось не стільки бажанням партійних та державних органів підвищити її роль у управлінні державними справами, стільки створити видимість демократії у радянській виборчій системі. Доказом цього було те, що частина молодих людей не проявляла бажання балотуватись в депутати і тільки після наполегливого прохання партійних та комсомольських органів вони погоджувались на це. Частина з них проявляла пасивність у своїй депутатській діяльності, через деякий час була відкликана з рад.

Нехтуванням демократичних норм виборчих кампаній було й те, що за їх ходом відбувався постійний контроль партійних і комсомольських органів. Про це свідчать чисельні документи архівів України [4, арк. 58, арк. 26 – 27, арк. 41, арк. 28–31]. Це не давало можливості трудовим колективам, громадським організаціям, соціальним групам, окремим громадянам проявляти вільне волевиявлення у виборі кандидатів у депутати, запропонувати

.....
програму своєї майбутньої роботи, обрати в органи державної влади найбільш достойних. На жаль, існуюча в країні виборча система виключала альтернативність у заходах подібного роду, свободу вибору громадянами народних депутатів. Проголошена Комуністичною партією система народовладдя в країні швидше була бажанням, аніж реальністю.

Участь молоді в управлінні державними справами здійснювалася через її роботу у виконавчих комітетах місцевих рад всіх рівнів. Працюючи в цих органах, молодь набувала практичних навичок роботи з людьми, вчилася управляти. Успіх у цій роботі залежав від того, які «наставники» та «вчителі» були в неї. Там, де по-справжньому турбувалися про долі людей, поліпшення їх праці і соціальних умов життя, де переважало прагнення боротися з недоліками, де підтримувались дисципліна і порядок у роботі, де керівники були принциповими й безкомпромісними, де панував діловий, водночас гуманний стиль керівництва, там молоді люди проходили хорошу школу управлінської праці, набували навичок для майбутньої своєї роботи.

Але такий порядок був не скрізь. Як правило, у виконавчих комітетах місцевих рад панував, як і в інших органах державної влади, командно-адміністративний стиль роботи. Бюрократія, кар'єризм, підлабузництво були складовими у стилі роботи цих органів державної влади. Молодь з небажанням приймала правила цієї гри, «навчалась» тому, що шкодило їй не тільки як майбутнім спеціалістам сфери управління, але як і людям взагалі. Ось чому нові напрямки в політиці партій, які розпочалися у країні в другій половині 80-х років, категорично виключали командно-адміністративний стиль керівництва в партійних та державних органах, ставилось завдання усунути все те, що заважало суспільству нормативно розвиватись, поліпшувати умови праці та побуту людей. На жаль, цього не трапилось. Молодь, як і раніше, була позбавлена прав бути вільно обраною до рад і вільно в них працювати.

У 90-х роках, в період незалежної Української держави, представництво молоді в складі місцевих Рад народних депутатів постійно зменшувалось. Якщо в місцевих радах усіх скликань до 1985 року молодь до 30 років складала не менше двадцяти відсотків депутатів, то в 1997 році депутати місцевих Рад до 30 років склали менше 4 відсотків [5, с. 84].

Зменшення кількості молоді у місцевих радах зумовлювалося низкою причин. Насамперед потрібно вказати, що в 90-х роках молодь не змогла створити свою впливову політичну силу, яка б змогла проявити себе в суспільно-політичному житті країни, впливати на соціально-економічні та політичні процеси, які відбувалися в державі. Молодіжні організації, які функціонували в цей період в країні, не змогли конкурувати в жорсткій політичній боротьбі за депутатські мандати з більш впливовими політичними партіями. Варто проаналізувати і таку причину, як відсутність у більшості молодих людей бажання займатися політикою, бути обраним до представницьких органів державної влади. Економічна криза диктувала молоді свої вимоги. Молоді люди, вступаючи в самостійне життя передусім думали про те, як вирішити свої власні справи, займалися пошуком роботи, здобували освіту у вищих та середніх спеціальних закладах. До причин, які стримували молодь займатися політичною діяльністю, можна віднести й те, що серед цієї категорії населення були відсутні традиції в розвитку молодіжного руху і, як наслідок цього, значна частина молоді проявляла апатію до політичної діяльності.

Зменшення числа депутатів молодого віку не могло не вплинути на реально діючих народних обранців. З огляду на необхідність використання творчого потенціалу молоді в проведенні соціально-економічних реформ, розвитку місцевого самоврядування, об'єднання зусиль молодих депутатів місцевих рад України в реалізації молодіжних проектів у травні 1999 року в Києві на Всеукраїнському конгресі молодих депутатів була створена Українська Спілка молодих депутатів. Вона поставила за мету розробити та реалізувати проекти, які передбачали підвищення професійного рівня молодих депутатів, проведення конференцій, тематичних семінарів, налагодження зв'язків та плідної співпраці з молодіжними організаціями тощо. У 1999 році Спілка молодих депутатів почала реалізовувати проекти «Просвіта», «Відкрите суспільство», «Академія молодого депутата», «Молодь – Україна – Світ» тощо.

Отже, аналіз матеріалів щодо участі молоді в місцевих органах державної влади у 80 – 90-х рр. ХХ ст. дає нам підставу стверджувати, що її роль у цій сфері суспільного життя з року в рік зменшувалась. У 80-х роках діяльність молоді в місцевих органах державної влади мала ілюзійний характер, зводилась до виконання вказівок партійних та комсомольських органів і, як наслідок цього, молодь була пасивною, не проявляла активності щодо захисту прав та свобод молодих людей, надання їм допомоги в соціальному становленні.

З набуттям Україною незалежності, зміною суспільно-політичних орієнтацій країни, переходом на демократичний шлях розвитку перед молоддю відкривалися нові шляхи щодо підвищення її ролі в діяльності місцевих органів державної влади. Цьому значною мірою сприяла Верховна Рада України, яка на початку 90-х років розробила й затвердила Державну молодіжну політику, в якій підтверджувалось залучення молодих людей до управління державними та суспільними справами. На жаль, наміри, проголошені в цьому документі, не були реалізовані. Більшою мірою з об'єктивних, а то й суб'єктивних причин, через незначну суспільно-політичну активність молоді, її участь в місцевих органах державної влади з кожним роком мала тенденцію до зменшення. У зв'язку з цим перед дослідниками цієї проблеми ставляться завдання більш ґрунтовного її дослідження для того, щоб, враховуючи суспільно-політичну ситуацію, яка склалася в країні, шукати шляхи залучення в органи державної влади молодих, незаангажованих людей, здатних вивести країну з кризового стану.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Анишук В.В. Рост социальной активности молодежи. – К., 1988; Ищенко Н.П. Социальное становление советской молодежи. – К., 1989; Головатий М.І. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. – К., 1993; Соколов В.М., Рябика В.Л. Молодежь Украины: вчера, сегодня, завтра. – Одесса, 1998.
2. Звіт про роботу Центрального Комітету ЛКСМ України та завдання в зв'язку з перебудовою діяльності комсомольських організацій республіки у світлі рішень XXVII з'їзду КПРС, січневого (1987р.) Пленуму ЦК КПРС// Комсомольское знамя. – 1987. – 6 березня.
3. ЛКСМ України в цифрах і фактах. – К., 1987; Центральный державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.31. – Спр.1876.
4. ЦДАГО України – Ф.1. – Оп.243. – Спр.3; Державний архів Донецької області. – Ф.424. – Оп.11. – Спр.20; Державний архів Київської області. – Ф.1. – Оп.22. – Спр.172; Державний архів Львівської області. – Ф.3. – Оп.31. – Спр.1876.
5. Про становище молоді в Україні (за підсумками 1997 року). Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. – К., 1998.

Мельников Д.А. МОЛОДЕЖЬ УКРАИНЫ В МЕСТНЫХ ОРГАНАХ ВЛАСТИ (80 – 90ГГ. XX В.)

В статье исследуется процесс привлечения молодежи Украины к работе в местных органах государственной власти в 80 – 90 годах XX века. Автор утверждает, что в 80-х годах участие молодежи в работе местных органов власти имело декларативный характер. С приобретением Украиной статуса независимого государства, выбором демократического пути развития, работа молодежи в местных органах власти приобрела новое содержание. В этом процессе появились и проблемы.

Ключевые слова: молодежь, государственная молодежная политика, управление, местные органы власти, депутаты, комиссии по делам молодежи.

Melnikov D.O. THE UKRAINIAN YOUTH IN THE REGIONAL AUTHORITIES (80-90-TH OF XX CENTURY)

The process of Ukrainian youth attraction to work in the regional authorities in 80-90- th of XX century is investigated in the article. An author asserts that in 80th the participating of young people in work of regional authorities had carried declarative character mostly. With acquisition of status of the independent state by Ukraine, and its choice of democratic way of development, the process youth attraction, its work in regional authorities obtained new matter. The problems also appeared in this process.

Keywords: youth, public youth policy, management, regional authorities, deputies, commissions in rights for youth.

**ПІДГОТОВКА ОФІЦЕРІВ МЕДИЧНОЇ СЛУЖБИ ЗАПАСУ ДЛЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ
УКРАЇНИ (1991 – 2006 РР.)**

В статті розглядається процес змін та удосконалення підготовки офіцерів запасу для Збройних Сил держави. Висловлюються пропозиції щодо поліпшення управління підготовкою військово-медичних кадрів запасу, як складової системи військово-медичної освіти.

Ключові слова: підготовка, студент, офіцер медичної служби запасу, навчальний заклад, кафедра екстремальної та військової медицини.

З розбудовою незалежної України та створенням власних Збройних Сил система підготовки офіцерів медичної служби запасу для Української армії зазнала істотних змін. Підготовка таких фахівців повинна відповідати сучасним вимогам щодо їх використання в умовах воєнних конфліктів різної інтенсивності та різноманітних екстремальних ситуаціях. Від медичної служби вимагається високий рівень професійної підготовки усіх категорій військово-медичного персоналу. Офіцер медичної служби повинен добре розуміти принципи ведення бойових дій, глибоко знати особливості виникнення, перебігу та лікування бойової патології, знати та вміло реалізовувати головні завдання щодо організації та проведення лікувально-евакуаційних, санітарно-гігієнічних та протиепідемічних заходів.

Метою статті є висвітлення підготовки військово-медичних кадрів запасу для Збройних Сил України, удосконалення організації навчального процесу, реформування системи підготовки офіцерів медичної служби запасу, а також розгляд можливих змін щодо удосконалення військово-медичної освіти держави.

25 березня 1992 року був прийнятий Закон України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» [1], який визначив, що навчання за програмами підготовки офіцерів запасу на військових кафедрах цивільних вузів проводиться на добровільних засадах, а роки навчання зараховуються як строкова військова служба. Зазначимо, що до прийняття Закону навчання за програмами підготовки офіцерів запасу було складовою системи підготовки медичних фахівців з вищою освітою колишнього Радянського Союзу.

Прийняття Закону призвело до того, що на військові кафедри вищих медичних навчальних закладів серед чоловіків пішли навчатися багато тих, хто не хотів потрапити до війська, зменшилось і число студентів-жінок, їх відсоток у різних навчальних закладах складав від 10 до 50 % від загальної кількості тих, хто навчається. З 1993 року у медичних вищих навчальних закладах України в робочих навчальних планах підготовки студентів медичних, стоматологічних і фармацевтичних факультетів військово-медична підготовка була віднесена до вибіркової дисципліни і була виключена з розкладу занять навчальних закладів. Заняття на військовій кафедрі проводились щосуботи та у вечірні години, щоб не зірвати проведення планових занять. Якість присутності на заняттях була не великою, адже більшість студентів працювали як молодший і середній медичний персонал у клініках та лікарнях, чергували у закладах швидкої медичної допомоги. Тому і рівень підготовки таких офіцерів медичної служби запасу був не високим.

19 серпня 1992 року була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України «Про реформу системи військової освіти», в якій передбачалося у 1993 році розформувати військові кафедри у Тернопільському, Чернівецькому, Донецькому та Луганському медичних інститутах. Підкреслимо, що у проекті цієї Постанови планувалося скоротити військові кафедри у восьми медичних вузах, а саме: Дніпропетровському, Донецькому, Запорізькому, Кримському (м. Сімферополь), Луганському, Тернопільському та Чернівецькому медичних інститутах і Полтавському медичному стоматологічному інституті. Однак чотири військових кафедри з цього списку продовжили своє функціонування [2]. На наш погляд, збереження чотирьох додаткових військових кафедр у медичних ВНЗ відбулося тому, що Міністром оборони України 25 липня 1992 року був виданий наказ №133 [3], в якому передбачалося скоротити лише чотири кафедри, і представники Міністерства оборони України переконали уряд щодо доцільності скорочення лише чотирьох військових кафедр, які здійснювали підготовку офіцерів медичної служби запасу. Однак серед підписів погоджень проекту Постанови був відсутній підпис Міністра охорони здоров'я Ю.П.Спіженка, хоча саме йому підпорядковувались медичні виші, у складі яких скорочувались військові кафедри.

**ПІДГОТОВКА ОФІЦЕРІВ МЕДИЧНОЇ СЛУЖБИ ЗАПАСУ ДЛЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ
УКРАЇНИ (1991 – 2006 РР.)**

В статті розглядається процес змін та удосконалення підготовки офіцерів запасу для Збройних Сил держави. Висловлюються пропозиції щодо поліпшення управління підготовкою військово-медичних кадрів запасу, як складової системи військово-медичної освіти.

Ключові слова: підготовка, студент, офіцер медичної служби запасу, навчальний заклад, кафедра екстремальної та військової медицини.

З розбудовою незалежної України та створенням власних Збройних Сил система підготовки офіцерів медичної служби запасу для Української армії зазнала істотних змін. Підготовка таких фахівців повинна відповідати сучасним вимогам щодо їх використання в умовах воєнних конфліктів різної інтенсивності та різноманітних екстремальних ситуаціях. Від медичної служби вимагається високий рівень професійної підготовки усіх категорій військово-медичного персоналу. Офіцер медичної служби повинен добре розуміти принципи ведення бойових дій, глибоко знати особливості виникнення, перебігу та лікування бойової патології, знати та вміло реалізовувати головні завдання щодо організації та проведення лікувально-евакуаційних, санітарно-гігієнічних та протиепідемічних заходів.

Метою статті є висвітлення підготовки військово-медичних кадрів запасу для Збройних Сил України, удосконалення організації навчального процесу, реформування системи підготовки офіцерів медичної служби запасу, а також розгляд можливих змін щодо удосконалення військово-медичної освіти держави.

25 березня 1992 року був прийнятий Закон України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» [1], який визначив, що навчання за програмами підготовки офіцерів запасу на військових кафедрах цивільних вузів проводиться на добровільних засадах, а роки навчання зараховуються як строкова військова служба. Зазначимо, що до прийняття Закону навчання за програмами підготовки офіцерів запасу було складовою системи підготовки медичних фахівців з вищою освітою колишнього Радянського Союзу.

Прийняття Закону призвело до того, що на військові кафедри вищих медичних навчальних закладів серед чоловіків пішли навчатися багато тих, хто не хотів потрапити до війська, зменшилось і число студентів-жінок, їх відсоток у різних навчальних закладах складав від 10 до 50 % від загальної кількості тих, хто навчається. З 1993 року у медичних вищих навчальних закладах України в робочих навчальних планах підготовки студентів медичних, стоматологічних і фармацевтичних факультетів військово-медична підготовка була віднесена до вибіркової дисципліни і була виключена з розкладу занять навчальних закладів. Заняття на військовій кафедрі проводились щосуботи та у вечірні години, щоб не зірвати проведення планових занять. Якість присутності на заняттях була не великою, адже більшість студентів працювали як молодший і середній медичний персонал у клініках та лікарнях, чергували у закладах швидкої медичної допомоги. Тому і рівень підготовки таких офіцерів медичної служби запасу був не високим.

19 серпня 1992 року була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України «Про реформу системи військової освіти», в якій передбачалося у 1993 році розформувати військові кафедри у Тернопільському, Чернівецькому, Донецькому та Луганському медичних інститутах. Підкреслимо, що у проекті цієї Постанови планувалося скоротити військові кафедри у восьми медичних вузах, а саме: Дніпропетровському, Донецькому, Запорізькому, Кримському (м. Сімферополь), Луганському, Тернопільському та Чернівецькому медичних інститутах і Полтавському медичному стоматологічному інституті. Однак чотири військових кафедри з цього списку продовжили своє функціонування [2]. На наш погляд, збереження чотирьох додаткових військових кафедр у медичних ВНЗ відбулося тому, що Міністром оборони України 25 липня 1992 року був виданий наказ №133 [3], в якому передбачалося скоротити лише чотири кафедри, і представники Міністерства оборони України переконали уряд щодо доцільності скорочення лише чотирьох військових кафедр, які здійснювали підготовку офіцерів медичної служби запасу. Однак серед підписів погоджень проекту Постанови був відсутній підпис Міністра охорони здоров'я Ю.П.Спіженка, хоча саме йому підпорядковувались медичні виші, у складі яких скорочувались військові кафедри.

З прийняттям Верховною Радою України 21 жовтня 1993 року змін і поправок до Закону України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» в цивільних навчальних закладах було проведено перейменування військових кафедр на кафедри військової підготовки [4]. З першого січня 1995 року усі кафедри військової підготовки перейшли на навчання студентів відповідно до нової 1994 року «Програми військової і військово-медичної підготовки офіцерів медичної служби із складу студентів медичних вузів України». Бюджетно-навчальний час для проведення занять складав 392 години для медичного і стоматологічного факультетів та 380 для фармацевтичного факультету. У новій навчальній програмі для порівняння з програмою 1989 року майже на 10 % збільшилась кількість навчальних годин.

Постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 1995 року «Про взаємодію медичних служб Збройних Сил та інших військових формувань із державною системою охорони здоров'я і про створення загальнодержавної системи екстремальної медицини» [5] передбачалося обов'язкове вивчення студентами вищих медичних, стоматологічних та фармацевтичних навчальних закладів екстремальної та військової медицини. Відповідно до спільного наказу МОЗ України та МО України від 15 грудня 1995 року «Про створення кафедр екстремальної і військової медицини» розпочалось формування кафедр екстремальної та військової медицини у всіх державних навчальних закладах [6]. Такі кафедри почали формуватися в чотирьох вищих медичних навчальних закладах (Донецькому та Луганському державних медичних університетах, Тернопільському та Чернівецькому медичних інститутах), а також в Українській фармацевтичній академії. В дев'яти вищих медичних навчальних закладах (Вінницькому, Дніпропетровському, Запорізькому, Львівському, Одеському, Харківському державних медичних університетах, Кримському державному медичному інституті, Івано-Франківській державній медичній та Українській (м. Полтава) медичній стоматологічній академіях) кафедри військової підготовки було переведено на новий штат зі зміною назви на кафедри екстремальної та військової медицини. Зі зміною назв та переходом на новий штат кафедри почали очолювати цивільні керівники, а заступниками начальників кафедр – начальниками навчальних частин були військові.

Українська військово-медична академія (УВМА) здійснювала навчання студентів Національного медичного університету (НМУ) ім. О.О.Богомольця за програмою підготовки офіцерів медичної служби запасу. Колективом УВМА разом з представниками кафедр військової підготовки медичних ВНЗ був підготовлений і затверджений наказ Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства оборони України від 18 липня 1996 року «Про введення в дію Положення, навчальної програми, Типового штатного розкладу кафедр екстремальної і військової медицини та організацію їх роботи» [7].

До 1996 року на кафедрах військової підготовки медичних вишів усі викладачі були військовими (від 6 до 20 офіцерів), а з 1996 – 1997 навчального року, коли кафедри почали переходити на нові штати, військовослужбовців на кафедрах залишилось від трьох до шести чоловік. Частина офіцерів, посади яких було скорочено, звільнились з лав ЗС України та залишились працювати на кафедрах цивільними викладачами. Для викладання військових і військово-медичних дисциплін, які обіймали посади в предметно-методичних групах з військової і військово-медичної підготовки – здійснювалося за рахунок Міністерства оборони України, утримання професорсько-викладацького складу предметно-методичних груп із військово-спеціальних дисциплін і медицини катастроф здійснювалося за рахунок Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) України.

Загальна кількість особового складу усіх кафедр екстремальної і військової медицини вищих медичних закладів освіти України у 1997 році нараховувала 277 осіб, з яких 79 – офіцери, при цьому лише 148 осіб утримувалося за рахунок Міністерства оборони України та 129 за рахунок Міністерства охорони здоров'я України, тоді як загальна чисельність особового складу дев'яти кафедр військової підготовки нараховувала 244 особи (усі утримувались за рахунок Міністерства оборони України), з них 120 офіцерів. Отже, зі збільшенням кафедр зменшилась кількість військовослужбовців та збільшилась кількість цивільних викладачів, які утримувались за рахунок МОЗ України.

Проведений аналіз підготовки офіцерів медичної служби та провізорів запасу свідчить, що в період 1992 – 1996 років на кафедрах військової підготовки вищих медичних навчальних закладів було підготовлено близько 28 тисяч (27980) військово-медичних фахівців запасу.

На початку другого періоду будівництва ЗС України підготовка офіцерів медичної служби запасу здійснювалась на 14 кафедрах екстремальної та військової медицини в

.....
державних вищих медичних та фармацевтичних навчальних закладах (ВМ(Ф)НЗ), двох кафедрах військової підготовки Сумського і Ужгородського державних університетів зі студентами медичних факультетів. УВМА здійснювала навчання студентів НМУ ім. О.О.Богомольця та Медичного інституту Української асоціації народної медицини (м. Київ). Після прийняття у червні 1999 року Верховною Радою України Закону України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» [8], який вимагав стовідсоткового вивчення екстремальної і військової медицини студентами вищих медичних навчальних закладів, зростає чисельність студентів-медиків, що розпочали навчання за програмою підготовки офіцерів медичної служби запасу. Військова підготовка введена в навчальні плани підготовки лікарів та фармацевтів медичних факультетів та ВНЗ усіх форм власності як обов'язкова дисципліна.

Однією із головних умов, що сприяла поліпшенню якості підготовки офіцерів медичної служби запасу, стало підвищення рівня фахової і методичної підготовки самих викладачів. Важливе значення в підвищенні кваліфікації науково-педагогічного складу займали науково-практичні та науково-методичні конференції. До їх участі залучались керівний склад Головного військово-медичного управління ЗС України, представники медичної служби видів ЗС України, науково-педагогічні працівники УВМА та кафедр екстремальної і військової медицини вищих медичних навчальних закладів України. Так у період з 16 по 18 січня 2001 року в м. Дніпропетровську була проведена науково-практична конференція «Особливості організації навчального процесу на кафедрах екстремальної і військової медицини вищих медичних закладів освіти України. Сучасні вимоги та шляхи удосконалення підготовки офіцерів медичної служби запасу. Стан та перспективи підготовки професорсько-викладацького складу». У процесі роботи конференції були представлені результати колективної експертної оцінки, які показали, що існуюча організаційно-штатна структура кафедр екстремальної і військової медицини вищих медичних навчальних закладів України і організація їх роботи не повною мірою забезпечують ефективність методичного керівництва і належний професійний рівень у викладанні військово-спеціальних дисциплін для майбутніх офіцерів медичної служби запасу. Наступним етапом продовження цієї роботи була науково-методична конференція «Питання викладання військових і військово-спеціальних дисциплін на кафедрах екстремальної і військової медицини вищих медичних (фармацевтичних) навчальних закладів III – IV рівнів акредитації» (м. Чернівці 29 – 30 березня 2001 року), на якій розглядалися проблеми подальшого удосконалення системи підготовки лікарів-офіцерів запасу.

19 – 20 вересня 2002 року на базі кафедри екстремальної і військової медицини Одеського державного медичного університету (ДМУ) відбулася науково-практична конференція «Методичні основи військово-медичної підготовки лікарів запасу в умовах реорганізації ЗС України. Особливості підготовки офіцерів медичної служби запасу для ВМС» [9]. На конференції розглядалися проблеми та порушувалися перспективи розвитку системи підготовки офіцерів медичної служби запасу в Україні, питання вдосконалення військово-медичної та військово-спеціальної підготовки військово-медичних фахівців запасу в умовах реорганізації ЗС України. Значну увагу було приділено підготовці офіцерів медичної служби запасу для ВМС, адже цих фахівців готували лише на двох кафедрах екстремальної і військової медицини: Одеського і Кримського ДМУ. На конференції заступником начальника УВМА з позавійськової підготовки полковником Щербаким О.І. вперше порушувалося питання про проведення розрахунків вартості підготовки офіцерів медичної служби запасу та необхідної їх кількості на воєнний час. У разі диспропорції між підготовкою та необхідною кількістю офіцерів медичної служби може виникнути принципове питання про запровадження для кожного ВМ(Ф)НЗ державного замовлення. Однак, до цього питання у нашій державі підійшли у лише 2005 році, коли помітили, що згідно з набором 2005 року до державних ВМ(Ф)НЗ за усіма напрямками і формами підготовки було зараховано 14625 осіб, з них за державним замовленням – 4334, на заочну форму підготовки (фармація) – 2064, іноземних громадян – 2265 [10].

Отже, військову підготовку повинні були проходити 10296 осіб і це тільки в державних ВМ(Ф)НЗ. Близько тисячі студентів ще проходили навчання за програмами підготовки лікарів та провізорів у приватних ВНЗ, а також державних університетах, підпорядкованих Міністерству освіти і науки, які відкрили у своїх навчальних закладах медичні факультети. Студенти усіх цих ВНЗ теж вивчали медицину катастроф та військову медицину. Отже, кількість студентів, які в 2005 – 2006 навчальному році розпочали навчання за програмою підготовки офіцерів медичної служби запасу, складало понад 11 тисяч осіб, а це дуже багато

.....
для нашої держави [11]. Зазначимо, що офіцерів запасу за усіма військово-обліковими спеціальностями в державі щорічно випускається близько 10 тисяч.

Українська військово-медична академія є центром із створення нормативно-правової документації щодо удосконалення діяльності кафедр екстремальної і військової медицини. Більшість кафедр цього навчального закладу є опорними для кафедр екстремальної і військової медицини. У зв'язку з прийняттям урядової Постанови від 11 липня 2001 року «Про затвердження Положення про Державну службу медицини катастроф» [12] та з метою удосконалення системи підготовки офіцерів медичної служби запасу робочою групою у складі науково-педагогічних працівників профільних кафедр УВМА та провідних фахівців ГВМУ МОУ було підготовлено та підписано сумісний наказ трьох Міністрів оборони, науки і освіти та охорони здоров'я від 10 лютого 2003 року «Про удосконалення системи підготовки офіцерів медичної служби запасу» [13]. Згідно з наказом кафедри екстремальної і військової медицини вищих медичних (фармацевтичних) навчальних закладів України III – IV рівня акредитації були перейменовані на кафедри медицини катастроф та військової медицини. Наказом також було введено в дію з 1 березня 2003 року нові керівні документи з організації роботи кафедр щодо підготовки офіцерів медичної служби запасу. Відповідно до наказу було змінено основні навчальні бази кафедр екстремальної і військової медицини з цивільних на військово-медичні та запропоновано надати кафедрам медицини катастроф та військової медицини клінічно-практичну базу військових госпіталів та територіальних санітарно-епідеміологічних закладів Збройних Сил України на умовах договору. У містах, де такі військово-медичні заклади відсутні, використовувалися бази цивільних медичних закладів швидкої допомоги і територіальних центрів екстреної медичної допомоги.

Згідно з новою програмою навчальних дисциплін з військової підготовки та медицини катастроф збільшилась загальна кількість годин для медичного факультету з 392 до 536 під керівництвом викладача, для стоматологічного факультету з 392 до 474 та для фармацевтичного факультету з 380 до 536. На усіх факультетах тепер знову відводилось 144 години на навчальний збір.

Отже, для підготовки офіцерів медичної служби запасу знову збільшено кількість навчальних годин, і це в подальшому призведе до покращення знань та практичних навичок військових лікарів та провізорів запасу.

Україна визначила свої орієнтири на входження в освітній простір Європи, здійснює модернізацію освітньої роботи в контексті європейських вимог. У 2005 році наша країна приєдналася до Болонського процесу, зобов'язавшись внести відповідні зміни у національну систему освіти та приєднатися до роботи над визначенням пріоритетів у процесі створення єдиного європейського простору вищої освіти до 2010 року. Участь системи вищої освіти України в Болонських перетвореннях спрямована на її розвиток і набуття нових якісних ознак. У цьому процесі не стала винятком і військово-медична освіта, особливо її вища школа. Реалізуючи положення Болонської декларації в системі вищої освіти, у 2005–2006 навчальному році у вищих медичних навчальних закладах України запроваджений новий навчальний план підготовки лікарів на основі кредитно-модульної системи. З січня 2006 року студенти перших курсів медичних факультетів розпочали вивчення військової підготовки за кредитно-модульною формою навчання. Перші офіцери медичної служби запасу, підготовлені за цією системою, отримають дипломи в 2011 році. Зразки навчальних програм дисциплін за кредитно-модульною схемою відповідно до галузевих стандартів вищої освіти були розроблені опорними кафедрами УВМА, затверджені у Центральному методичному кабінеті з вищої медичної освіти МОЗ України та розіслані усім вищим медичним навчальним закладам України.

У 2004 – 2005 роках УВМА та усі вищі медичні навчальні заклади України пройшли ліцензування освітньої діяльності щодо підготовки студентів за програмою офіцерів медичної служби запасу. Однак наказом Міністра оборони України від 16 червня 2005 року № 339 «Про затвердження Плану заходів з оптимізації системи військової освіти» планувалося запровадження контрактної форми навчання (за кошти фізичних і юридичних осіб) за програмою підготовки офіцерів запасу для студентів ВМ(Ф)НЗ. Згідно з наказом, до першого вересня 2006 року мали бути визначені потреби ЗС України в офіцерах медичної служби запасу, перелік військово-облікових спеціальностей та оптимізація обсягів замовлення на підготовку студентів вищих медичних закладів за програмою підготовки офіцерів запасу за контрактом, а також мережу кафедр медицини катастроф та військової медицини, які будуть проводити навчання.

У квітні 2006 року Верховна Рада України внесла зміни до Закону України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» [14], в якому було скасовано обов'язкове вивчення військової підготовки студентами медичних (фармацевтичних) вузів. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2006 року «Про заходи щодо оптимізації мережі військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів» [15] внесла істотні зміни в систему підготовки офіцерів медичної служби запасу. Відповідно до Постанови передбачалося скоротити 13 кафедр медицини катастроф та військової медицини, які здійснювали навчання за програмами підготовки офіцерів медичної служби запасу, а саме: до 30 жовтня 2009 року у Національному фармацевтичному університеті (м. Харків), а до 30 жовтня 2010 року в Буковинському (м. Чернівці), Донецькому, Івано-Франківському, Луганському, Кримському (м. Сімферополь) та Одеському державних медичних університетах; Вінницькому та Львівському національних медичних університетах; Дніпропетровській державній медичній академії; Українській медичній стоматологічній академії (м. Полтава); Сумському державному та Ужгородському національному університетах.

Відповідно до спільного наказу Міністра оборони України, Міністра охорони здоров'я України та Міністра освіти і науки України від 25 грудня 2006 року «Про організацію військової підготовки студентів вищих медичних закладів Міністерства охорони здоров'я України за програмою офіцерів запасу в 2006 – 2011 навчальному році» [16] підготовка офіцерів медичної служби запасу з 2006 – 2007 навчального року здійснюється тільки за плату фізичних та юридичних осіб на трьох кафедрах медицини катастроф та військової медицини у Запорізькому, Тернопільському та Харківському державних медичних університетах та в м. Києві – Українською військово-медичною академією для студентів Національного медичного університету імені О.О.Богомольця, Медичного інституту Української асоціації народної медицини, Інституту Екології та Медицини. Наказом визначені квоти для усіх навчальних закладів за спеціальностями та за кількістю військово-медичних та військово-фармацевтичних спеціалістів запасу, яких вони будуть готувати.

Скорочення кафедр медицини катастроф та військової медицини – це удар по системі військово-медичної освіти. Адже саме на цих кафедрах готувались майбутні офіцерські медичні кадри для Української військово-медичної академії – вищого навчального закладу післядипломної освіти, створеного за часів незалежності України.

З 2006 – 2007 навчального року підготовка студентів за програмами офіцерів запасу проводиться в навчальних закладах, частина з яких не мала достатньої навчально-матеріальної бази (Запорізький та Харківський ДМУ) та досвіду підготовки відповідних фахівців (Запорізький, Тернопільський та Харківський ДМУ). Зауважимо, що випускники цих ВНЗ за останні п'ять – сім років дали лише 15 % слухачів до УВМА. А починаючи з 2012 року, вони повинні будуть забезпечити УВМА на 100 % своїми випускниками. А чи будуть спроможні вони це зробити? За попередніми розрахунками, такий набір лише для ЗС України складе від 65 до 80 осіб, крім того, Академія готує фахівців для інших силових структур та відомств, а це ще від 15 до 25 офіцерів медичної служби. Виходить, що кожен 5 – 6 офіцер медичної служби запасу, який отримує це звання, у 2012 році має бути зарахований на навчання до УВМА. Однак за три з половиною роки навчання за програмою підготовки офіцерів запасу набір 2006 року, який отримує військове звання офіцерів запасу у 2012 році, зменшився майже на 20 %. Це дає підстави стверджувати, що державне замовлення у 2012 році не буде виконано, а також ставить під сумнів забезпечення набору до УВМА.

Отже, з часу проголошення державної незалежності України система підготовки офіцерів медичної служби запасу зазнала значних змін. Підготовка військово-медичних кадрів запасу стала складовою системи військово-медичної освіти, інтегрована в загальнодержавну систему освіти та плідно співпрацює з державною службою медицини катастроф. Однак Постанова уряду України «Про заходи щодо оптимізації мережі військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів», прийнята у 2006 році, позбавила значну частину студентів медичних ВНЗ проходити навчання за програмами підготовки офіцерів медичної служби запасу та отримати офіцерське звання. Молода людина, яка мріє пов'язати своє життя з військовою медициною змушена вступати лише до чотирьох медичних ВНЗ у містах Києві, Харкові, Тернополі чи Запоріжжі.

На нашу думку, доцільно зупинити процес скорочення кафедр медицини катастроф та військової медицини в державних вищих медичних навчальних закладах. Це посилить рейтинг ВНЗ та дасть можливість усім бажаючим, за результатами відбору, проходити навчання за

.....
програмами підготовки офіцерів медичної служби запасу. Досвід 1992 – 1995 років показав, що при не обов'язковому вивченні військової підготовки бажаючих було від 32 до 37 %. З огляду на те, що з 2006 року навчання проводиться за плату фізичних та юридичних осіб число бажаючих та спроможних здійснювати оплату за навчання скоротиться до 12 – 15 %. Беручи до уваги, що за час навчання частина з них буде відрахована за неуспішність, за станом здоров'я чи сімейними обставинами, частина не зможе здійснювати подальшу оплату за навчання, то загальна кількість бажаючих отримати офіцерське військове звання по закінченню ВНЗ буде складати не більше десяти відсотків. Тому доцільно визначити квоту в 10 – 12 % від загального набору до ВНЗ громадян України (на бюджет та за контрактом). Підкреслимо, що науково-педагогічний склад та співробітники кафедри будуть утримуватись за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб, які оплачують навчання студентів. По закінченню навчання усі студенти зобов'язані пройти повноцінний навчальний збір у військових частинах і лише тоді їм присвоюється військове звання молодшого лейтенанта медичної служби. Якщо збір проведено при навчальних закладах, то доцільно присвоювати військове звання сержанта, офіцерське звання – лише після проходження збору у військовій частині. Такий досвід був у радянські часи (1945–1948 роках) [17]. За нашими підрахунками, щорічно кафедри медицини катастроф та військової медицини усіх державних вищих медичних вузів III – IV рівнів акредитації згідно з квотою у 10 – 12 % від загального набору до ВНЗ зможуть готувати від 650 до 800 офіцерів медичної служби запасу. Це від 14 до 40 % більше від замовлення МО України. Враховуючи, що частина випускників піде навчатися до УВМА та заключить контракт на проходження військової служби в ЗС України та інших силових структурах, державне замовлення буде виконано на 100 – 123%. Зазначимо, що УВМА і частина кафедр, які з 2006 року проводять навчання за програмами підготовки офіцерів запасу, не можуть здійснити повноцінний відбір студентів на навчання у зв'язку з невеликою кількістю бажаючих.

Звідси випливають пропозиції: дати усім студентам державних медичних ВНЗ рівне право на проходження навчання за програмою підготовки офіцерів медичної служби запасу, тому необхідно призупинити ліквідацію кафедр медицини катастроф та військової медицини у державних вищих медичних ВНЗ III – IV рівнів акредитації та визначити обсяги підготовки офіцерів запасу для кожного ВНЗ.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. О всеобщей воинской обязанности и военной службе: Закон Украины от 25.03.1992 г. / Сборник законов Украины по военным вопросам. – К.: Народная армия, 1992. – 32 с.
2. Постанови № 476 – 490 Кабінету Міністрів України та матеріали до них. 1992 рік. // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України). Ф. Р-2. – Оп. 15 т.7. – Спр. 2635. – 249 арк.
3. Про реформування системи військової освіти в Україні: Наказ Міністра оборони України від 25.07.1992 р. № 133. // Галузевий державний архів Міністерства оборони України. м. Київ. – Ф. 3697. – Оп.19071. – Спр. 5. – арк 230 – 258.
4. Протоколи засідань комісії № 90 – 91. 10–16 грудня 1992 року. / ЦДАВОВ України. – Фонд № 1- Р. – Оп. 22. – Спр. 2049. – 132 арк.
5. Про взаємодію медичних служб Збройних Сил та інших військових формувань із державною системою охорони здоров'я і про створення загальнодержавної системи екстремальної медицини: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.95 р. № 819 / Збірник постанов Уряду України, 1995. – №11. – С. 54 – 59.
6. Про створення кафедр екстремальної і військової медицини: Наказ Міністра охорони здоров'я України і Міністра оборони України №233/332 від 15.12.1995 р.
7. Про введення в дію Положення, Навчальної програми, Типового штатного розкладу кафедр екстремальної і військової медицини та організацію їх роботи: Наказ Міністра охорони здоров'я України і Міністра оборони України №215/202 від 18.07.1996 р.
8. Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та інших нормативно-правових актів / [уклад. Кириленко В.І., Карпенко М.І., Поніматченко Ю.А.] – К.: Азимут-Україна, 2003. – С.305 – 331.
9. Методичні основи військово-медичної підготовки лікарів запасу в умовах реорганізації ЗС України. Особливості підготовки офіцерів медичної служби запасу для ВМС: Всеукраїнська науково-практична конференція. Одеса, 19 – 20 вересня 2002 р./ М-во оборони України, М-во охорони здоров'я України, Одеський держ. мед. ун-т. Одеса.: ОКФА, 2003. – 119 с.

10. Кадрова політика у галузі охорони здоров'я та рух вищої медичної освіти України до європейського освітнього простору / [Банчук М.В., Волосовець О.П., Феценко І.І., Булах І.Є., Бойчук Т.М., Чернишенко Т.І., Старча Т.М.]. Медична освіта, 2006. – №2. – С.11 – 12.
11. Особливості підготовки офіцерів медичної служби запасу для Збройних Сил України. О.В.Нікітюк // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди»: Науково-теоретичний збірник, – Переяслав-Хмельницький. – 2008. – Вип. 16. – С. 154 – 158.
12. Про затвердження Положення про Державну службу медицини катастроф: Постанова Кабінету Міністрів України №827 від 11.07 2001 р. / Офіційний вісник України. – К., 2001. – №29. – С.133 – 136.
13. Про удосконалення системи підготовки офіцерів медичної служби запасу: Наказ Міністра оборони України, Міністра освіти і науки України та Міністра охорони здоров'я України №31/68/53 від 10.02.2003 р./ – К., 2003. – 379 с.
14. Звід Кодексів і Законів України. / [упоряд. та ред. під-ка Т.Ю.Дяченко, З.Д.Резницька]. – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2007. – С.77 – 94.
15. Про заходи щодо оптимізації мережі військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів: Постанова Кабінету Міністрів України №1025 від 26.07 2006 року / Офіційний вісник України. – К., 2006. – №30. – С.99 – 102.
16. Про організацію військової підготовки студентів вищих медичних закладів Міністерства охорони здоров'я України за програмою офіцерів запасу в 2006 – 2011 навчальному році: Наказ Міністра оборони України, Міністра охорони здоров'я України та Міністра освіти і науки України №746/879/845 від 25.12.2006 р.
17. Руководящие материалы по военно-медицинской подготовке (Приказы, положения, указания и др. материалы) (24.06.44 – 22.01.53). // ЦДАВОВ України. – Ф. 342. – Оп. 14. – т.2. – Спр. 4270. т.2. – 180 арк.

Нікітюк А.В. ПОДГОТОВКА ОФИЦЕРОВ МЕДИЦИНСКОЙ СЛУЖБЫ ЗАПАСА ДЛЯ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ УКРАИНЫ (1991 – 2006 ГГ.)

В статье рассматривается процесс изменений и усовершенствования подготовки офицеров запаса для Вооруженных Сил государства. Высказываются предложения по усовершенствованию управления подготовки военно-медицинских кадров запаса, как составной части системы военно-медицинского образования.

Ключевые слова: подготовка, студент, офицер медицинской службы запаса, учебное заведение, кафедра экстремальной и военной медицины, кафедра медицины катастроф и военной медицины.

Nikitjuk A.V. THE TRAINING OF MEDICAL SERVICE OFFICERS IN RESERVE FOR ARMED FORCES OF UKRAINE (1991-2006)

This article considers the process of changes and improvement of the training of medical service officers in reserve for Armed Forces of the State. There are proposals as to how to enhance the management of the training of military medical service personnel in reserve as part of the military medical educational system.

Key words: training, student, reserve medical service officer, education institution, emergency and military medicine chair, catastrophes and military medicine chair

УДК 94 (477) «20»:32

Ю.О. Ніколаєць

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті розглядаються основні напрями національно-культурної політики Української держави на початку ХХІ ст. з аналізом можливих ризиків у цій сфері. Автор пропонує власний варіант періодизації української національно-культурної політики.

Ключові слова: політичні події, нація, національна політика, культура, ідентичність.

Виважена політика в національно-культурній сфері залишається одним із найбільш вагомих засобів згуртування громадян України навколо ідеї зміцнення суверенітету власної

10. Кадрова політика у галузі охорони здоров'я та рух вищої медичної освіти України до європейського освітнього простору / [Банчук М.В., Волосовець О.П., Феценко І.І., Булах І.Є., Бойчук Т.М., Чернишенко Т.І., Старча Т.М.]. Медична освіта, 2006. – №2. – С.11 – 12.
11. Особливості підготовки офіцерів медичної служби запасу для Збройних Сил України. О.В.Нікітюк // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди»: Науково-теоретичний збірник, – Переяслав-Хмельницький. – 2008. – Вип. 16. – С. 154 – 158.
12. Про затвердження Положення про Державну службу медицини катастроф: Постанова Кабінету Міністрів України №827 від 11.07 2001 р. / Офіційний вісник України. – К., 2001. – №29. – С.133 – 136.
13. Про удосконалення системи підготовки офіцерів медичної служби запасу: Наказ Міністра оборони України, Міністра освіти і науки України та Міністра охорони здоров'я України №31/68/53 від 10.02.2003 р./ – К., 2003. – 379 с.
14. Звід Кодексів і Законів України. / [упоряд. та ред. під-ка Т.Ю.Дяченко, З.Д.Резницька]. – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2007. – С.77 – 94.
15. Про заходи щодо оптимізації мережі військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів: Постанова Кабінету Міністрів України №1025 від 26.07 2006 року / Офіційний вісник України. – К., 2006. – №30. – С.99 – 102.
16. Про організацію військової підготовки студентів вищих медичних закладів Міністерства охорони здоров'я України за програмою офіцерів запасу в 2006 – 2011 навчальному році: Наказ Міністра оборони України, Міністра охорони здоров'я України та Міністра освіти і науки України №746/879/845 від 25.12.2006 р.
17. Руководящие материалы по военно-медицинской подготовке (Приказы, положения, указания и др. материалы) (24.06.44 – 22.01.53). // ЦДАВОВ України. – Ф. 342. – Оп. 14. – т.2. – Спр. 4270. т.2. – 180 арк.

Нікітюк А.В. ПОДГОТОВКА ОФИЦЕРОВ МЕДИЦИНСКОЙ СЛУЖБЫ ЗАПАСА ДЛЯ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ УКРАИНЫ (1991 – 2006 ГГ.)

В статье рассматривается процесс изменений и усовершенствования подготовки офицеров запаса для Вооруженных Сил государства. Высказываются предложения по усовершенствованию управления подготовки военно-медицинских кадров запаса, как составной части системы военно-медицинского образования.

Ключевые слова: подготовка, студент, офицер медицинской службы запаса, учебное заведение, кафедра экстремальной и военной медицины, кафедра медицины катастроф и военной медицины.

Nikitjuk A.V. THE TRAINING OF MEDICAL SERVICE OFFICERS IN RESERVE FOR ARMED FORCES OF UKRAINE (1991-2006)

This article considers the process of changes and improvement of the training of medical service officers in reserve for Armed Forces of the State. There are proposals as to how to enhance the management of the training of military medical service personnel in reserve as part of the military medical educational system.

Key words: training, student, reserve medical service officer, education institution, emergency and military medicine chair, catastrophes and military medicine chair

УДК 94 (477) «20»:32

Ю.О. Ніколаєць

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті розглядаються основні напрями національно-культурної політики Української держави на початку ХХІ ст. з аналізом можливих ризиків у цій сфері. Автор пропонує власний варіант періодизації української національно-культурної політики.

Ключові слова: політичні події, нація, національна політика, культура, ідентичність.

Виважена політика в національно-культурній сфері залишається одним із найбільш вагомих засобів згуртування громадян України навколо ідеї зміцнення суверенітету власної

.....
держави із забезпеченням стрімкого економічного зростання. Крім того, її важливість посилюється поступовим зростанням кількості мігрантів з так званих країн «третього світу», чие входження до народу України не повинне призвести до загострення соціальних, національних чи релігійних суперечностей у таких масштабах, як це має місце, наприклад, у Франції чи на Балканах. Поліетнічність українських земель, поєднана із прагненням окремих держав до дестабілізації ситуації в Україні шляхом підтримки сепаратистських рухів створюють ситуацію, коли, з одного боку, нехтування інтересами представників різних національностей, які проживають в Україні, а з іншого, – загравання з активістами відцентрових течій в українській політиці можуть стати причиною різкого загострення соціальних суперечностей. У цій ситуації формування української політичної нації залишається одним із засобів забезпечення національної безпеки України. Не тільки регіональні відмінності, а й відсутність громадянського суспільства ускладнюють цей процес [1].

У наукових працях досить гостро обговорювалося питання щодо доцільності одержавлення української мови і перспективності офіційного введення двомовності [2]. Політика України у сфері культурного розвитку тривалий час викликала багато критичних зауважень у російських виданнях, частина яких, на жаль, далекі від наукової дискусії [3]. Водночас автори ґрунтовних наукових праць більш виважено ставляться до неї, розглядаючи її як один з елементів державного будівництва, але висловлюють застереження щодо забезпечення мовно-культурних прав російського населення [4]. У даній публікації аналізується сучасний стан та перспективи спрямування національно-культурної політики в Україні.

Розвиток національно-культурної політики України кінця ХХ – початку ХХІ ст. можна поділити на кілька періодів, критерієм виділення яких може вважатися прийняття відповідних правових актів. Фактично до 1989 р. законодавство України ігнорувало сферу етнокультурних взаємин. Упродовж 1989 – 1991 рр. вона розвивалася на основі прийняття «Закону про мови в Українській РСР», але обмежувалася прагненням владних політичних сил не загострювати мовне питання задля забезпечення підтримки курсу на проголошення Української незалежної держави усіма етнічними групами, що проживали на українських землях. Тут варто зауважити, що спосіб, у який було закріплено державний статус української мови, свідчить про повагу владних структур України до представників різних націй, що проживають на її території та про шанування загальноцивілізаційних демократичних принципів. У рамках реалізації положень закону «Про мови в Українській РСР» вдосконалювалася мовно-культурна політика в Україні. Згідно з постановою Ради Міністрів УРСР № 302 від 7 грудня 1989 р. була розроблена «Державна програма розвитку української мови і інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року». Відповідно, збільшилася кількість шкіл, де поглиблено вивчалася українська мова, література та історія України [5].

Із проголошенням політичної незалежності України відкрилися нові можливості для розвитку української культури і визначилася її нова роль. Культурний процес доби незалежності характеризувався суперечливими тенденціями. Найбільшим його здобутком стала офіційна ліквідація значної кількості перешкод на шляху розвитку національної культури. Розпочалися позитивні зрушення передусім у галузі відродження історичної пам'яті, повернення забутої або забороненої культурної й мистецької спадщини, вивільнення творчої ініціативи, розгортання широкого спектру стильових напрямів, активізації культурного життя в регіонах, піднесення народної творчості [6]. Протягом 1992 – 1996 рр. розвиток національно-культурної політики отримав новий поштовх після прийняття Законів «Про національні меншини в Україні», «Про освіту», на основі впровадження яких здійснювалося своєрідна переорієнтація політичної свідомості українства. Прийняття Конституції чітко визначило курс на формування української політичної нації – сукупності громадян України, які об'єднуються своєю належністю до однієї держави.

Упродовж 1996 – 2004 рр. національно-культурна політика здійснювалася в умовах поступового загострення протистояння навколо проблеми двомовності та впливу на неї регіональних ідентичностей. Рішення Верховної Ради стосовно мовного питання сприяло посиленню національно-культурного руху, а з іншого, – призвело до усвідомлення єдності у середовищі «російськомовного населення», до складу якого входили як етнічні росіяни, так і представники зрусифікованих етносів, що проживали на українських землях. Проблема надання російській мові статусу другої державної в Україні не без втручання російської сторони набула відразу політичного характеру. Причому, принципова відмова від вивчення та використання як засобу спілкування державної мови, яка у міжнародній практиці визначається

.....
як така відповідно до мови спілкування титульної нації, мотивувалася відносно великою кількістю етнічних росіян в Україні та значним числом тих, кого зараховували до «російськомовного населення» [7].

В умовах поступового зростання зовнішнього тиску на спрямування культурної політики в Україні на початку XXI ст. все виразніше виявлявся вплив на неї двох різновиди конструювання регіональних ідентичностей, що було продемонстровано в умовах загострення політичного протистояння навколо виборів Президента України 2004 р. Перший можна охарактеризувати як пасивно споглядальний – успадкований від минулого досить високий рівень культурно-мовної асиміляції на російській основі подається якщо не норма, то, в усякому разі, як «найменше зло». Такий тип регіональної ідентичності характерний для Східного і Південного регіонів. У Донбасі, згідно з висновками місцевих дослідників, понад половина жителів схильна вважати, що «донбаська ідентичність» репрезентує особливу спільноту людей, що мають корені як в Україні, так і в Росії [8].

Другий – більш активний – тип регіональної ідентичності притаманний Західному регіону. Тут на базі поширення засад демократії, індивідуального господарювання й підприємництва склалися орієнтації на західноєвропейську систему цінностей. Традиції консолідації навколо національних пріоритетів, що зміцнилися внаслідок тривалого протистояння через утиски українства із керівництвом держав, до складу яких протягом певного часу входили українські землі, витворили своєрідний тип політичного активізму. Те, що нині він має певний антиросійський акцент, зумовлюється як негативним історичним досвідом, так і активним неприйняттям місцевими елітами будь-якої орієнтації на Євразію, зокрема й ідеї єдиного економічного простору [9]. Ситуація навколо президентських виборів 2004 р. певною мірою сприяла згуртуванню населення із посиленням відповідальності за долю власної держави. Демократична хвиля «Майдану» певний час ще живила громадянську ініціативу в регіонах і вносила корективи в окремі рішення та дії новоствореної центральної влади [10].

Окрім формування умовного розмежування населення різних частин України на фоні кристалізації регіональної ідентичності на спрямування національно-культурної політики впливало не тільки не виважене фінансування культурної сфери, а також відсутність єдиної державної політики у сфері захисту власного інформаційного простору.

Зменшення впродовж 1990-х років державних асигнувань на сферу культури і брак традицій меценатства призвели до істотного скорочення мережі спеціалізованих установ, відпливу від цієї сфери талановитої молоді. У березні 2005 р. було затверджено Концепцію державної політики в галузі культури із збільшенням бюджетного фінансування відповідних державних програм. Однак до останнього часу ці заходи не стали на заваді домінуванню у вітчизняному телебаченні та кіно продукції, виготовленої на Заході і озвученої російською мовою або створеної безпосередньо в Російській Федерації.

За оцінками Громадянської ініціативи «Кіно-Переклад», орієнтовний обсяг кіноринку України 2006 року сягнув 60 млн. дол. Приблизно 20 % кінострічок демонструвалися українською мовою, 80% – російською, 65 – 75 % загальної кількості фільмів прийшли в Україну через дистриб'юторів, що закуповували їх у РФ. Це при тому, що понад 90 % фільмів з українського прокату вироблялося великими голлівудськими компаніями (так званими мейджорами) або були їх власністю. Останні прихильно ставляться до дублювання свого товару українською мовою. Не можна сказати те саме про постачальників «голлівудського» кіно через Росію. Адже розрахунки свідчать, що ринок перекладу кіно для України наближається до 2 млн. дол. [11].

21 квітня 2008 р. на засіданні Ради національної безпеки і оборони України Президент України В.Ющенко чітко вказав на головні загрози в інформаційній сфері: «Найбільша загроза національній безпеці – інформаційна експансія іноземних держав. Завдяки цьому в інформаційному просторі України проводяться інформаційно-психологічні кампанії з тих чи інших питань» [12]. Глава держави підкреслив, що предметом цих впливів є насамперед теми національної єдності, територіальної цілісності, мови, релігії і культури, європейської та євроатлантичної інтеграції. За дорученням Президента РНБОУ Кабінет Міністрів України у стислий термін мав затвердити Концепцію інформаційної безпеки України, яка б містила конкретні системні заходи, спрямовані на консолідацію українського суспільства та збереження ідентифікації України як держави. Наразі це доручення Президента залишається невиконаним через тривалий політичний конфлікт та дисфункціональність конституційної моделі влади.

Відсутність спеціальної державної стратегії захисту національного інформаційного простору далася взнаки у серпні – вересні 2008 р. Спеціальні інформаційні операції, що їх російські телевізійні канали та преса розгорнули під час грузинсько-російської війни з метою дискредитації активної позиції української держави щодо негайного припинення вогню та збереження цілісності Грузії, були спрямовані проти вищого керівництва держави та загалом євроатлантичного курсу України. Проте зовнішні руйнівні дії не мали б значного впливу на порядок денний роботи українських ЗМІ та громадську думку, якби їх не підтримували впливові політичні, парламентські сили [13].

У доступному інформаційному просторі російська позиція демонструється з позитивним емоційним забарвленням, альтернативна позиція пов'язується з речами, здатними викликати лише негативні емоції та відчуження. Саме у такий спосіб російське телебачення, починаючи з 2003 р., регулярно пропонує теми «утисків мовних та культурних прав росіян», загрози вибуху «антисемітизму та фашизму в Україні», «насильницької українізації», «перекручення історії у зв'язку з так званим Голодомором». Російська сторона прагне нав'язати думку, що українська держава є штучним утворенням, неспроможним гарантувати непорушність кордонів, отриманих у спадок від СРСР [14]. У той же час проблема російських впливів регулюється ступенем життєздатності української державності, тобто суто внутрішнім чинником [15]. Певну надію вселяє той факт, що позитивну спрямованість розвитку національної ідентичності громадян України вдалося зафіксувати вже у 2005 р., коли 54,6 % населення вважали себе насамперед громадянами України [16].

Сприяння розвитку української культури протягом 2005 – 2009 рр. відбувалося поруч із популяризацією досягнень спортсменів та загостренням питань, пов'язаних із оцінками окремих подій історії України, серед яких можна виділити голодомор 1932 – 1933 рр. та діяльність воїнів УПА. У цей час прискорюється поступове розмежування у оцінках подій минулого між представниками українських та російських науковців, яке диктувалося визначенням місця України і Росії у історії в цілому. До протистояння залучилися політичні сили в Україні, які по-різному уявляли перспективи розвитку українських земель.

Їхні розбіжності можна було б подолати, якби влада дбала про спільну взаємоприйнятну концепцію суспільного розвитку, а регіональні еліти не так ревно оберігали механізми збереження свого політико-економічного домінування [17]. Усе залежатиме від того, наскільки українським елітам вдасться створити відповідний викликам часу модернізаційний проект, відмовившись водночас від рецидивів маніхейства у постійних пошуках ворогів і колекціонуванні кривд і образ [18]. На жаль, у жорсткій інформаційній війні конкуруючі політичні сили намагаються діяти «на випередження» і дедалі більше руйнують не лише авторитет країни та власний імідж, але й самі основи цивілізованого співжиття. Замість реальних пошуків виходу з всеосяжної системної кризи суспільству пропонуються безбарвні імітаційні моделі, єдиним призначенням яких є перекладення кризового тягаря на найменш захищені верстви населення [19].

Про результати національно-культурної політики в Україні свідчить відсутність в українців та росіян яскраво виражених націоналістичних почуттів. Інтереси нації понад усе ставить невелика частина громадян. Войовничий націоналізм явно відмирає, у тому числі й серед україномовних українців. Серед населення України зустрічаються прояви національної нетолерантності і навіть ксенофобії, але в цілому високий рівень толерантності може мати колосальне значення для процесів формування української політичної нації. На початку ХХІ ст. сальдо міграційного балансу з колишніми республіками СРСР в Україні виявилось позитивним, що може розглядатися як одна з ознак високого ступеня толерантності в етнопонаціональній сфері [20].

Ідея української незалежності була сприйнята українським народом, у тому числі й неукраїнцями, як утвердження демократії, входження у світову співдружність народів [21]. Водночас вселяє тривогу порівняно невелика кількість тих, хто відчуває себе громадянином України. Навіть серед україномовних українців таких лише половина, а серед росіян – третина. Прихований регіоналізм стає все більш помітним у політичній діяльності. У той же час українцям не притаманне почуття національної виключності [22].

Президентські вибори 2010 р. чітко виявили попит у суспільстві на сильну державну владу, діяльність якої могла б сприяти подоланню кризових явищ. Важливо, щоб ця тенденція не підштовхнула Україну до дрейфу у бік авторитаризму. Критичне ставлення до позиції та дій опонентів на виборах не повинні дискредитувати престиж української влади в цілому та не

.....
мають сприяти формуванню уявлень про розколоте на кілька антагоністичних таборів українське суспільство, що стало б на заваді проведенню виваженої політики у економічній та культурній сферах. У цьому зв'язку слід відзначити тісний зв'язок між успішністю цього процесу і зростанням загального рівня політичної культури у суспільстві із усвідомленням перспективності толерантного ставлення до політичних противників з огляду на можливість подальшої спільної праці на благо держави. Політична боротьба із заграванням з частиною електорату в межах проведення національно-культурної політики не повинна стояти на заваді поширенню патріотичних почуттів українців.

Зауважимо, що подолання економічних проблем не повинне здійснюватися за рахунок зменшення уваги до культурної сфери розвитку суспільства. Згуртування населення навколо побудови економічно сильної держави за рахунок спільної праці представників різних націй і народностей, що проживають в Україні, може стати засобом вирішення низки проблем національно-культурного розвитку країни. Виважена національно-культурна політика може залишатися одним із засобів подолання кризи ідентичності, яка включає в себе розмиті ціннісні й зовнішньополітичні орієнтації, піднесення загальної агресивності суспільства із активним пошуком «ворогів» на фоні політизації регіональних, етнічних, міжконфесійних відносин. Її успішність буде запорукою піднесення власне українського патріотизму та національної гордості на основі формування ідентичності, що може ґрунтуватися на критерії раціонального прагматизму із усвідомленням національних матеріальних та духовних інтересів.

Важливим залишається позиціонування України як активного і самостійного учасника системи європейської безпеки. Україна, що контролює свої стратегічні ресурси та стратегічну інфраструктуру, може висувати партнерам свої умови співробітництва, що мають базуватися передусім на гарантії недоторканності кордонів нашої держави та забезпеченні економічних інтересів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Каппелер А. Мала історія України. – К., 2007. – С. 235.
2. Див., наприклад: Нагірний В. Політизація російської етнічності в Україні: спроба організаційного оформлення // Наук. записки ін-ту політ. і етнонац. досліджень. – Вип. 14. – К., 2000. – С. 166 – 174; Коваль В. Феномен двомовності України // Олійник В. Про справжнє та надумане. Думки небайдужих людей. – К., 2001. – С. 89 – 90; Масенко Л. Державна мова в соціокультурному контексті // Розбудова держави. – 2001. – № 1 – 6. – С. 80; Нагорна Л. Проблема двомовності в Україні: чи є вихід із глухого кута: // Людина і політика. – 2003. – № 6. – С. 3 – 14; Котигоренко В. Версії державної національно-мовної політики як ризику // Історичний журнал. – 2007. – № 5. – С. 3 – 13.
3. Див.: Смирнов А. История Южной Руси. – М., 2008; Широкоград А. Россия и Украина. Когда заговорят пушки... – М., 2008.
4. История России XX век. 1939 – 2007 гг. – М., 2009. – С. 748 – 761.
5. Національні меншини України у XX столітті: Політико-правовий аспект. – К., 2000. – С. 283.
6. Литвин В. Історія України. – К., 2009. – С. 732 – 733.
7. Нагірний В. Політизація російської етнічності в Україні: спроба організаційного оформлення // Наук. записки ін-ту політ. і етнонац. досліджень. – Вип. 14. – К., 2000. – С. 166 – 174.
8. Степаненко В. Етнос – демос – поліс: етнополітичні проблеми соціетальної трансформації в Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С. 114.
9. Нагорна Л. Образ «двох Україн» у дзеркалі метафоричного моделювання // Історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 12.
10. Котигоренко В. Після помаранчевої революції. Quo vadis, Україно? Від «революції» до зміненої Конституції // Історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 90.
11. Котигоренко В. Бути чи не бути етнічним конфліктам в Україні // Політичний менеджмент. – 2008. – № 5. – С. 96 – 97.
12. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/9385.html>.
13. Рубан Ю.Г. Україна як суб'єкт і об'єкт сучасних міжнародних інформаційних воєн // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 2. – С. 6.
14. Рубан Ю.Г. Україна як суб'єкт і об'єкт сучасних міжнародних інформаційних воєн // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 2. – С. 8.
15. Литвин В. Історія України. – К., 2009. – С. 723.
16. Санченко А. Вплив процесу утвердження національної ідентичності на державотворення в

- Україні // Наук. записки Ін-ту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – К., 2008. – С. 116.
17. Майборода О. Український етнос має стати ядром української політичної нації // Схід і Захід України в контексті виборчої кампанії-2006... – С. 19 – 20.
18. Нагорна Л. Образ «двох Україн» у дзеркалі метафоричного моделювання // Історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 12.
19. Нагорна Л. Символічний простір інформаційного суспільства: зорові аберації віртуальності // Політичний менеджмент. – 2009. – № 2. – С. 6.
20. Литвин В. Історія України. – К., 2009. – С. 723.
21. Санченко А. Вплив процесу утвердження національної ідентичності на державотворення в Україні // Наук. записки Ін-ту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – К., 2008. – С. 115.
22. Литвин В. Історія України. – К., 2009. – С. 726.

Николаец Ю.А. НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ ПОЛИТИКА В УКРАИНЕ В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

В статье рассматриваются основные направления национально-культурной политики Украинского государства в начале XXI в. с анализом возможных рисков в этой сфере. Автор предлагает собственный вариант периодизации украинской национально-культурной политики.

Ключевые слова: политические события, нация, национальная политика, культура, идентичность.

Nikolaets Y.A. THE NATIONAL AND CULTURAL POLICY IN UKRAINE AT THE BEGINNING OF XXI CENTURY

The author is analyses important affairs in the national-culture political of Ukraine. Researcher is analyses dangers in this power politic. He proposes original periods of national-culture political of Ukraine.

Key words: political events, nation, nation politic, culture, identification.

УДК 94(477) «1989 - 2001»:314.04

Т.А. Мельничук

ПРИРОДНЕ ЗМЕНШЕННЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ (1989 – 2001 РР.)

У статті, впродовж міжпереписного періоду (1989–2001рр.), проаналізовано рівень смертності сільського населення України. Визначено коефіцієнти смертності селянства в різних вікових групах. Проаналізовано коефіцієнти дитячої смертності у сільській місцевості України, упродовж періоду, що досліджується.

Ключові слова: сільське населення, коефіцієнт смертності, статистичні дослідження, природний рух населення.

В сучасних умовах розвитку України, коли пріоритет людського фактора у суспільних перетвореннях стає все більш очевидним, динаміка соціальної структури сільського населення, його економічна активність виступають як основа історичного вибору. Від них найбільшою мірою залежить подальший розвиток аграрного сектору України, розміри сільської поселенської мережі.

Скорочення загальної чисельності населення України, включаючи сільське, не додає політичного авторитету Україні на світовій арені, оскільки, за міжнародними стандартами показники чисельності та соціального забезпечення населення стоять на перших місцях після її території.

Тому в сучасних умовах досить актуальним є дослідження, що стосується відтворення реальної картини динаміки сільського населення України протягом міжпереписного періоду (1989–2001 рр.), що дає реальне уявлення про зміни соціальних груп селянства та їх характеристику.

- Україні // Наук. записки Ін-ту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – К., 2008. – С. 116.
17. Майборода О. Український етнос має стати ядром української політичної нації // Схід і Захід України в контексті виборчої кампанії-2006... – С. 19 – 20.
18. Нагорна Л. Образ «двох Україн» у дзеркалі метафоричного моделювання // Історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 12.
19. Нагорна Л. Символічний простір інформаційного суспільства: зорові аберації віртуальності // Політичний менеджмент. – 2009. – № 2. – С. 6.
20. Литвин В. Історія України. – К., 2009. – С. 723.
21. Санченко А. Вплив процесу утвердження національної ідентичності на державотворення в Україні // Наук. записки Ін-ту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – К., 2008. – С. 115.
22. Литвин В. Історія України. – К., 2009. – С. 726.

Николаец Ю.А. НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ ПОЛИТИКА В УКРАИНЕ В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

В статье рассматриваются основные направления национально-культурной политики Украинского государства в начале XXI в. с анализом возможных рисков в этой сфере. Автор предлагает собственный вариант периодизации украинской национально-культурной политики.

Ключевые слова: политические события, нация, национальная политика, культура, идентичность.

Nikolaets Y.A. THE NATIONAL AND CULTURAL POLICY IN UKRAINE AT THE BEGINNING OF XXI CENTURY

The author is analyses important affairs in the national-culture political of Ukraine. Researcher is analyses dangers in this power politic. He proposes original periods of national-culture political of Ukraine.

Key words: political events, nation, nation politic, culture, identification.

УДК 94(477) «1989 - 2001»:314.04

Т.А. Мельничук

ПРИРОДНЕ ЗМЕНШЕННЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ (1989 – 2001 РР.)

У статті, впродовж міжпереписного періоду (1989–2001рр.), проаналізовано рівень смертності сільського населення України. Визначено коефіцієнти смертності селянства в різних вікових групах. Проаналізовано коефіцієнти дитячої смертності у сільській місцевості України, упродовж періоду, що досліджується.

Ключові слова: сільське населення, коефіцієнт смертності, статистичні дослідження, природний рух населення.

В сучасних умовах розвитку України, коли пріоритет людського фактора у суспільних перетвореннях стає все більш очевидним, динаміка соціальної структури сільського населення, його економічна активність виступають як основа історичного вибору. Від них найбільшою мірою залежить подальший розвиток аграрного сектору України, розміри сільської поселенської мережі.

Скорочення загальної чисельності населення України, включаючи сільське, не додає політичного авторитету Україні на світовій арені, оскільки, за міжнародними стандартами показники чисельності та соціального забезпечення населення стоять на перших місцях після її території.

Тому в сучасних умовах досить актуальним є дослідження, що стосується відтворення реальної картини динаміки сільського населення України протягом міжпереписного періоду (1989–2001 рр.), що дає реальне уявлення про зміни соціальних груп селянства та їх характеристику.

В умовах різкого зниження народжуваності в українському селі прогресує наступний показник природного відтворення – смертність населення. У першій половині 90-х рр. темпи скорочення середньої тривалості життя населення України були найвищими за останні 50 років, причому збільшення рівня смертності відбувалося в усіх вікових групах сільського населення України [1, с.104].

Потрібно відзначити той факт, що постійно відбувається процес омолодження смертності чоловіків. Тенденція до зниження рівня смертності накреслилась у 1996 р., хоч цей факт не був наслідком підвищення дієвості й ефективності функціонування медичних служб, а швидше результатом поступової адаптації і пристосування населення до нових умов життя та екологічної ситуації, послаблення їх соціальної вразливості. Загалом же кількість смертей сільського населення у 2001 р. зросла і становила 295.6 тис. чол. проти 259.8 у 1989 р.[2, с. 392].

Підвищення рівня смертності в Україні у 90-х роках відбулося майже в усіх вікових групах. Інтенсивність процесу смертності у сільській місцевості характеризує коефіцієнт смертності – кількість померлих із розрахунку на 1000 чол. сільського населення. Коефіцієнт смертності селян в Україні за цей період збільшилася майже на 3,5 відсоткових пункти, тобто, якщо у 1989 р. він становив 15,2, то у 2001 р. цей показник уже дорівнював 18,6 [2, с.394].

Зростання смертності спостерігалось в усіх регіонах України. Особливо інтенсивно збільшувалася кількість смертей серед сільського населення у Чернігівській, Сумській, Полтавській, Дніпропетровській, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Одеській, Херсонській областях. Середня очікуваність життя при народженні у селах названих регіонів майже на 1,5 років менша, ніж загалом по Україні. У цих регіонах також зафіксовано найвищі показники смертності серед працездатного населення. Особливо інтенсивно зростає смертність чоловіків працездатного віку. За 1990–2000 рр. вона збільшилася в 1,5 рази і в 1,4 рази перевищує смертність працездатних жінок. Найсприятливіші показники смертності чоловічого населення у досліджуваній період у селах Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей.

На базі статистичних даних можна стверджувати, що перше місце серед основних причин смертності сільського населення завоювали хвороби, пов'язані з порушенням системи кровообігу, серцево-судинні порушення. Кількість населення, що помирає від таких хвороб за досліджуваній період із кожним роком збільшується. Проте варто зауважити, що від кожної із цих причин населення України вмирає раніше, ніж населення в економічно розвинених країнах. Так як рівень медичного обслуговування в Україні нижчий.

Зростає кількість смертей, причиною яких є вплив факторів зовнішніх дій – нещасні випадки, отруєння, травми, самогубства, вбивства, дорожньо-транспортні пригоди. Смертність серед селян від нещасних випадків посідала одне із перших місць (після шахтарів). Протягом 1991–1996 рр. на виробництві загинуло 1,5 тис. селян. Серед них велика частка механізаторів, водіїв, ремонтників та інших [3, с.2].

Особливо зростає цей показник серед сільських чоловіків: 15 789 у 1989 р. та 20 035 у 2001 р. Спостерігається майже подвійне зростання смертей 40-річних чоловіків від нещасних випадків, отруєнь і травм, від хвороб кровообігу, органів дихання і травлення, які зазвичай асоціюються із фізіологічним старінням.

Смертність у сільській місцевості України за основними причинами смерті в 1989, 2001 рр. (тис. чол.)

	ОСІБ					
	1989			2001		
	Обидві статі	Чоловіки	Жінки	Обидві статі	Чоловіки	Жінки
Усього померлих від усіх хвороб	259834	117614	142220	295623	141210	154413
У тому числі від:						
Новоутворень	34253	20218	14035	31356	19164	12192
Хвороб системи кровообігу	155092	56386	98706	189813	75445	114368
Хвороб органів дихання	23147	12761	10386	17329	11328	6001
Хвороб органів травлення	5373	3240	2133	6185	4118	2067
Від нещасних випадків, отруєнь і травм	20331	15789	4542	24988	20035	4953

Таблицю розраховано автором: [4, с. 308 – 311], [5, с. 396 – 401], [6], [7, с. 2], [8, с. 1 – 4], [9, с. 3].

Ріст смертності із згаданих причин значною мірою зумовлений поширенням, особливо серед сільських чоловіків, п'янства й алкоголізму. Соціально-економічні проблеми України 90-х рр. особливо загострили ситуацію з надмірним вживанням алкоголю у сільській місцевості. Алкоголь дуже часто слугував засобом уникнення проблем безробіття, нестачі грошей, невпевненості у майбутньому. Особливо непокоїть те, що таке явище розповсюджується серед чоловіків працездатного віку. В свою чергу, зловживання алкоголем завжди підвищувало ризик померти від отруєнь, самогубств, нещасних випадків. Таке явище також стає причиною народження розумово та фізично відсталих дітей. Збільшується кількість смертей із причин захворювання органів травлення. Всі перераховані вище захворювання потребують негайної медичної допомоги та стаціонарного лікування.

Основна проблема невчасного надання медичної допомоги в сільській місцевості – розташування медичних закладів та аптек на великій відстані від населених пунктів та нестача медичних працівників. Наприклад, у 1992 р. 16 дільничних лікарень і 55 амбулаторій працювали без лікаря, а 899 сільських фельдшерсько-акушерських пунктів не мали медичних працівників взагалі. [10, с.550]. Також залишались невирішеними багато питань, пов'язаних із забезпеченням сільської медицини транспортом, телефонами, необхідними медикаментами. За результатами статистичних досліджень, у 1990 р. у сільській місцевості України введено в експлуатацію 781 лікарняний заклад. І це лише у Донецькій (50), Житомирській (50), Запорізькій (24), Івано-Франківській (75), Київській (40), Кіровоградській (9), Одеській (25), Полтавській (25), Рівненській (25), Сумській (50), Тернопільській (38), Херсонській (70), Хмельницькій (40), Черкаській (150), Чернівецькій (60), Чернігівській (50) областях. У 2001 р. подібних закладів було введено у експлуатацію лише 35, у сільській місцевості Миколаївської області. [11, с.235]

Збільшення показників смертності призводить до зниження середньої тривалості життя. Наприклад, із 1990 р. загальний коефіцієнт смертності в Україні підвищився з 12,1 до 14,7 на 1000 осіб населення, а середня тривалість життя чоловіків знизилась на 3 роки, жінок – на 2. [12, с.10]

Загальні показники смертності за статтю в сільській місцевості підтверджують, що смертність серед жінок усіх вікових категорій перевищує смертність серед чоловіків усіх категорій. Також смертність серед жінок у сільській місцевості перевищує смертність міських жінок майже на 500 осіб на 100 тисяч населення. І в селі, і в місті протягом міжпереписного періоду триває процес її зростання. За даними демографічного щорічника, динаміка смертності в українському селі певною мірою відбиває реакцію населення різних вікових груп на економічні, соціальні та інші негаразди в період трансформаційних перетворень у державі [13, с.78].

До основних причин смертності у сільській місцевості також потрібно зарахувати виснажливу працю в сільській місцевості, яка призводить до передчасного старіння організму, а також відсутність матеріальних можливостей для оздоровлення.

Особливо непокоїть коефіцієнти дитячої смертності в Україні. Звернемо увагу на розраховану автором динаміку коефіцієнтів смертності новонароджених малюків протягом першого року тривалості життя у міжпереписний період.

Коефіцієнти дитячої смертності в сільській та міській місцевостях України (1989–2001 рр.) (діти віком до одного року на 1000 народжених)

Роки	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Усього	13,0	12,8	13,9	14,0	14,9	14,5	14,7	14,3	14,0	12,8	12,8	11,9	11,3
У міських поселеннях	12,1	12,5	13,5	13,8	14,7	14,1	14,3	14,4	14,2	12,9	13,1	12,0	11,3
У сільських поселеннях	12,8	13,5	14,7	14,4	15,4	15,2	15,3	14,3	13,8	12,7	12,5	11,9	11,3

Таблицю розраховано автором: [14, с. 271], [11, с.34 – 35], [2, с.397], [5, с.385 – 386, с. 389, с.163], [4, с.75 – 76, с.251], [15, с.2].

На основі офіційних статистичних даних можемо стверджувати, що упродовж другої половини 90-х рр. коефіцієнти дитячої смертності у сільській місцевості виявляють тенденцію до зниження: у 1989 р. дітей віком до одного року на 1000 народжених у сільській місцевості

було 12,9, а у 2001 р. – 11,3. У цілому цей показник ще є достатнім для того, щоб відвернути природне скорочення сільського населення.

До того ж, траплялися випадки, коли дитяча смертність з певних причин не реєструвалася органами реєстрації актів цивільного стану. Результати перевірки повноти і якості реєстрації в органах ЗАГСу Хмельницької області мертвонароджених і померлих дітей у віці до 1 року станом на 1991 р. засвідчили: «...померлий Петросян, віком більше місяця, на час перевірки не був зареєстрований з вини працівників Вільховецької сільської Ради Новоушицького району» так як не була зареєстрована смерть також і Таральчука Дениса, що помер у .. « у віці 11 місяців у Хмельницькій дитячій лікарні 29 квітня, цього ж року, не був зареєстрований в зв'язку з тим, що 13 липня в Хмельницькому міському відділі ЗАГСу ще не було списків померлих у цьому лікувальному закладі.» [16, с. 54]

На 1989 р. по СРСР середня кількість померлих немовлят у віці до одного року становила – 58543, у РСФСР – 12359, Узбекській РСР – 18093, а в той же час в Естонській РСР – 112 чол., Латвійській РСР – 160 чол., Литовській РСР – 218 чол. [5, с.386]. Так, якщо в Росії із кожної тисячі народжених вмирає у віці до 1 року 17,4 дитини, то в Японії – 5, Швеції і Фінляндії – 6, Австрії, Франції, Німеччині – 8, а в Україні кількість померлих немовлят до одного року на 1000 чол. у 2001 р. становила 11,3. 3-поміж регіонів перше місце за негативними показниками дитячої смертності у сільській місцевості мали Сумська (16,2), Одеська (14,8), Луганська (14,8) області. Найнижчими вони спостерігалися у Закарпатській (7,1), Житомирській (8,0), Кіровоградській (8,3) областях [15, с. 1 – 6].

Щодо рівня дитячої смертності у міській та сільській місцевостях, то до 1995 р. показники кількості дітей померлих до 1 року вищими були у сільській місцевості. Починаючи із 1996 р., смертність дітей у містах стала переважати, а у 2001 р. дані коефіцієнти набули однакового значення і становили 11,3. Серед основних причин дитячої смертності в Україні протягом досліджуваного періоду переважали вроджені аномалії, хвороби органів дихання, інфекційні і паразитарні хвороби, хвороби нервової системи й органів чуття.

Загалом, аналіз демографічних показників двох переписів населення дозволяє зробити висновок, що негативні тенденції природного руху населення зумовлюють значне погіршення демографічних показників, проходить процес перетворення природного приросту населення в його убуток. Особливо значних масштабів цей процес набув у сільській місцевості. Кількість сільських жителів за досліджуваний період зменшилося на 1 237 тис. чол. Природній приріст селян у 1989 – 2001 рр. був додатнім лише у 4 областях України. Українське село, яке в далекому минулому славилася багатодітною родиною, нині, продовжує перетворюватись у малодітні сім'ї. Погіршилася вікова та статева структура різних соціальних категорій сільського населення, збільшилися загальні показники смертності водночас із зменшенням показників народжуваності, досить високими залишаються коефіцієнти дитячої смертності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Левчук Н. Нас меншає Що робити, аби було навпаки? (Про сучасне демографічне становище України) // Віче. – 2000. – №1. – С. 104.
2. Статистичний щорічник України за 2002 рік. – К., 2003. – 632 с.
3. Кучно І. Загинув від наїзду трактора... // День. – 1996. – 11 жовтня.
4. Населення України. 2003 / Демографічний щорічник. Відповідальний за випуск Стельмах Л. М. – К., 2004. – 364 с.
5. Демографический ежегодник, 1990: СССР / Гос. ком. СССР по статистике. – М.: Финансы и статистика. – 1990. – 639 с.
6. Розподіл померлих за статтю та роком народження з урахуванням померлих невідомого року народження. – Форма С – 1 Р. // Поточний архів Держкомстату України.
7. Розподіл померлих від нещасних випадків, вбивств, самогубств та інших зовнішніх дій у побуті за причинами смерті. – Форма С – 9. – с. 2. // Поточний архів Держкомстату України.
8. Розподіл померлих за статтю та віком. – Форма С – 6.–4 с. // Поточний архів Держкомстату України.
9. Розподіл померлих за статтю та роком народження. – Форма С – 1. // Поточний архів Держкомстату України.
10. Історія українського селянства. Нариси в 2-х т. Том II. – К.: Наукова думка, 2006 – 654 с.
11. Статистичний щорічник за 2001 рік. – К., 2002. – 546 с.
12. Демоекономічні дослідження: Збірник наукових праць / НАН України. Інститут економіки. Редколегія: В. С. Стешенко та ін. – К., 1995. – 93 с.
13. Населення України: 1994 рік / Демографічний щорічник. – К.: Техніка, 1995. – 238 с.

14. Україна у цифрах у 2002 році. Короткий статистичний довідник // за ред. О.Г. Осауленко. – К., 2003. – 272 с.
15. Розподіл померлих дітей у віці 0 – 6 днів та мертвонароджених за статтю, причинами смерті та мертвонароджень. 2001 р. – Форма С – 7. – 6 с. // Поточний архів Держкомстату України.
16. Державний архів Хмельницької області. – Ф. Р – 1285. – Оп. 22. – Спр.395. – Відомості про рух населення зареєстрованого в міських та сільських місцевостях за 1989 рік. Том II. – 26. 07. 1991. – Арк. 86.

Мельничук Т.А. ПРИРОДНОЕ СОКРАЩЕНИЕ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ (1989 – 2001 РР.)

В статье, в период между последними переписями 1989 – 2001 гг. проведен анализ уровня смертности сельского населения Украины. Обозначены коэффициенты смертности в разных возрастных группах. Проанализированы коэффициенты детской смертности в сельской местности Украины, в течение периода, который исследовался.

Ключевые слова: сельское население, коэффициент смертности, статистические исследования, природное движение населения.

Melnychuk T.A. NATURAL DIMINUTION OF THE RURAL POPULATION OF UKRAINE (1989 - 2001)

The level of death rate in rural population of Ukraine during the period between censuses (1989-2001) is analyzed. The coefficient of mortality among various age groups of peasantry is determined. The coefficient of infant mortality in Ukrainian rural area during the investigation period is analyzed.

Key words: rural population, mortality coefficient, statistical research, natural movement of the population.

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ

УДК 94 (477) 929

В.В. Кривошея

ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД СТАРШИНИ БРАЦЛАВСЬКОГО Й КАЛЬНИЦЬКОГО ПОЛКІВ У ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ СЕРЕДИНИ XVII СТ.

Висвітлюється персональний склад козацької старшини Гетьманщини на прикладі полків Брацлавщини – Брацлавського й Кальницького. Наведені біографічні довідки полковників, полкової старшини, сотників.

Ключові слова: козацька старшина, Гетьманщина, полк, сотня, Брацлав, Кальник, Вінниця.

Продовжуючи цикл публікацій про старшину Гетьманщини як підготовчий матеріал майбутньої енциклопедії [1, с. 5 – 13; 2, с. 5 – 43; 3, с. 5 – 13], пропонуємо дослідження про козацьких урядників Брацлавського й Кальницького полків. До реєстру внесено 107 старшин двох полків, які (разом з Уманським) облягали територію свого попередника – Брацлавського воєводства.

Метою даної наукової публікації є висвітлення персонального складу козацької старшини Брацлавського й Кальницького полків.

Антоненко Василь – сотник Прилуцької сотні Кальницького полку (? – 1649 – ?).

Бахно Ілля – козак полкової сотні Брацлавського полку (1649), наказний полковник брацлавський (1659.12., 1660.01.).

Берло Василь – козак Багланівської сотні Брацлавського полку (1649). Полковник брацлавський (1658.04. – 06.). Його родичем був Берло Іван Дмитрович з Берловки. Родовий маєток Берловка (сучасне Бирлівка Бершадського району Вінницької області). Останній був сотником мглинським Стародубського полку (? – 1671.10.11. [4, с. 64 – 65] – 1672 – ?), полковником піхотним (1689).

Бештанко Андрій – полковник кальницький (? – 1658.11. – ?). Походив з відомої чигиринської старшинської родини Бештанко, з якої Павло був наказним полковником чигиринським (? – 1655.10. – ?).

Білоченко Штепа (Степко) – сотник Багланівської сотні Брацлавського полку (? – 1649 – 1651 – ?). Разом з Дмитром і Микитою Білоченками був фундатором сотні.

Богун Василь (? – 1629 – 1659) – козак Голтвянської сотні Чигиринського полку (1649), полковник (1659) при обороні Гадяча від прибічників гетьмана Виговського. Полковник кальницький.

Богун Іван – біографія була предметом дослідження [5, с. 68 – 69; 6, с. 47 – 58; 7, с. 72–87; 8, с. 71–75; 9, с. 147 – 157, 144 – 152; 10, с. 43 – 53; 11, с. 7 – 26; 12, с. 99 – 111] і назрів час спеціального комплексного дослідження цієї непересічної особистості.

Булюбаш Федір – наказний полковник брацлавський (1675.08. – 10).

Бут Іван – козак полкової сотні Брацлавського полку Іван Бутченко (1649). Полковник брацлавський (? – 1663 – ?), значний військовий товариш (1689.06.) Лубенського полку. Його правнук Павло Іванович (1738 – ?) мав 5 підданих у м. Смілій.

Бут Семен – шляхтич [13, с. 709]. Сотник кальницький (1649). У Кальнику ж був ще і козак Ярема Бут (1649). У лютому 1652 р. другий посол в козацькому посольстві на чолі з Герасимом Яцьковичем до Речі Посполитої [13, с. 709]. У поминальному ряду полковника брацлавського Івана Бута, призначеного Брюховецьким, є поминання Семена Бута [14, с. 11]: Іван, Олена, Калістрат, Іван, Іван, Василь, Гафія, Михайло, Марія, Семен, Варвара, Марія, Сафоній, Лаврентій, Матрона, Ганна, Гафія, Опанас, Костянтин, Оліферій, Іван.

Варениця Василь (? – 1619 – 1665 – ?) – сотник терлицький (? – 1649 – ?) [15, 278], полковник кальницький і вінницький (1664.1.09. [16, с. 163]), знаходився в Кальнику. У Липовецькій сотні був козак Варениченко Михайло (1649) [15, с. 274]. У серпні 1666 р. полковнику кальницькому було наказано привести свій полк і Подільський полк Мигалевського до Чигирини. «На банкеті у себе» під Лисянкою Мигалевський наказав схопити кальницького полковника і «покарати», після цього полк останнього приєднався до Мигалевського [17, с. 130]. Можливо, ця інформація стосується Варяниці.

Наукові записки

Вертелецький Іван – покозачений шляхтич. Сотник Іллінецької сотні Кальницького полку (? – 1654 – ?). полковник кальницький (? – 1659), (1660.05. – 5.07. – 1662.12.05. – ?). Його полчани захопили Летичів і там полонили старосту новгородського Яна Пісочинського. Наказний гетьман. 12 травня 1662 р. отримав королівський привілей на хутори Зубівський і Мізнівський у Вінницькому старостві.

Взелиський – сотник Шаргородської сотні Брацлавського полку (? – 1654 – ?).

Віторин – сотник Липовецької сотні Кальницького полку (? – 1651 – ?).

Вовк Федір – козак Горячківської сотні Брацлавського полку (1649). Генеральний осавул (? – 1658.1.09. [18, с. 147] – 1658.11. – ?).

Волошин Курило – старшина Кальницького полку (? – 1649 – ?).

Волошин Сила – наказний полковник брацлавський (1650.08.).

Гнат (? – 1619 – 1674 – ?) – сотник Бабинської сотні Кальницького полку (? – 1649 – ?). полковник кальницький (? – 1674 – ?).

Гоголь Євстафій (?), с. Гоголі Летичівського повіту (за дослідженням В.Степанкова), тепер село Вінковецького р-ну Хмельницької обл. – 1619–1679. 05.01., м. Димер) – за даними В.Липинського, 1648 р., будучи ротмістром панцерної хорогви, перейшов на бік повстанців. Полковник кальницький (? – 1648.07. – 1649.02. – ?), подільський (1653 – 1664), брацлавський (1664.11. – 1666), подільський (1666 – 1671), (1673.03. – 1676), гетьман (1675 – 1679). Після смерті Богдана Хмельницького, у жовтні 1657 р., гетьман І. Виговський з генеральною старшиною (членом якої був Остап Гоголь) уклав Корсунський договір зі Швецією. У липні 1659 р. взяв участь у битві під Конотопом. Не був на Переяславській раді 1659 р., «оставлены на границе противъ ляховъ и татаръ» [18, с. 273]. За нього підписався гетьман Ю.Хмельницький. Коли коронний гетьман Потоцький на чолі польсько-турецької інтервенції оточив Могилів, Остап Гоголь керував могилівським гарнізоном, що оборонявся від поляків. Улітку 1660 р. полк Гоголя взяв участь в Чуднівському поході, після якого був підписаний Слободищенський трактат. У 1664 р. на Правобережжі спалахнуло повстання проти поляків і гетьмана Павла Тетері. Гоголь спочатку підтримував повсталих, проте згодом перейшов на бік супротивника. Причиною тому стали його сини, яких коронний гетьман тримав як заручників у Львові. Перейшов на службу до гетьмана П.Дорошенка. Після взяття наприкінці 1671 р. військами коронного гетьмана Яна Собеського полкового міста Могиліва полковник втік до Молдавії, звідки прислав Собеському лист про своє бажання підкоритися полякам. У нагороду за це Остап 6 грудня 1674 р. отримав королівський привілей на с. Ольхівці, в якому згадується його дружина і син Прокіп Балашко-Гоголь [19, с. 7]. Помер у Димері і був похований у Межигірському монастирі 1679 р. [20, с. 71]. Поминальник його роду у Межигірському монастирі: Тимофій, Ганна, Матвій, Іван, Гафія, Мотрона, Осип, Лук'ян, ієрей Саватій, Авраамій, Марія, Ірина, ..., Даміан, Марія, Іван, Павло, Остап, Ірина, Віра, Настасія, Ілля, Мартин, Прокіп, Марія, Остап, Григорій, Васа, Василиса, Василь, Гафія, Феодосія, ієромонах Василь. У Введенській церкві КПЛ поминався його рід: Євстафій, Уляна, Андрій, Тетяна, Андрій, Настасія, Віра, Ганна [21, с. 71]. Це поминання ймовірно записала якась із доньок Остапа, згадавши матір Уляну. Похований у Межигірському монастирі (недалеко від Києва). Євстафій Гоголь неодноразова ставав об'єктом дослідження в новітній історіографії [22, с. 385 – 315; 23, с. 37 – 58; 24, с. 63 – 80; 25, с. 94 – 103], назрів час спеціальної комплексної праці про цього полководця.

Григорович Федір (? – 1619 – 1689 – ?) – сотник Погребищенської сотні Кальницького полку (? – 1649 – ?). отаман городовий лубенський (? – 1688.09. – ?), (? – 1692.4.06. – ?), значний військовий товариш (1689), супроводжував гетьмана Мазепу до Москви.

Гродзенко Іван – сотник Цибулівської сотні Уманського полку (? – 1649 – ?), полковник брацлавський (?–1651.05.–?). Наказний полковник уманський (1652.03. – 1652.05., 1653.04.), полковник уманський (1672.10. – 1673.04. – ?). Засновник с. Гродзево (тепер – Уманського району Черкаської області).

Губар-Бершадський Іван – полковник брацлавський. Посол гетьмана Юрія Хмельницького до турецького султана (1678). Полковник корсунський (? – 1681.11. – ?).

Гудима Стефан – полковник брацлавський.

Гуминський Андрій – сотник Олександрівської сотні Брацлавського полку (? – 1649 – ?).

Гутор Олексій – з козацтва полкового брацлавського, суддя полковий брацлавський (? – 1671.02. – ?).

Данилевич – покозачений шляхтич. 28 липня 1661 р. отримав ленним правом маєтки Пултовці з Ілговцями у Літинському старостві. У Межигірському монастирі поминався рід Данилевичів: Семен, Анастасія, Данило, Марія, Логвин, Кіндрат, Зосим, Анастасія, Семен і нище дописано «з Могилева кривные Гоголя гетмана» [26, с. 257].

Дмитренко Андрус – сотник Чечельницької сотні Брацлавського полку (? – 1649 – ?).

Дорошенко Григорій Дорофійович (? – 1627 – 1696 – ?) – козак сотні Вереміївської Чигиринського полку (1649), наказний полковник брацлавський (1650.08.). У вересні 1660 р. в складі українського посольства виїхав до Москви, де внаслідок переходу Ю. Хмельницького на бік Речі Посполитої його було заарештовано. З осені 1660 р. до жовтня 1667 р. знаходився у московському полоні. У листопаді 1668 р. гетьман послав його до Києва з важливою місією. Цікава інформація про те, що його тесть у 1668 р. з Києва за дорученням воєводи Шереметєва їздив до Остра намовляти на підданство цареві. Полковник брацлавський (? – 1668.08. – 10. – ?). На початку 1668 р. вів переговори з російським послом, у травні — липні як наказний гетьман воював з польськими підрозділами на Поділлі, восени – з російськими на Лівобережжі. Відіграв важливу роль у розгромі претендентів на булаву П. Суховієнка та М. Ханенка 1669 р., зокрема, в здобутті перемоги 29 жовтня під містечком Стеблів. Протягом серпня — жовтня 1671 р. очолював опір наступові польського війська на Брацлавщині. 8 липня 1672 р. заманив польські полки на Батозьке поле, де П. Дорошенко завдав їм нищівної поразки. Учасник походу до Кам'янця та Львова. Полковник білоцерківський (? – 1674 – ?). 2 березня 1674 р. в містечку Лисинці в бою з військовими підрозділами І. Самойловича зазнав поразки й потрапив у полон. Засланий до Сибіру, потім як полонений утримувався в Москві. За клопотанням П. Дорошенка, звільнений у березні 1677 р. Поселився у м. Сосниця. Внаслідок конфлікту з І. Самойловичем у 1684 р. був заарештований. Писар полковий стародубський (? – 1693 – 1696 – ?). 3 квітня 1693 р. у Омеляна Стефановича у с. Олехно купив плец і три пахотні поля [27, с. 40]. Прийняв постриг у ченці [28, с. 162]. Похований у Чернігівському Єлецькому Свято-Успенському монастирі. Д.: 1) (? – 1660 – 1663 – ?) Н Кононович з роду Посудевських. Її рідний брат Нестор Кононович відзначився як активний прибічник Юрія Хмельницького. Він у 1660 р. був посланий разом з Михайлом Суличичем і Григорієм Дорошенком до Москви, мабуть, залишався там під арештом до 1667 р. Повернувшись став восени 1668 р. писарем військовим у Петра Дорошенка. 2) (1668) Олена Н Яненко (? – ран. 1671), сестра полковника Яненка. Троюрідна сестра Богдана Хмельницького. Завдяки цьому шлюбу став свояком Хмельницьких. Київський воєвода у 1668 р. із ув'язнення з Києва відпустив її до Чигириня. Вона померла десь між 1668 і 1670 р. Після її смерті Григорій у 1671 р. сватався до посербиці полковника переяславського Р. Думитрашки Ганни Василівни Золотаренко, проте шлюб не стався. 3) (1676) Н Луківна Мовчан, донька полковника сердюцького.

Дрозденко Василь (? – травень 1666) – козак Буківської сотні Уманського полку (1649). Сотник Заболоцької сотні Могилівського полку (1656 [29, с. 520, 536, 541]). Запорозький полковник (1665). Один з активних учасників антипольського повстання на Правобережжі. У 1665 р. розгромив війська гетьмана П. Тетері, після чого той втік до Речі Посполитої. Брацлавський полковник після смерті І. Сербина (1665.05. – 06.). Один із претендентів на гетьманську булаву, дотримувався промосковських позицій, що викликало конфлікт із П. Дорошенком. У ході боротьби у Брацлаві тримав оборону понад два місяці. 15 жовтня 1665 р. капітулював, і його привезли до м. Чигирин. У травні 1666 р. здійснив невдалу спробу втечі до гетьмана І. Брюховецького, викравши гетьманську булаву, за що його й було розстріляно за наказом П. Дорошенка.

Дубицький Федір – сотник Вінницької сотні Кальницького полку (? – 1659). Склад присягу послів 10 червня 1659 р. у Варшаві [18, 214]. Його попередниками у козацькому середовищі були козаки Вінницької сотні у 1649 р. Семен і Михайло Дубицькі. Налегали до родини вінницьких зем'ян, які мали володіння у ВКЛ, а також сс. Кам'яногірку і Овдіївку на Брацлавщині [30, с. 842].

Думитрашко-Райча Родіон (Райча) Григорович (? – 1635 – 1705) – у 1665 р. вийшов з Валахії на Брацлавщину із загоном 500 осіб. полковник брацлавський (1666). Полковник переяславський (1666 – 1671.04. – ?, 1672 – 1674, 1687 – 1688). Підтримав повстання на чолі з Брюховецьким, контролюючи Переяславщину. 1670 р. наказний гетьман Думитрашко (Переяславський, Чернігівський, Київський полки) повів наступ на дорошенківські сотні Переяславського і лівобережні сотні Черкаського полку. За гетьмана Ігнатовича займав значне

.....
положення серед полковників Лівобережжя, тому що на старшинській раді в січні 1671 р. він записаний другим після ніжинського полковника Пилипа Уманця, а вже в травні цього року першим. У січні 1671 р. очолив делегацію Переяславського полку на старшинській раді в Батурині, де наказним гетьманом був обраний Василь Ігнатович. Брав участь у змовах проти Самойловича (1676, 1682). За твердженнями протопопа Адамовича, казав, що застрелить гетьмана з пістолета, а іншим разом казав, що піде на Запоріжжя і там стане бунтувати. Крім того, вказував, що треба вбити разом з гетьманом генерального суддю Івана Домонтовича і генерального бунчужного Леонтія Полуботка. 9 грудня 1687 р. направив листа гетьману про підготовку кримських татар до вторгнення в Україну. В лютому 1688 р. Мазепа сповіщав Василя Голіцина, що отримав від коронного гетьмана Станіслава Яблунівського звістку про те, що Леонтій Полуботок «з ханом вступал советы». Про це гетьмана сповіщали через Якова Глуховця та Іскрицького. Мазепа, доносячи в Москву, все ж застерігав, «абы Полуботок таковых, страшных и на главу свою огненосных речей важился». Переяславський воєвода Василь М'яснов у Переяславі «о измене чинили извет». Московський уряд вимагав від Мазепа, щоб той «без указу ... и без розыску ничего над ним не чинил». Колишній переяславський полковник Леонтій Полуботко був викликаний з Чернігова в Батурин, де відбулись очні ставки з переяславцями і засідання генерального суду. Його провина не була доведена, і сам він відпущений додому в Чернігів, а його звинувачувачі – в Переяслав. Мазепа наказав «любо для ведомостей о неприятельском приходе проносящихся велелем быть полковнику переяславскому в дому через дне праздничные Рождества Господня задержатися, а в Батурин на обыкльый заезд не приезити». Згідно з указом монарха, Мазепа 10 січня 1690 р. вислав до Переяслава генерального осавула Андрія Гамалію, київського полковника Григорія Коровку-Вольського, значного військового товариша Захара Шийкевича. Комісія розглядала заяву козака Івана Смольського. Полуботка ж Мазепа до повернення комісії затримав у Батурині. До розслідування приєднався переяславський воєвода Семен Толачанов. 6 травня 1688 р. Мазепа «через Дмитрашка Райчу послал ... инструкцию, в которой о делах наших войсковых написаны желания потребныи». «Еще з весны по отезде Дмитрашка к Москве, об нем, чтоб им был полковником все оныи суплековали ко мне». 5 листопада 1688 р. Мазепа писав царям Івану та Петру і цариці Софії про необхідність указу «о его Дмитрашковых разных поступках и о починенных через него многих людям обидах учинен был перед судом войсковым розыск». А до суду Дмитрашко повинен був знаходитись під караулом. Крім того, слід виконати монарші укази про неможливість Райчею посідати уряд переяславського полковника, так і полковника будь-якого іншого полку. У травні 1688 р. «переяславского полку людям, от Дмитрашки зобыженным, велел до Батурина з супликами и скаргами приезити». Мазепа направив до Переяслава генерального суддю Михайла Вуяхевича з товаришами «и там всех скарг тамошных полчан о обидах, Дмитрашком поделанных, выслухати, и о всех его Дмитрашковых поступках ученити розыск». З метою кращого слідства і суду з Батурина до дому був відпущений Думитрашко. 18 грудня 1688 р. до Переяслава прибули генеральний суддя Михайло Вуяхевич, Іван Ломиковський і писар судовий Андрій Васильович, з місцевих старшин були запрошені полковник Яким Головченко, обозний Іван Гулак і городовий отаман Максим Хоменко. Вони розглянули скаргу колишнього полковника Леонтія Полуботка на Думитрашку. Значний військовий товариш (1689), супроводжував Мазепу до Москви. За наданнями гетьманів Самойловича (1673), Мазепа (1687), і царськими грамотами в 1674 і 1688 рр., володів м. Березань, селами Семенівка, Лехновці, Недра, Паришків, Лукаші, Войтово, Яреськи, Березанка і Лук'янівка. До нього Березанщина належала на гетьманську булаву, а після царських грамот стала спадковою маєтністю. Осадив с. Круполе. Купив два млини на бориспільській греблі: один у Бабича, другий – Мокієвського. Поблизу Золотоноші облаштував Красногорський монастир: у 1680 р. віддав на нього с. Слободка Слюжчина в Золотоніській сотні після шляхтичів Слюзків. У Бакумівці побудував церкву, заснував Троїцьку церкву в Баришівці, якій за заповітом надав млин, при чому третина прибутків направлялась на священників цієї церкви. Активно займався купівлею і продажем: купив гай за р. Недра у березанського мешканця Крамаренка, ліс – у Безбородька, продав млин на Переяславській греблі в три кола Київському Михайлівському Золотоверхому монастирю. Помер бездітним. Д.: 1) NNN (? – ран. 1665). 2) (з 1667) Тетяна Іванівна Аврамович (? – 1630 – 1671 – ?), донька чернігівського полковника, вдова полковника ніжинського Василя Золотаренка, страченого в 1663 р. Її рідний брат (чернець), у 1668 р., повернувшись із Єрусалиму, жив біля гетьмана Дорошенка і через сестру вів переписку з Думитрашкою про спільні дії з Дорошенком. 3) Настасія Максимівна N (? – 1680 – 1715 – ?) –

це її другий шлюб, в першому шлюбі за Андрієм Солониною. Від першого чоловіка мала млин у с. Вовчку на р. Махні, половина якого їм була дарована Сільвестром Брилевичем, а другу половину викупили самі. За власні кошти купила Войтівську греблю і Войтівський ліс. Млин на р. Махні передала Козелецькому Георгіївському монастирю.

Жидкевич Федір Тихонович – писар полковий брацлавський (? – 1651 – ?).

Зеленський Михайло – поkozачений шляхтич. Сотник М'ястківської сотні Брацлавського полку (? – 1649 – ?), полковник брацлавський (? – 1654.01., нак.; 1654.05. – 1657.17.08. [18, с. 4] – 1657.10.), (? – 1659.10. – 1661.09. – ?), (? – 1664.12. – ?), (? – 1666.02. – 12. – ?), (1674.04. – 07.). Не був присутній на Переяславській раді 1654 р., «оставлены на границе противъ ляховъ и татаръ» [18, с. 4]. За нього підписався гетьман Ю.Хмельницький. У травні 1657 р. під Жабокриками погромив татар [31, с. 770] і відійшов до Брацлава. У вересні стояв між Брацлавом і Корсунем під Баланівкою [31, с. 711]. Хан пішов на Брацлав, на допомогу Зеленському направлені війська на чолі з Ю.Хмельницьким. Ординці «полонили» Соропонівку, Керновку, Денисівну [31, с. 770], висікли Ямпіль і Косницю [31, с. 711]. Під час походу проти полтавського полковника Пушкаря у 1658 р. гетьман Виговський послав його з суддею Лободою з Жуковець до Полтави, де їх затримали [32, с. 10]. Брав участь у боях проти польських військ у Чуднівській кампанії. Виконував дипломатичні місії до Речі Посполитої й Кримського ханства. 20 лютого 1665 р. отримав королівський привілей доживотним правом на маєток Серебрів у Брацлавському воеводстві. У 1667 р. зробив невдалу спробу перехопити булаву в П. Дорошенка. 10 липня 1667 р. підчасий мельницький Франциск Кобилецький отримав як кадук його маєтності, «jako ro zdrajcy». Восени 1671 р. перейшов на бік М. Ханенка, а наступного року вернувся до П. Дорошенка. Д.: Ганна №№.

Іван – сотник Шаргородської сотні Брацлавського полку (? – 1649 – ?).

Іванчул Степан – козак Погребиської сотні (1649), полковник брацлавський (? – 1651.07. – ?).

Кгерелуха Лаврін – сотник Немирівської сотні Кальницького полку (? – 1649 – ?).

Кгреско Сергій – сотник Ометинської сотні Кальницького полку (? – 1649 – ?).

Кирилович Григорій – осавул полковий брацлавський (? – 1654 – ?).

Кияшко–Манжос Семен – полковник брацлавський (? – 1668 – ?).

Ковалевський Гаврило – полковник кальницький (? – 1667 – ?), (? – 1671.02. – ?), (? – 1675 – 1676 – ?).

Коваленко Сидір – полковник брацлавський (? – 1667 – ?), (1675 – 1685).

Комар Андрій і Якуб – 9 березня 1665 р. король підписав привілей жовніру Андрію Мачинському на дві частини земських добр у селах Стрічинцях і Дашківцях у Вінницькому старостві і дім у Вінниці по Андрію і Якубу Комарах, «jako rebeliantach kozackich».

Кораткевич Самійло – полковник шаргородський.

Корсунець Гаврило – сотник ямпільський Брацлавського полку (1665.10.). Неписьменний. Супроводжував гетьмана Брюховецького до Москви.

Красносельський Солтан Данилович – поkozачений шляхтич, сотник полкової сотні Брацлавського полку (? – 1649 – 1651).

Красняк Павло – поkozачений шляхтич [33, с. 104], сотник Вербської сотні Брацлавського полку (? – 1660.10. – ?). Можливо, його батьком чи старшим братом був Іван Краснюк з Кунявської сотні Кальницького полку (1649).

Кривенко Григорій – козак полкової сотні Брацлавської полку (1649), наказний полковник брацлавський (1650.11.).

Кривецький Василь – полковник подністровський (1649), козак полкової сотні Брацлавського полку (1649), сотник Браїлівської сотні Брацлавського полку (1651 – ?).

Крисько – сотник Боршагівської сотні Кальницького полку (? – 1649 – ?).

Кудлай Григорій – суддя генеральний у Ханенка (? – 1671.11. – ?). У Кальницькому полку відомий козацький рід Кудлаїв: Василь у Животівській, Петро у Немирівській сотні (1649), Андрій у Шаргородській сотні Брацлавського полку (1649).

Куколь Василь – осавул полковий брацлавський (? – 1648 – 1655 – ?). Його нащадки перейшли до Слобожанщини.

Курбала Павло – сотник Рахнівської сотні Кальницького полку (? – 1649 – ?).

Курніковський – поkozачений шляхтич, «jako ro zdrajcy i rebeliancie, który w kupach swawolnych buntowniczych kozackich i moskiewskich znajduje się» спочатку привілеєм 23 лютого 1665 р., а потім 14 листопада цього ж року села Пултович, Єлкович, Чортки у Літинському

Наукові записки

старостві Брацлавського воєводства як кадук доживотно отримав товариш панцерної роти Мартин Боруховський.

Лата Гришко – сотник Краснянської сотні Брацлавського полку (? – 1649 – ?).

Левко (Уманський) – полковник брацлавський (1651.02. – ?).

Лещенко Міхал – козацький старшина, комісар Війська Запорозького на остроцьку комісію (3.07.1670) від Кальницького полку. У Кальнику козакували Лещенки Василь, Мисько, Павло (1649).

Лисиця Іван Павлович (? – 1644 – 1694 – ран. 1700) – син брацлавського полковника, полковник брацлавський, військовий товариш (1676). Охочепіхотний полковник у гетьмана Самойловича. Учасник чигиринських походів. 1685 р. гетьманський посланець до Константинополя. Значний військовий товариш (? – 1687 – 1690 – ?). Належав до учасників змови, які організували зміщення гетьмана на Коломаку 1687 р. Гетьманський посланець до Москви у справі Соломона (лютий 1690), військовий товариш Чернігівського полку, гетьманський гонець до Москви (1691). 1694 р. очолював посольство до Москви на честь дня народження царя, полковник (1694). Д.: Любов Михайлівна Зеленська, донька полковника брацлавського. 27 липня 1698 р. продала за 6 талерів грунт «по Зеленського ниву» в Смілянській сотні Лубенського полку пану Гаврилі Романчуку. Свідками були Кіндрат Бурляй, Гаврило Коломак, Микита Чорний, а також її зять Василь Андрійович Дорошенко.

Лисиця Павло – наказний полковник брацлавський (1654.01.), комісар Війська Запорозького на остроцьку комісію (3.07.1670) від Брацлавського полку. Полковник брацлавський (? – 1671.11. – 1674.09. – ?), 26 січня 1672 р. обраний до складу посольства з ради в Ладжині на сейм в Речі Посполитій [34, 11]. Полковник чечельницький (? – 1673 – ?).

Литко Федір – козак Чечельницької сотні (1649), полковник чечельницький (? – 1650.09. – ?).

Максименко Федір – наказний полковник кальницький (1674.08.).

Мартин – сотник Жорницької сотні Кальницького полку (? – 1649 – ?).

Мартиненко Максим – козак Микитинової сотні Черкаського полку (1649), осавул полковий уманський (? – 1654 – 1655.07.), осавул полковий брацлавський (1655.07. – ?).

Махаринський Михайло – покозачений шляхтич. Сотник Тимонівської сотні Брацлавського полку (? – 1649 – 1654.08. – ?). Сотник полкової сотні Уманського полку (? – 1656 – ?), (? – 1662.04. – ?). Підписав за себе і за Івана Кравченка Чуднівську угоду 17 жовтня 1660 р. [36, 180]. 21 квітня 1662 р. отримав нобілітацію, а 12 травня 1662 р. рескрипт на маєність Миколи Косаківського.

Мельник Андрій – полковник кальницький (1663 – ?).

Микитенко Фесько – козак полкової сотні (1649), сотник полкової сотні Кальницького полку (? – 1659 – ?).

Михайлович Федір – наказний полковник подільський (1658.01. – 02.).

Мошута Андрій – сотник Клебанської сотні Брацлавського полку (1649).

Мурза Дмитро – сотник Вільшанської сотні Брацлавського полку (? – 1649 – ?). Його нащадки перейшли до Миргорода.

Мучинський Тиміш – суддя полковий брацлавський (? – 1671.11. – ?).

Назаренко Василь – козак сотні полкової Брацлавського полку (1649), комісар Війська Запорозького на остроцьку комісію (3.07.1670) від Кальницького полку.

Невмирецький Гаврило – сотник Чернівецької сотні Брацлавського полку (? – 1649 – ?).

Негребецький Гаврило – полковник кальницький [37, с. 213; 38, с. 664]. Маємо поминальний роду Марини Іванової Негребецьківни Солонихи, жительки козелецької: Іван, Євстафій, Катерина, немовля Матвій, немовля Євстафій, Стефан, Євдокія, Михайло, Дарія, Данило, Параска, Ганна, Яків, Євдокія, Марфа, Яків [39, с. 38].

Немира Філон – суддя полковий кальницький (? – 1649 – ?).

Нечай Данило – полковник брацлавський (? – 1648.09.– 1650.10. [40, 344] – 1651.21.02.).

Нечай Іван – брат Данила Нечая, зять Б. Хмельницького. Наказний полковник кальницький (1648.08.). Посол до Криму (1650, 1653), полковник могилівський (1656.8.02. – 1659). Прихильник Гадяцького договору. Сподвижник гетьмана І. Виговського. Потрапивши до російського полону, засланий до Тобольська.

Носач (Шкарлат, Шкурат) Тиміш Іванович (? – 1619 – 1671.09. – ?) – про шляхетське походження засвідчує його герб (1659) на розписці про отримання коштів у Варшаві для Війська Запорозького. Він син прилуцького сотника (за реєстром 1649 р. – Шкуратевича), а

.....
потім полковника Івана Шкурата (? – 1600 – 1651), який загинув під Берестечком в 1651 році. Дотичним підтвердженням цього є наявність у сотні Івана Шкурата Тимошівого (тобто полковника Носача) зятя Остапа в 1664 р. розстріляного гетьманом Тетерею разом з І.Виговським. Притримуємося думки, що він – шляхтич, який знаходився у міщанському середовищі. Спочатку Тимофій Носач очолив Остерський полк в 1648 – 1649 рр. Змінив старого батька на полковництві прилуцькому після того, як Остерський полк був влитий до Переяславського. Полковник прилуцький (? – 1649.10. – 1650.10. [40, 345] – ?). У 1650 р. брав участь на чолі полку в молдавському поході. Генеральний обозний при Богдані Хмельницькому, Івані Виговському, Юрію Хмельницькому і Павлу Тетері. У 1652 р. купив у пана Яроша Черепинського в Корсунському полку хутір в с. Припоні за 300 золотих. З метою зміцнення керівництва прикордонного Брацлавського полку направлений Б. Хмельницьким полковником у Брацлав. Він зміг протягом 1652 – 1654 рр. зорганізувати полк і висунути на керівні посади майбутніх визначних полководців Зеленського, Лисицю та інших. Керував полком у Жванецькій битві, у боях на Брацлавщині навесні 1654 р. полковник брацлавський (? – 1652.10. – 1653.08. [30, с. 495] – 1654.05.), генеральний обозний (1654.05. – 1655.10. – ?), (? – 1656 – 1657.11. – ?), (? – 1658.2.09. – 1663 – ?). Повернувся на посаду генерального обозного і брав участь в облозі Львова. Разом з Виговським очолював похід на Полтаву проти Пушкаря. Очолював оборону проти контратак пушкарівців. Був парламентарем, затриманий ними закладником. 2 вересня 1658 р. отримав від росіян дві пари соболів по 5 рублів кожна [18, с. 100]. У 1659 р. очолював козацьку делегацію на сейм [41, с. 126], зберігся оригінал розписки Тимофія Носача в отриманні грошей на Військо Запорозьке у Варшаві 14 квітня 1659 р. [42, с. 1]. Склав присягу послів 10 червня 1659 р. у Варшаві [18, с. 214]. Під час скинення з гетьманства Виговського перейшов на бік прибічників Юрася Хмельницького. Учасник Переяславської ради 1659 р. [18, с. 272]. За гетьмана Тетері наказний гетьман. У 1665 р. захоплений в полон в Корсуні, був на засланні у Московській [43, с. 277 – 286]. Звільнений на прохання П.Дорошенка 22 вересня 1668 р. і повернувся на Україну. Значний військовий товариш (? – 1668 – ?). Дорошенко надав гетьманський універсал на його маєтності в Корсуні і поблизу міста. 19 вересня 1671 р. продав батьківський млин на р. Удаї прилуцькому полковнику Семену Третяку.

Олексій – сотник Балабанівської сотні Кальницького полку (? – 1649 – ?).

Онисько – сотник Липовецької сотні Кальницького полку (? – 1649 – ?).

Попович Михайло – можливо, Попенко Мисько – козак сотні Вінницької Кальницького полку (? – 1649 – ?). Сотник мурахівський Брацлавського полку (1653.08.) [30, с. 495]. Учасник походу до Волоської землі (1653). Полковник кальницький (1674.04. – ?).

Радкевич (Радченко, можливо, Радко) Михайло – досить впливовим прибічником Лісницького був показаний шляхтич Київського воєводства гербу «Еліта» змінений [44, с. 16]. До реєстру 1649 р. він записаний як Радченко Мисько, який розпочав війну у сотні Миргородській Гаврила Гладченка [15, с. 375]. У 1651 р., навіть був наказним полковником. Став полковим суддею, а у 1655 р. змінив на полковому обозництві Якіма Хоруженка. Полковник кальницький (? – 1661.9.12. – ?). У грудні 1661 р. був козацьким послом до Варшави. Генеральний суддя (? – 1662.06. [45, 771] – ?) у Тетері. Генеральний обозний (? – 1664.11.26. – 1665.7.01. – ?). Очевидно, змінив Тимоша Носача. Генеральний суддя (? – 1667). Очолював делегації до Туреччини: влітку 1667 р. генеральний суддя Михайло Радкевич-Портянка, Вирва, монах Атанасій Чекаловський, нове посольство у червні 1669 р. – Михайло Портянка, генеральний суддя Григорій Білогруд. Наказний гетьман (1669.03.) [40, с. 138]. У Межигірському синодику був записаний поминальник його роду: Кирило, Марія, Матвій, Ірина, Марія, Федір, Іоан, Євдоким, Василь, Марія, Стефан, Трохим, Гнат, Єфросинія, Марія, Євфимія, Хома, Василиса, Горпина, Євдокія, Параскевія, Іван, Євстафій, Іосиф, Марія, Парфеній, Григорій, Герасим, Тимофій, Марія, Аверкій, Андрій, Іван, Даміан, Пелагея, Калістрат, Варвара, Глікерія, Петро, Федір, Євфимія, Кіндрат, Василь, Яків, Іван, Пелагея, Іван, Федір, Іван, Мартин, Марія, Ничипір, Параска, Гафія, Гаврило, Тимофій, Максим, Лазар, Федір, Марія, Глікерія, Параска, Козьма, Давид, Ісаакій, Михайло, Даміан, Марія, Ганна, Ничипір, Терентій, Настасія, Іван, Настасія, Дмитрій, Євстафій, Самуїл, Корнилій, Василь [46, 324 зв.].

Радуленко Ілляш – сотник Кунської сотні Кальницького полку (? – 1649 – ?).

Ребриковський Андрій – можливо, це козак Немирівської сотні, який записаний в реєстр як Андрій Ребельницький [15, с. 287]. полковник кальницький (? – 1674.03.), а потім охочепіхотний. перейшов на бік Самойловича. «Дворянин» гетьмана Мазепи (1687). Не

Наукові записки

.....
виключене споріднення чи посвоячення Дмитра Чечеля з Оленою Андріївною Ребриковською (донькою полковника кальницького, а потім охочепіхотного), у якої він с.Нехаївку «насилно отняв», в той час, коли її чоловік Павло Козловський (пізніше значний військовий товариш), знаходився у татарській неволі.

Сербин Іван Юрійович – полковник брацлавський (1657.11. – 1658.09. – ?), (1664 – 1665.04.).

Сірко Іван Дмитрович (1605/1610 [47, с. 4] – 1682) – походив з дрібної брацлавської шляхти (м. Мурафа). Черкаський отаман на царській службі в м. Усерд на Білогородщині (1643). Запорозький полковник (1643 – 1652). Полковник черкаський у поході князя Г.Ромадановського проти І.Виговського (1658.11.). Полковник кальницький [18, 259] (1659 – 1660.05.). Переяславську угоду 15 жовтня 1659 р. за нього підписав гетьман Ю.Хмельницький [18, с. 272]. Кошовий отаман. Полковник ніжинський (1668.06. – ?), Поминальник його роду: «Дем'ян, Симон, Симон, Іосиф, Яків, Стефан, Сава, Андрій, Іван, Яків, Іван, Федір, Симон, Іван, Леонтій, Конон, Роман, Гафія, Петро, Федір, Андрій, Сава, Василь, Михайло, Костянтин, Євстафій, Федір, Григорій, Іван, Леонтій, Мирон, Федір, Федір, Мирон, Тимофій, Іван, Дем'ян, Павло, Корнило, Максим, Дем'ян, Яків, Іван, Тимофій, Гаврило, Гнат» [48, 381]. Можливо, до його родичів належав Іван Артемович Сірко – осадник у Харківському полку, приходив і в Острозький полк [49, с. 120].

Солома Василь – козак полкової сотні Брацлавського полку Солом Василь (1649). Комісар Війська Запорозького на острозьку комісію (3.07.1670) від Брацлавського полку.

Солонина Дмитро (? – 1608 – 1664 – ?) – шляхтич, разом з Микулою Солонинкою показалися у Коростишеві Білоцерківського полку. Прибічник І.Виговського, нобілітація в червні 1659 р. [18, с. 217]. За сімейними переказами, полковник брацлавський. У 1664 р. названий серед старшин близьких до Сулими, коли був направлений у Балабанівку до Виговського як закладник [34, с. 409]. Д.: Ганна NN [50, с. 110].

Стрілець Хома – сотник Вербської сотні Брацлавського полку (? – 1649 – ?).

Сурмач Гришко – сотник Дашівської сотні Кальницького полку (? – 1649 – ?).

Туровець Іван – сотник Іллінецької сотні Кальницького полку (? – 1649 – ?). 1627 р. відомий козацький старшина з Корсуня Іван Туровець.

Урбанович Олександр – шляхтич [51, с. 6], військовий товариш (1665), запорозький полковник, кошовий отаман. У лютому 1668 р. в Новгород-Сіверському захопив у полон поранену дружину і дітей воєводи Квашніна. Насланий І.Брюховецьким на Глухів з полком [52, с. 61]. Наказний полковник кальницький при обороні Кальника від польських військ і ханенківців у 1671 р. Очоловав героїчну оборону Кальника (1671.17. – 30.10.) проти військ Собеського-Ханенка [53, 51 – 52]. Полковник козацький ЙКМ в Димері (1682 [51, с. 6]).

Урошевич Ярема – сотник вінницький Кальницького полку (1649, 1660). У 1660 р. нобілітований разом з синами [54, с. 360]. Суддя полковий уманський (1661). 28 липня 1661 р. отримав королівський привілей на маєтності Тутки і Скоринці ленним правом.

Фенченко Фесько – сотник Тетіївської сотні Кальницького полку (? – 1649 – ?).

Хмура Тиміш – полковник кальницький (? – 1664.11. – ?).

Хначенко Іван – сотник Тульчинської сотні Брацлавського полку (? – 1659 – ?).

Христофоров Григорій – сотник Рашківської сотні Брацлавського полку (? – 1664 – 1665 – ?). (1665.10.). Неписьменний. Супроводжував гетьмана Брюховцького до Москви.

Царь – полковник. Представники цієї родини розсипані в різних полках, а саме: Василь у Багланівській сотні Брацлавського полку, Лаврін – у Борківській сотні Полтавського, Левко – в полковій сотні Канівського, Олекса – сотня Климова канівська, Мирон – в київській сотні Нагорного. Пізніше полковник. Цар був прихильником гетьмана Опари, як двічі зрадивший короля в 1665 р., був посажений на кіл [55, с. 49].

Чепель (Чепелій) Іван – козак Бабанської сотні Уманського полку (1649), полковник (? – 1664 – ?).

Шпаченко Роман – сотник Браїлівської сотні Брацлавського полку (? – 1649 – 1651.02.).

Шумський – наказний полковник брацлавський (1674).

Юхно – сотник Лучицької сотні Брацлавського полку (? – 1649 – ?).

Яковський – показаний шляхтич, старшина. 1 вересня 1661 р. у Варшаві підписаний королівський універсал на «добра» Папужанці і Паненки.

Якуша – полковник брацлавський (? – 1648.08. – ?). Мабуть, з Кислянської сотні Уманського полку, де у реєстрі є Якушенко.

Ярема – сотник Горячківської сотні Брацлавського полку (? – 1649 – ?).

Яцьківський-Куницький Іван Федорович (бл. 1600 – 1664 – ран. 1667.3.06.) – В.Липинський вказує на козака Животівської сотні полку Кальницького Івана Яцьківського (1649). Проте В.Липинському невідомо було, що Куницькі і Яцьківські це один рід. Тому вважаємо козака з Животова якимось родичем полковнику. Цікаво, що в Київському Михайлівському Золотоверхому монастирі поминався рід Лаврентія Яцьківського [56, арк. 42 зв.] та ієромонаха Єфрема Яцьківського [56, арк. 106]. Полковник подільський (? – 1649.02. – ?), полковник кальницький (? – 1649.04. – 1649.10. – ?), (? – 1651.06. – 07. – ?), (1654, нак.). Колишній наказний полковник кальницький Іван Федорович в грудні 1653 р. привіз до московських послів в Путивль листа гетьмана з-під Бару [57, 689, 735], датований початком листопада (тобто Федорович у листопаді-грудні виконував дипломатичну місію на сході України із забезпечення супроводу московської делегації до Переяслава), а полковника вінницького Івана Богуна в грудні 1653 р. зустрічаємо під Кам'янцем-Подільським (тобто знаходився в районі бойових дій проти поляків) [57, с. 693]. Іван Федорович у Переяславі заприсягнув, а полковник вінницький Іван Богун логічно разом з полковниками брацлавським і уманським знаходились на західних рубежах, обороняючи Україну (про оперативний корпус в складі цих трьох полків маємо звістку з інструкції Філону Гаркуші) [57, с. 835]. Високий суспільний статус Івана Федоровича Яцьківського засвідчує його нобілітація в 1661 р. 12 травня 1662 р. у Варшаві був підписаний королівський універсал про надання йому у Подільському воєводстві спустошеного містечка Плоскіров (Płoskirow). 28 липня 1664 р. йому було надане містечко Боярка в Білоцерківському старостві і 2 млини: один Дмитра Бутовича [54, р. 359], а другий – Кручеників у Київському воєводстві [58, с. 245]. Дещо пізніше гетьман Тетеря вислав Яцьківського послом до кримського хана, щоб зберегти дружбу з ханом, затверджену присягою, просити не більше 20 000 орди на допомогу [59, с. 37]. У 1664 р. Яцьківські і Крушельницькі володіли с. Кузьминцями, які перейшли до них від Миколи Клоновського і Катерини Жабокрицької. Це є ще одним підтвердженням однокорінності Яцьківських-Куницьких і Куницьких з Холмщини, які були поріднені з Крушельницькими. Іван Федорович Яцьківський-Куницький помер в проміжку 1664 – 1667 рр., бо маєтність Боярку після смерті останнього 3 червня 1667 р. король надав брацлавському стольнику Павлу Тетері [58, с. 401].

Яцьківський-Куницький Степан Федорович (? – 1624 – 1684) – козак Козелецької сотні Переяславського полку (1649). В.Липинський називав його полковником переяславським, але жоден з дослідників до цієї точки зору не пристав. Можливо, що він, дійсно, був полковником у цьому полку і згаданий під іменем Степана з перекрученими прізвищами Затутівського і Дастутівського [59, с. 329] у червні – липні 1653 р. У 1664 р. інструкцію послам на варшавський сейм підписав запорозький полковник Степан Федорович [60, с. 407]. Організатор домовленості з гетьманом Дорошенком про шлюб племінника гетьмана Ігнатовича Мишка з донькою Дорошенка [52, с. 752]. Не виключено, що Ігнатович який був писарем у Тукальського, а потім у Андрія Дорошенка [61, 596] і є цей Михайло. У 1671 р. П.Дорошенко направив Степана Куницького послом до Османської імперії. Пізніше він як військовий товариш виконував доручення Самойловича на Правобережжі, видавав там себе за полковника і був нобілітований. Схоплений за наказом Самойловича, і його справу вів протопоп Адамович [62, с. 796]. О. Оглоблин вважав, що Степан Куницький «з правобережного (мабуть, брацлавського) шляхетського роду...служив у Дорошенка й виконував різні дипломатичні та приватні доручення (посольства до Многогрішного 1671 р., до Польщі 1673 р. тощо). Староста Немирівський (1677, 1678)» [63, с. 245]. В.Кочубей характеризував його так: «Куницький своїм хитрим умыслом гетьманського прозвання у ляхов добился» [64, с. 18]. Названий дядьком Дмитрашки (очевидно, Родіона [65, с. 1]). Д.: NNN, вдова Григорія Лісницького, полковника миргородського.

Яцько – сотник Балабанської сотні Кальницького полку (? – 1664 – ?). У березні 1664 р. разом з місцевим отаманом Федоренком були відправлені до Торговиці як закладники від Виговського [34, с. 409].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини. Уманський полк // Гілея. – 2010. – Вип. 34. – С. 5 – 13.

2. Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини. Чигиринський полк // Гілея. – 2010. – Вип. 35. – С. 5 – 43.
3. Кривошея В.В. Козацька старшина Кропивнянського полку доби Національної революції середини XVII ст. // Гілея. – 2010. – Вип. 38. – С. 5 – 13.
4. Историко-статистическое описание города Мглин Черниговской губернии в связи с церковно-археологическим обзором священных достопамятных местностей этого края во время первоначального его заселения. С приложением исторического очерка местечка Почепа. Составил И.Толмаков. – К.: Типография Д.С.Повальського, 1888. – С. 64 – 65.
5. Мицик Ю.А. Нові дані до біографії Богуна // Тези VII Подільської історико – краєзнавчої конференції. Секція історії дожовтневого періоду. – Кам'янець – Подільський, 1987. – С. 68 – 69.
6. Петровський М. До біографії Івана Богуна // Записки Ніжинського інституту народної освіти. – Ніжин, 1930. – Кн. 10. – С. 47 – 58.
7. Петровський М. Іван Богун // Радянська Україна. – 1941. – № 2. – С. 72 – 87.
8. Флоря Б. Молоді роки Івана Богуна // Україна в минулому. – К.–Львів, 1992. – Вип. 2. – С. 71 – 75.
9. Яковлева Т.Г. Іван Богун: проблеми біографії // Український історичний журнал. – 2000. – № 2. – С. 147 – 157; № 4. – С. 144 – 152.
10. Яковлева Т.Г. Іван Богун-Федорович // Київська старовина. – 1992. – № 5. – С. 43 – 53.
11. Гуржій О. Іван Богун // Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети. – К., 1998. – Кн. 1. – С. 7 – 26.
12. Гуржій О.І. Іван Богун: деякі міфи та реальність // Український історичний журнал. – 1998. – № 1. – С. 99 – 111.
13. Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (далі – АЮЗР). – Ч. III. – Т. IV. – К., 1908. – 419 с.
14. Кривошея В.В. Українська козацька старшина. Ч. 2. Синодики як джерело козацько-старшинської генеалогії. – К., 1998. – 81 с.
15. Реєстр Війська Запорозького 1649: транслітерація тексту/ О. В. Тодійчук (голов. упоряд.); редкол.: Ф. П. Шевченко (відп. ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 1995. – 592 с.
16. Акты относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. (далі – Акты ЮЗР). – Т. V. – Спб, 1867.
17. Крикун М.Г. Подільський козацький полк : періоди існування і полковники // Козацькі війни 17 ст. в історичній свідомості польського та українського народів. – Львів, 1996. – С. 116 – 144.
18. Акты ЮЗР. – Т. IV. – Спб., 1873.
19. Лазаревский А. Сведения о предках Гоголя // Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. – К., 1992. – Кн. XVI.
20. Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. 8. Гоголи-Яновские // Русский архив. – 1875. – № 1. – С. 451 – 452.
21. Петровский А. К вопросу о предках Гоголя // Киевская старина. – 1902. – Т. III. – С. 174 – 176.
22. Лаврський альманах. – Спецвипуск 7. – Поменник Введенської церкви в ближніх печерах Києво-Печерської лаври / Упорядкування та вступна стаття Олексія Кузьмука. – К., 2007.
23. Крикун М. З історії української козацької старшини XVII століття. Полковник Остап Гоголь // ЗНТШ. – Львів, 1997. – Т. 233. – С. 385 – 315.
24. Крикун М. Остап Гоголь – гетьман козацтва Правобережної України // Україна модерна. – Львів, 1999. – Ч. 2 – 3. – С. 37 – 58.
25. Чухліб Т. Євстафій Гоголь // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. – К., 1998. – Кн. 1. – С. 63 – 80.
26. Чухліб Т.В. Є.Гоголь – полковник Війська Запорозького та наказний гетьман Правобережної України // Український історичний журнал. – 1997. – № 1. – С. 94 – 103.
27. Інститут рукописів НБУ ім. В.І.Вернадського (далі – ІР НБУ). – Ф. Лебедев. – № 565.
28. Актовая книга Стародубского городского уряду 1693 года. – Чернигов, 1914.
29. Лазаревский А. М. Описание Старой Малороссии. – Т. I. Полк Стародубский. – К., 1888.
30. Акты ЮЗР. – Т. III. – Спб., 1862.
31. Документи Брацлавського воєводства 1566 – 1606 років. – Львів, 2008.
32. Акты ЮЗР. – Т. XI., Прибавления. – Спб., 1879.
33. ІР НБУ. – Ф. II. – № 15402 – 15403.
34. Памятники, издаваемые временной комиссией для разбора древних актов высочайше учрежденной при Киевском военном Подольском и Волынском генерал – губернаторе. – Т. IV. – К., 1859.
35. Мицик Ю. Із невідомих листів викладачів і студентів Києво-Могилянської академії останньої третини XVII ст. // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Історичні науки. – Т. 18. – К., 2000.
36. Мицик Ю., Плохій С., Стороженко І. Як козаки воювали. – Дніпропетровськ, 1990. – 303 с.

37. Липинський В. Твори. Т. 2. Участь шляхти у Великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. – Філадельфія, Пенсільванія, 1980.
38. Акты ЮЗР. – Т. XIII.
39. ІР НБУ. – Ф. I. – № 5515.
40. Акты ЮЗР. – Т. VIII. – Спб., 1873.
41. Кулаковський П. Козацьке посольство на сейм 1659 року // Гадяцька унія 1658 року. – К., 2008.
42. ІР НБУ. – Ф. XXIV. – № 2429.
43. Мицик Ю. Носач Тиміш // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. – К., 1998. – Кн. I. – С. 277 – 286.
44. Крип'якевич І. З козацької сфрагістики.
45. Максимович М. Собрание сочинений. – Т. I. – К., 1876.
46. ІР НБУ. – Ф. Лебедев, КДА. – № 605.
47. Мицик Ю. Отаман Іван Сірко. – Запоріжжя, 2000.
48. ІР НБУ. – Ф. Петров. – № 375/374 С.
49. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний. Первый выпуск тома Сборника Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1890.
50. Поменник Софії Київської. – К., 2004.
51. АЮЗР. – Ч. III. – Т. II.
52. Акты ЮЗР. – Т. IX. – Спб., 1877.
53. Кравець М.М. Ульріх фон Вердум про агресію польсько-шляхетського війська на Брацлавщину 1671 року // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. Науковий збірник. – Хмельницький, 1995. – С. 51 – 52.
54. Volumina legum Regni Poloniae et Magni dukatus Lithuaniae ab anno 1347 ad annum 1780/ Ed. J. Ohryzko. - Petersburg, 1859. – Т. IV.
55. Костомаров Н. Руина. Гетманство Брюховецького, Многогрешного и Самойловича // Собр. соч. – Кн. VI. – Т. XV. – СПб., 1905.
56. ІР НБУ. – Ф. КДА. – Петров 538 (1744).
57. Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. I. – К., 1996. – 880 с.
58. Руська (Волинська) Метрика. Описи за 1652 – 1673 рр. / Підготував до друку Петро Кулаковський. – Острог-Варшава-Москва, 1999.
59. Реестр козацких дел в польской метрике в Санкт Петербурге при 3-м департаменте Сената в листах с надписью «Козацкіе» / Оттиск из журнала Чтение Общества истории и древностей Российских при Московском университете. – М., 1861. – Кн. 1 – 3. – 38 с.
60. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы: В 3 т. – М.: Издательство АН СССР, 1954. – Т. III. – 645 с.
61. Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1664 року // Україна модерна. 1999-2000. – Львів, 2000.
62. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності. – Нью – Йорк, 1985. – 712 с.
63. Эйнгорн В. Очерки из истории Малороссии в XVII в. I. Сношения малороссийского духовенства с московским правительством. – М., 1899. – / 2 / XIV, 3 – 1104 с.
64. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба: Праці історично – філософської секції. – Нью-Йорк і др.: Вид. Організації і оборони чотирьох свобод України, 1960. – 408 с.
65. ІР НБУ. – Ф. XIV. – № 6004.
66. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – КМФ – 7. – Оп. 1. – Спр. 693.

Кривошея В.В. ПЕРСОНАЛЬНИЙ СОСТАВ СТАРШИНИ БРАЦЛАВСЬКОГО И КАЛЬНИЦЬКОГО ПОЛКОВ В ПЕРИОД НАЦИОНАЛЬНОЙ РЕВОЛЮЦИИ СЕРЕДИНЫ XVII В.

Освещается персональный состав казацкой старшины Гетманщины на примере полков Брацлавщины – Брацлавского и Кальницкого. Приведены биографические справки полковников, полковой старшины.

Ключевые слова: казацкая старшина, Гетманщина, полк, сотня, Брацлав, Кальник, Винница.

Krivosheja V.V. THE PERSONAL COMPOSITION OF PETTY OFFICER BRACLAV AND KALNIK OF REGIMENTS IS IN THE PERIOD OF NATIONAL REVOLUTION OF MIDDLE OF XVII OF CENTURY

The personal composition of cossack petty officer of the Hetmanate is illuminated on the example of regiments of Braclav – Braclav and Kalnik. The brought biographic certificates over of colonels, regimental petty officer.

Key words: cossack petty officer, the Hetmanate, regiment, hundred, Braclav, Kalnik, Vinnytsya.

УДК 262.14(477.46)»18/192»

Т.В. Кузнець

УМАНСЬКЕ ВІКАРІАТСТВО В СТРУКТУРІ ЄПАРХІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

З'ясовується обставини відкриття інституції другого вікарія (заступника київського митрополита), що титулувався «Уманським», персоніфіковано склад Уманського вікаріатства та наводяться короткі біографічні відомості Уманських вікаріїв. Аргументовано підкреслюється не випадковість такого титулування як прояв особливої уваги єпархіального керівництва до складного в етноконфесійному відношенні повітового міста Умані.

Ключові слова: Київська митрополія, вікарій, єпископ Уманський, Умань, Київська єпархія, Уманське вікаріатство.

Проблематика церковної історії правомірно актуалізується і займає все більше місця серед наукових досліджень сучасних істориків. Це зумовлено тим, що тривалий час вона практично не розроблялася, а відтак, в силу політичних причин, з поля зору дослідників випадав потужний пласт історичного матеріалу. Присмаку гіркоти додає те, що йдеться про історію суспільної інституції, Православної Церкви, яка мала найпотужніший вплив на духовне життя суспільства. І якщо останнім часом ситуація виправляється в площині повернення та створення нових досліджень загальноцерковної історії, більших чи менших її частин на макрорівні, то церковне життя на єпархіальному рівні все ще не всебічно охоплене увагою дослідників. Надто коли йдеться про функціонування окремих структур єпархіального управління чи персоніфікацію очільників цих структур. А саме такі дослідження дають змогу виокремити регіональну специфіку церковної історії України, що значно доповнюватиме і урізноманітнюватиме загальне полотно історії Православної Церкви.

У сучасній історіографії церковної історії вже є ґрунтовні дослідження функціонування єпархіальних органів влади в Київській єпархії, в яких відзначені особливості розвитку церковної організації загалом, вмотивовано особливий інтерес до Київської митрополії як найбільшої церковно-адміністративної одиниці імперії, яка мала велику кількість глибоких церковних традицій і визначних святинь та яка була складною в етноконфесійному плані. Зокрема Володимир Перерва, досліджуючи статус єпархіальних органів влади в Київській митрополії ХVІІІ-ХІХ століття, реконструює управлінську вертикаль митрополії, відзначає особливості її функціонування за умов потужного державного тиску і звертає увагу на роль національного фактору в законодавчому формуванні статусу єпархіальної управлінської вертикалі та парафіяльного священства [1]. Становище єпархіальних органів влади Київської митрополії було предметом дослідження О.В. Спінула та О.А. Чиркової [2]. Однак розділ, присвячений ХІХ століттю, не містить аналізу місцевого архівного матеріалу і є доволі поверховим з погляду дослідження означеної нами проблеми. Більш наближеними до об'єкту нашого наукового інтересу є дослідження Ю.В. Коптюка [3] та І.М. Шугальнової [4]. Але автори в доволі широких регіональних межах розглядають реформування та модернізацію управлінських структур, тому визначаючи загальні тенденції цих процесів, вони залишають поза своєю увагою означену нами проблему. Отож, відзначаючи в цілому дослідницький інтерес до системи управління Київською митрополією (єпархією) і наявність праць, в яких вона реконструйована, все ж зауважимо, що не всі управлінські структури в достатньою мірою вивчені.

Метою даної наукової розвідки є систематизація наявних відомостей та введення нових матеріалів про Уманське вікаріатство та його очільників, що титулувалися вікаріями Уманськими. Це значно доповнюватиме регіональну історію та загалом збагачуватиме історію Православної Церкви в Україні.

The personal composition of cossack petty officer of the Hetmanate is illuminated on the example of regiments of Braclav – Braclav and Kalnik. The brought biographic certificates over of colonels, regimental petty officer.

Key words: cossack petty officer, the Hetmanate, regiment, hundred, Braclav, Kalnik, Vinnytsya.

УДК 262.14(477.46)»18/192»

Т.В. Кузнець

УМАНСЬКЕ ВІКАРІАТСТВО В СТРУКТУРІ ЄПАРХІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

З'ясовується обставини відкриття інституції другого вікарія (заступника київського митрополита), що титулувався «Уманським», персоніфіковано склад Уманського вікаріатства та наводяться короткі біографічні відомості Уманських вікаріїв. Аргументовано підкреслюється не випадковість такого титулування як прояв особливої уваги єпархіяльного керівництва до складного в етноконфесійному відношенні повітового міста Умані.

Ключові слова: Київська митрополія, вікарій, єпископ Уманський, Умань, Київська єпархія, Уманське вікаріатство.

Проблематика церковної історії правомірно актуалізується і займає все більше місця серед наукових досліджень сучасних істориків. Це зумовлено тим, що тривалий час вона практично не розроблялася, а відтак, в силу політичних причин, з поля зору дослідників випадав потужний пласт історичного матеріалу. Присмаку гіркоти додає те, що йдеться про історію суспільної інституції, Православної Церкви, яка мала найпотужніший вплив на духовне життя суспільства. І якщо останнім часом ситуація виправляється в площині повернення та створення нових досліджень загальноцерковної історії, більших чи менших її частин на макрорівні, то церковне життя на єпархіяльному рівні все ще не всебічно охоплене увагою дослідників. Надто коли йдеться про функціонування окремих структур єпархіяльного управління чи персоніфікацію очільників цих структур. А саме такі дослідження дають змогу виокремити регіональну специфіку церковної історії України, що значно доповнюватиме і урізноманітнюватиме загальне полотно історії Православної Церкви.

У сучасній історіографії церковної історії вже є ґрунтовні дослідження функціонування єпархіяльних органів влади в Київській єпархії, в яких відзначені особливості розвитку церковної організації загалом, вмотивовано особливий інтерес до Київської митрополії як найбільшої церковно-адміністративної одиниці імперії, яка мала велику кількість глибоких церковних традицій і визначних святинь та яка була складною в етноконфесійному плані. Зокрема Володимир Перерва, досліджуючи статус єпархіяльних органів влади в Київській митрополії ХVІІІ-ХІХ століття, реконструює управлінську вертикаль митрополії, відзначає особливості її функціонування за умов потужного державного тиску і звертає увагу на роль національного фактору в законодавчому формуванні статусу єпархіяльної управлінської вертикалі та парафіяльного священства [1]. Становище єпархіяльних органів влади Київської митрополії було предметом дослідження О.В. Спінула та О.А. Чиркової [2]. Однак розділ, присвячений ХІХ століттю, не містить аналізу місцевого архівного матеріалу і є доволі поверховим з погляду дослідження означеної нами проблеми. Більш наближеними до об'єкту нашого наукового інтересу є дослідження Ю.В. Коптюка [3] та І.М. Шугальнової [4]. Але автори в доволі широких регіональних межах розглядають реформування та модернізацію управлінських структур, тому визначаючи загальні тенденції цих процесів, вони залишають поза своєю увагою означену нами проблему. Отож, відзначаючи в цілому дослідницький інтерес до системи управління Київською митрополією (єпархією) і наявність праць, в яких вона реконструйована, все ж зауважимо, що не всі управлінські структури в достатньою мірою вивчені.

Метою даної наукової розвідки є систематизація наявних відомостей та введення нових матеріалів про Уманське вікаріатство та його очільників, що титулувалися вікаріями Уманськими. Це значно доповнюватиме регіональну історію та загалом збагачуватиме історію Православної Церкви в Україні.

Вікарії або вікарні єпископи – це заступники архієрея, їхні обов'язки, як правило, чітко визначалися. Як зазначають сучасні дослідники, надцентралізація єпархіальної піраміди управління, що наділяла київських архієреїв обов'язком дріб'язкової опіки щодо підлеглих структур, стала причиною відкриття в 1799, 1874 і 1885 роках трьох вікарних кафедр [1, с. 8]. Перший вікарій (з 1799 р.) титулувався єпископом Чигиринським, а згодом – Канівським, другий (з 1874 р.) – єпископом Уманським, а з 1892 р. єпископ Уманський був уже третім вікарієм Київської єпархії. З того часу перший вікарій титулувався єпископом Канівським, другий єпископом Чигиринським, а третій – єпископом Уманським. Та ці перестановки не применшували роль єпископа Уманського, який, як вікарій київського митрополита, опікувався системою освіти. З часу утворення Уманського вікаріатства, тобто з 1874 року, він був настоятелем Києво-Братського монастиря і ректором Київської духовної академії. У його віданні були усі духовні навчальні заклади Київської єпархії та Уманський і Липовецький повіти Київської губернії. Це два південні повіти, доволі віддалені від Києва, які займали значну частину площі губернії і були досить густонаселеними. Уманський повіт за чисельністю населення був другим після Київського повіту, а за величиною площі займав третє місце серед 12-ти повітів губернії. До того ж, на території Уманського повіту було 147 православних храмів, а це більше, ніж у Київському повіті з містом, бо там їх нараховувалось 138. В усіх інших повітах губернії церков було значно менше. Доречним буде нагадування і про те, що до приєднання Правобережної України до Російської держави, Уманщина перебувала під потужним впливом католицької і греко-католицької церков. З метою його викорінення на такій обширній території, Уманський повіт перебував у зоні особливої уваги регіонального керівництва Православної Церкви. Тому титулування вікарія, що відав освітою, – «Уманський» – було цілком закономірним.

Упродовж досліджуваного періоду кафедру єпископа Уманського обіймало 11 осіб. Почергово її очільниками були: Філарет (Філаретов) – 28 липня 1874 р. – 31 грудня 1877 р.; Михайл (Лузін) – 28 січня 1878 р. – 19 березня 1883 р.; Полікарп (Розанов) – 9 вересня 1884 р. – 1887 р.; Іриней (Орда) – 9 травня 1888 р. – 12 липня 1890 р.; Анатолій (Станкевич) – 12 липня 1890 р. – 29 вересня 1892 р.; Іаків (П'ятницький) – 29 вересня 1892 р. – 16 січня 1893 р.; Іоаннікій (Надеждин) – 21 лютого 1893 р. – 10 лютого 1896 р.; Сергій (Ланін) – 2 червня 1896 р. – 16 березня 1902 р.; Агапіт (Вишневський) 7 квітня 1902 р. – 3 січня 1908 р.; Феодосій (Олтаржевський) – 3 січня 1908 р. – 13 серпня 1910 р.; Дмитрій (Вербицький) – 30 жовтня 1910 р. – 1921 р., а потім ще раз у 1924 році. Як бачимо, в середньому період служби тривав 3-4 роки.

Четверо з одинадцяти вікаріїв Уманських були місцевими, тобто народилися в Україні. Це Іриней (Орда Харисим Михайлович), народився в сім'ї священника Полтавської єпархії; Агапіт (Вишневський Анатолій), походив із сім'ї диякона Волинської губернії; Феодосій (Олтаржевський Петро Наркісович), продовжувач священницької династії з Уманського повіту Київської губернії; Дмитрій (Вербицький Максим Андрійович) теж родом з Полтавської губернії. Якщо подивитися на час їх служби, то три останніх служили в перші десятиліття ХХ століття, що було відображенням реформаційних змін та намаганням демократизувати як суспільне, так і церковне життя.

Щодо освітнього рівня, то усі єпископи Уманські мали академічну освіту. П'ятеро із одинадцяти очільників Уманського вікаріатства закінчили Московську духовну академію, ще п'ятеро – Київську і один – С.-Петербурзьку духовну академію. Зрозуміло, що найвища духовна освіта була необхідною умовою для заняття посади, претендент на яку опікувався системою освіти в єпархії.

Якщо проаналізувати місця попередньої служби єпископів Уманських, то варто відзначити, що усі вони мали достатній досвід священнослужіння та обіймали достатньо високі посади в ієрархії Православної Церкви. Так Філарет перед хіротонією в сан єпископа Уманського був ректором Київської Академії, Михайл – ректором Московської академії [5, с. 39-40], Полікарп – архимандритом Києво-Миколаївського монастиря, Іриней – майже п'ять років перед хіротонією теж був ректором Київської духовної академії; Анатолій був переведений з кафедри єпископа Острогоського Воронежської єпархії, Іаків перед переведенням до Києва обіймав кафедру єпископа Балахнінського Нижегородської єпархії [6, с. 251], Іоаннікій був піднесений до гідності єпископа Уманського з посади ректора Могилівської духовної семінарії в сані архимандрита. Єпископ Уманський Сергій (в миру Ланін Костянтин Іванович) народився в купецькій сім'ї м. Москви, закінчив 2-у московську гімназію

та Московську духовну академію зі ступенем кандидата богослов'я і працював в духовному училищі, в духовних семінаріях, а потім – намісником Києво-Печерської Лаври [7, с. 478]. Єпископ Уманський Агапіт до хіротонії був ректором Катеринославської духовної семінарії в сані архімандрита [8, с. 209]. А єпископ Феодосій до обрання в 1907 році ректором Київської духовної академії, після чого у 1908 році послідувало його висвячення у єпископа Уманського, другого вікарія Київської єпархії, уже обіймав кафедри єпископа Єлизаветградського Херсонської єпархії, єпископа Чистопольського Казанської єпархії та єпископа Прилуцького Полтавської єпархії. Тобто до призначення на Уманське вікаріатство він мав чималий досвід праці на освітянській ниві. Закінчивши Київську духовну академію кандидатом богослов'я, він працював в Єдинецькому, а згодом – Києво-Софійському духовних училищах [9, с. 1116 – 1117]. У сані архімандрита 31 жовтня 1910 року в Свято-Троїцькому соборі Олександроневської Лаври в Петрограді відбулась його хіротонія в єпископа Уманського [10, с. 12]. Усі очільники кафедри єпископа Уманського, вікарії Київської єпархії, мали академічну освіту, досвід роботи в різних ланках системи духовної освіти і мали забезпечувати дієве керівництво єпархіальною ланкою освіти.

Отже, навіть коротке ознайомлення з біографіями священнослужителів, які висвячувались в єпископський сан чи переводились на кафедру єпископа Уманського, що був вікарієм київського митрополита, дає підстави стверджувати про особливу увагу церковного керівництва до системи освіти. Адже саме вікарій єпископ, що титулувався «Уманський», опікувався усіма навчальними закладами Київської єпархії та двома віддаленими великими повітами Київської губернії. З часу відкриття Уманського вікаріатства у 1874 році його очолювали високоосвічені та досвідчені священнослужителі, які своєю подвижницькою працею удосконалювали освітню мережу і у такий спосіб сприяли духовному зростанню багатьох поколінь українців. Вони становили духовну еліту тогочасного суспільства і проявом пошанування їхньої праці могло б стати складання найповніших їх життєписів та публікація історичних нарисів про них.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Перерва В.С. Статус єпархіальних органів влади та парафіяльного священства в Київській митрополії кінця XVIII – XIX століття // Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2002. – 19 с.
2. Спінул О.В., Чиркова О.А. Органи єпархіального управління Київської митрополії у XVIII – XIX ст. – К., 1996. – 20 с.
3. Коптюх Ю.В. Реформи устрою Російської Православної Церкви на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) – Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005. – 20 с.
4. Шугальова І.М. Модернізація єпархіальних структур православної церкви в Україні в другій половині XIX ст. // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць/ Гол. ред. В.М.Вашкевич. – Вип.8. – К., 2007. – С.208 – 219.
5. «Киевские Епархиальные Ведомости» (далі – КЕВ). – 1882. – №2.
6. КЕВ. – 1892. – № 20.
7. КЕВ. – 1896. – № 12.
8. КЕВ. – 1902. – № 8.
9. КЕВ. – 1910. – № 46.
10. Прибавление к «Киевскому Епархиальному Вестнику». – 1918. – №3.

Кузнец Т.В. УМАНСКОЕ ВИКАРИАТСТВО В СТРУКТУРЕ ЕПАРХИАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ КИЕВСКОЙ МИТРОПОЛИИ XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА

Определяются обстоятельства открытия институции второго викарія (по митрополита), который имел титул – «Уманский», установлен персональный состав Уманского викаріатства, а также наводятся некоторые биографические сведения об викаріях Уманских. Аргументировано подчеркивается не случайность такого титулования, так как это было проявлением особо пристального внимания епархиального руководства к сложному в этноконфессиональном плане уездному городу Умани.

Ключевые слова: Киевская митрополия, викарій, єпископ Уманський, Умань, Киевская єпархія, Уманское викаріатство.

Kuznets T.V. UMAN VICARIATE IN THE STRUCTURE OF THE DIOCESAN ADMINISTRATION OF THE KYIV METROPOLIS XIX - EARLY XX CENTURY

It turns out the circumstances of opening institutions second vicar (deputy metropolitan of Kiev), which tytuluvaly «Uman, Uman vikariatstva personified composition and provides brief biographical information Umansky vicars. Argued highlights such tytuluvaly no coincidence, especially as a manifestation of attention to diocesan leadership compound in respect of ethnic county town of Uman.

Key words: Kiev Metropolis, Vicar Bishop of Uman, Uman, Diocese of Kiev, Uman vikariatstvo.

УДК 94(470+571):94(=161.1=161.2) «17»

І.В. Кривошея

ПОЛЬСЬКІ ПОМІЩИКИ ПОТОЦЬКІ (ГЕРБ «ПИЛЯВА») Й УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО: ГЕНЕЗА СТОСУНКІВ ПІД РОСІЙСЬКИМ КОНТРОЛЕМ

Висвітлено генезу стосунків польських поміщиків Потоцьких і українських селян на Правобережжі. Показано неоднозначність і суперечливість дій російської адміністрації у розв'язанні конфліктних ситуацій, що виникали між власниками маєтків Потоцькими та українськими кріпаками.

Ключові слова: польські поміщики Потоцькі, українське селянство, російська адміністрація.

Стосунки власників латифундій і селянства на Правобережній Україні тривалий час, від Люблінської унії і аж до польських повстань XIX ст., вписувалися в схему, в якій історики і політики бачили кілька рівнів: польсько-український антагонізм, класову боротьбу та релігійне протистояння.

Другий і третій поділи Речі Посполитої не лише змінили геополітичну ситуацію в Європі загалом та «відредагували» подальшу історичну долю українського народу, а й внесли нове у взаємовідносини поміщиків і селян регіону.

Серед найбільш заможних землевласників Правобережної України, які не втратили свого впливу на соціально-економічне життя регіону у XVIII – XIX ст., поруч із Браницькими, Любомирськими, Сангушками та Чарторийськими, варто згадати польських аристократів Потоцьких (герб «Пилява»).

В історіографії питання про взаємини «тандему» власник – селянин було одним із ключових для розуміння сутності соціально-економічних процесів, характерних для суспільних моделей XVIII – XIX ст. Серед книг і статей, які побачили світ у XX – на початку XXI ст., відзначимо, по-перше, публікації архівних документів, що дають кожному самостійно дослідити вищезгадану проблематику [20], по-друге, праці істориків-фахівців, які аналізують непрості взаємини польських поміщиків і українських селян через призму комплексного опрацювання як архівних джерел, так і широкого кола статистичного матеріалу і здобутків попередників [1-19; 21-23].

Мета цієї розвідки – з'ясувати зміни у стосунках власників маєтків і кріпаків після інкорпорації Правобережної України до складу Російської імперії.

На момент інкорпорації Правобережжя до складу Російської імперії представники роду Потоцьких володіли значними маєтками як на Київщині, так і на Поділлі й Волині. Так, Станіславу Щенни Потоцькому належали Уманщина, Тульчинський, Могилівський, Дашівський ключі, Ольховецьке та інші староства у Брацлавському, Подільському воєводствах, загалом 312 сіл та містечок, а Проту Потоцькому – Ямпільський, Краснянський, Махновський, Любарський, Гусятинський ключі [13, с.41].

Для того, щоб зрозуміти, які зміни відбулися в стосунках поміщиків і селян на Правобережжі, зробимо екскурс у часи Речі Посполитої.

Спроба російського уряду перетворити Правобережну Україну на «пустку» не увінчалася успіхом. Землі, які не мали в цей час потужних державно-адміністративних структур, приваблювали нових колонізаторів. Першими, як і в XV–XVI ст., були селяни, міщани, збіднілі шляхтичі, а за ними сюди прибували урядники польських магнатів та уряду Речі Посполитої.

Kuznets T.V. UMAN VICARIATE IN THE STRUCTURE OF THE DIOCESAN ADMINISTRATION OF THE KYIV METROPOLIS XIX - EARLY XX CENTURY

It turns out the circumstances of opening institutions second vicar (deputy metropolitan of Kiev), which tytuluvaly «Uman, Uman vikariatstva personified composition and provides brief biographical information Umansky vicars. Argued highlights such tytuluvaly no coincidence, especially as a manifestation of attention to diocesan leadership compound in respect of ethnic county town of Uman.

Key words: Kiev Metropolis, Vicar Bishop of Uman, Uman, Diocese of Kiev, Uman vikariatstvo.

УДК 94(470+571):94(=161.1=161.2) «17»

І.В. Кривошея

ПОЛЬСЬКІ ПОМІЩИКИ ПОТОЦЬКІ (ГЕРБ «ПИЛЯВА») Й УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО: ГЕНЕЗА СТОСУНКІВ ПІД РОСІЙСЬКИМ КОНТРОЛЕМ

Висвітлено генезу стосунків польських поміщиків Потоцьких і українських селян на Правобережжі. Показано неоднозначність і суперечливість дій російської адміністрації у розв'язанні конфліктних ситуацій, що виникали між власниками маєтків Потоцькими та українськими кріпаками.

Ключові слова: польські поміщики Потоцькі, українське селянство, російська адміністрація.

Стосунки власників латифундій і селянства на Правобережній Україні тривалий час, від Люблінської унії і аж до польських повстань XIX ст., вписувалися в схему, в якій історики і політики бачили кілька рівнів: польсько-український антагонізм, класову боротьбу та релігійне протистояння.

Другий і третій поділи Речі Посполитої не лише змінили геополітичну ситуацію в Європі загалом та «відредагували» подальшу історичну долю українського народу, а й внесли нове у взаємовідносини поміщиків і селян регіону.

Серед найбільш заможних землевласників Правобережної України, які не втратили свого впливу на соціально-економічне життя регіону у XVIII – XIX ст., поруч із Браницькими, Любомирськими, Сангушками та Чарторийськими, варто згадати польських аристократів Потоцьких (герб «Пилява»).

В історіографії питання про взаємини «тандему» власник – селянин було одним із ключових для розуміння сутності соціально-економічних процесів, характерних для суспільних моделей XVIII – XIX ст. Серед книг і статей, які побачили світ у XX – на початку XXI ст., відзначимо, по-перше, публікації архівних документів, що дають кожному самостійно дослідити вищезгадану проблематику [20], по-друге, праці істориків-фахівців, які аналізують непрості взаємини польських поміщиків і українських селян через призму комплексного опрацювання як архівних джерел, так і широкого кола статистичного матеріалу і здобутків попередників [1-19; 21-23].

Мета цієї розвідки – з'ясувати зміни у стосунках власників маєтків і кріпаків після інкорпорації Правобережної України до складу Російської імперії.

На момент інкорпорації Правобережжя до складу Російської імперії представники роду Потоцьких володіли значними маєтками як на Київщині, так і на Поділлі й Волині. Так, Станіславу Щенни Потоцькому належали Уманщина, Тульчинський, Могилівський, Дашівський ключі, Ольховецьке та інші староства у Брацлавському, Подільському воєводствах, загалом 312 сіл та містечок, а Проту Потоцькому – Ямпільський, Краснянський, Махновський, Любарський, Гусятинський ключі [13, с.41].

Для того, щоб зрозуміти, які зміни відбулися в стосунках поміщиків і селян на Правобережжі, зробимо екскурс у часи Речі Посполитої.

Спроба російського уряду перетворити Правобережну Україну на «пустку» не увінчалася успіхом. Землі, які не мали в цей час потужних державно-адміністративних структур, приваблювали нових колонізаторів. Першими, як і в XV–XVI ст., були селяни, міщани, збіднілі шляхтичі, а за ними сюди прибували урядники польських магнатів та уряду Речі Посполитої.

Нова колонізаційна хвиля з заходу почалася з 20-х років XVIII ст.: до областей Подільського, Брацлавського, Київського воєводств переселялися люди з Волині, Галичини, Полісся, які тікали від тяжкого життя [13, с.31].

Колонізаційна лихоманка, що тривала в регіоні практично все XVIII століття, мала дуалістичний характер. З одного боку, власники правобережних маєтків намагалися бути толерантними, створюючи сприятливі умови для переселенців, а з іншого, віддаючи їх орендарям, закладали під новостворений і нестабільний соціум «вибухівку» етнорелігійного та соціально-економічного характеру. Маємо приклади міграції різного характеру – як добровільного, так і примусового. Сюди від посилення феодального гноблення тікали селяни із-під міст – Дрогобича, Львова, Ковеля, багато втікачів було також з Полісся. Магнати Потоцькі наприклад, переселяли на Уманщину своїх кріпаків з Руського, Волинського та інших воєводств [13, с.31].

Втечі селян особливо посилюються з 40-х років XVIII ст. Багаті землі вимагали швидкої колонізації, яка мала поєднуватися з гнучкою господарською політикою щодо колоністів. Для приваблення великої їх кількості феодалі запроваджували слободи – пільгові строки, протягом яких селяни звільнялися від повинностей на 4–6 років. За цей проміжок часу переселенець встигав побудувати власне помешкання, господарські споруди, заводив свійську худобу тощо. Досить часто землевласник надавав колоністу допомогу: зерном, саджанцями, худобою.

Історія заснування с. Безпечна така. Це поселення було засноване в середині XVIII ст. Спочатку це був хутір, де мешкали люди з різних місцевостей. Потім між жителями хутора та с. Конели спалахнув конфлікт. Урядник магната Потоцького привіз хуторянам дозвіл *seliasię na bezpieczno*. Мабуть, з того часу ця слобода і стала називатися Безпечною. В 1759 р. тут було збудовано церкву [15]. Відомості про заснування в селі церкви дуже важливі, бо інколи це перші документальні відомості про той чи інший населений пункт. Саме в XVIII ст. на Уманщині виникає багато слобод: Шарина, Оксанина, Лащова та ін.

У другій половині XVIII ст. територія магнатських маєтків (економії) Потоцьких на Правобережжі поділялася на ключі, які склалися переважно з містечка та декількох суміжних сіл і фільварків. Відомі такі ключі: Уманський, Голованівський, Хашеватський, Тульчинський, Соколівський, Браїлівський, Торговицький та ін.

Своєрідною магнатською державою були українські володіння графів Потоцьких, які володіли землями в трикутнику Торговиця – Могилів – Тульчин. Столицею було місто Тульчин, з чудовим палацом, на фронтоні якого було написано «Щоб завжди був помешканням вільних і шляхетних» і який охороняла міцна фортеця з валами [29].

Міграція селян із західних українських земель приносила Потоцьким не тільки залюднення регіону, а й численні судові позови. Так, у 1750 р. брати Ярошинські вимагали від Франца Салезія Потоцького видати понад 40 своїх кріпаків, які втекли разом із сім'ями із сіл Скибинець та Губникова в Тульчинський ключ [42]. У 1765 р. на Уманщині було заарештовано 61 кріпака, які належали іншим поміщикам. У 1763 р. Б. Островський вимагав від Ф. Потоцького видати йому біглих селян разом з сім'ями, а С. Кордиш у 1767 р. – 45 кріпаків [40].

Місто Умань, розташоване неподалік від кордонів Речі Посполитої, Російської імперії та Туреччини, було важливим осередком магнатерії Потоцьких. Від часів першого власника Умані з роду Потоцьких – Станіслава (+1732) ніякі будівлі не збереглися. Натомість спадкоємець його маєтків Францішек Салезі Потоцький (1700 – 1772), який володів Уманню з 1732 по 1772 рік, прагнув перетворити місто на осередок міжнародної торгівлі. Під Уманню була особлива слобода звільнених від податків козаків, які мали значні угіддя й отримували від Потоцького харчі та одяг. З двох тисяч шестисот чоловік триста по черзі ходили до Кристинополя (родової столиці) охороняти покровителя. Раз на рік графський комісар проводив спеціальний огляд, коли всі козаки під дзвони та звуки труб і литавр виносили з міста знамена, бунчуки і прапори. Після огляду комісар давав на їх честь бенкет [23].

Про важливість уманських володінь для Потоцького свідчить той факт, що у 1760 році в Умані, яка щойно отримала підтвердження магдебурзького права (вперше надано 7 квітня 1663 р.), було закладено фортецю, яка повинна була стати могутнім форпостом магнатської держави в регіоні. 28 березня 1761 р. спорудження фортеці (Старе місто) було урочисто завершено [23, 61-63]. Здобуття повстанцями Умані стало вищою точкою селянської війни 1768–1769 рр., більш відомої як Коліївщина. Як відповідь на створення і дії Барської конфедерації у 1768 році на Черкащині, в урочищі Холодний Яр, неподалік від Мотронинського монастиря (духовного та ідеологічного центру повстання), відбулася рада, на якій Максима Залізняка було обрано

отаманом. Здобувши Жаботин, Смілу, Корсунь, Богуслав, Канів та Лисянку, на початку червня повстанці підійшли до Умані. Уманський сотник Іван Гонта перейшов на бік загонів М. Залізняка і разом з ними штурмував місто. 9–10 червня 1768 р. (за н.ст. 20–21 червня) Умань було здобуто. Мешканців фортеці, поляків та євреїв, які не згоджувалися прийняти православ'я, чекала смерть [23].

У 1768 р. (після придушення антифеодального національно-визвольного повстання) на Уманщині на 178 населених пунктів було 17 фільварків (Рижавський, Маньковецький, Островський, Текучанський та ін.), які, в основному, забезпечували особисті потреби магнатів Потоцьких. За період 1777–1792 рр. документи фіксують збільшення кількості населених міст в уманських маєтках до 312 [13, с.54].

Але це малоймовірно. На нашу думку, укладачі звітів у XVIII ст. внесли до документів відомості також про села та міста, які не можна віднести до географічної Уманщини. Цю тезу підтверджує детальне ознайомлення з переліком населених пунктів на Уманщині, який презентував В. Серчик. Він стверджує, що на Уманщині на 1768 р. було 8 міст і 173 села, а в 1794 р. – 9 міст і 264 села. Причому дані за 1794 р. включають також і Богопільський ключ [24]. На 1797 р. Станіславу Потоцькому в Уманському повіті Київської губернії належало 117 населених пунктів, у яких проживало 30952 особи чол. статі і 28328 осіб жін. статі, інших поміщиків у повіті на той час не зафіксовано [25].

Правобережні маєтки Потоцьких були транзитною територією для колоністів, які після завершення терміну слобод вирушали далі на південь України. З 1768 р. по 1785 р. з Умані та 22 навколишніх сіл на слободи під Кагарлик, Арханград, Єлизаветград та інші місцевості Новосербії втекло 539 селян. У 60–80-х роках із Тульчинського ключа на південь (до Південного Буга та Дністра) пішло 244 кріпаки [41].

У 1775 р. в селах уманської латифундії шляхтичем М. Раковським було заарештовано 48 втікачів, переважна більшість яких була з-під Дрогобича, Замостя, Луцька, Старого Костянтинова, Любліна та інших населених пунктів [44].

У 1777 р. польський король Станіслав Понятовський видав указ, щоб усі втікачі в Київському, Волинському та Брацлавському воєводствах залишалися там, де їх було зареєстровано [31]. Так держава намагалася привести до ладу систему подимного податку. Такий крок радо вітали правобережні магнати, зацікавлені в робочій силі, а також у формуванні магнатської системи господарювання в цьому регіоні.

Наприкінці 70-х років в більшості правобережних маєтків збільшується панщина – з 20 до 90 днів на рік. Скорочення чиншових сіл, обмеження кількості слобод призводило до втеч селян з одного ключа до іншого, де ще зберігалася грошова рента. Так, із Конельського ключа на Уманщину втекло 82 кріпаки [32].

В Уманській латифундії гр. Станіслава Потоцького питання про робочу силу стояло досить гостро. У 1785 р. управитель Богопільського ключа повідомляв, що він докладає чималих зусиль, аби всі пустки були заселені. Дві слободи було засновано. Перша над Бугом – напроти Конецполя, а друга поблизу Синички. Управитель звертає увагу на той факт, що він не може надати переселенцям ніякої допомоги, зокрема тяглом або зерном, бо 81 сім'я прийшла в цю місцевість за останні шість років, але тільки 27 з них мають по 1–2 воли. Через бідність переселенці залишають цю місцевість і шукають кращих умов. Так, у Хашеватському ключі в 1785 р. із сіл Гайворон, Кам'яна Криниця, Колодисте, Тернівка втекло понад 20 осіб, а в с. Пеліампіль слободяни розійшлися через бідність [33; 43].

У 1785 р. Потоцькому в Голованівському ключі належало 3703 кріпаки, а також тут проживало 273 слободянина [33].

Нові політичні реалії – три поділи Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 рр.) – спонукали графів Потоцьких, які володіли Уманщиною, до лояльності Російській імперії, але «примари» відновлення гайдамацького руху і повстання 1768–1769 років ще довго будуть турбувати польських магнатів Правобережжя у першій половині XIX століття.

Наприкінці XVIII ст. на 312 поселеннях Уманщини було 40 фільварків, де вирощували пшеницю, жито, ячмінь, гречку, горох, овес, льон, мак тощо, розводили свиней, коней та овець, виробляли горілку, пиво [13, с.84].

Саме на цей період припадають спроби внести «нове» у взаємини поміщик – кріпак. Так, гр. Станіслав Потоцький здійснює генеральну реформу, згідно з якою відбувалося переведення селян на чинш із незначним збереженням панщини, що сприяло стабільній концентрації на місцях робочої сили. Її реалізація з 1795 року дозволила ввести однакові повинності для

кріпаків, а також частково їх зменшити. За винятком службовців із селян (гуменного, скарбія, отамана, осавула та інших), всі інші категорії платили чинш (грошовий оброк) 12–15 грошей. Однак незважаючи на додаткові податки (ставковий, подимний, подорожній тощо), становище чиншовиків було значно кращим, ніж тих селян, які відбували панщину [24]. Проведення цієї реформи стимулювало збільшення селян-утікачів, які шукали кращої долі в маєтках Потоцького на Уманщині. Якщо напередодні другого розділу Польщі селяни у зв'язку з відміною слобод та збільшенням феодалних повинностей тікали з уманських маєтків [24, 89; 13. 36-37], то в період 1795–1805 рр. утечі селян від інших поміщиків на Уманщину набувають масового характеру [27]. На жаль, після смерті С. Потоцького реформу згорнув його син Єжи.

У маєтках Станіслава Потоцького, поділених на ключі, життя регламентувалося «Інструкцією ключовому економому», в якій зазначалося, що:

можливість жити на землі, яка належить магнатові, є виявом його ласки до своїх «підданих», тобто кріпаків;

ключовий економ повинен ставитися до «підданих», як до свого вельмишановного, доброго пана, якому служить [34].

Цікавими, на нашу думку, є спроби мешканців сіл і містечок Правобережжя «відшукати шляхетство» в Російській імперії. Про помилкове причислення його до кріпаків Потоцького клопотався і шляхтич Іван Кржижанівський, вихрещений з євреїв 1797 р., який намагався таким чином уникнути (за твердженням управителя маєтку, ця особа записана 1800 р. кріпаком) сплати боргу, ймовірно, чиншу. До 1804 р. він проживав у с. Ухожій, а потім, одружившись із донькою шляхтича Шимона Мацієвського (дворянство роду – підтверджено свідоцтвом депутатів дворянського депутатського зібрання Київської губернії у 1808 р.) – Палажкою, переїхав до с. Кожухівки [35]. Нащадків Івана Кржижанівського було затверджено в дворянстві російському в 1817 році і внесено до першої частини дворянської родовідної книги Київської губернії. Цікаво, що в 1817 р. в них уже значився родовий герб «Круцина», хоча в Росії його вони могли отримати тільки від імператора [26].

У 1810 р. шляхтичі Канішевські (с. Гордашівка) отримали від Уманського повітового стряпчого Івана Дахорського свідоцтво про те, що вони належать до польської шляхти. Їх шляхетне походження також підтвердив шляхтич Йосиф Литинський, але економ Торговицького ключа у своєму листі доводив, що Гордій Канішевський, він же Диба, разом зі своїми родичами записаний у ревізії 1795 р. серед селян Потоцького [27].

Вольність від кріпосної залежності намагалися відшукати й Корницькі (Тимченки), які доводили свою належність до чиншової шляхти. У ревізіях уманських маєтків кінця XVIII ст. і 1811 р. Томаш Томашов із синами Лукашем, Іваном – 1, Іваном – 2, Григорієм та Іллею записаний серед залежних селян Потоцького в сс. Юрківці, Любашівці [27]. Серед козаків Білоцерківського полку в середині XVII ст. згадується Павло Тимченко, але довести, що вони належать до одного роду, досить важко. Зауважимо, що дослідження безпомісної шляхти вимагає окремого дослідження. Такий же процес спостерігаємо не лише в маєтках Потоцьких на Київщині, а також на Волині та Поділлі. Активізація «відшукування» та різноманітних скарг селян на власників у маєтках Потоцьких спостерігається після повстання 1830–1831 рр. [46-47].

У першій чверті XIX ст. на Уманщині відбулося декілька селянських заворушень, спричинених утисками поміщиків та політичною ситуацією. У 1804 р. військовій команді Білорозького гусарського полку довелося наводити спокій у с. Любашівці, селяни якого виступили проти перенесення поміщиком, за згодою Уманського духовного правління, дерев'яної церкви в с. Юрківку. Селяни с. Підвисоке, які належали Станіславу Потоцькому, протягом 15 років (1811–1826 рр.) відмовлялися виконувати феодалні повинності й не підкорялися військовій силі. У 1826–1827 рр. в селах Уманського повіту селяни постійно поширювали чутки про майбутню різанину шляхти та євреїв. Значного розголосу набув виступ під проводом солдата Олексія Семенова, що охопив селянську громаду в сс. Іваньки, Мошурів, Романівка, які належали поміщиці Ользі Нарішкіній (уродженій Потоцькій). Налякани шляхтичі та поміщики навколишніх сіл вимагали від влади приборкати селян [5; 36].

Після придушення листопадового повстання в багатьох польських землевласників за участь в антиурядових виступах було конфісковано маєтки. Серед них бачимо Потоцьких – Александра, Володимира, Германа, Юзефа [3, с.322].

4 жовтня 1834 року імператор Микола I підписав указ про оголошення вигнаннями осіб, визнаних учасниками польського повстання, які втекли і переховуються за кордоном. Указом

Сенату від 31 грудня 1838 р. вигнанцями було проголошено ряд дворян Уманського повіту, серед них і власника Уманського маєтку графа Александра Потоцького [29, с.222].

4 квітня 1836 року всі конфісковані маєтки в Київській та Подільській губерніях були передані військовому міністерству, а розпорядженням міністра від 13 квітня колишня власність Александра Потоцького на Уманщині була передана у відання інспектора всіх поселень генералу від кавалерії гр. Івану Йосиповичу Вітту (син Софії Потоцької від першого шлюбу). У травні 1836 р. управляючим Уманським маєтком було призначено командувача 2-го резервного кавалерійського корпусу генерал-майора Фохта [45; 37].

У 1837 році указом від 27 квітня імператор Ніколай I наказав «имения Военного ведомства Киевской и Подольской губерний впредь именовать военными поселениями Киевской и Подольской губерний», остаточний порядок перейменування було сформульовано в указі від 6 грудня 1837 р. Трансформація колишньої земельної власності Потоцького у військові поселення завершилася у 1838 році, коли у відання цієї установи було передано м. Умань. Військові поселення на Уманщині проіснували ще двадцять років – до 1858 року [38-39].

Якщо маєтки А. Потоцького трансформовано у військові поселення шляхом конфіскації, то власність його сестри – Софії Кисельової (Потоцької) – дуже вдало продав російському військовому відомству її чоловік – Павел Кисельов. У 1840 р. довірена особа Кисельових, «обласканий імператором» надвірний радник Флоріан Рожицький звернувся до Ніколая I з пропозицією про продаж до російської казни населених пунктів у Торговицькому ключі. За 2510 ревізійних душ, подальша доля яких пов'язана з військовими поселеннями, Ф. Рожицький пропонував заплатити 530000 крб. сріблом. Зрозуміло, що царат був зацікавлений у такій покупці, яка б значно посилала російські позиції в такому неспокійному регіоні.

Незважаючи на конфіскацію власності Александра Потоцького, представники цієї родини, нащадки Станіслава Щенсного, залишалися найбільшими землевласниками на Уманщині (в дужках кількість ревізійних душ): Софія Кисельова (Потоцька) володіла 8 населеними пунктами (3749); Ольга Нарішкіна (Потоцька) – 12 (5429); Болеслав – 7 (2596); Станіслав Володимиров Потоцький – 4 (2004) з донькою Александрою – 1 (510); його мати Фекла Потоцька (уроджена кн. Сангушко) – 5 (2546) та спадкоємець гр. Софії Потоцької – Іван Йосипович гр. Вітт [28].

У 50-х роках суперечки між Потоцькими та їхніми селянами набувають нового загострення. Якщо спірні питання ще можна було вирішити, то загальна тональність цього десятиліття була настільки нервовою (особливо після поразки у Кримській війні), що конфлікти зростали, як гриби після дощу. Так, у с. Пасічна на Волині на початку 1852 р. селяни побили поміщика С. Потоцького за жорстоке поводження. З 1853 р. по 1855 р. зверталися до земського суду селяни Брацлавщини на орендарів Б. Потоцького. У 1858 р. серед селян Брацлавського повіту Подільської губернії, які належали гр. Потоцькому, поширювалися чутки про звільнення від кріпацтва, зафіксовано відмови селян обробляти землю та збирати врожай.

Отже, інкорпорація регіону до складу Російської імперії не зняла з порядку денного врегулювання взаємин між поміщиками Потоцькими (гербу «Пилява») та кріпаками. Натомість зауважимо, що такого гучного повстання, як у 1768–1769 рр., російська адміністрація не допустила, вмiло маневруючи між польськими землевласниками й українськими селянами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баранович А.И. Магнатское хозяйство на юге Волини в XVIII в. – М.: Издательство АН СССР, 1955. – 179 с.
2. Баранович О. Нариси магнатського господарства на півдні Волині у XVIII ст. // Студії з історії України науково-дослідної катедри історії України в Києві. – 1926. – Т. 1. – С. 1 – 90; 1929 – Т. 2. – С. 61 – 116.
3. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор: польська шляхта між царизмом та українськими масами 1831–1863. – К.: Інтел, 1996. – 416 с.
4. Гуржій І.О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. – К.: Держполітвидав, 1954. – 450 с.
5. Иконников В.С. Крестьянское движение в Киевской губернии в 1826–1827 гг. в связи с событиями того времени: По архивным материалам. – СПб., 1905. – 86, V с.
6. Історія українського селянства: Нариси в 2-х томах. – К.: Інститут історії НАН України, 2006. – Т.І. – 631 с.

7. Казьмирчук Г.Д., Соловійова Т.М. Соціально-економічний розвиток Правобережної України в першій чверті XIX ст. – К. 1998. – 174 с.
8. Кравченко Іван. Ямпільський маєток наприкінці XVIII – та в першій чверті XIX століття // Студії з історії України науково-дослідчої кафедри історії України в Києві. – Том другий. – К.: ДВУ, 1929. – С. 56 – 95.
9. Крижанівська О. О. Соціальні настрої та уявлення селян Правобережної України у 20-50-х роках XIX ст. // Український історичний журнал. – 2007. - №2. – С.130-142.
10. Курносов Ю.А. Положение крестьянства Правобережной Украины и его классовая борьба в 40–50-х годах XIX в.: Автореферат дис... канд. истор. наук / Ин-т истории АН СССР. – К.,1960. – 16 с.
11. Лавров П.А. Селянський рух в Подільській губернії в першій третині XIX ст. // Наукові записки Київського державного університету. – Т. V – вип. 1. – К., 1946. – С. 131 – 186.
12. Легун Ю. Генеалогія селян Подільської губернії: джерела. Монографія. – Вінниця: О. Власюк, 2005. – 516 с.
13. Маркина В.А. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в. – К.: Издательство Киевского университета, 1961. – 235 с.
14. Маркина В.А., Крижановская В.В. Крестьяне Правобережной Украины в борьбе за землю и волю: вторая пол. XVII – XVIII в.в. // Вопросы истории. – 1992. – №1. – С. 156 – 160.
15. Маценович Т. Селение Безпечна // Киевские губернские ведомости. – 1858. – № 52 (27 декабря). – С. 329–331.
16. Петренко О. С. Брацлавське намісництво. – Вінниця: Велес, 2001. – 328 с.
17. Петренко О. С. Громадська селянська адміністрація в панських маєтках Східного Поділля наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. // Проблеми історії України XIX – поч. XX ст. – К.: Інститут історії України. – Вип. VII. – 2004. – С. 82 – 91.
18. Приходько Е.С. Социально-экономическое развитие помещичьего (поместного) хозяйства на Правобережной Украине во второй половине XVIII в.: Автореф. канд. дис... - К., 1959. – 19 с.
19. Сыроватская Н.А. Борьба крестьян на Правобережной Украине против феодально–крепостнического гнета в конце XVIII–первой четверти XIX веков: Автореферат дис... канд. истор. наук / Ин-т истории АН УССР. – К.,1966. – 21 с.
20. Селянський рух на Україні. Середина XVIII – перша чверть XIX ст. Збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова Думка, 1978. – 536 с.
21. Сташевский Е.Д. История докапиталистической ренты на Правобережной Украине. – М.: Наука, 1968. – 483 с.
22. Страхов Г.М. Положение крестьянства Правобережной Украины во второй пол. XVIII в. // Научный ежегодник Черновицкого университета за 1956 г. – Чв., 1957. – Т. 1. – №1. – С. 149 – 151.
23. Храбан Г.Ю. Спалах гніву народного: Антифеодальне народно–визвольне повстання на Правобережній Україні у 1768–1769 рр. – К.: Вид-во при Київ. ун-ті, 1989. – 176 с.: іл.
24. Serczyk W. Włość Humańska w drugiej połowie XVIII w.: z problematyki społecznej i gospodarczej // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, prace historyczne. – 1960. – № 5. – S. 75–100.
25. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф. 2. – Оп. 3. – Спр. 375.
26. ДАКО. – Ф.782. – Оп. 2. – Спр. 401.
27. Державний архів Черкаської області. – Ф.833. – Оп. 1. – Спр. 1, 9, 17, 20-26.
28. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. – Ф. II. – № 29467.
29. Киевские губернские ведомости. – 1839. – № 7.
30. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАУК. – Ф.2214. – Оп.1. – Спр.6.
31. Там само. – Ф.49. – Оп.1. – Спр.1587.
32. Там само. – Оп.2. – Спр.1182.
33. Там само. – Оп.1. – Спр.457.
34. Там само. – Спр. 2523.
35. Там само. – Ф.220. – Оп. 1. – Спр. 589.
36. Там само. – Ф.485. – Оп. 1. – Спр. 6255.
37. Там само. – Ф. 442. – Оп. 68. – Спр. 155.
38. Там само. – Ф. 445. – Оп. 1. – Спр. 1.
39. Там само. – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 2629.
40. Там само. – Ф.49. – Оп.1. – Спр.1259, 1182, 1990.
41. Там само. – Ф. 49. – Оп. 1. – Спр. 462.
42. Там само. – Ф.49. – Оп.1. – Спр.2889.
43. Там само. – Ф.49. – Оп.2. – Спр.194-195.
44. Там само. – Ф.49. – Оп.2. – Спр.1102.
45. Там само. – Ф.445. – Ф.1. – Спр. 2.
46. Там само. – Ф.441. – Оп. 2. – Спр. 27.
47. Там само. – Ф.490. – Оп. 9. – Спр. 66.

Кривошея И.В. ПОЛЬСКИЕ ПОМЕЩИКИ ПОТОЦКИ ПЕ (ГЕРБ «ПИЛЯВА») И УКРАИНСКОЕ КРЕСТЬЯНСТВО: ГЕНЕЗИС ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ПОД РОССИЙСКИМ КОНТРОЛЕМ

Освещена еволюція взамоотношений польских помещиков Потоцких и украинских крестьян на Правобережной Украине. Показаны неоднозначность и противоречивость действий российской администрации в разрешении конфликтных ситуаций, которые позникали между владельцами имений Потоцкими и украинскими крепостными.

Ключовые слова: польские помещики Потоцкие, украинское крестьянство, российская администрация.

Krivosheya I.V.POLISH LANDLORDS POTOCKIS (PYLAWA COAT OF ARMS) AND UKRAINIAN PEASANTS: DEVELOPMENT OF RELATIONSHIPS UNDER RUSSIAN GUIDANCE

The development of Polish landlords Potockis' relationships with Ukrainian peasants on the Right Bank Ukraine have been described. Ambiguity and controvercy of Russian administration's actions have been shown on the example of solving conflicts between the landlords Potockis and Ukrainian peasants.

Key Words: Polish Landlords Potockis, Ukrainian peasants, administration.

УДК 94(477,44) «19»: 929 Скалецький

А.М. Тростогон

РОДІОН СКАЛЕЦЬКИЙ — ВИДАТНИЙ КУЛЬТУРНИЙ ДІЯЧ ПОДІЛЛЯ

На основі архівних документів в статті розглядається тернистий життєвий та творчий шлях відомого композитора, фольклориста, хорового диригента, педагога Р.А. Скалецького.

Ключові слова: Р.А. Скалецький, життєвий шлях, «українська контрреволюційна організація вчителів м. Тульчина».

Віддавна мальовниче Поділля славилося неповторною, оригінальною музичною культурою, духовним батьком якої був Микола Дмитрович Леонтович. Одним із прихильників і послідовників митця став наш земляк Родіон Андрійович Скалецький, маловідомі факти життя і творчості якого автор поставив на меті висвітлити у даній статті.

У зв'язку з відзначенням у 1999 р. сторічного ювілею з дня народження композитора і диригента, інтерес до його особи активізувався, вшанування пам'яті Р.А. Скалецького виявилось у низці культурних заходів, концертів, перейменуванні вулиці, на якій він проживав упродовж тридцяти років, на його честь. Проте спробу історичного аналізу невідомих фактів біографії, життєвого шляху, творчої діяльності митця автор робить уперше.

Народився Р.А. Скалецький 23 листопада 1899 р. в с. Михайлівці Бершадського району Вінницької області у багатодітній родині селянина-бідняка. З 1908 до 1911 рр. навчався в Михайлівській церковно-приходській школі. У 1912 р. вступив до Ольгопольської учительської школи, яку в 1914 р. було реформовано, учнів переведено до інших навчальних закладів. Р.А. Скалецький потрапив до Степаської школи, яку закінчив у 1916 року [1, арк. 1].

Свою учительську діяльність Р.А. Скалецький розпочав у неповних сімнадцять років у с. Івашків Чечельницького району в початковій школі. Потім життя змушувало його працювати у різних районах Вінниччини. Вчителював у с. Чоботарка (нині с. Заболотне Крижопільського району), в с. Кидрасівка Ольгопольського повіту тощо.

У 1921 – 1922 рр. відбував військову службу в кавалерійській дивізії відомого полководця Примакова на Хмельниччині [1, арк. 2].

У 1923 р. Родіон Андрійович вступив до Одеського інституту Народної Освіти (ІНО) на соціально-економічний відділ факультету профосвіти і одночасно на диригентський відділ музично-драматичного інституту, але після першого року навчання залишив останній, бо вчитися у двох ВНЗ було важко.

Кривошея И.В. ПОЛЬСКИЕ ПОМЕЩИКИ ПОТОЦКИ ПЕ (ГЕРБ «ПИЛЯВА») И УКРАИНСКОЕ КРЕСТЬЯНСТВО: ГЕНЕЗИС ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ПОД РОССИЙСКИМ КОНТРОЛЕМ

Освещена еволюція взамоотношений польских помещиков Потоцких и украинских крестьян на Правобережной Украине. Показаны неоднозначность и противоречивость действий российской администрации в разрешении конфликтных ситуаций, которые позникали между владельцами имений Потоцкими и украинскими крепостными.

Ключовые слова: польские помещики Потоцкие, украинское крестьянство, российская администрация.

Krivosheya I.V.POLISH LANDLORDS POTOCKIS (PYLAWA COAT OF ARMS) AND UKRAINIAN PEASANTS: DEVELOPMENT OF RELATIONSHIPS UNDER RUSSIAN GUIDANCE

The development of Polish landlords Potockis' relationships with Ukrainian peasants on the Right Bank Ukraine have been described. Ambiguity and controvercy of Russian administration's actions have been shown on the example of solving conflicts between the landlords Potockis and Ukrainian peasants.

Key Words: Polish Landlords Potockis, Ukrainian peasants, administration.

УДК 94(477,44) «19»: 929 Скалецький

А.М. Тростогон

РОДІОН СКАЛЕЦЬКИЙ — ВИДАТНИЙ КУЛЬТУРНИЙ ДІЯЧ ПОДІЛЛЯ

На основі архівних документів в статті розглядається тернистий життєвий та творчий шлях відомого композитора, фольклориста, хорового диригента, педагога Р.А. Скалецького.

Ключові слова: Р.А. Скалецький, життєвий шлях, «українська контрреволюційна організація вчителів м. Тульчина».

Віддавна мальовниче Поділля славилося неповторною, оригінальною музичною культурою, духовним батьком якої був Микола Дмитрович Леонтович. Одним із прихильників і послідовників митця став наш земляк Родіон Андрійович Скалецький, маловідомі факти життя і творчості якого автор поставив на меті висвітлити у даній статті.

У зв'язку з відзначенням у 1999 р. сторічного ювілею з дня народження композитора і диригента, інтерес до його особи активізувався, вшанування пам'яті Р.А. Скалецького виявилось у низці культурних заходів, концертів, перейменуванні вулиці, на якій він проживав упродовж тридцяти років, на його честь. Проте спробу історичного аналізу невідомих фактів біографії, життєвого шляху, творчої діяльності митця автор робить уперше.

Народився Р.А. Скалецький 23 листопада 1899 р. в с. Михайлівці Бершадського району Вінницької області у багатодітній родині селянина-бідняка. З 1908 до 1911 рр. навчався в Михайлівській церковно-приходській школі. У 1912 р. вступив до Ольгопольської учительської школи, яку в 1914 р. було реформовано, учнів переведено до інших навчальних закладів. Р.А. Скалецький потрапив до Степаської школи, яку закінчив у 1916 року [1, арк. 1].

Свою учительську діяльність Р.А. Скалецький розпочав у неповних сімнадцять років у с. Івашків Чечельницького району в початковій школі. Потім життя змушувало його працювати у різних районах Вінниччини. Вчителював у с. Чоботарка (нині с. Заболотне Крижопільського району), в с. Кидрасівка Ольгопольського повіту тощо.

У 1921 – 1922 рр. відбував військову службу в кавалерійській дивізії відомого полководця Примакова на Хмельниччині [1, арк. 2].

У 1923 р. Родіон Андрійович вступив до Одеського інституту Народної Освіти (ІНО) на соціально-економічний відділ факультету профосвіти і одночасно на диригентський відділ музично-драматичного інституту, але після першого року навчання залишив останній, бо вчитися у двох ВНЗ було важко.

Наукові записки

У 1926 р. отримав диплом з правом викладання соціально-економічних та гуманітарних дисциплін, проте музичну освіту не залишав і продовжував вивчати курс музики та гармонії у професора М.М. Вілінського, а його диригентською практикою було керівництво студентським хором Одеського ІНО до кінця навчання [2, арк. 18].

Після закінчення інституту Р.А. Скалецький потрапив на роботу до Тульчина, працював учителем мови, літератури та співів у технікумах, трудшколах, робфаках. Упродовж семи років керував Тульчинською Окружною хоровою капелою, концертмейстером якої була дочка М.Д. Леонтовича (ім'я якого носив цей творчий колектив) Надія Миколаївна.

Поступово в Тульчині утворюється осередок творчої інтелігенції, котра активно спілкується, зустрічається, обговорює проблеми культурного й повсякденного життя, підтримує талановиту молодь. Відомий своєю веселою вдачею, любов'ю до музики, хорового співу Р.А. Скалецький стає душею цього товариства. У його домі частими гостями були: Ф.О. Лебідь — директор зразкової Тульчинської десятирічки, М.І. Москаленко — директор першої школи ФЗС, Д.П. Юрченко — лектор Тульчинського Робфаку, випускник Московського університету, А.Г. Чернілевський — вчитель кооперативного технікуму, Г.М. Сакович — вчитель восьмирічної школи, Є.І. Стручковський — вчитель семирічної школи та ін. [3, арк. 13-20].

Саме проти цих людей було сфабриковано так звану «справу вчителів» у 1932 р. Почалось слідство, обшуки на квартирах, виснажливі допити. З матеріалів протоколів очевидним стає те, що не всі звинувачені витримали тиск карних органів, почали обмовляти один одного, як того вимагали слідчі [3, арк. 2].

Так зі свідчень Ф.О. Лебеда, який дружив зі Р.А. Скалецьким, впливало, що в приватних розмовах на політичні теми останній негативно висловлювався про колективізацію, хлібозаготівлі, голод і «сповзав до опортунізму». Як докір, Ф.О. Лебідь закидав Р.А. Скалецькому симпатії до М.Д. Леонтовича, і той «душок Леонтовича», який керівник капели протягував у її роботу. Критиці було піддано і репертуар колективу, що складався переважно із творів Леонтовича, а не з «пролетарської» музики, яку Скалецький вважав компіляцією, убожеством.

За словами Лебеда, Скалецькому у вузькому колі було дано прізвисько «стара українська пісня», а у складі самої капели були особи з темним соціальним минулим (попи, дяки тощо). Коли Родіона Андрійовича на допиті запитали, чи перевіряє він соціальне походження учасників окружної капели, він відповів, що його, передусім, цікавить голос і музичний хист [3, арк. 41].

На фоні всіх свідчень, які давали учасники так званої «контрреволюційної організації м. Тульчина» відповіді Р.А. Скалецького на допитах продемонстрували, що і в ті жорстокі часи можна було залишатись благородною, чесною людиною, яка не сказала на своїх товаришів ані слова неправди. Родіон Андрійович не обмовив жодної людини, про яку запитував слідчий, і не визнав себе винним в антирадянській діяльності. Попри це 13 грудня 1932 року його було заарештовано й звинувачено за статтею 54-11 КК УРСР від 25 листопада 1933 р. [3, арк. 89].

У заключній постанові 3 лютого 1933 року уповноважений Вінницького обласного відділу ДПУ УРСР Окнянський, розглянувши слідчу справу №3974, знайшов, що вищезазначена група вчителів, будучи пов'язана між собою єдиною контрреволюційною ідеологією і ворожим ставленням до Радянської влади і її заходів, маючи за собою контрреволюційне минуле і зв'язки, посіла за сприяння один одному командні посади в школах Тульчинщини, інспектурі Наросвіти і за допомогою цього, групуючись на антирадянській платформі, вперто оточувала себе контрреволюційним елементом: колишніми офіцерами, петлюрівцями, вихідцями з духовенства тощо, влаштовувала їх в школи тим самим зберігаючи в Радянському апараті ворожі кадри, через які протягували антирадянські погляди в маси, викликаючи в останніх незадоволення і недовіру до влади [3, арк. 80].

На думку слідчого, справа вчителів повинна була бути направлена на розгляд до Особливої Наради при Колегії ДПУ УРСР з клопотанням про застосування до всіх звинувачених міри соціального захисту — перебування в концтаборі терміном п'ять років кожному.

У лютому 1933 р. справу було розглянуто Вищою Колегією ДПУ УРСР й винесено постанову: Р.А. Скалецького звільнити з-під варті, позбавивши права проживання у дванадцяти населених пунктах терміном на три роки. Решта учасників отримали різні види покарань: Ф.О. Лебедя вислали на північ на три роки, Є.І. Стручківського, М.І. Москаленка,

А.Г. Чернілевського, Г.М. Саковича — на три роки до концтаборів, Д.П. Юрченка вислали до Казахстану [3, арк. 90 – 96].

На заслання Р.А. Скалецький потрапив до Валуйського району Курської області. У 1933–34 рр. працював там директором Насонівської середньої школи, керував шкільним хором. У 1935 р. повертається на Україну, працює в медтехнікумі Лисичанського району Донбасу [4, арк. 6].

У 1936 р. переїздить до Полтави, де працює вчителем мови та літератури в залізничній школі №21 станції Полтава-Південна, а з 1937 по 1941 рік посідав посаду завуча у залізничній НСШ №69 [5, арк. 2].

Під час німецької окупації залишився у Полтаві, був безробітним. Голод, холод, тривога за дочку, яку могли забрати в німецьку неволю, змусили Скалецького, незважаючи на важку хворобу, добиратися з сім'єю на Вінниччину, в с. Михайлівку.

Коли в квітні 1944 р. радянські війська звільнили село, райвійськомат видав Скалецькому довідку про непридатність до військової служби за станом здоров'я. Тоді ж, у 1944 р., райвно призначило його вчителем, а потім директором Михайлівської НСШ [4, арк. 3].

У серпні 1946 р. Вінницьке Облвно переводить Родіона Андрійовича на роботу до педучилища викладачем мови, літератури і керівником студентського хору.

В 50-х роках ХХ сторіччя Р.А. Скалецький успішно керував учнівськими хорами вінницьких шкіл №2 і №3. У березні 1954 року був делегований до Москви на педагогічні читання Академії Наук, де виступив з доповіддю про організацію хорової роботи в середній школі, яка дістала схвальну оцінку. Тоді ж Скалецького було нагороджено Дипломом АПН СРСР.

Все пережите в довоєнний період і роки окупації позначилося на здоров'ї Родіона Андрійовича. Він втратив значну частину ваги, сили залишали його з кожним днем, від запропонованої операції вперто відмовлявся. За наполяганням відомого хірурга С.П. Белканія, 16 вересня 1954 р. Р.А. Скалецького було успішно прооперовано. Це було друге народження митця, з того часу зав'язалася міцна дружба між лікарем та сім'єю Скалецьких [4, арк. 4].

Одужавши, Р.А. Скалецький одразу ж приступає до роботи. З ентузіазмом береться за організацію хорів, консультує молодих композиторів-початківців Вінниччини. Паралельно з педагогічною і громадською роботою все життя займається композиторською діяльністю й фольклористикою: збирає і обробляє народні пісні, описує старі побутові обряди, пише власну музику на тексти російських і українських класиків, радянських поетів.

Перша пісня Р.А. Скалецького на слова А. Ситковського окремим виданням вийшла ще в 1933 р. під назвою «Бойова пісня». Вона була присвячена п'ятнадцятиріччю Червоної Армії [4, арк. 1].

У повоєнний період Р.А. Скалецький стає одним з популярних самодіяльних композиторів Вінниччини. Створені ним пісні виконують не тільки учасники художньої самодіяльності, але й професійні колективи, як-от: ансамбль бандуристів Вінницької обласної філармонії, хор Українського радіо тощо. А пісню Скалецького «Навіки разом» виконував у Москві хор Великого театру під час святкування трьохсотріччя з дня воз'єднання України й Росії [4, арк. 5].

Твори Скалецького починають друкувати різні республіканські і союзні видавництва, а також періодичні видання. Крім роботи в жанрі масової хорової пісні, композитор написав також акапельні твори, пісні для ансамблів та солоспіви на тексти віршів П. Воронька, Н. Забіли, с. Єсеніна, Т. Шевченка, П. Грабовського, В. Сосюри, М. Рильського, Я. Купала, Д. Дереча, М. Сингаївського, М. Тростогона, Г. Усача, І. Масляєва та ін.

Велику увагу Скалецький приділяв сучасним обрядам. Так у творчій співдружності з поетом В. Юхимовичем, митець створив цикл сучасних побутово-обрядових пісень, а саме, написав музику до сценарію «Весілля на Поділлі», яка стала радіопостановкою «Щедрий вечір», «Весняне коло». Початок мелодії однієї з пісень Родіона Андрійовича більше двадцяти років служив позивними Вінницького обласного радіо.

Чималу вагу у творчості Р.А. Скалецького посідають пісні для дітей. У 1954 році вийшов його авторський збірник «Стелися барвінку». У 60-х роках з-під його пера виходить багато методичної літератури для учнів різних класів.

До останніх років життя митець плідно працював, остаточно закінчив і підготував до друку багато етнографічних матеріалів, зокрема обробки пісень і танців весільного обряду,

Наукові записки

традиційний народно-побутовий обряд Купайла, народний весняний хоровод, записаних в рідному селі на Бершадщині [6, арк. 5].

Успіх оригінальних творів Р.А. Скалецького, їх популярність пояснюється тим, що вони побудовані на народно-пісенній основі, близькі за характером до народної мелодики, написані виразною, зрозумілою широким масам музичною мовою.

Значний відрізок свого життя, понад 35 років, Скалецький віддав Вінниччині, проте час збігав, роки і хвороби брали своє. У жовтні 1981 року донька забрала батьків до Києва, щоб доглянути, як це має бути в добрій ширій родині. В березні 1982 року, після тривалої хвороби, померла дружина Родіона Андрійовича Надія Федорівна, з якою він прожив у шлюбі 57 років. Р.А. Скалецький особливо гостро переживав цю втрату, довго не сідав за інструмент, але нарешті закінчив свою улюблену «Пісню без слів» («Вокаліз»), яку вважав останнім подарунком дорогій дружині.

Помер Р.А. Скалецький 22 березня 1984 р. від легеневої недостатності. Похований в м. Києві, на Лісовому кладовищі поряд з дружиною [7, арк. 6].

Отже, дослідження архівної судової справи Р.А. Скалецького, документів біографічного характеру, рукописів нот і текстів опублікованих творів митця, на наше переконання, було корисним і пізнавальним. Р.А. Скалецький виявився не тільки талановитим композитором, фольклористом, хоровим диригентом, педагогом, але й мужньою, благородною людиною, яка витримала тиск репресивної машини влади, не втративши власної гідності і віри в справедливість.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Вінницької області (ДАВО). — Ф. Р5986. — Оп. 1. — Спр. 1.
2. Там само. — Спр. 2.
3. ДАВО. — Ф. Р6023. — Оп. 4. — Спр. 23975.
4. ДАВО. — Ф. Р5986. — Оп. 1. — Спр. 10.
5. Там само. — Спр. 2.
6. Там само. — Спр. 6а.
7. Там само. — Спр. 8.

Тростогон А.М. РОДИОН СКАЛЕЦЬКИЙ — ВЫДАЮЩИЙСЯ КУЛЬТУРНЫЙ ДЕЯТЕЛЬ ПОДОЛЬЯ

На основе архивных документов в статье рассматривается непростой жизненный и творческий путь известного композитора, фольклориста, хорового дирижера, педагога Р.А. Скалецкого.

Ключевые слова: Р.А. Скалецкий, жизненный путь, «украинская контрреволюционная организация учителей г. Тульчина».

Trostogon A.M. RODION SKALETSKYU — OUTSTANDING CULTURAL FIGURE OF PODILLYA

Based on the archival documents this article considers difficult life and creative development of the famous Ukrainian composer, folhlore scholar, choir conductor, pedagogue R.A. Skaletskyu.

Key words: R.A. Skaletskyu, course of life, «Ukrainian Counter-Revolutionary Organization of Teachers of Tulchyn».

УДК 94(477)(092)

Л.А. Іваневич

ФОРМУВАННЯ НАУКОВИХ ЗАСАД І ГРОМАДСЬКИХ ПОГЛЯДІВ К.В. ШИРОЦЬКОГО ПІД ЧАС ОТРИМАННЯ ОСВІТИ В ПЕТЕРБУРЗІ

На підставі виявлених документів у статті висвітлюються раніше невідомі факти біографії, формування наукових засад і громадських поглядів видатного подільського дослідника історії українського мистецтва Костя Широцького (1886-1919) під час отримання освіти в Петербурзі.

Наукові записки

традиційний народно-побутовий обряд Купайла, народний весняний хоровод, записаних в рідному селі на Бершадщині [6, арк. 5].

Успіх оригінальних творів Р.А. Скалецького, їх популярність пояснюється тим, що вони побудовані на народно-пісенній основі, близькі за характером до народної мелодики, написані виразною, зрозумілою широким масам музичною мовою.

Значний відрізок свого життя, понад 35 років, Скалецький віддав Вінниччині, проте час збігав, роки і хвороби брали своє. У жовтні 1981 року донька забрала батьків до Києва, щоб доглянути, як це має бути в добрій ширій родині. В березні 1982 року, після тривалої хвороби, померла дружина Родіона Андрійовича Надія Федорівна, з якою він прожив у шлюбі 57 років. Р.А. Скалецький особливо гостро переживав цю втрату, довго не сідав за інструмент, але нарешті закінчив свою улюблену «Пісню без слів» («Вокаліз»), яку вважав останнім подарунком дорогій дружині.

Помер Р.А. Скалецький 22 березня 1984 р. від легеневої недостатності. Похований в м. Києві, на Лісовому кладовищі поряд з дружиною [7, арк. 6].

Отже, дослідження архівної судової справи Р.А. Скалецького, документів біографічного характеру, рукописів нот і текстів опублікованих творів митця, на наше переконання, було корисним і пізнавальним. Р.А. Скалецький виявився не тільки талановитим композитором, фольклористом, хоровим диригентом, педагогом, але й мужньою, благородною людиною, яка витримала тиск репресивної машини влади, не втративши власної гідності і віри в справедливість.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Вінницької області (ДАВО). — Ф. Р5986. — Оп. 1. — Спр. 1.
2. Там само. — Спр. 2.
3. ДАВО. — Ф. Р6023. — Оп. 4. — Спр. 23975.
4. ДАВО. — Ф. Р5986. — Оп. 1. — Спр. 10.
5. Там само. — Спр. 2.
6. Там само. — Спр. 6а.
7. Там само. — Спр. 8.

Тростогон А.М. РОДИОН СКАЛЕЦЬКИЙ — ВЫДАЮЩИЙСЯ КУЛЬТУРНЫЙ ДЕЯТЕЛЬ ПОДОЛЬЯ

На основе архивных документов в статье рассматривается непростой жизненный и творческий путь известного композитора, фольклориста, хорового дирижера, педагога Р.А. Скалецкого.

Ключевые слова: Р.А. Скалецкий, жизненный путь, «украинская контрреволюционная организация учителей г. Тульчина».

Trostogon A.M. RODION SKALETSKYU — OUTSTANDING CULTURAL FIGURE OF PODILLYA

Based on the archival documents this article considers difficult life and creative development of the famous Ukrainian composer, folhlore scholar, choir conductor, pedagogue R.A. Skaletskyu.

Key words: R.A. Skaletskyu, course of life, «Ukrainian Counter-Revolutionary Organization of Teachers of Tulchyn».

УДК 94(477)(092)

Л.А. Іваневич

ФОРМУВАННЯ НАУКОВИХ ЗАСАД І ГРОМАДСЬКИХ ПОГЛЯДІВ К.В. ШИРОЦЬКОГО ПІД ЧАС ОТРИМАННЯ ОСВІТИ В ПЕТЕРБУРЗІ

На підставі виявлених документів у статті висвітлюються раніше невідомі факти біографії, формування наукових засад і громадських поглядів видатного подільського дослідника історії українського мистецтва Костя Широцького (1886-1919) під час отримання освіти в Петербурзі.

Ключові слова: Кость Широцький, наукові засади, громадські погляди, подільський дослідник, історія українського мистецтва, освіта, Петербург.

Особистість подільського історика-краєзнавця та дослідника історії українського мистецтва Костя Віталійовича Широцького за загальним визнанням відіграла значну роль у національно-культурному, педагогічному та громадсько-політичному житті України тому і привертає увагу багатьох сучасних українських науковців. Творча спадщина, яку залишив після себе Кость Широцький, вражає своєю величиною, адже це приблизно 237 праць, з них близько 30 рукописів фундаментальних досліджень української історії й культури та краєзнавчих розвідок і понад 30 рецензій поточної мистецтвознавчої літератури, що були написані протягом всього лише 15 років наукової діяльності вченого. Яких лише аспектів життя українського народу не торкаються його праці. Це і проблеми регіональної історії, краєзнавства, історії декоративного й сакрального мистецтва, етнографії, фольклору, друкарства, гончарства, малярства, археології, церковної та світської архітектури, народних звичаїв та обрядів і художньої творчості Т.Г. Шевченка.

Дослідженню життєдіяльності й творчості К.В. Широцького присвятили свої праці такі вітчизняні вчені, як: Л.Білецький (1919), П.Зайцев (1919), Є.Сіцінський (1919), Л.Биковський (1921), А.Середа (1921), М.Мошак (1992), І.Удріс (1993), В.Афанасьєв (1999), І.Рибак (2004) та ін. [1]. Однак, не зважаючи на це, й досі в його біографії ще багато невідомих сторінок, зокрема, тих, що стосуються періоду формування наукових засад і громадських поглядів вченого під час отримання освіти. Саме дослідженню цієї проблеми присвячується наша стаття.

Народився Кость Широцький 26 травня (7 червня за старим стилем) 1886 р. у с. Вільшанка-Бершадська Ольгопільського повіту Подільської губернії (тепер Крижопільського р-ну Вінницької обл.) в родині священика зі старовинного українського роду Шеїчів-Широцьких. У рідному селі Кость Віталійович закінчив церковнопарафіяльну школу в 1896 р., тоді ж його родина переїхала жити у с. Білоусівка Гайсинського повіту, де його батько отримав парафію [2]. Протягом 1896-1900 рр. майбутній учений навчався в Тульчинському духовному училищі – 4-класовій школі, яка становила нижчий ступінь духовної освіти. Після закінчення училища, майбутній учений за давніми традиціями священицьких сімей, наслідуючи свого батька, вступив до Подільської духовної семінарії у Кам'янці-Подільському. Народившись у старосвітській сім'ї священика, де плекались і процвітали національні звичаї, Кость Широцький виховувався за релігійними канонами. Вже в юнацькі роки він почав цікавитися студіюванням українського декоративного й релігійного мистецтва. Перші основи художнього смаку, теоретичні та практичні навички у вивченні народного мистецтва та етнографії К. Широцький отримав у Кам'янецькій художній школі для селянських дітей В. Розвадовського (1905-1906), переймаючи досвід видатного художника [3].

Закінчивши духовну семінарію, молодий дослідник вирішив здобути вищу освіту в Петербурзі. Тому 27 червня 1906 р. К. Широцький, отримавши умови вступу в Імператорський університет [4], надіслав лист ректору Санкт-Петербурзького університету з проханням прийняти його своїм студентом, додавши документи в оригіналі разом із копіями і кошти за осінній семестр навчання [5]. В особовому архіві вченого були віднайдені «Свідоцтво» про його прикріплення до 2-ї призовної дільниці Гайсинського повіту для відбуття військового обов'язку в 1907 р. і 4 військові квитки Південно-Західної залізниці, але у зв'язку з тим, що Кость Широцький став студентом вищого навчального закладу, від військової служби був звільнений [6].

Приступивши із особливою наполегливістю до навчання відразу після вступу до університету, К. Широцький став зразковим студентом професора Д. Айналова. Разом з іншими його студентами (П. Балицьким, Н. Сичовим, Г. Голоскевичем, В. Ярошенком, В. М'ясоєдовим) вони невдовзі утворили вузькоспеціалізований історичний гурток на чолі з професором для щотижневого обговорення нових історичних і мистецтвознавчих досліджень [4, с. 127].

Крім цього, навчаючись в університеті, студент Кость Широцький взяв безпосередню участь у заснуванні за підтримки членів старої Громади 23 грудня 1906 р. на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету нової студентської організації – Українського наукового товариства або, так званого, «Гуртка Українознавства».

Пізніше К. Широцький зазначив, що метою гуртка було наукове ознайомлення з духовним і суспільним життям українського народу. Торкаючись передумов заснування гуртка, Кость Віталійович у 1909 р. підкреслив, що до 1906 р. молодь більше вступала у партії, ніж у

непартійні товариства, де не могла порозумітися в їх прагненнях. Причиною цього було нелегальне існування партій, яке блокувало доступ нових людей, а поза їх межами не сприяло виробленню спільних поглядів. На думку молодого дослідника, саме заборона української мови відхиляла від національних справ нове покоління, а система насильної русифікації сприяла «притупленню» їх національної свідомості. Тому не дивно, що серед українських студентів фатально бракувало єдності бачень і переконань, відсутність якої ставала на перешкоді формування спільної мети та визначення шляхів її досягнення. Тривала денационалізація українського народу й, зокрема, молоді затьмарила не одну душу, однак «не можна було від молодих очей закрити незбориму – живу, невмираючу ідею національної правди. І на далекій півночі, серед національно чужих обставин, значна частина української молоді живо відчуває свої зв'язки з рідним краєм і народом, не кидає думки працювати на рідному ґрунті та енергійно готує себе до рідної праці... тому що сила знання науки – то найкраща зброя у всякій боротьбі», наголошував К. Широцький [7]. Про результати діяльності цих організацій свідчило зростаюче зацікавлення українських студентів літературою, культурою та історією України, а знайомство із земляками на чужині та відверті розмови про відродження своєї країни і національну ідею притягували їх до товариства, де вони набували нових знань, розвивалися в культурному плані, розширювали свій світогляд, перетворюючись таким чином на національно-свідомих людей.

Керівником «Гуртка Українознавства» в 1907 р. став професор Е. Вольтер. Роботою молодих членів гуртка – українських студентів К. Широцького, Г. Голоскевича, В. Ярошенка, О. Кисіля, В. Ганцова та ін. керували відомі професори – академіки Ф. Вовк, Я. Бодуен-де-Куртене й О. Шахматов. Завдяки їх плідній співпраці гурток став своєрідною науковою інституцією для виховання майбутніх українських науковців і громадських діячів. Зокрема, академік О. Шахматов підтримував студентів своїми порадами та друкував їх праці у редактованих ним наукових записках Академії Наук [8]. Протягом 1907 р. Кость Віталійович та інші члени товариства слухали лекції про «головні течії в українській літературі», «землеволодіння на Україні», «історію, теорію й філологію української мови», «українську антропологію й етнографію». Професор Я. Бодуен-де-Куртене читав курс «права української мови на існування», а професор Ф. Вовк – «українську етнологію» і створив спеціальну програму для студентів стосовно збирання антропологічного й етнографічного матеріалу в Україні. За спогадами К. Широцького, 1908 навчальний рік розпочався значно пізніше, ніж за звичай, у зв'язку із студентським страйком проти позбавлення університету автономії, що негативно позначилося і на національних змаганнях українських студентів. Російське студентство, рятуючи університетську автономію, забувало або неприхильно ставилось до всього, що відволікало увагу від головної проблеми більшості студентів. Враховуючи те, що чисельність українців в університеті була невелика, не дивно що їм не вдавалося відстояти свої національні потреби в академічному плані. Зокрема, коли під час страйку українські студенти – члени товариства збирали підписи на підтвердження внесення питання щодо створення в університеті українських кафедр до загальних вимог на студентському страйку, із 12 тисяч усіх студентів університету підписалось лише 300 осіб – переважно самі українці та поляки [7]. Наприкінці осені 1908 р. у товаристві читалися етнографічні, історичні, літературні, мистецтвознавчі й економічні реферати, а також – лекції академіка О. Шахматова про науковий запис народної мови, професора А. Преснякова [9] та професора Д. Айналова про українське мистецтво.

Кость Широцький був не лише одним із засновників гуртка, але й членом його правління протягом 1908-1909 рр., постійно виступаючи на його засіданнях із науковими рефератами. Матеріали для своїх досліджень він також віднаходив у власній бібліотеці товариства, кількість книг якої становила більше 3000 примірників [4, с. 128], серед них усі українські періодичні видання Росії та найбільш відомі закордонні, зокрема, видання «Наукового товариства ім. Т. Шевченка» у Львові, отримані за сприяння професора М. Грушевського [10]. Членами товариства крім професорів були на той час 104 особи, які брали участь не лише в просвітницькій, але й громадській діяльності. Так, у 1907 р. – стали учасниками з'їзду слов'янської молоді у Празі [7], в 1909 р. – побували на з'їзді українських студентів у Львові, зокрема і К. Широцький [11] і проводили збирання коштів на пам'ятник Т.Г. Шевченкові [10]. Наприкінці 1910 р. члени товариства заснували в університеті українську студентську касу взаємної допомоги для обслуговування матеріальних потреб та ознайомлення українських студентів з економічними питаннями [12], що стало «добрим способом для поширення

.....
світогляду товариського, а також для приваблювання в товариство нових людей», підкреслював К. Широцький [13].

Різномірність тем, прочитаних на зібраннях товариства рефератів, приваблювала слухачів і викликала цікаві дискусії під умілою організацією професора Е. Вольтера. Зокрема, Кость Віталійович відзначав негативне ставлення українських студентів до агітаційних лекцій польського народовця І. Свенціцького про польсько-українські відносини в Галичині з метою обмеження українського національного руху, проведених ним у петербурзькому клубі «Общественных деятелей» [9]. Не дістала підтримки у членів гуртка й пропозиція щодо можливості його приєднання до «Слов'янського товариства», зазначав К. Широцький, тому що «туди не з охотою просили й просили вже тоді, як зроблені були вибори до ради товариства» і «там панував принцип перемоги одної нації над другими й значить нема що українцям йти туди запаморочувати собі голови й бути матеріалом до чіїхось експериментів» [7]. Обговорювались на засіданнях товариства й питання, що торкалися громадської діяльності та напрямків політичного курсу. Про це свідчать викладені К. Широцьким у газеті «Рада» від імені студентства застереження про наміри петербурзьких москвофілів з «Галицько-руського товариства» втілювати у життя «руське діло», які з цією метою відправили до Петербурзького університету свого агітатора [14].

Лекції відомих професорів, прочитані на засіданнях окремих відділів гуртка – історії, літератури, педагогіки, права й етнографії давали поштовх К. Широцькому та іншим студентам-випускникам до створення рефератів громадсько-просвітнього змісту, розкривали їм очі на оточуючу дійсність, підбадьорювали їх патріотичний дух у той складний час, допомагали визначитись у майбутніх планах і підготуватись до праці після закінчення університету [13]. Діяльність «Гуртка Українознавства» сприяла університету в стадії приготування молоді на корисну роботу суспільству, в якій він не відповідав вимогам життя, тому гурток і став своєрідним «просемінаром для справжнього семінару – життя» [15].

На засіданнях гуртка Кость Віталійович мав чудову нагоду виступати із власними науковими рефератами з історії української культури та можливість прослухати серію цікавих рефератів з української історії, літератури, мистецтва, статистики й економіки [4, с. 128; 9]. Серед них варто назвати дослідження «Л. Толстой і українська національна справа» (К. Осипова) [16], «В. Самійленко і його поетична творчість» (С. Підгірського), «Говірка села Гнійного на Підляшші» (Є. Рудницького), «Колонізація України на кінці XV-XVI вв.», «Запровадження кріпацтва на Україні», «Український університет», «Українська народна лірика», «Історія Руссов псевдо-Кониського», «В. Стефаник», «Шляхетство на Україні в наказах депутатам до Катерининської комісії» та «Відносини Гоголя до України» тощо. Наслідком сформованих професором Ф.Вовком літніх програмних завдань з етнографії стала низка таких розвідок студентів: «Про підляшське весілля» (Є. Рудницького), «Південнослов'янський епос в зв'язку з українськими народними думами», «Про опришків і Кармелюка», «Етнографічна карта України під час походу Чингізхана», «Весілля на Чернігівщині», «Етнографічний склад населення на Поділлі до в. XV-XVI» [7] і «Окраси в хатах на Україні колись і тепер» (К. Широцького). Про свій реферат «Окраси в хатах на Україні колись і тепер» сам учений згадував, що використав у ньому матеріали, добуті ним переважно на Поділлі з метою збереження зникаючих декоративних розписів на українських будинках [16]. Це дослідження стало основою його фундаментальної праці «Очерки по истории декоративного искусства Украины. I. Художественное убранство украинского дома въ прошломъ и настоящемъ» (1914) [17]. Окремо від товариства працювали його лінгвістична секція, у якій щотижня читалися реферати з української мови й діалектології [10], та філологічна секція під керівництвом академіка О. Шахматова [11; 15]. У жовтні 1910 р. при товаристві було засновано ще дві секції – історична й літературна під головуванням О.С. Грушевського. Тоді ж К. Широцький зачитав реферат про художника В. Тропініна, розкривши слухачам різноманітні течії та характерні риси староукраїнського малярства [11]. Пізніше ця доповідь стала основою його праці «Дещо з української творчости артиста-маляра Тропініна» (1911) [18]. Згідно з друкованими звітами університету за 1910 р. важливими науковими дослідженнями, котрі привернули до себе увагу всього гуртка, стали реферати К. Широцького «Український художник Г. Левицький» та «Українські гравюри з XIV по XIX ст.», що незабаром переросли у відомі праці «Жизнь и деятельность Григорія Кирилловича Левицкого» (1914) [19] і «Типографское искусство на Руси» (1915) [20]. Крім цього, на засіданнях гуртка ним були прочитані доповіді, котрі стали підґрунтям більшості його

шевченкознавчих праць про мистецьку спадщину Т.Г. Шевченка [4, с. 128; 21]. Тому можна справедливо вважати, що «Гурток Українознавства» був для Костя Віталійовича своєрідною лабораторією, де народжувались і виростали його майбутні наукові дослідження.

Активну участь у просвітницькому русі студента К. Широцького підтверджує його епістолярна спадщина. Зокрема, в своєму листі від 29.11.1907 р. до українського поета, фольклориста, філолога та історика В. Доманицького вчений писав, що «серед професури об'явилися наші прихильники – П. Лавров, В. Ястребов, І. Гревс, О. Ковалевський та інші. Як пощастить, то матимемо кафедру української мови, історії, літератури, статистики й етнографії. В університеті йде збирання підписів (студентських)... «Громада» – клуб став вже на ноги» [22]. «Іспити через лиху годину в університеті цього року відкладаються, тому думаю в березні виїхати на Україну, коли закінчу тему з мистецтва раннього ренесансу взяту у професора Айналова... Після іспитів думаю залишитися в Петербурзі, бо тут і до науки ближче і українська справа потребує більше робітників» – повідомляв він у листі до видатного історика й громадського діяча М. Грушевського від 10.02.1911 р. [23]. А видатному українському критику, громадському та політичному діячу О. Назарієву вчений у листі від 01.12.1913 р. розповідав, що в Петербурзі утворився «добрий гурток молодих українців, що цими роками позакінчували школи. Багато всяких планів» [24]. «Усі гуртуються коло своїх кафедр та коло наукових товариств. Що до мене, то я, як українець, окрім наукових російських закладів беру участь у деяких громадських інституціях українських, яких у Петрограді є здається більше ніж у Києві, бо жити тут вільніше та Україну здалеку видніше» запевняв у листі К. Широцький українського археолога В. Козловські [25, арк. 3-4].

Навчання в Петербурзькому університеті К. Широцький вдало поєднував із навчанням в іншому вищому навчальному закладі – Петербурзькому Археологічному інституті протягом 1910-1911 рр. Після успішного закінчення університету в 1912 р. з дипломом I-го ступеня, Кость Широцького залишили при вузі як професорського стипендіата для приготування до складання екзаменів на вчений ступінь магістра [26]. В своєму листі до волинського громадського діяча й публіциста М. Черкавського він писав, що університетську стипендію отримував лише один рік, тому що пізніше її відмінили через його публікації у журналі «Украинская жизнь» (Москва) «Национальное искусство и задачи искусства на Украине» (1912), «Мотивы украинского орнамента (Къ альбому С.Васильковского)», «Украинское происхождение певческих костюмовъ въ кафедральныхъ храмахъ Россіи» (1913). «Про се вистарався мені преславний професор Шляпкін, що був якийсь час членом міністерства, і бог з нею з їх стипендією. Добре, що хоч дають право приступати до магістерських іспитів. Мав їх розпочати от цими днями, але мені через війну термін перенесено ще до січня наступного року», зазначав К. Широцький [27].

Отримавши вищу освіту в Петербурзі, вчений продовжив навчання в магістратурі університету. Ще до цього він був зачислений у дійсні члени імператорського Російського археологічного товариства, ставши протягом 1912-1917 рр. одним із помічників завідувача музею товариства та викладача кафедри археології Петербурзького університету О. Спіцина. Підтримуючи добрі стосунки із своїм музейним наставником, молодий дослідник мав можливість використовувати різні історичні джерела й археологічні знахідки музею у своїх наукових працях [4, с. 128]. Зі свого боку Кость Віталійович у 1913 р. під час поїздки професора О. Спіцина до Львова посприяв організації йому громадсько-політичним діячем і співробітником НТШ О. Назарієвим огляду українських і польських музеїв у місті. Адже К. Широцький вважав О. Спіцина, котрий відав усіма археологічними дослідженнями й установами в Росії, корисним для українців тим, «що мав великі зв'язки у бюрократичних петербурзьких колах» [28]. Свою співпрацю з Археологічним товариством К. Широцький продовжував протягом усього періоду перебування в Петербурзі, про що свідчать віднайдені у його епістолярній спадщині запрошення на засідання багатьох відділів товариства [29]. Як член товариства він співпрацював з українськими археологами, власноручно висилав окремі томи «Записок отдела русской и славянской археологии Русского Археологического Общества» (Петроград) працівнику Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка у Києві та члену Всеукраїнського археологічного комітету В. Козловській, що підтверджують його листи до Валерії Євгенівни [25, арк. 1].

Отже, формування наукових засад і громадських поглядів ученого тривало протягом усього періоду отримання ним освіти. Становлення особистості К. Широцького та його світогляду відбувалося, починаючи від навчання в Подільській духовній семінарії і

Кам'янецькій художній школі для селянських дітей В. Розвадовського під впливом видатних подільських діячів. Потім продовжилось під час навчання в Петербурзькому університеті й Археологічному інституті, протягом його діяльності в різноманітних наукових і громадсько-просвітницьких товариствах. Своєю активною участю у тогочасних подіях Кость Широцький намагався виконати свій обов'язок як громадянина країни та за допомогою самовідданої і плідної просвітянської й наукової роботи, значної дослідницької спадщини внести власну частку у важливу справу українізації й відродження національної свідомості свого народу та в процес державотворення майбутньої незалежної України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кость Широцький. Біобібліографічний покажчик. / Упорядн. Л.А. Іваневич, А.М. Трембіцький; Передмова О.М. Завальнюк, Л.А. Іваневич. – Хмельницький – Кам'янець-Подільський, 2009. – 63 с.
2. Автобіографія та список друкованих праць К. Широцького // ДАХО. – Ф. 582. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 81-83; Формулярний список священика с. Білоусівка Гайсинського повіту Подільської губернії В. Шероцького // ІР НБУ НАНУ. – Ф. 152. – Од. 13.
3. Духовні училища // ЕУ-ІІ. – Львів: НТШ, 1993. – Т. 2.
4. Середа А. Кость Віталійович Широцький // Збірник секції мистецтва Українського Наукового Товариства. – К., 1921.
5. Прохання К. Широцького до Ректора Петербурзького Імператорського університету // ІР НБУ НАНУ. – Ф. 152. – Од. 14.
6. «Свідоцтво» про прикріплення К. Широцького до 2-ї призовної дільниці Гайсинського повіту для відбуття військового обов'язку // ІР НБУ НАНУ. – Ф. 152. – Од. 4.
7. Широцький К. Наукові змагання нашої академічної молоді в Петербурзі // Рада (Київ). – 1909. – № 63. – 18 березня.
8. Лотоцький О. Сторінки минулого. Ч. II // Праці українського наукового інституту. – Варшава, 1933. – Т. XII.
9. Широцький К. З Петербурзької Академічної Громади // Рада (Київ). – 1908. – № 260. – 13 листопада.
10. «Т.» В товаристві українознавства. (Лист з Петербургу) // Рада (Київ). – 1909. – № 213. – 22 вересня.
11. Афанасьєв В. Фанатична відданість справі // Культура і життя (Київ). – 1999. – № 1. – 6 січня.
12. Широцький К. Лист з Петербургу // Рада (Київ). – 1910. – № 98. – 1 травня. – С. 1.
13. Широцький К. Петербурзький Університет // Рада (Київ). – 1910. – № 250. – 4 листопада.
14. Широцький К. Лист з Петербургу // Рада (Київ). – 1909. – № 226. – 8 жовтня. – С. 2.
15. «Ф. С-о.» В Петербурзькому університеті // Рада (Київ). – 1910. – № 261. – 17 листопада.
16. Широцький К. З життя українських студентів петербурзького університету // Рада (Київ). – 1909. – № 51. – 4 березня.
17. Широцький К. Очерки по истории декоративного искусства Украины. I. Художественное убранство украинского дома въ прошлом и настоящем. – К.: Типография С.В. Кульженко, 1914. – 141 с.
18. Широцький К. Дещо з української творчості артиста-малюра Тропініна // ЗНТШ. – Львів, 1911. – Т. СІІІ. – Кн. ІІІ. – С. 98-112.
19. Широцький К. Жизнь и деятельность Григорія Кирилловича Левицкаго // Искусство въ Южной России: живопись, художественная промышленность. – К., 1914. – № 5-6. – С. 175-189.
20. Широцький К. Типографское искусство на Руси. (Исторический очеркъ). По поводу 350-летия Синодальной типографіи // Православная Подолия. – Кам'янець-Подільський, 1915. – № 18. – С. 861-867.
21. Лист-запрошення К. Широцькому на збори «Гуртка Українознавства» з проханням прочитати доклад про Т. Шевченка як художника // ІР НБУ НАНУ. – Ф. 152. – Од. 105. – Арк. 1.
22. Лист К. Широцького до В. Доманицького // ВРФТ ІЛ. – Ф. 47. – Спр. 922.
23. Листи К. Широцького до М. Грушевського // ЦДІАУК. – Ф. 1235. – Спр. 835.
24. Лист К. Широцького до О. Назарієва // ВРФТ ІЛ. – Ф. 131. – Спр. 467.
25. Лист К. Широцького до В. Козловської // ІР НБУ НАНУ. – Ф. 152. – Од. 70.
26. Справка історико-філологічного факультету Петроградського університету, видана К. Широцькому // ІР НБУ НАНУ. – Ф. 152. – Од. 8.
27. Лист К. Широцького до М. Черкавського // ЦДІАУЛ. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2464.
28. Лист К. Широцького до О. Назарієва // ВРФТ ІЛ. – Ф. 131. – Спр. 470.
29. Запрошення К. Широцькому на засідання Російського Археологічного товариства // ІР НБУ НАНУ. – Ф. 152. – Од. 37.

Иваневич Л.А. ФОРМИРОВАНИЕ НАУЧНЫХ ОСНОВАНИЙ И ОБЩЕСТВЕННЫХ ВЗГЛЯДОВ К.В. ШИРОЦКОГО ВО ВРЕМЯ ПОЛУЧЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В ПЕТЕРБУРГЕ

На основании обнаруженных документов в статье изображены ранее неизвестные факты биографии, формирование научных принципов и общественных взглядов известного подольского исследователя истории украинского искусства Костя Широцкого (1886-1919) во время получения образования в Петербурге.

Ключевые слова: Кость Широцкий, научные основы, общественные взгляды, подольский исследователь, история украинского искусства, образование, Петербург.

Ivanovich L.A. THE FORMATION OF SCIENTIFIC DOGMAS AND PUBLIC VIEWS OF K.V. SHIROTSKY (1886-1919) DURING HIS STUDIES IN ST. PETERSBURG

On the basis of new documents in the article is shown earlier unknown facts of the biography, formation of scientific dogmas and public views of the famous Podillya researcher of the history of Ukrainian art, Kost' Shirotsky (1886-1919) during his studies in St. Petersburg.

Keywords: Kost' Shirotsky, scientific dogmas, public views, Podillya researcher, history of Ukrainian art, education, St. Petersburg.

УДК 070 : 32 : 316.77 (477.43 / . 44) «1919»

В.О. Гандзюк

ІДЕОЛОГІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ КОМПОНЕНТИ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГАЗЕТИ «ШЛЯХ» (1919 Р.) В КОНТЕКСТІ ЩОДЕННОЇ ПОДАЧІ ІНФОРМАЦІЇ

У статті досліджуються військово-політичні, демократичні, соціальні процеси в українському суспільстві в період Директорії УНР (1919 р.) за матеріалами Вінницької щоденної газети «Шлях».

Ключові слова: преса, революція, уряд УНР, більшовизм, Українське військо, демократія, патріотизм, визволення, незалежність держави.

Доба Української революції 1917–1920 рр. ознаменувалася пробудженням надії поневоленого громадянства на створення вільної, незалежної держави, очікуванням від перемоги можливості реалізувати своє право на самовизначення, а також утвердження національної демократичної преси. На Поділлі, незважаючи на складні суспільно-політичні та економічні умови, військову боротьбу, процес формування друкованих видань був активним і бурхливим.

Підрахувати точну кількість газет, які виходили тоді, складно. Деякі існували тривалий період, деякі – тільки кілька тижнів. Як засвідчує історик Ю. Сіцинський, окремі часописи виходили один-два дні, бо рух був незвичайний [1, с. 30]. Крім того, окремі газети змінювали назву, хоча за змістом і складом редакторів залишались однаковими. Деякі видання взагалі не збереглися, від них залишилися лише згадки в різних джерелах.

Протягом 1917–1920 рр. на теренах Поділля державна влада змінювалася кілька разів, і це одразу впливало на характер часописів. Траплялося навіть, що в одній частині Поділля була одна влада, в другій – інша, відтак зв'язок навіть між сусідніми районами часто був неможливий. За таких умов становище газет було досить складним. Усі часописи підлягали контролю військової цензури, яка не була звичайною формальністю. При кожній новій державній владі на території Поділля місцеві часописи або переходили на інше місце, або взагалі припиняли існування чи перетворювалися у звичайні інформаційні листки.

У добу Директорії УНР можна констатувати розквіт видавничої справи на Поділлі, адже преса розходила великими тиражами й охоплювала все українське суспільство. Лише на Поділлі видавалося більше 250 українських часописів, зокрема у Кам'янці-Подільському – майже 40 [2, с. 39]. Сприяв цьому прийнятий закон «про державну мову в УНР», яким українська мова проголошувалася «державною і обов'язковою для вжитку» на всій території республіки [3]. Відтак газети випускали не лише державні органи, але й політичні партії та громадські організації.

Иваневич Л.А. ФОРМИРОВАНИЕ НАУЧНЫХ ОСНОВАНИЙ И ОБЩЕСТВЕННЫХ ВЗГЛЯДОВ К.В. ШИРОЦКОГО ВО ВРЕМЯ ПОЛУЧЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В ПЕТЕРБУРГЕ

На основании обнаруженных документов в статье изображены ранее неизвестные факты биографии, формирование научных принципов и общественных взглядов известного подольского исследователя истории украинского искусства Костя Широцкого (1886-1919) во время получения образования в Петербурге.

Ключевые слова: Кость Широцкий, научные основы, общественные взгляды, подольский исследователь, история украинского искусства, образование, Петербург.

Ivanovich L.A. THE FORMATION OF SCIENTIFIC DOGMAS AND PUBLIC VIEWS OF K.V. SHIROTSKY (1886-1919) DURING HIS STUDIES IN ST. PETERSBURG

On the basis of new documents in the article is shown earlier unknown facts of the biography, formation of scientific dogmas and public views of the famous Podillya researcher of the history of Ukrainian art, Kost' Shirotsky (1886-1919) during his studies in St. Petersburg.

Keywords: Kost' Shirotsky, scientific dogmas, public views, Podillya researcher, history of Ukrainian art, education, St. Petersburg.

УДК 070 : 32 : 316.77 (477.43 / . 44) «1919»

В.О. Гандзюк

ІДЕОЛОГІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ КОМПОНЕНТИ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГАЗЕТИ «ШЛЯХ» (1919 Р.) В КОНТЕКСТІ ЩОДЕННОЇ ПОДАЧІ ІНФОРМАЦІЇ

У статті досліджуються військово-політичні, демократичні, соціальні процеси в українському суспільстві в період Директорії УНР (1919 р.) за матеріалами Вінницької щоденної газети «Шлях».

Ключові слова: преса, революція, уряд УНР, більшовизм, Українське військо, демократія, патріотизм, визволення, незалежність держави.

Доба Української революції 1917–1920 рр. ознаменувалася пробудженням надії поневоленого громадянства на створення вільної, незалежної держави, очікуванням від перемоги можливості реалізувати своє право на самовизначення, а також утвердження національної демократичної преси. На Поділлі, незважаючи на складні суспільно-політичні та економічні умови, військову боротьбу, процес формування друкованих видань був активним і бурхливим.

Підрахувати точну кількість газет, які виходили тоді, складно. Деякі існували тривалий період, деякі – тільки кілька тижнів. Як засвідчує історик Ю. Сіцинський, окремі часописи виходили один-два дні, бо рух був незвичайний [1, с. 30]. Крім того, окремі газети змінювали назву, хоча за змістом і складом редакторів залишались однаковими. Деякі видання взагалі не збереглися, від них залишилися лише згадки в різних джерелах.

Протягом 1917–1920 рр. на теренах Поділля державна влада змінювалася кілька разів, і це одразу впливало на характер часописів. Траплялося навіть, що в одній частині Поділля була одна влада, в другій – інша, відтак зв'язок навіть між сусідніми районами часто був неможливий. За таких умов становище газет було досить складним. Усі часописи підлягали контролю військової цензури, яка не була звичайною формальністю. При кожній новій державній владі на території Поділля місцеві часописи або переходили на інше місце, або взагалі припиняли існування чи перетворювалися у звичайні інформаційні листки.

У добу Директорії УНР можна констатувати розквіт видавничої справи на Поділлі, адже преса розходила великими тиражами й охоплювала все українське суспільство. Лише на Поділлі видавалося більше 250 українських часописів, зокрема у Кам'янці-Подільському – майже 40 [2, с. 39]. Сприяв цьому прийнятий закон «про державну мову в УНР», яким українська мова проголошувалася «державною і обов'язковою для вжитку» на всій території республіки [3]. Відтак газети випускали не лише державні органи, але й політичні партії та громадські організації.

Зокрема у Вінниці широкою політичною і культурно-освітньою роботою займалися місцеві осередки товариства «Просвіта». Задля популяризації ідей демократії та патріотизму, думок, настроїв різних прошарків і груп населення з питань національно-культурного життя у 1919 р. було створено щоденну газету «Шлях» (ред.: В. Островський) [4].

Мета цього дослідження – охарактеризувати часопис «Шлях» як загальнополітичне, економічне та просвітницьке видання: особливості політичної трансформації в суспільстві, перебігу визвольної боротьби та їхнього відтворення засобами друкованого слова на шпальтах досліджуваного щоденника; зв'язок газети і соціального, культурно-освітнього та національно-патріотичного руху.

Ознайомившись із більшістю публікацій в означеному виданні, цілком безпелеяційно можна констатувати, що його головним завданням був захист України від московської агресії [5, с. 58]. На сторінках газети вміщено багато матеріалів про жорстокий терор, який здійснювали більшовики на Вінниччині, висловлювалася підтримка об'єднанню УГА і армії УНР у боротьбі з денікінськими військами: «Пам'ятаймо, що армія обороняє землю і волю українського народу від царських посіпак Денікіна і кривавих комуністів» [6, с. 3]. В одному із номерів «Шляху» вміщено обов'язкову присягу Українського війська, в якій теж звучав заклик «мужньо, до останньої краплі крові боротися супроти всякого ворога УНР та трудового люду, завжди поводитися так, як цього вимагають військові закони та честь воїна-лицаря, в цей спосіб і чесно жити, і чесно умерти» [7, с. 42].

Опубліковані матеріали також розповідали про вплив представників свідомої частини сільських громад на піднесення українського руху. Так, за повідомленням невідомого дописувача газети «Шлях», в с. Ковалівці Брацлавського повіту активісти цукроварні на противагу пропольській та проденікінській пропаганді провели вечірку, на якій побували старшини української армії. Присутні виконали національний гімн, висловили палкі заздоровниці на честь усіх захисників рідного краю, лідерів української революції (1919–20 жовт.).

У багатьох кореспонденціях йшлося про народні збори та повітові селянські з'їзди, де обговорювалися проблеми української державності, діяльності уряду УНР, допомоги з боку селянства, питання шкільної та культурно-освітньої справи, засуджувалася поведінка тих селян, які вели антидержавну агітацію [8, с. 62].

Подільський часопис «Шлях» також висвітлював державницьку політику Директорії, публікував звернення провідників революції до народу, займалися активною пропагандою культурно-мистецького життя подолян, національної освіти, передусім українізації та реорганізації шкіл. Останнього вимагали інтереси дітей, розвиток у них усвідомлення не тільки того, що учням потрібні знання, але й працездатності, вміння навчатись міркувати, бо тільки на цій основі можна було виховати вільну, розвинену особистість [9, с. 336]. Також розглядалися причини, напрями, зміст реформування шкільної освіти, чинники впливу, механізми проведення шкільних реформ, побудова єдиної трудової школи тощо.

Нелегкою і напруженою була тодішня праця Директорії: політичні прогнози та сподівання, поточні справи, висилання різноманітних місій до різних країн і головне – робота з армією, яка відступала під натиском більшовицьких військ. Крім законів, розпоряджень, інших документів, у Вінниці з'явилася і «Відозва Головного отамана вінницької «Просвіти», Національному союзу, Союзбанку, Голові повітових народних управ». У цьому документі С. Петлюра звернувся до громадянства із проханням допомагати усім хворим та пораненим воякам, що, на його думку, повинно було «дати їм нові сили для подальшої боротьби з ворогом» [10].

Проте Директорія та її армія терпіли поразку за поразкою, і 18 березня 1919 р. до Вінниці вдерлися частини 1-ї Української радянської дивізії під командуванням М. Щорса. Другий вінницький період у діяльності Директорії закінчився [11, с. 160].

Після відходу армії УНР з Вінниці російсько-більшовицькі окупанти почали кривавий терор проти української інтелігенції міста. Вінницька газета «Шлях» подала свідчення очевидця: «Страшне місце. Люди-звірі, які вбивали збройною рукою беззбройних зв'язаних своїх політичних супротивників. Трупи скидали в ями в Грохольському лісі, а потім досипали землею» (1919. – 15 серп.).

Однак у середині березня Українська армія перейшла у рішучий наступ та після жорстоких боїв розбила фронт Червоної армії. Визвольна боротьба тривала...

У серпні 1919 р. 6-а дивізія Запорозького корпусу та 10-а галицька бригада знову атакували Вінницю та захопили місто. Спільну перемогу над «більшовицькою гідрою» наддніпрянців і наддністрянців було названо символом «нероздільної, багатовікової мучениці-України», а також підкреслювалось, що пролита кров борців за волю і правду «затерла відокремлення силою політичних обставин від материнського лона однієї частини народу й закріпила навіки свідомість його єдності» (Шлях. – 1919. – 16 серп.).

Уже вранці 11 серпня в місті над Бугом відновила свою роботу повітова управа. Матеріальне становище Вінницького земства було складним [12, с. 368]. Газета «Шлях» характеризувала його так: «Коштів у розпорядженні повітової управи немає і копійки, різні народні інституції (лікарні і т. п.) перебувають у скрутному стані, кінні пошти понижені, все земське майно, справи, архіви, машинки та багато інших речей розкидані по різних будинках Вінниці, де існували радянські установи» (1919. – 15 серп.).

Зі звільненням Вінниці в українській владі з'явилась можливість ширше вести державне будівництво. У декларації, яку розповсюдили серед населення урядовці, було викладено основні умови встановлення нового політичного устрою УНР. У документі наголошувалося на демократичному принципі із загальним виборчим правом до органів самоврядування і центрального парламенту, відкидався принцип класової диктатури і висувалися на передній план демократичні ідеали (Шлях. – 1919. – 19 серп.).

Чільне місце у процесі реалізації ідей державотворення належало приватній ініціативі. У ній вбачалась рушійна сила, що «додасть потужних обертів усім частинкам складного механізму суспільного прогресу». Адже народ ніколи не був первісним фактором розвитку свого життя. Початок в усьому належав індивідуумам, які «миттєво підхоплюють розкидані в масах окремі думки, надії, прагнення, вимоги, і, провівши синтез сучасного моменту, пропонують людям те, чого вони бажають. Однак приватна ініціатива сповна задовольнятиме народні бажання тільки тоді, коли ініціатори стоятимуть близько до громадянства» (Шлях. – 1919. – 31 серп.). Прикметно, що в Україні ситуація в цьому напрямі складалася позитивно: на захист інтересів демократії стала інтелігенція.

До видалення з лексики широких верств населення нав'язаних комуністами неологізмів, ліквідації у їхній свідомості прогалин щодо національних орієнтирів вдалися представники вчительства. Їхнім обов'язком стало не лише морально підтримувати краян, але й розгорнути у відновленій «єдиній трудовій школі» просвітницьку діяльність, зокрема роз'яснювати завдання республіканської влади, спрямовані на закріплення здобутків визвольного руху, забезпечення подальшого духовного й економічного розвитку країни (Шлях. – 1919. – 3 верес.). З когорти учителів до лав регулярного війська вливалися національно свідомі старшини і партизани. Разом з однопумцями вони бралися за зброю і «переможно несли рідний жовто-блакитний прапор» (Шлях. – 1919. – 14 верес.).

Зусиллями політичних партій та громадських організацій відновив свою діяльність Український Національний Союз, який «стоятиме на платформі української державності й відбиватиме прагнення свідомого громадянства жити самостійним державним життям» (Шлях. – 1919. – 28 серп.). Право на лобювання питань і відстоювання політичних інтересів своїх прихильників у цьому об'єднанні отримали українські соціал-революціонери, соціал-демократи, соціал-федералісти, саціал-самостійники, селянські, учительські спілки, товариства «Просвіта», повітові земства, кредитові, споживчі та сільськогосподарські кооперації. До президії увійшли В. Козак, В. Мачушенко, А. Морський, В. Богуславський, В. Дудич (Шлях. – 1919. – 30 серп.).

Водночас очільникам республіки доводилося в складних умовах налагоджувати діяльність урядового апарату. Причини були очевидними: відступаючи у березні 1919 р. від Києва до Галичини, український уряд скорочував штат міністерств; після переїзду до Кам'янець-Подільського їхній склад був доведений до мінімуму. Коли ж знову виникли сприятливі умови для формування Ради Народних Міністрів, з'явилась проблема із забезпеченням відповідальними працівниками, брак часу і сил.

Значну перепону нормальній життєдіяльності державних структур створили більшовики, які все зіпсували й знищили. Давалася взнаки повна руйнація засобів комунікації і зв'язку: залізниці, телефони й телеграфи перебували в занедбаному стані. Як свідчили документи страхового відділу губернської управи, за час перебування червоноармійських загонів лише в Кам'янецькому повіті непридатними для експлуатації залишилося 2383 житлових і 5267 господарських будинків (Шлях. – 1919. – 24 серп.).

Важлива роль у боротьбі з прибічниками комуністичної ідеології, формуванні громадської думки, висвітленні реальної політології, розробці важливих українських питань, що стосувалися боротьби за державну незалежність, відводилась тоді газетній періодиці. Преса Поділля перетворювала свої шпальти на гучномовець революційних процесів, вела хроніку крайових і республіканських подій. «Наша зброя – це слово, яким не руйнують, не палять, не вбивають, а тільки вінчають правду і катують брехню», – зазначалось у передовиці вінницького часопису «Шлях» (1919. – 15 серп.). І цього найбільше боялись більшовики. Досить часто вони виривали пера з рук журналістів та надівали на них важкі кайдани мовчання. Однак невмирущий народний дух знову і знову руйнував перепони, й газетярі ставали до власного переможного бою за волю, щастя рідного краю і всієї України. Друковане слово ставало гострим, немилосердним мечем проти тих, хто насмілювався простягати руку на національні права та свободи.

Не бажаючи втратити темпів руху Української армії й задля випередження надання підмоги червоноармійцям з Московщини, Головний отаман наказав 12 серпня 1919 р. розпочати наступ основними силами на Київ [13, с. 791].

Відчуваючи загрозу цілковитого знищення, більшовики різними способами продовжували шукати довіри у місцевого населення. Передусім серед широких верств громадянства через російськомовну пресу поширювалася інформація, в якій представники українського уряду поставали контрреволюціонерами та буржуазією. Ця «буржуазія» мала знищити всі здобутки жовтневого перевороту 1917 р., знищити робітництво, скасувати всі демократичні установи, надіти на селян панське ярмо і все це вінчати самодержавним нагаєм.

У багатьох селах більшовицькі агітатори «настільки закаламутили селянам голови провокаційними чутками», що вони починали вірити «накресленим перспективам» (Шлях. – 1919. – 4 верес.). На жаль, через «темну, як осіння ніч, неосвіченість» подоляни погано розбиралися в національних, фінансових, політичних і земельних питаннях. Не орієнтуючись, де ворог, а де друг, вони несвідомо шкодили і собі, і своєму краю. Щоб збити народ з пантелику, більшовики розробили цілу систему агітпросвітницьких заходів, не шкодуючи ні грошей, ні паперу. Друкарні працювали на повну потужність, окремі працівники автомобілями розвозили видання по містечках і селах, виливаючи в народ безмежну лаву необ'єктивної інформації.

На боротьбу з ганебним явищем радянської пропаганди піднялася місцева демократична преса. Друковане слово стало єдиним провідником світла на «темну народну дійсність», ефективним засобом боротьби проти брехні та фальші, дезінфектором «для провінційного багна з його хвороботворними бактеріями», гігієнічним розчином для очищення «щоденних чуток» (Шлях. – 1919. – 30 серп.).

Інтенсивно й планомірно працювало відповідне галузеве міністерство, залучаючи до проведення агітаційно-освітньої роботи серед населення представників інтелігенції. Газети, відозви, плакати, брошури щоденно відправлялись у села, «яскраво освітлюючи їх променем національної самосвідомості й правди» (Шлях. – 1919. – 22 серп.). «Газету, давайте нам скоріш українську газету», – лунало у найвіддаленіших куточках губернії (Шлях. – 1919. – 19 верес.).

Провідну роль у цьому відіграв подільський часопис «Шлях», з якого робітники довідалися, що склад міністрів соціалістично-демократичний і мав на меті не тільки залишити здобутки демократії, але й віджити їх від більшовицького абсолютизму та вивести на шлях вільного культурного розвитку. Трудове населення дізналося, що влада України нічого спільного із буржуазією Західної Європи не мала, в жодні зв'язки з Антантою не входила і користуватися її допомогою не має наміру. Замість шовіністичних програм, громадяни почули про національно-персональну автономію, рівноправне, мирне, братнє, спільне життя не тільки всіх мешканців України, але й народів і держав Східної Європи – Росії, Польщі, Румунії. Замість підроблених перспектив більшовиків, подоляни «побачили перед собою світле майбутнє, істинно демократичне життя за цілковитою свободою індивідуального самовираження й творчості» (Шлях. – 1919. – 16 серп.).

Побачивши, що українські урядовці йшли обмінюватися думками і радитися не з поміщиками, не з капіталістами, а з трудящими та представниками професійних спілок, подоляни змінювали попередні настрої.

В окремих газетних передовицях домінувало гасло про національне єднання українців різних територій в один організм – Соборну Україну. «Єднаймося» – це слово, з якого злізла червона фарба, повинно набрати яскравого жовто-блакитного кольору і закарбуватися як у

.....
кожному серці, так і на нашому прапорі», – зазначалося у газеті «Шлях». Саме в єдності народу вбачалась потужна сила, що «стане опором на шляху іноземного поневолення, спасенням і перемогою у визвольній боротьбі» (1919. – 5 верес.).

У викривальних статтях газета розвінчувала антинародну політику більшовиків, яку вони «солодко, але з присмаком отрути» намагалися нав'язати селянству. Зокрема у зверненнях редакцій до селян зазначалося, що «розбишаки-чужинці» обіцяли віддати панську землю, а насправді хотіли відняти їхню власну й завести в комуну. Співали про волю, але поставили наглядчачами з нагаями та штиками різних пройдисвітів: китайців, вірменів, караїмів, кримінальних елементів. Вони декларували свободу віри, проте скрізь і усюди глузували з православ'я, забороняючи вивчати в школах Закон Божий, наказували повикидати ікони з установ, знущалися над церковною службою та обрядами.

Московські загарбники називали свій уряд селянсько-робітничим, а насправді не давали чесному трудовому селянству жодних прав та влади, віддаючи все до рук чужинців. Говорили про святість праці, а підтримували лише одних ледацюг, злодіїв та всіх тих, хто дійшов до бідності через лінощі. Перевертні у масках більшовизму обіцяли дешевий хліб, мануфактуру, продукти промисловості, самі ж – формували «продармію», яка мала силоміць, зі зброєю в руках одбирати все до крихти і відвозити до Московщини. Вони називали республіку «українською», хоч ненавиділи українців, гноїли їх у в'язницях, розстрілювали, забороняли писати та говорити правду, вчили зраджувати рідну землю, зневажати її і глузувати з неї (Шлях. – 1919. – 15 серп.).

Робітництво теж сподівалося, що з установленням радянської комуністичної влади в Україні настане соціалістичний рай і запанує братерство. Але замість здійснених бажань прийшли розчарування: комуністи прийшли як завойовники, рай змінили пеклом, братерство – розбратом, війною, руйною. Вони вважали себе інтернаціоналістами, а насправді сповідували «руський націоналізм пурішкевичевої марки». Ведучи свою ганебну політику, комуністи осквернили всі ті гасла, які стояли на їхньому прапорі. Силою закривавлених багнетів червоні імперіалісти хотіли змінити людські душі, але їм це не вдалось: свідоме робітництво дало відкрити й рішучу відсіч (Шлях. – 1919. – 7 верес.). Комуна, під знаком якої більшовики прагнули завоювати світ, поступово захлиналася у «безформенному тумані власних примарних ідеалів» (Шлях. – 1919. – 18 верес.).

Відступаючи, провідники так званої «робітничо-селянської влади» здійснювали спроби емоційного впливу на «колишніх понівечених рабів», жорстоко розправлялися з мирними жителями, «в ім'я утвердження здобутків революції» зухвало й цинічно вбивали безневинних людей. Під прапором знищення всього свідомого українства прагнули зруйнувати національно-культурну діяльність Директорії УНР та її уряду. За допомогою «чрезвычайок» як злочинців і зрадників комуністи переслідували справжніх українських патріотів, страчуючи без будь-якого слідства і суду (Шлях. – 1919. – 24 серп.). У своїх діях вони керувалися девізом: «Роблю, що сам хочу: грабую, мордую, бешкетую...» (Шлях. – 1919. – 18 верес.)

Про методи більшовицької інквізиції свідчили жахливі картини людських страждань. Тільки за те, що українці мали власну позицію, демократичні переконання й прагнули жити в самостійній державі, їм «вирізували носи та руки, вбивали цвяхи у голову та жіночі груди, пронизували шпильки під нігті, повільно до смерті били шомполами, мордували, зв'язували й закопували живцем, розстрілювали впритул до стіни, розбризкуючи шматки мозку на фрамуги стін...» (Шлях. – 1919. – 27 серп.).

Ганебним засобом пропаганди більшовизму назвав читач газети «Шлях» могили червоноармійців, похованих у центрі Вінниці перед приміщеннями Народного дому, «Савою» і Вознесенської церкви. «Невже складно знайти інше місце для вічного спочинку полеглих, – звертався автор допису до міської управи. – Вважаю, що обов'язком місцевої влади має стати приведення в порядок міста, з якого комуністи зробили цвинтар» (Шлях. – 1919. – 22 серп.).

Найбільшим же злочином більшовизму преса називала паралізацію сил народних мас. За «диктатурою пролетаріату» вона вбачала захований несвітній безмежний абсолютизм, який нищив усі межі між конкретним індивідуумом, державою і колективним об'єднанням, не визнавав ні громади, ні самоврядування з його ініціативами (Шлях. – 1919. – 28 серп.).

В інших газетних статтях лунав заклик до прозріння усіх «темних і нещасних братів», які оступилися, вбиваючи у своєму серці любов до Вітчизни, плюючи у святе обличчя України, розпинаючи її ворогам на поталу. «Покохайте матір-Україну, як колись кохали її батьки, підтримайте власне військо і демократичний уряд, – звучало у зверненні до селян. – Якщо ж ви

.....
цього не зробіть, то ще довго плакатимуть наші села і довго будемо рабами поміщиків, які повернуться з чужою владою. Тож хай гірко рідне слово правди відновить нас і зробить вірними, непереможними синами України!» (Шлях. – 1919. – 15 серп.).

31 серпня після важкого бою в районі Білогородки і прориву ворожих позицій передові частини й командування українських військ урочисто ввійшли до столиці. «Київ у наших руках!» – ці радісні слова розносив телеграфний дріт всією Україною [14, арк. 22].

Звільненню Києва присвячено спеціальний випуск вінницького «Шляху». Розповідаючи про важку, виснажливу боротьбу славетних українських частин, які звільнили Київ, газета вмістила телеграму до Начальної Команди Галицької армії від штабу Наддніпрянської армії, підписану отаманом Тютюнником. У ній наголошувалося на значній ролі УГА у визволенні української столиці: «Дай Боже, щоб цей великий успіх став міцною підвалиною для визволення всієї соборної України!» (Шлях. – 1919. – 31 серп.).

Отже, здійснивши дослідження подільського часопису «Шлях» як загальнополітичного та просвітницького видання, можна зробити висновок, що завдяки демократичним настроям, близькій до народу позиції та великому патріотизму, висвітленню реалій визвольної боротьби, соціальних проблем селянства, політичного життя суспільства, правдивим, виваженим і серйозним публікаціям, щоденник перетворився на трибуну народної думки, відіграв важливу роль культурно-політичного чинника в розвитку українства, став ефективною зброєю у боротьбі за самостійність держави, єдиним інформаційним полем, спрямованим на виборювання й утворення незалежної України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сіцинський Ю. Друкарні та видання на Поділлі: (матеріали до історії). – Хмельницький обласний краєзнавчий музей. – ДК 8790.
2. Лисий А. До питання про перебування Директорії в Вінниці у лютому – березні 1919 р. / А. Лисий, О. Лойко // Україна: минуле, сьогодення, майбутнє: Зб. наук. пр. – К., 1999. – С. 39.
3. Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки. – 1919. – 18 січ.
4. Білінський М. Часописи Поділля: Історико-бібліографічний збірник з нагоди 150-ліття першої газети на Україні та 10-ліття існування УРСР / М. Білінський, Н. Співачевська, І. Кревецький. – Вінниця, 1927–1928.
5. Масловський М. Видання Вінницької «Просвіти» // Тези доп. XIII Вінниц. обл. іст.-краєзн. конф. (6 верес. 1994 р.). – Вінниця, 1994.
6. Кравець М. Газета «Шлях» Вінницького товариства «Просвіта» (1919) // Тези доп. 14-ої Вінниц. обл. іст.-краєзн. конф. (5 верес. 1995 р.). – Вінниця, 1995.
7. Левченко М. Важлива публікація газети Вінницького товариства «Просвіти» «Шлях» у 1919 р. // Тези доп. XII Вінниц. обл. іст.-краєзн. конф. (7 верес. 1993 р.). – Вінниця, 1993.
8. Завальнюк О. Газета «Шлях» про селянство Вінниччини в 1919 р. // Тези доп. XIV Вінниц. обл. іст.-краєзн. конф. (5 верес. 1995 р.). – Вінниця, 1995.
9. Гандзюк В. Ідея єдиної національної школи у пресі Поділля (1919 р.) // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського: зб. наук. пр. / за заг. ред. П. Григорчука. – Серія: Історія. – Вінниця, 2006. – Вип. 11. – С. 336. – (Сер. «Історія»).
10. Вісник УНР. – 1919. — № 7.
11. Вінниця: іст. нарис. – Вінниця, 1967.
12. Стецюк В. Вінницьке повітове земство в період національно-демократичної революції 1917–1920 рр. // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту. – Кам'янець-Поділ., 2004. – Т. 13.
13. Солдатенко, В. Українська революція. історичний нарис: Моногр. – К.: Либідь, 1999.
14. ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 3. – Спр. 32.

Гандзюк В.А. ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ КОМПОНЕНТЫ ПОДОЛЬСКОЙ ГАЗЕТЫ «ШЛЯХ» (1919 г.) В КОНТЕКСТЕ ЕЖЕДНЕВНОЙ ПОДАЧИ ИНФОРМАЦИИ

В статье исследуются военно-политические, демократические, социальные процессы в украинском обществе в период Директории УНР (1919 г.) по материалам Винницкой ежедневной газеты «Шлях».

Ключевые слова: пресса, революция, правительство УНР, большевизм, Украинское войско, демократия, патриотизм, освобождение, независимость государства.

Gandzyk V.A. IDEOLOGICAL AND SOCIAL COMPONENTS OF THE PODILSK NEWSPAPER «THE WAY» (1919 Y.) IN THE CONTEXT OF THE DAILY SUPPLY OF INFORMATION

The military political, democratic, social processes in the Ukrainian Society in the Period of the Ukrainian People Republic (1919 y.) are investigated in the article due to the materials of the Vinnitsya daily newspaper «The Way».

Key words: the press, Revolution, the government of the Ukrainian People Republic, Bolshevism, the Ukrainian army, democracy, patriotism, liberation, the independence of the state.

УДК 94(477.43/44) «1921»:334.73

І.А. Ладаняк

РОЗВИТОК СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ ПОДІЛЛЯ НА ПОЧАТКУ НЕПУ

Автор статті на основі широкого спектру архівних джерел та опублікованих матеріалів розглядає стан споживчої кооперації Поділля на початку запровадження нової економічної політики (1921р.).

Ключові слова: Нова економічна політика, товарообмін, декрети Раднаркому, Подільська губспілка, райфілії губспілки, «мішочництво», приватне підприємництво.

Глибокі соціально-економічні процеси, які відбуваються в економіці сучасної України, зумовлюють до перегляду ролі і місця споживчої кооперації у нових ринкових умовах. На нашу думку, один із шляхів подолання соціально-економічних проблем полягає у розвитку кооперативного сектору економіки та нарощуванні його потенціалу, посиленого взаємодією всіх складових багатокладного господарства країни. Однак сучасне покоління громадян має недостатньо інформації про період діяльності кооперативних установ під час проголошеної більшовицькою владою так званої нової економічної політики, безпосереднім учасником якої була система споживчої кооперації і яка сприяла економічній стабілізації країни. Тому, на нашу думку, важливим моментом у подоланні існуючих проблем є дослідження історичного досвіду попередників, вивчення кращих прикладів і запровадження їх у суспільне життя України.

У сучасній історіографії щодо діяльності кооперації в умовах непу помітні дослідження здійснили відомі вітчизняні науковці: С. Кульчицький [1], В. Марочко [2], А. Морозов [3], Т. Оніпко [4], А. Пантелеймоненко [5] та інші. Вони розглянули історію сільськогосподарської, кредитної та споживчої кооперації у всеукраїнському розрізі.

Важливе місце у дослідженні проблем споживчої кооперації займають декілька дисертаційних досліджень, зокрема, В. Мазура [6], О. Петасюка [7], І. Романюка [8], К. Філіпова [9]. Названі науковці довели, що кооперативна система в 20-х роках стала об'єктом постійного контролю з боку держави й була підпорядкована нею для усунення приватної торгівлі та промислового підприємництва, особливо на селі.

Серед інших досліджень періоду непу можна виділити наукові доробки О. Сушка про становлення і функціонування приватного підприємництва [10], В. Гринчуцького про діяльність промислових трестів [11], В. Лантуха про систему торгівлі [12], О. Пиріг про ринкові відносини [13], Ю. Волосника про розвиток приватнопідприємницької системи на фінансово-кредитному ринку [14].

Декілька цікавих розвідок здійснили подільські науковці, зокрема О. Лойко [15], Ю. Степанчук [16], О. Мельничук [17], Н. Кузьминець [18], П. Григорчук і В. Тучинський [19], І. Ладаняк [20] та ін. Частково стан кооперативних установ і організацій у період непу розглядали В. Подолян та В. Рекрут [21]. Однак у вищезазначених працях діяльність споживчої кооперації на Поділлі відображена фрагментарно й не відкриває всіх особливостей її перебудови на радянський лад. Тому в статті на основі широкого спектру архівних документів і опублікованих матеріалів пропонується розглянути стан споживчої кооперації Поділля на початковому етапі запровадження нової економічної політики (1921 р.).

Зазначимо, що початок 1920-х років став особливим періодом для споживчої кооперації України, був зумовлений суперечливими політичними та економічними обставинами, які постали з більшовицької доктрини суспільного розвитку. Низка декретів щодо діяльності

Gandzyk V.A. IDEOLOGICAL AND SOCIAL COMPONENTS OF THE PODILSK NEWSPAPER «THE WAY» (1919 Y.) IN THE CONTEXT OF THE DAILY SUPPLY OF INFORMATION

The military political, democratic, social processes in the Ukrainian Society in the Period of the Ukrainian People Republic (1919 y.) are investigated in the article due to the materials of the Vinnitsya daily newspaper «The Way».

Key words: the press, Revolution, the government of the Ukrainian People Republic, Bolshevism, the Ukrainian army, democracy, patriotism, liberation, the independence of the state.

УДК 94(477.43/44) «1921»:334.73

І.А. Ладаняк

РОЗВИТОК СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ ПОДІЛЛЯ НА ПОЧАТКУ НЕПУ

Автор статті на основі широкого спектру архівних джерел та опублікованих матеріалів розглядає стан споживчої кооперації Поділля на початку запровадження нової економічної політики (1921р.).

Ключові слова: Нова економічна політика, товарообмін, декрети Раднаркому, Подільська губспілка, райфілії губспілки, «мішочництво», приватне підприємництво.

Глибокі соціально-економічні процеси, які відбуваються в економіці сучасної України, зумовлюють до перегляду ролі і місця споживчої кооперації у нових ринкових умовах. На нашу думку, один із шляхів подолання соціально-економічних проблем полягає у розвитку кооперативного сектору економіки та нарощуванні його потенціалу, посиленого взаємодією всіх складових багатокладного господарства країни. Однак сучасне покоління громадян має недостатньо інформації про період діяльності кооперативних установ під час проголошеної більшовицькою владою так званої нової економічної політики, безпосереднім учасником якої була система споживчої кооперації і яка сприяла економічній стабілізації країни. Тому, на нашу думку, важливим моментом у подоланні існуючих проблем є дослідження історичного досвіду попередників, вивчення кращих прикладів і запровадження їх у суспільне життя України.

У сучасній історіографії щодо діяльності кооперації в умовах непу помітні дослідження здійснили відомі вітчизняні науковці: С. Кульчицький [1], В. Марочко [2], А. Морозов [3], Т. Оніпко [4], А. Пантелеймоненко [5] та інші. Вони розглянули історію сільськогосподарської, кредитної та споживчої кооперації у всеукраїнському розрізі.

Важливе місце у дослідженні проблем споживчої кооперації займають декілька дисертаційних досліджень, зокрема, В. Мазура [6], О. Петасюка [7], І. Романюка [8], К. Філіпова [9]. Названі науковці довели, що кооперативна система в 20-х роках стала об'єктом постійного контролю з боку держави й була підпорядкована нею для усунення приватної торгівлі та промислового підприємництва, особливо на селі.

Серед інших досліджень періоду непу можна виділити наукові доробки О. Сушка про становлення і функціонування приватного підприємництва [10], В. Гринчуцького про діяльність промислових трестів [11], В. Лантуха про систему торгівлі [12], О. Пиріг про ринкові відносини [13], Ю. Волосника про розвиток приватнопідприємницької системи на фінансово-кредитному ринку [14].

Декілька цікавих розвідок здійснили подільські науковці, зокрема О. Лойко [15], Ю. Степанчук [16], О. Мельничук [17], Н. Кузьминець [18], П. Григорчук і В. Тучинський [19], І. Ладаняк [20] та ін. Частково стан кооперативних установ і організацій у період непу розглядали В. Подолян та В. Рекрут [21]. Однак у вищезазначених працях діяльність споживчої кооперації на Поділлі відображена фрагментарно й не відкриває всіх особливостей її перебудови на радянський лад. Тому в статті на основі широкого спектру архівних документів і опублікованих матеріалів пропонується розглянути стан споживчої кооперації Поділля на початковому етапі запровадження нової економічної політики (1921 р.).

Зазначимо, що початок 1920-х років став особливим періодом для споживчої кооперації України, був зумовлений суперечливими політичними та економічними обставинами, які постали з більшовицької доктрини суспільного розвитку. Низка декретів щодо діяльності

.....
кооперації, ухвалених у 1919-1921 рр., перетворили її у бездіяльну розподільчо-посередницьку структуру, котра виконувала завдання зі зберігання й розподілу продовольчих ресурсів між громадянами за затведженими продовольчими комітетами різних рівнів нормами і списками. Фактично радянська влада знищила приватну торгівлю, а всю справу постачання необхідних населенню продуктів передала у руки споживчих товариств, котрі повинні були надавати промислові товари сільському населенню залежно від виконання продовольчої розкладки. Отже, основним важелем нової економічної політики мав стати систематичний еквівалентний товарообмін або продуктообмін між містом і селом, тобто між промисловістю і землеробством. Тому, на думку Т. Оніпко, основною метою непу більшовиків стало відновлення за допомогою кооперації сільського господарства, переважно, силами самих селян; збільшення товарності селянських господарств; забезпечення продуктами харчування міського населення; відродження виробництва й експорту сільськогосподарської продукції; задоволення сировинних потреб промислових підприємств та за рахунок цього нарощування їхнього потенціалу [4, с. 93].

Рішення про впровадження непу проголосив X з'їзд РКП (б), який відбувся у березні 1921 р. Безперечно, перехід на нові економічні рельси став головною турботою керівництва України. Надзвичайна сесія ВУЦВК у постанові «Про заміну продрозкладки податком», ухваленої 27 березня 1921 року, декларувала, що після виконання податку селяни мають право обмінювати харчові запаси, сировину і фураж на продукти фабрично-заводської і кустарної промисловості в межах місцевого господарського обороту як через кооперативні організації, так і на ринках і базарах. Власне, цими настановами відкривався прямий продуктообмін між продуцентами і споживачами, однак на тих умовах, які встановлювали органи радянської влади [4, с. 94].

Для кооперації Поділля початок 20-х років був ускладнений тим, що радянізація кооперативних установ і організацій значно запізнювалася від інших територій України, на яких ці процеси розпочалися ще у 1918 – 1920 роках. Спроба налагодити діяльність подільської кооперації на радянський лад відбулася ще влітку 1920 року після перемоги більшовиків у польсько-російській війні. На з'їзді представників кооперативних спілок 8 – 9 серпня 1920 р. у Вінниці кооператори виступили за ліквідацію конкуренції між різними державними, військовими та громадськими органами у справі заготівель і розподілу товарних ресурсів, пропонували використати мережу існуючих 23-х регіональних споживспілок (крім Кутковецької, Лопатинської, Чечельницької та Придністровської) як основну базу для реалізації продовольчої політики радянської влади [22, арк. 2]. Однак чергова евакуація партійно-радянських органів під ударами національно-визвольних військових формувань примусила більшовиків відкласти цю справу. Лише у першій половині 1921 р. закінчилися військові дії проти українських повстанських загонів і залишків армії УНР, тому запровадження непу на Поділлі мало свої особливості й, деякою мірою, проходило прискореними темпами, тобто одночасно реалізовувалися декрет від 20 березня 1919 р. та декрет від 27 січня 1921 р. [23, арк. 160]. Про стан системи подільської кооперації свідчать дані з інформації, поданої губпродкомом до Вукоопспілки на початок 1921 року. У документі зазначалося, що на території краю існувало 23 спілки, у склад яких входили 2030 споживчих товариств [24, арк. 31]. Господарство спілок було зруйноване, товарні запаси пограбовані або реквізовані військовими частинами і органами продкомів. Окрім, губпродкомітет за розподілені товари заборгував губспілці 80 млн. крб., а нової товарної маси не поставляв [24, арк. 32]. Загалом, усі регіональні спілки практично були бездіяльні і знаходилися в стані реорганізації, яка, зокрема, передбачала ліквідацію окремих з них. Так, за планами Вукоопспілки, на території Поділля створювалося 12 повітових спілок та організувалося близько 500 єдиних споживчих товариств [24, арк. 6]. Подільська губспілка, яка утворилася на базі Вінницького регіонального об'єднання споживчих товариств, на початку своєї діяльності володіла значною матеріальною базою, але не мала товарних запасів, і її діяльність була збитковою (500 тис. крб. збитків) [25, с. 34]. Однак з допомогою губпаркому і губпродкому правління спілки, «підсилене» більшовицькими кадрами, організувало власну структуру із 6-ти відділів і поступово розгорнуло певну роботу. Так сільгосподарське управління організувало діяльність 72-х прокатних пунктів, прийняло до експлуатації 770 садків загальною площею 4432 десятин, заготовило різного насіння городніх культур 6295 пудів, зібрало 13,4 пудів лікарських трав тощо [23, арк. 162].

Непоганих результатів досягнув і промисловий відділ губспілки. Кооператори взяли в оренду 174 млини, 6 шкіропереробних заводів, 1 підприємство з виробництва мила, розпочали будівництво 3-х електростанцій [25, с. 40 – 41].

Значну роботу проводив Подільський губернський робітничий кооператив (губробкооп), котрий виступав окремо від губспілки і намагався утворити свою адміністративну вертикаль у Кам'янець-Подільському, Проскурівському, Могилів-Подільському і Гайсинському повітах. Економічний відділ цієї установи організував натуральний робітничий фонд для обміну з трудовим колективами із різних куточків країни, зокрема, з декількома підприємствами м. Харкова, Брянська й навіть з кооперативом Кремлівських організацій [23, арк. 163 – 164]. Зазначимо, що, як правило, обмін мав відбуватися за еквівалентом 3:1, тобто за одиницю промислового товару селянам потрібно було віддавати три виміри сільськогосподарської продукції [26, с. 91]. Проте виконання цього завдання ускладнювалось відсутністю досвіду такого роду, вкрай обмеженим товарообмінним фондом, у тому числі предметів першої необхідності – солі, мила, гасу, заліза, взуття, мануфактури тощо. Навіть позика споживчій кооперації у розмірі 10 % від фондів Наркомпроду не допомагала налагодити справу на відповідному рівні [27, с. 75]. До того ж ця позика, за визначенням П. Височанського, здійснювалася місцевими органами наркомпроду за принципом «на тобі, небоже, що мені негоже» й для товарообміну виділялися товари, що не користувалися попитом у селян [28, с. 7].

Не меншу дестабілізацію у діяльність кооперації вносив неорганізований рух окремих робітничих груп і кооперативів, які масово заповнили продовольчі райони губернії. За визначенням керівництва Центробкоопу, такий стан товарообміну загрожував проведенню планомірних кооперативних заготівель і «призвів у багатьох місцях до повного знецінення продукції міської промисловості, спонукав до неймовірного підйому цін на продукцію сільськогосподарського виробництва». Тому правління пропонувало негайно заборонити самостійний рух таких організацій без особливого дозволу і встановленням районів заготівель [23, арк. 156 – 157].

Однак найбільші проблеми для діяльності споживчої кооперації в напрямках прямого товарообміну створювали приватні підприємці і різного роду перекупники (спекулянти) у вигляді так званого «мішочництва».

Зазначимо, що більшовицьке керівництво Подільської губернії відносило недоліки й промахи у діяльності споживчої кооперації на слабкий партійний вплив та наявність в управлінському апараті «петлюрівських елементів», які свідомо шкодили запровадженню непу. Так на I-му з'їзді уповноважених Губспілки, котрий відбувся у Вінниці 1 – 3 серпня 1921 р., у доповідях виступаючих кооператорів-комуністів на адресу частини «старих» кооперативних діячів звучали відверті звинувачення у «петлюрівщині» та у зв'язках з «бандитами» (так називали учасників повстанських загонів, які продовжували діяти на території Поділля) [22, арк. 27]. Протест проти таких випадів висловила частина уповноважених. Зокрема, член правління, відомий кооператор Д. Літевич, опротестував ці звинувачення відсутністю доказів і завірив партійне керівництво в абсолютній лояльності до нової влади всіх колег, працюючих в апаратах губспілки і повітових кооперативних органах. Однак голова губвиконкому В. Порайко, наводячи приклади з діяльності Полтавської спілки і арешти керівників гайсинської райфілії, наголосив, що «на злодії шапка горить» і не потрібно «ставати адвокатами кооператорів-петлюрівців, яких досить багато» та закликав до боротьби проти «контрреволюціонерів» [22, арк. 29]. Шлях для виконання цих настанов вибрали відомий: реорганізація структури регіональних спілок, посилення адміністративного тиску на обраний апарат та концентрація влади в руках правління губспілки. За рекомендацією керівних органів, до кінця 1921 р. реорганізована губспілка відкрила своїх 13 райфілій, котрі обслуговували 40 єдиних споживчих товариств (міських і містечкових), 245 сільських ЄСТ, які мали 1772 розподільників [25, с. 36-37]. Замість звичайних правлінь на місцях утворилися колегії спілок, склад яких затверджувався губспілкою з обов'язковим врахуванням політичної зрілості колегіантів. Так на засіданні правління 31 серпня 1921 р. були затверджені колегії Бершадської, Вінницької, Жмеринської, Кам'янець-Подільської, Могилів-Подільської, Томашпільської, Тульчинської, Хмільницької райфілій у складі 5 членів кожна. Водночас колегії Проскурівської, Дерезнянської та Ново-Ушицької райфілій залишили без розгляду. Щодо Гайсинської райфілії ухвалили рішення про те, що обраний на місцях склад (Юрченко, Баранов, Сестрінцев, Білоус, Заблодський) не затверджувати, а провести додаткове обстеження її діяльності [25, с. 44]. Не важко здогадатися, що зміст основних мотивів проти затвердження

.....
складу 4 колегій перебував у політичній площині, котрі більшовицьке керівництво якимось пов'язувало з національно-визвольним рухом у цих регіонах.

Отже, виконуючи вимоги партійно-радянських органів, правління Подільської губспілки перетворилося на репресивний механізм у боротьбі за більшовизацію апарату низових ланок та запровадило командно-адміністративні методи керівництва замість притаманних кооперації принципів широкої демократії. Ці методи торкалися не тільки організаційно-кооперативної роботи, а повністю переносилися на фінансово-господарську діяльність райфілій. Так 25 жовтня 1921 р. був запроваджений порядок взаємовідносин між губспілкою і низовими організаціями, який поклав в основу цих відносин принцип централізації, тобто затвердив наступне (витяг): «...власних коштів райфілії мати не можуть; ...пайові внески приймаються райфіліями і записуються нею на рахунок губсоюзу; ...прибутки по операціях обліковуються ...і з кінцем року передаються на рахунок губсоюзу» [23, арк. 204]. Прикладом відвертого адміністрування та поборів з боку губспілки може слугувати постанова від 10 листопада 1921 р., яка зобов'язувала всі райфілії, ЄСТ і СЄСТ відраховувати на користь обласної організації 10-15% зверх податку, який встановила держава за перемелювання зернових ресурсів на млинах, орендованих кооперацією [23, арк. 205].

На початковому етапі запровадження непу споживча кооперація Поділля була реорганізована на радянський лад, низові організації втратили економічну самостійність і були повністю підпорядковані губернській спілці. Виконуючи товарообмінні операції, за відсутності обігових коштів і відповідних ресурсів, кооперативні установи поступово втрачали свої позиції у боротьбі з приватною ініціативою і поширенням «мішочництва». Власне, вже на початку заготівельної кампанії другої половини 1921 р. стало очевидним, що прямий продуктообмін не дасть очікуваних результатів й призведе до втрати значних сільськогосподарських ресурсів, котрі селянство на взаємовигідних умовах обміняє або продасть приватним структурам. Тому без підтримки споживчої кооперації з боку держави і часткового повернення до ринкових відносин нагодувати трудові верстви країни ствало все складніше.

Такий стан добре розуміло вище керівництво країни й спробувало покращити фінансовому ситуацію у споживчої кооперації. Зокрема, для того щоб активізувати обмінні операції, Раднарком УСРР 17 червня 1921 р. ухвалив постанову «Про авансовий кредит кооперації», за якою кредит сумою 10 млрд. крб., виділений Наркомпродом для потреб кооперації, був пролонгований до 15 серпня того ж року [4, с. 103].

Важливе значення покладалося на постанову РНК України від 19 червня 1921 р. про відміну обмежень грошового обігу і про засоби щодо розвитку вкладових і переказових операцій. Як зазначав відповідальний працівник Подільської губспілки Г. Борисевич, «...губсоюз, як сам, так і через свої райфілії і ества, розпочинає прийом і видачу вкладів по всіх видах їх, без обмеження сум і терміну, відповідаючи за терміновість і повноту видач всім своїм майном», тим самим закликав населення до співпраці з кооперацією [23, арк. 201].

Щоб схилити селян до співпраці із споживчими товариствами з метою обміну сільгосппродукції Раднарком УСРР 6 серпня 1921 р. ухвалив постанову «Про вилучення деяких товарів із обороту на вільному ринку» [29, арк. 290]. Зокрема, рішенням РНК з вільного обороту вилучалися предмети широкого вжитку: сіль, гас, нафтопродукти, цукор, залізо, мануфактура, медикаменти тощо. Монопольне право на їхню реалізацію селянам в обмін на продукцію отримали лише споживчі товариства та місцеві органи Наркомпроду. Окрім того, постановою від 29 серпня 1921 р. ВУЦВК «Про порядок заготівель продуктів кооперативними об'єднаннями робітників і службовців», зобов'язувалися всі кооперативні організації проводити товарообмінні операції на селі тільки через місцеві споживчі товариства та губернські кооперативні об'єднання [4, с. 114].

Однак ці заходи не покращували ефективність прямого товарообміну, а навпаки, лише посилювали можливості приватної торгівлі, яка набирала значних розмірів і міцно утверджувалася в економічних взаємовідносинах між містом і селом. З цього приводу один із керівників Подільської губспілки Б. Кричевський зазначав, що «дрібно-буржуазна стихія розвинула такий оборот краму і грошей, проти якого кооперація ...не змогла встояти», і пропонував значно збільшити грошовий і торговельний обіг і тим протистояти приватній ініціативі, а іноді, на його думку, співпрацювати з приватними підприємцями [23, арк. 199].

Зазначимо, що партійно-радянське керівництво УСРР розуміло потребу у корегуванні нової економічної політики у напрямках розвитку торгівлі і запровадження товарно-грошових відносин. До кінця 1921 р. були внесені відповідні корективи щодо орієнтації на ринкові

відносини та визначена роль і місце кооперації у цьому напрямку. Так у резолюції «Про кооперацію», ухваленій VI конференцією КП(б)У (грудень 1921 р.), зазначалося: «Принаявності зростаючого товарного і особливо дрібновласницького господарства, з одного боку, і пролетарської диктатури – з другого, кооперація є основним засобом оволодіння товарооборотом» [30, с. 198].

Таким чином, за визначенням більшовицької влади, в умовах відновлення торгівлі споживча кооперація мала стати головним реалізатором політичної волі КП(б)У щодо запровадження державного товарообороту та виступити альтернативним видом діяльності проти поширення дрібновласницької торгівлі і заготівель.

Отже, підсумовуючи діяльність споживчої кооперації на Поділлі на початку запровадження нової економічної політики, підкреслимо, що цей період вирізнявся перебудовою системи кооперативних установ краю на радянський лад та залученням її до проведення малоуспішних операцій щодо прямого товарообміну між містом і селом. За неповними даними, впродовж другої половини 1921 р. кооператори краю отримали від держави товарних ресурсів на суму близько 12 млрд. крб., заготовили для органів Наркомпроду 120 тис. пудів зерна, близько 35 тис. пудів живності. Для місцевих робітничих і громадських організацій заготовили 4 вагони зернових продуктів, понад 100 вагонів картоплі і значну кількість меду, сала, м'яса тощо [31, с. 3]. Відсутність власних пайових капіталів й обігових коштів, надмірне державне й внутрісистемне адміністрування призвело до того, що споживчі товариства повністю втратили господарську ініціативу і не могли бути конкурентноспоможними в економічному змаганні з приватними формами підприємництва. Як показала практика, натуральний товарообмін не витримав перевірку часом, а основний агент держави, споживча кооперація, втратила економічні важелі у наростаючій тенденції до посилення товарно-грошових відносин. Тому перехід до ринкових відносин і відновлення торговельної діяльності кооперативних установ і організацій став нагальною проблемою у діяльності споживчої кооперації і спонукав до зміни форм і методів управління та реорганізації кооперативної системи краю.

Вважаємо за доцільне розглянути ці питання у наступних дослідженнях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.) / С. В. Кульчицький. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 336 с.
2. Марочко В. І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861 – 1929 рр.) / В. І. Марочко. – К., 1995. – 224 с.
3. Морозов А. Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу непу / А. Г. Морозов. – Черкаси, 1993. – 275 с.
4. Оніпко Т.В. Торговельна діяльність споживчої кооперації України в період непу (історико-економічний аспект) / Т.В. Оніпко: Монографія. – Полтава: РВВ ПУСКУ. – 2010. – 344 с.
5. Пантелеймоненко А. О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика / А. О. Пантелеймоненко: Монографія. – Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2008. – 347 с.
6. Мазур В. Кооперативний рух у національних районах УРСР (1921 – 1929 рр.) // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В. Мазур. – Харків, 2000 – 17 с.
7. Петасюк О. Виробнича діяльність споживчої та сільськогосподарської кооперації в УСРР // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О. Петасюк. – КДУ ім. Т. Шевченка. – К., 1994. – 20 с.
8. Романюк І. Сільськогосподарська кооперація в Україні (1921 – 1927 рр.) // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / І. Романюк. – КДУ ім. Т. Шевченка. – К., 1993. – 20 с.
9. Філіпов К. Сільськогосподарська кооперація України в 20-ті рр. XX ст. // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / К. Філіпов. – Харків, 1998. – 20 с.
10. Сушко О. Особливості становлення і функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921 – 1928 рр.): історико-теоретичний аспект / О. Сушко. – К.: Преса України, 2003. – 251 с.
11. Гринчуцький В. І. Промислові трести України в 20-ті роки / В. І. Гринчуцький. – К.: Наукова думка, 1997. – 180 с.
12. Лантух В. В. Становление и развитие торговли в Украине в 1921 – 1932 гг. / В. В. Лантух. – Харьков: Основа, 1992. – 128 с.
13. Пиріг О. А. Неп: більшовицька політика імпровізації / О. А. Пиріг. – К.: Київ. Нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 274 с.

14. Волосник Ю. П. Нова буржуазія України та розвиток приватно-підприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки НЕПУ / Ю. П. Волосник. – Харків: НМЦ «СД», 2002. – 384 с.
15. Лойко О. Г. Радгоспне будівництво на Поділлі в 1917 – 1920 рр. / О. Г. Лойко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. IV. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2002. – С. 76 – 79.
16. Степанчук Ю. С. Місце робітників у соціальній структурі населення Поділля в період нової економічної політики / Ю. С. Степанчук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. IV. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2002. – С. 82 – 85.
17. Мельничук О. А. Комнезами у кооперативному русі на Поділлі / О. А. Мельничук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. IV. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2002. – С. 78 – 81.
18. Кузьмінець Н. П. Торговельна політика більшовиків в першій половині 20-х років ХХ ст. / Н. П. Кузьмінець // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. IX. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2005. – С. 105 – 109.
19. Григорчук П. С., Тучинський В. А. Трансформація внутрішньої торгівлі в 1921-1925 рр. / П. С. Григорчук, В. А. Тучинський // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 12. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2007. – С. 48 – 51.
20. Ладаняк І. А. Заходи більшовиків щодо перебудови кооперації Подільської губернії на радянський лад (1920-1921 рр.) / І. А. Ладаняк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. XVI. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2009. – С. 128 – 133.
21. Подолян В., Рекрут В. Особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах Голодомору 30-х років ХХ століття / Василь Подолян, Валерій Рекрут. – Вінниця: ПП Балюк. – 408 с. іл.
22. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 296. – Оп. 1. – Спр. 39. – Арк. 2.
23. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО) – Ф. Р-140. – Оп. 2. – Спр. 15. – Арк. 143 – 166 зв.
24. ЦДАВО України. – Ф. 296. – Оп. 1. – Спр. 1066. – Арк. 31.
25. Подільська кооперація [ред. ст-тя] / Бюлетень Подільського губсоюзу, 1921. – № 1 – 2. – С. 33 – 34.
26. Вместе ради будущего. 170 лет потребительской кооперации России / Отв. ред. В.С. Гавричкин. – М.: Издательский дом Центросоюза, 2001. – 351 с.
27. Явний. Споживча кооперація на Вінниччині за 10-ть років Жовтневої революції / Явний // Кооперативне будівництво. – 1927. – № 22. – С. 75 – 79.
28. Височанський П. Фінасові справи споживкооперації / П. Височанський // Правобережний кооператор, 1922. – № 6. – С. 7.
29. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 33. – Арк. 290.
30. Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. В 2-х томах. – Т.1. – 1918–1941. – К.: Политиздат Украины, 1976. – С. 198
31. Дашков М. До підсумків і перспектив кооперативної праці на Поділлі / М. Дашков // Бюлетень Подільського губсоюзу. – 1922. – № 2 – 4. – С. 3.

Ладаняк І.А. РАЗВИТИЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ ПОДОЛЬЯ В НАЧАЛЕ НЭПА

Автором статті на основі широкого спектра архивних джерел і опублікованих матеріалів розглядається стан потребителської кооперації Подолья в началі впровадження нової економічної політики (1921г.).

Ключевые слова: *Новая экономическая политика, товарообмен, декреты Совнаркома, Подольский губсоюз, райфилии губсоюза, «мешочничество», частное предпринимательство.*

Ladanyak I.A. THE DEVELOPMENT OF CONSUMER CO-OPERATION ON THE TERRITORY OF PODILIA AT THE BEGINNING OF THE NEP

The character of consumer co-operation on the territory of Podilia at the beginning of the new economic policy (1921) is considered by the author of the article which is based on the spectrum of the archival sources and published materials.

Key words: *new economic policy, barter, Council of People's Commissars' decrees, provincial union of Podilia, regional branches of provincial union, «mishechnytstvo» (trafficking and buying bags of food for speculation during the food difficulties), private enterprise.*

ПАРТІЙНО-КОМСОМОЛЬСЬКІ ОСЕРЕДКИ СТУДЕНТІВ ВІННИЦЬКОГО ПЕДВУЗУ У 30-ТІ РР. ХХ СТ.: ПІДТРИМКА ПРАВЛЯЧОГО РЕЖИМУ

У статті йдеться про роботу партійно-комсомольських осередків у студентському середовищі Вінницького інституту соціального виховання (педагогічного, учительського інститутів). Показано різні напрями їхньої діяльності, які визначалися ідеологічними настановами партії. Зокрема, значну увагу приділено політичному навчанню, яке проводилося через проведення політгодин, обговорення постанов партії і уряду на мітингах і зборах, роботу політшкіл, опановування навчальними дисциплінами ідеологічного спрямування. Проаналізовано навчальну діяльність студентів-комуністів, комсомольців, відзначення молоддю державних свят, вишанування трагічних подій в радянській історії.

Ключові слова: студенти, інститут, осередок, партія, комуністи, комсомольці, комітет, збори, політичне навчання.

У 30-ті рр. минулого століття однією із найбільш актуальних проблем тогочасного радянського суспільства була підготовка педагогічних кадрів. Успішно у цей період діяв педагогічний ВНЗ у м. Вінниці. На жаль, його історичне минуле залишається малодослідженим. На офіційному сайті нинішнього Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського натрапляємо на інформацію, що у серпні 1930 р. на основі місцевого педагогічного технікуму було створено інститут соціального виховання (ІСВ) [1], метою якого стала підготовка вчителів для семирічних трудових шкіл [2, с. 257]. У 1933 р. заклад реорганізували у педагогічний інститут, а 1 вересня 1935 р. – державний учительський [3]. Щоправда, у газеті «Більшовицька правда» повідомляється про набір студентів в учительський інститут у липні 1935 р. [3]. У цьому ж виданні 16 серпня 1937 р. йдеться про вступну кампанію, яку проводив педінститут [4]. У одному із звітів навчального закладу Вінницькому міському комітету КП(б)У йшлося про те, що «педагогічний інститут існує з 1933 р., учительський з 1935 р. Педагогічний і учительський інститути мають три факультети: історії, мови і літератури, фізико-математичний». Далі у тексті розповідається про роботу єдиного навчального закладу [5, арк. 19]. Звідси видно, що питання реорганізації потребує додаткового вивчення.

У своїй статті ми покажемо роботу осередків КП(б)У і ЛКСМУ Вінницького ІСВ (педагогічного, учительського інститутів).

На початку 30-х рр. відсоток комуністів і комсомольців серед студентського загалу був досить незначним. На цю обставину 5 лютого 1931 р. звертали увагу партійно-комсомольські збори інституту. У своїй резолюції пропонувалося врахувати це під час майбутнього набору студентів [6, арк. 9]. У цьому напрямку було проведено відповідну роботу. Як наслідок, у 1932 р. у вузі вже навчалося 29 студентів-комуністів (8% від загальної кількості студентства) і 105 комсомольців (29,2%) [7, арк. 18]. У 1934 р. серед студентів було 10 комуністів і 141 комсомолец [8, арк. 1, 3], на початку 1935 р. – 10 членів і 4 кандидати у члени партії, 168 комсомольців [9, арк. 15], [10, арк. 1], [11, арк. 5]. У другій половині цього ж року в інституті налічувалось 17 членів і кандидатів у члени партії, у т.ч. 14 українців і 3 євреї [11, арк. 17], [12, арк. 3]. У 1937 р. у виші навчалося 210 студентів-комсомольців [13, арк. 4]. В одному із звітів за 1939 р. зазначалося, що інститут «є майже комсомольський». На 10 вересня 1939 р. із 935 студентів 901 був комсомольцем [5, арк. 11, 19].

Для посилення свого впливу серед студентства переважна більшість комуністів у порядку партійного навантаження прикріплювалася до окремих курсів. На них покладалася партійний обов'язок «цілком відповідати» за стан партійно-політичної роботи на курсі, підняття якості навчання. Вони слідували за станом дисципліни, «проробкою» основних рішень партії [8, арк. 1], [14, арк. 3, 45]. Прикріпляли комуністів і до гуртожитків. Цікаво, що 12 травня 1931 р. на партійних зборах ухвалили «розмістити всіх членів партії по всіх кімнатах гуртожитку» [15, арк. 11зв.-12, 57 зв.]. Щоправда, ця робота була не завжди ефективною. Так 15 червня 1932 р. на засіданні бюро партосередку ІСВ критикувалася діяльність партійної групи перших курсів. Доповідач Лашенко у своєму виступі зазначав, що робота серед студентства характеризується «слабкістю дисципліни, низькою якістю навчання, недостатнім

керівництвом соцзмаганням й ударництвом, наявністю ворожих настроїв та недостатньою боротьбою з ними» [16, арк. 7].

Значну увагу партійний осередок приділяв політнавчанню, яке мало забезпечити «ідейне виховання кожного комсомольця, комуніста, студента» [17, арк. 16]. У навчальні плани вводилися політгодини, на яких студентів «широко ознайомлювали» із рішеннями партійних зборів, пленумів ЦК КП(б)У, конгресів Комінтерну тощо. Їхня присутність на навчанні була обов'язковою [14, арк. 20 зв., 42], [15, арк. 15 зв., 30]. Найважливіші постанови партії та уряду заслуховувалися також на мітингах, загальних та курсових зборах студентів [18, арк. 13]. Наприклад, 9 січня 1934 р. було «пророблено» тези XVII партійного з'їзду. Учасники зібрання прийняли відповідну резолюцію, у якій, зокрема, високо оцінили досягнення першої п'ятирічки як «торжество теорії можливості побудови соціалізму в одній країні». Основним «вдохновителем і організатором більшовицьких побед» був Сталін [19, арк. 94 – 95]. Відгукнулася молодь і на рішення VII Всесоюзного з'їзду Рад. Було відзначено «величезні досягнення... у боротьбі з націоналістами різних мастей, з подонками контрреволюційної зінов'євщини», зрушення в галузях промисловості, сільського господарства, культурного національного будівництва та обороноздатності країни. Зазначалося також, що «Росія непівська стала Росією соціалістичною, корінно [докорінно] змінилося обличчя міста і села». Наголошувалося на тому, що рішення з'їзду мав знати кожний студент, пропагувати їх, нести у «широкі маси». Для кращого засвоєння тез у розклад занять вводилися 8 додаткових годин, після чого студентство мало скласти відповідний залік [17, арк. 10 – 11]. Обговорювався у студентських аудиторіях проект нової редакції Конституції СРСР. Зокрема, 13 червня 1936 р. це питання винесли на загальні інститутські збори, активну участь у яких взяла і студентська молодь [20, арк. 33 – 34]. Невдовзі студенти вітали делегатів VII надзвичайного з'їзду Рад СРСР, на якому затвердили текст Конституції. У резолюції зазначалося, що цей акт «назавжди забезпечить щасливе, радісне життя в країні будованого соціалізму. Ми, студенти, запевняємо партію і Уряд в тому, що докладемо всіх зусиль до того, щоб глибоко опанувати техніку своєї справи – стати справжніми радянськими вчителями, вихователями молодого покоління комуністичного суспільства» [21, арк. 24].

Студентство відгукувалося на трагічні події у радянській історії. Так у травні 1935 р. учасники мітингу вшанували пам'ять членів екіпажу літака «Максим Горький», які трагічно загинули [22]. Із сумом молодь зустріла звістку про вбивство члена Політбюро ЦК ВКП(б) С.М.Кірова. У грудні 1934 р. відбувся траурний мітинг, на якому, зокрема, йшлося про те, що смерть Кірова «викликала найлютішу ненависть до недобитків класового ворога». Мітингуючі запряглися ще більше «підсилити більшовицьку пильність до боротьби з класовим ворогом і його агентурою, з більшим ентузіазмом ... боротись за виконання другої п'ятирічки, за побудову соціалізму...». Викладачі і студенти пропонували порушити клопотання перед Народним комісаріатом освіти про присвоєння педінституту імені С.М.Кірова [19, арк. 8 – 9].

Щорічно молодь вшановувала пам'ять В.І.Леніна. Зокрема 22 січня 1935 р. студенти, заслухавши доповідь комуніста Гитульбера «11 років без Леніна», заявили, що «кращим виконанням заповітів Ілліча є боротьба за високоякісного радянського фахівця-педагога». Вони зобов'язувалися «глибше опанувати творами Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна, підняти класову пильність, боротись з найменшим відхиленням від генеральної лінії партії, ... боротись за високу якість навчання, свідому пролетарську дисципліну, культурного студента, здоровий побут» [17, арк. 1 – 2].

Студентство реагувало і на важливі міжнародні події, зокрема на боротьбу іспанського народу проти німецько-фашистських загарбників. Молодь, солідаризувавшись з московськими робітниками, ухвалила відрахувати з фонду допомоги жінкам та дітям Італії 2–4% місячної стипендії [23]. Загалом колектив інституту зібрав понад 2 тис. крб. Студенти і викладачі, зібравшись на мітинг, засудили агресивні дії інтервентів – Німеччини, Італії та Португалії [24, арк. 10].

Політнавчання проводились і в інших формах. Зокрема комсомольський осередок організував роботу політичних шкіл. У 1935 р. функціонували 10 таких шкіл, у яких навчалися 199 комсомольців [18, арк. 14], [25, арк. 1]. Цікаво, що комуніст Поплавський, виступаючи 22 березня 1936 р. на засіданні партійного комітету, звернув увагу на те, що комсомольські політшколи працюють краще, ніж партійні школи [26, арк. 9зв.].

Проводились також політбої [6, арк. 17], [15, арк. 14], [27, арк. 31], «академічні походи» [15, арк. 35зв. – 36], працювали гуртки більшовизму та ленінізму [16, арк. 28].

Крім того, відповідно до навчальної програми студенти вивчали політичну економію, ленінізм, діалектичний матеріалізм, історичний матеріалізм [5, арк. 26]. З 7 лютого 1939 р. після опублікування «Короткого курсу історії ВКП(б)», вводилася єдина навчальна дисципліна – основи марксизму-ленінізму, на яку відводилося 90 лекційних годин [5, арк. 1, 8]. Для студентів проводили консультації, у кабінеті марксизму-ленінізму організували виставку з історії партії, провели екскурсію в історичний музей на виставку, присвячену історії ВКП(б). Для кращих студентів організували поїздку в музей ім. В.І.Леніна у Києві та Москві [5, арк. 26, 27]. В інституті жорстко контролювалася успішність студентів з цього предмета. Відомо, що у першому семестрі 1939 – 1940 навчального року якісний показник на I курсі факультету мови і літератури склав 68%, історичному – 68,9%, фізико-математичному – 56%. На II курсі студенти склали іспит. З 275 осіб оцінки «відмінно» і «добре» одержали 150 (54,6% від загальної кількості) [5, арк. 4].

Особлива увага у закладі приділялася успішності студентів-комуністів і комсомольців. Неодноразово на засіданнях партійного комітету порушувалося питання про те, що такі студенти мали стати зразком у навчальній роботі [15, арк. 15], [26, арк. 7]. Архівні джерела доводять, що дійсно комуністи і комсомольці переважно були лідерами у навчанні. Так, у 1933 – 1934 навчальному році на «дуже добре» навчалися 12,5% членів партії (по інституту середній показник успішності складав 5,8%), «добре» – 34,3% (34,4%), «задовільно» – 45,6% (50,8%), «незадовільно» – 0% (1,4%), не атестовано – 7,6% (6,8%) [8, арк. 2]. У наступному році становище істотно не змінилося. Зокрема на 1 червня 1936 р. на «відмінно» навчальну програму засвоїли 17,7% студентів-комуністів (по інституту – 13%), «добре» – 35,5% (29%), «задовільно» – 44,8% (53,3%), «незадовільно» – 2,20% (3,8%) [26, арк. 16]. На партійних зборах заслуховували студентів-комуністів, які відставали у навчальній діяльності. Наприклад, 26 квітня 1936 р. учасники засідання розглянули статтю «Незаконні поблажки студентам-комуністам», опублікованій у газеті «Правда» 2 квітня того року. Перед присутніми виступили комуністи Лисов, Сугак, Мірочник, Гоша, Грищенко, Білінська, які розповіли про причини свого відставання у навчанні. У резолюційній частині констатовалося, що неуспішність окремих комуністів є результатом нерозуміння «авангардної ролі» комуніста у вузі і частково перевантаженості громадською роботою [20, арк. 25 – 28].

Досить високою була успішність і студентів-комсомольців. Наприклад, у 1936 р. на історичному факультеті на «відмінно» навчалася 20,2% комсомольців, «добре» – 39,9%, «задовільно» – 36,9%, «незадовільно» – 3%, мовному – відповідно 22,2%, 29,9%, 47%, 1,9%, фізико-математичному – 13,2%, 30%, 55,1%, 1,7% [21, арк. 15]. Щоправда, і тут спостерігалися певні недоліки. 20 березня 1935 р. загальні партійно-комсомольські збори констатували «неглибоке засвоєння» деякими студентами навчальної програми, недостатню підготовку до занять тощо [17, арк. 15].

Вінницький ІСВ, як і ряд інших навчальних закладів, у жовтні 1931 р. включився до проведення «Сталінської естафети», яка передбачала «боротьбу за якість академічно-виробничої роботи, боротьбу за культурно-побутові умови студентства, масово-культурне виховання, широке розгортання соцзмагання та ударництва» [28, арк. 2, 9зв.]. Що стосується останнього, то у 1932 р. у вузі працювали 20 ударних бригад, 150 індивідуальних ударників. Тоді ударництвом було охоплено 56% студентства [28, арк. 16зв.]. Проводилися зльоти ударників, на яких, зокрема, заслуховувалася інформація про передовий досвід окремих ударників [16, арк. 28].

Все студентство залучалося до соціалістичних змагань [28, арк. 16 зв.]. У фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України містяться умови соцзмагання студента-практиканта Вінницького ІСВ Дашенко. Студент, зважаючи «на небувалу в історії людства можливість ... виховання молодого покоління, яке було б здатне остаточно будувати комунізм та перетворення всієї людности на свідомих будівників соціалізму...» оголосив себе ударником й висунув такі показники, яких він мав «за всяку ціну домогтися». Зокрема, Дашенко зобов'язувався: «1. Домогтися 98% успішності з дисциплін, яких я викладаю. 2. Домогтися 95 % успішності, де я практикую. 3. Домогтися ініціативи, щоб разом всім педколективом бути конкретними борцями за поєднання теорії з практикою. 4. Ні одної лекції не прочитати перед громадою, до якої я б не був готовий... 6. Домогтися зразкового дитячого самоврядування школи... Подати всебічну допомогу піонерорганізації

школи. 8. Домогтися зразкових показників соціалістичних методів праці серед учнів..., пропаганди самих учнів за виконання господарсько-політичних кампаній села, а також [боротися] за організацію та господарського зміцнення колгоспів... 11. Брати активну участь у громадській політичній роботі села... 12. Організувати дозвілля учнів та відпочинку. 13. Виділити кожного вечора 2 години праці над собою (підвищення своїх знань). Зокрема опрацювати твори Леніна» [29, арк. 21 – 22]. Оголосивши себе ударником, він викликав на змагання студентів Бойка, Зінчука, Сидоренка, Паніча, Коваля, Бондара, Градецького, Довганя [29, арк. 22 зв.]. Щоправда, на засіданнях бюро партосередку фіксувалися і недоліки у проведенні соцзмагань та організації ударництва. Зокрема, у лютому 1933 р. йшлося про те, що не все студентство охоплено соцзмаганнями та ударництвом, умови соцзмагання між студентами не конкретні, відсутня допомога відсталим з боку «успіваючих», хід соцзмагання систематично не висвітлювався у стінгазеті [16, арк. 20].

Відгукнулося студентство і на стаханівській рух. Ряд студентів взяли на себе конкретні зобов'язання щодо покращення якості навчання та піднесення трудової дисципліни [18, арк. 13]. 28 січня 1936 р. на партійно-комсомольських зборах за участю студентів було прийнято резолюцію, у якій зазначалося, що стаханівський рух «ще більше зміцнює соціалістичні основи радянської країни, нечувано прискорює життя нашого соціалістичного господарства, забезпечує перетворення нашої країни на найзаможнішу країну в світі, зміцнює позиції соціалізму у всесвітньому масштабі» [20, арк. 7].

Значну увагу партійна й комсомольська організації звертали на роботу у підшефному селі Хижинці. У населений пункт систематично відряджались бригади студентів для політвиховної роботи, у ході якої селян знайомили з найважливішими постановами партії і уряду, читали лекції на різну тематику, насамперед антирелігійну, випускали стінгазети, організовували вечори, ставили вистави, започатковували гуртки, надавали допомогу у справі колективізації, проводили роботу із комсомольцями і піонерами села, стахановцями колгоспу тощо [10, арк. 9], [19, арк. 53], [21, арк. 39 зв.], [40, арк. 1 зв.], [41, арк. 36 – 37 зв.]. Все ж основною формою роботи на селі була допомога під час посівної кампанії [32]. Напередодні проводилася відповідна робота. Питання весняної сівби неодноразово розглядалося на засіданнях парткомітету, призначався відповідальний за цю ділянку роботи [14, арк. 1, 39], [26, арк. 9], [28, арк. 19 зв.]. Для підготовки села до сівби туди на тиждень відряджали бригаду, яка переважно складалася із студентів-комсомольців [14, арк. 7], розроблялася «Пам'ятка для товаришів, що від'їжджають на посівну кампанію в с. Хижинці» [31, арк. 1, 23].

Студенти інституту працювали і в інших районах області. Так 4 лютого 1931 р. за вказівкою Народного комісаріату земельних справ було мобілізовано 30 студентів, яких у складі трьох бригад направили до Липовецького, Лінецького й Тростянецького районів терміном на 1 місяць на сільськогосподарські роботи [33, арк. 84].

Партійна і комсомольська організації організовували студентство на відзначення державних свят. Найбільш ґрунтовно готувалися до роковин Жовтневої революції. Неодноразово це питання заслуховувалося на партійно-комсомольських зборах [14, арк. 44], [34, арк. 1], обговорювалося у пресі. Зокрема, 18 жовтня 1935 р. у газеті «Більшовицька правда» вмістили повідомлення С.Вейцера «Педінститут готується до свят», у якій, зокрема, зазначалося, що студенти «вирішили посилити боротьбу за якість навчання, ударні соціалістичні темпи», щоб Жовтнєві свята зустріти з високими показниками. Посилено у цей час працювали предметні гуртки, обладнувалися кабінети, планувалося здати в експлуатацію новий триповерховий студентський гуртожиток на 230 осіб. Інститут готував масовий «народний танець», який під час демонстрації мав виконувати весь студентський колектив [35].

Активно готувалися і до Міжнародного дня солідарності трудящих 1 травня [14, арк. 20], Міжнародного юнацького дня [14, арк. 40], Ленінських днів [14, арк. 1] тощо. На справжнє свято перетворювалися зустрічі з червоноармійцями. Так, 28 серпня 1935 р. на засіданні парткомітету спланували сценарій свята. Студентську колону мали оформити гаслами, квітами, планувалося прикрасити гуртожиток по вул. Леніна. Студентів зобов'язали купити подарунки для червоноармійців. Для забезпечення демонстрації «людським составом» пропонувалося запросити через оголошення у газеті випускників минулих років [14, арк. 40]. Урочисто відзначило студентство і ювілей 24-ї Залізної дивізії, яка «загартувала себе в боях і стоїт непохитно на захисту кордонів» [34, арк. 1-1зв.].

Із піднесенням студенти зустріли інформацію про присвоєння інституту імені письменника М.О.Островського. З цього приводу у травні 1937 р. відбувся великий вечір-концерт [36].

Активно готувалися студенти і до свята закінчення навчального року, на якому преміювали кращих ударників навчання, заслуховували виступи директора, секретаря комсомольської організації, голови профкому [37, арк. 8]. Наприкінці червня 1937 р. на студентське свято прибули голова облвиконкому Триліський, секретар міського партійного комітету Левінзон, секретар обкому ЛКСМУ Медовий, завідувач обласного відділу народної освіти Подольський [38]. Після цього молодь насолоджувалася виступами колективів художньої самодіяльності. У другій половині дня на березі р. Буг відбувалися спортивні змагання, ігри, а ввечері – масова студентська «гулянка» [39].

Отже, у 30-ті рр. ХХ ст. у студентському середовищі Вінницького інституту соціального виховання (педагогічного, учительського інститутів) партійно-комсомольські осередки провели досить результативну роботу. Визначальними у їхній роботі були ідеологічні настанови партії. Діяльність комуністів і комсомольців охоплювала всі напрямки діяльності закладу. Особлива увага приділялася політичному навчанню, яке проводилося у різних формах: через викладання політгодин, обговорення найважливіших постанов партії і уряду на мітингах і зборах, роботу політшкіл. До навчальних програм вводилися дисципліни ідеологічного спрямування. Осередки жорстко контролювали успішність студентів-комуністів і комсомольців. Як наслідок, вони переважно були лідерами у навчанні. Партійно-комсомольські осередки мобілізували молодь на відзначення державних свят, вшановували трагічні події у радянській історії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського: історія //www.vspu.edu.ua.
2. Стадник С.О. Формування освітнього і культурного середовища на Поділлі в 1920 – 1930-х рр. /С.О.Стадник // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: історія: зб. наук. пр. [редкол.: П.С.Григорчук (відп. ред.), Л.В.Баженов, В.П.Газін та ін.]. – Вінниця: ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 2005. – Вип.9. – С.255 – 258.
3. Вінницький державний учительський інститут // Більшовицька правда. – Вінниця. – 1935. – 30 липня. – №174 (1008). – С.4.
4. Група вступників. Погано організували приймальні іспити // Там само. – 1937. – 16 серпня. – №187 (1523). – С.3.
5. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф.П.136. – Оп.6. – Спр.951.
6. Там само. – Ф.П.292. – Оп.1. – Спр.5.
7. Там само. – Ф.П.136. – Оп.6. – Спр.20.
8. Там само. – Ф.П.292. – Оп.1. – Спр.21.
9. Там само. – Ф.П.136. – Оп.6. – Спр.492.
10. Там само. – Спр. 493.
11. Там само. – Спр. 603.
12. Там само. – Спр. 605.
13. Там само. – Ф.П.292. – Оп.1. – Спр.42.
14. Там само. – Спр. 24.
15. Там само. – Спр. 4.
16. Там само. – Спр. 8.
17. Там само. – Спр. 25.
18. Там само. – Спр. 27.
19. Там само. – Спр. 15.
20. Там само. – Спр. 32.
21. Там само. – Спр. 35.
22. Педінститут //Більшовицька правда. – 1935. – 21 травня. – №115 (949). – С.1.
23. Два проценти місячної стипендії // Там само. – 1936. – 2 жовтня. – №127 (1262). – С.4.
24. ДАВО. – Ф.П.292. – Оп.1. – Спр.39.
25. Там само. – Ф.П.457. – Оп.1. – Спр. 442.
26. Там само. – Ф.П.292. – Оп.1. – Спр. 31.
27. Там само. – Ф.П.292. – Оп.1. – Спр. 2.
28. Там само. – Спр.7.
29. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.166. – Оп.10. – Спр. 1499.
30. ДАВО. – Ф.П.292. – Оп.1. – Спр. 40.

31. Там само. – Спр. 19.
32. В боях за соціалістичне село (3 студкорівських листів) // Студент революції. – Харків. – 1931. – №11. – С.22.
33. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.9. – Спр.1729.
34. ДАВО. – Ф.П.292. – Оп.1. – Спр.6.
35. Вейцер С. Педінститут готується до свят / С.Вейцер // Більшовицька правда. – 1935. – 18 жовтня. – №241(1075). – С.4.
36. Вінницькому вчительському інститутувано надано ім'я письменника М.О.Осторовського // Там само. – 1937. – 23 травня. – №116 (1452).
37. ДАВО. – Ф.П.457. – Оп.1. – Спр. 448.
38. Л.К.Студентське свято Вінниці /Л.К. // Більшовицька правда. – 1935. – 2 липня. – №150 (984).
39. Студентське свято // Там само. – 1935. – 28 червня. – №147 (981).

Комарницький А.Б. ПАРТИЙНО-КОМСОМОЛЬСКИЕ ЯЧЕЙКИ СТУДЕНТОВ ВИННИЦКОГО ПЕДВУЗА В 30-Х ГГ. ХХ В.: ПОДДЕРЖКА ПРАВЯЩЕГО РЕЖИМА

В статье идет речь о работе партийно-комсомольских ячеек в студенческой среде Винницкого института социального воспитания (педагогического, учительского институты). Показано разные направления их деятельности, которые определялись идеологическими установками партии. В частности, значительное внимание уделено политическому обучению, которое проводилось через преподавание политчасов, обсуждение установок партии и правительства на митингах и собраниях, работу политшкол, овладение учебными дисциплинами идеологического направления. Проанализировано учебную деятельность студентов-коммунистов, комсомольцев, празднование молодежи государственных праздников, чествование трагических событий в советской истории.

Ключевые слова: студенты, институт, ячейка, партия, коммунисты, комсомольцы, комитет, собрание, политическое обучение.

Komarnickiy A.B. PARTY-COMSOMOL ORGANIZATIONS OF THE STUDENTS IN THE VINNYTSYA PEDAGOGICAL INSTITUTE IN THE 1930-TN OF THE XX CENTURY: SUPPORT OF THE RULING REGIME

This article is about the work of Komsomol organizations among the student of Vinnytsya Institute of Social Education (pedagogical, teachers institutes). This article shows different directions of their activity, which were determined by the ideological options of the party. A lot of attention is paid to the political studies, which was conducted through teaching of the political hours, discussions of party's and government's decisions on the mass meeting, work of the political schools. This article analyses educational activity of the students-communists, members of the komsomol organizations, marking of the state holidays, celebration in honour of tragic events in the soviet history by young people.

Key words: students, institute, cell, party, communists, komsomol, committee, mass meeting, political educational.

УДК [792.5+792.82](477.44) "1932/1940"

О.В. Черкашина

ВІННИЦЬКИЙ ТЕАТР ОПЕРИ ТА БАЛЕТУ ІМ. ЛЕНІНА (1932-1940 РР.)

У статті здійснено стислий огляд періоду становлення Вінницького театру опери та балету в контексті національної політики України.

Ключові слова: театр опери та балету, провінційний театр, режисер, диригент, оркестр, балет, постановки.

Українська культура ХХ ст. розвивалась в складних умовах політичних катаклізмів, що відбувались в Російській імперії. Події 1917-1920 рр. дали поштовх для розвитку національної культури України і стали визначальними стосовно соціокультурних процесів. Одним із головних завдань сьогодення є відродження художньої спадщини вітчизняної культури. Найменш дослідженою на сьогодні залишається культура України періоду першої третини

31. Там само. – Спр. 19.
32. В боях за соціалістичне село (3 студкорівських листів) // Студент революції. – Харків. – 1931. – №11. – С.22.
33. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.9. – Спр.1729.
34. ДАВО. – Ф.П.292. – Оп.1. – Спр.6.
35. Вейцер С. Педінститут готується до свят / С.Вейцер // Більшовицька правда. – 1935. – 18 жовтня. – №241(1075). – С.4.
36. Вінницькому вчительському інституту надано ім'я письменника М.О.Осторовського // Там само. – 1937. – 23 травня. – №116 (1452).
37. ДАВО. – Ф.П.457. – Оп.1. – Спр. 448.
38. Л.К.Студентське свято Вінниці /Л.К. // Більшовицька правда. – 1935. – 2 липня. – №150 (984).
39. Студентське свято // Там само. – 1935. – 28 червня. – №147 (981).

Комарницький А.Б. ПАРТИЙНО-КОМСОМОЛЬСКИЕ ЯЧЕЙКИ СТУДЕНТОВ ВИННИЦКОГО ПЕДВУЗА В 30-Х ГГ. ХХ В.: ПОДДЕРЖКА ПРАВЯЩЕГО РЕЖИМА

В статье идет речь о работе партийно-комсомольских ячеек в студенческой среде Винницкого института социального воспитания (педагогического, учительского институты). Показано разные направления их деятельности, которые определялись идеологическими установками партии. В частности, значительное внимание уделено политическому обучению, которое проводилось через преподавание политчасов, обсуждение установок партии и правительства на митингах и собраниях, работу политшкол, овладение учебными дисциплинами идеологического направления. Проанализировано учебную деятельность студентов-коммунистов, комсомольцев, празднование молодежи государственных праздников, чествование трагических событий в советской истории.

Ключевые слова: студенты, институт, ячейка, партия, коммунисты, комсомольцы, комитет, собрание, политическое обучение.

Komarnickiy A.B. PARTY-COMSOMOL ORGANIZATIONS OF THE STUDENTS IN THE VINNYTSYA PEDAGOGICAL INSTITUTE IN THE 1930-TH OF THE XX CENTURY: SUPPORT OF THE RULING REGIME

This article is about the work of Komsomol organizations among the student of Vinnytsya Institute of Social Education (pedagogical, teachers institutes). This article shows different directions of their activity, which were determined by the ideological options of the party. A lot of attention is paid to the political studies, which was conducted through teaching of the political hours, discussions of party's and government's decisions on the mass meeting, work of the political schools. This article analyses educational activity of the students-communists, members of the komsomol organizations, marking of the state holidays, celebration in honour of tragic events in the soviet history by young people.

Key words: students, institute, cell, party, communists, komsomol, committee, mass meeting, political educational.

УДК [792.5+792.82](477.44) "1932/1940"

О.В. Черкашина

ВІННИЦЬКИЙ ТЕАТР ОПЕРИ ТА БАЛЕТУ ІМ. ЛЕНІНА (1932-1940 РР.)

У статті здійснено стислий огляд періоду становлення Вінницького театру опери та балету в контексті національної політики України.

Ключові слова: театр опери та балету, провінційний театр, режисер, диригент, оркестр, балет, постановки.

Українська культура ХХ ст. розвивалась в складних умовах політичних катаклізмів, що відбувались в Російській імперії. Події 1917-1920 рр. дали поштовх для розвитку національної культури України і стали визначальними стосовно соціокультурних процесів. Одним із головних завдань сьогодення є відродження художньої спадщини вітчизняної культури. Найменш дослідженою на сьогодні залишається культура України періоду першої третини

ХХ ст., зокрема регіональне театральне мистецтво. Інтерес до історії рідного краю, культурних традицій, надбань тощо завжди викликав зацікавленість краєзнавців, істориків, культурологів, музикознавців, однак залишається ще багато нерозкритих питань. Недослідженим досі залишався період становлення і розвитку вінницького оперного театру 30-х років ХХ ст., що зумовило написання даної статті.

Метою статті є визначення основних тенденцій розвитку колективу вінницького театру опери та балету, творчих шукань в процесі становлення національної культури.

Дослідженню питання театрального мистецтва України, зокрема регіонального, кін. ХІХ – першої половини ХХ ст. присвячені дисертаційні праці І.І. Романько, Р.П. Леоненко, С.А. Думасенко, А.А. Тулянцева, Н.А. Шкоди, Л.Л. Процик та ін., в яких театр досліджується в широкому історико-мистецькому контексті.

Наприкінці 20-х років, в умовах стабілізації економічного життя країни та духовних набутоків періоду українського культурного відродження, оперне мистецтво стає невід'ємною частиною загальнокультурного процесу. Доцільність існування жанру опери, про що довго сперечалися в офіційних і мистецьких колах більшовицької Росії, було доведено життєвою практикою. Вже в 1927 році, газета «Комуніст» (за 17 березня) друкує програму створення української радянської опери. Протягом 20-30-х років не лише нечуваного розвитку набуває оперно-театральне виконавство, але й активно створюються нові оперно-балетні твори, зокрема такі як «Вибух» Б. Яновського, «Щорс» Б. Лятошинського, «Кармелюк» В. Костенка та ін. Провідними на той час у новостворених операх та балетах були теми про революцію, події громадянської війни, сучасності тощо. Ці вистави мали побачити якомога більша кількість глядачів, не лише великих, але й периферійних менших міст України. З цією метою приймається рішення Наркомосу про організацію пересувних музично-театральних труп, і невдовзі було створено чотири таких колективи, один з яких Другий український пересувний оперний театр у Вінниці (28 листопада, 1929 р.). Пізніше пересувні оперно-балетні колективи було реорганізовано у великі стаціонарні театри. У Вінниці устальюється стаціонарний Український Державний Оперний театр, що розпочав свою роботу в грудні 1932 року, а від 1933 року змінив свою назву на Вінницький державний обласний театр опери та балету ім. Леніна [3].

Матеріальну базу новоствореного колективу забезпечував організований у 1930 році Театральний Комбінат (Трест) Правобережжя, який у ці роки був єдиним керівним органом регулювання театрального життя і був спроможний вирішувати організаційні та економічні проблеми. Пізніше Правобережний та Лівобережний Театральні Трести було ліквідовано, а на їх місці створено п'ять обласних Трестів» [5]. За Вінницьким Театральним Трестом були закріплені: Українська Державна Опера, два Українських Драматичних театри, один Російський Драматичний театр, один Єврейський Драматичний театр і два Робсельтеатри (Робітничо-селянські театри), що мали обслуговувати села і колгоспи. Також під керівництвом Тресту опинилися театри міст: Вінниці, Бердичева, Умані, Проскурова та Кам'янця з їх рухомим і нерухомим майном, активом і пасивом на 1 червня 1932 року. Дотації, що театри отримували від Міських Рад, були основним капіталом Комбінату. У вересні (5) 1933 року Постановою Вінницького Обласного Виконавчого комітету Вінницький Обласний Театральний Трест було ліквідовано, про що повідомлялося в пресі. [7]. Однак офіційна постанова Облвиконкому про ліквідацію Театрального Тресту, як організацію «яка себе зовсім не виправдала і призвела до розвалу справи театрів» [32, 16], вийшла лише 10 жовтня 1933 року. Отже, було вирішено організувати робочий оперативний апарат ОблВНО (у складі 2-3 осіб), який мав би займатися управлінням театрів [32, 12-25].

1 грудня 1932 року, із запізненням, після закінчення гастролей у Бердичеві, де з успіхом пройшло 38 вистав (як зазначалося в анонсі), розпочав працювати колектив вінницької Опери, на той час у складі 180 осіб [1]. До керівництва трупи увійшли: Глебов (директор трупи), П.Л. Яновський та Є. М. Шехтман (керівники оркестру у складі 30 осіб; балетний цех містив 24 чоловіки). Цього ж року при театрі відкривається лабораторія для роботи з молодими артистами-вокалістами, яку очолила колишня співачка Московського оперного театру Стефанович. [4].

Репертуар першого сезону складався переважно з творів класичної музики: «Ріголетто» (Дж. Верді), «Кармен» Ж. Бізе (диригент Є.Л. Шехтман), «Борис Годунов» (М. Мусоргський), балету «Лебедине озеро» та балетів ще молодих на той час українських композиторів

Б. Яновського («Ференджі»), М. Вериківського («Пан Каньовський») та «Червоний мак» Р. Глієра [1].

Першою масштабною постановкою Вінницького оперного театру стала опера «Аїда» Дж. Верді, що відбулася 3 грудня 1932 року (диригент П.Л. Яновський) [2]. На початку роботи оперного театру було багато недоліків в роботі артистів-солістів, і звучанні оркестру. Утім, вистави театру мали постійний успіх у вінницького глядача. По закінченню театрального сезону (6 березня 1933) на запрошення Харківського Театрального Тресту Вінницька опера поїхала у гастрольну подорож до Полтави [12].

До початку театрального сезону 1933-1934 року в театрі відбулися кардинальні кадрові зміни. Керівництво театру було замінено. Директором театру стає Ю.М. Бернер. До складу оперної трупі запрошено драматичного тенора Волинця та інших співаків з різних міст України (Києва, Одеси та ін.), значно посилено хор, оркестр. До балетного цеху було прийнято молодих артистів, а також запрошено балетмейстера Маньківського. Диригентами симфонічного оркестру залишились П.Л. Яновський та С.М. Шехтман. Трупі очолив художній керівник і головний режисер театру С. Ю. Бутовський [9].

Постановку опери Дж. Верді «Аїда» здійснили головний диригент П. Яновський, режисер А. Кононович, балетмейстер Маньківський, художнє оформлення виконав С. Евенбах [10]. І хоча вистава мала успіх у глядача, рецензії, що невдовзі з'явилися в пресі, були мало втішними. Критик М. Ятко, на сторінках газети «Більшовицька правда» зазначив, що «Аїда» поставлена «засобами 50-річної давнини». Критикувалися зроблені наспіх балетні сцени, а також виконавці другого плану, які «періодично зривалися з голосу і були безпорадні» [8]. До масштабної постановки народної драми М. Мусоргського «Борис Годунов» театр підійшов дуже відповідально. Спеціально запросили з Києва заслуженого артиста республіки В.Д. Манзія та художника Є.Л. Кордиша. За ескізами видатних художників були зроблені костюми та декорації [6]. Оперу «Євгеній Онегін» П. Чайковського було поставлено у новій постановці головного режисера С.Ю. Бутовського, художнє оформлення для якої виконав В. Мюллер. В оновленій постановці також пройшли «Сільська честь» П. Масканы (режисери Б. Іванов, І. Заболотний, художнє оформлення С. Мягкова), балет П. Чайковського «Лебедине озеро» (балетмейстер Маньківський). В січні 1934 року ця вистава йшла у постановці Л.О. Жукова та В.В. Новіцького.

Вінницький оперний театр у ці роки переживав ще період становлення. Колектив намагався опанувати складний репертуар. Треба зауважити, що лише за два з половиною місяці колективом молодого провінційного театру було підготовлено одинадцять вистав, до того ж вельми складних і відповідальних, такі, що вже мали свої еталонні версії на великих сценах. Такі темпи, відповідно, не могли не відбитися негативно на якості вистав. За цих обставин театр вперто шукає власних творчих рішень. Так, режисер С.Ю. Бутовський, як писала газета Більшовицька правда, не побоявся зламати оперні стереотипи. Наприклад, опера Р. Леонковалло «Паяци» (диригент Б. Поляков, художник Є. Кордиш) була поставлена в цілком оригінальній, своєрідній трактовці. В пролозі, замість монологу-арії Тонію перед завісою, на авансцену виходив увесь ансамбль виконавців, нехтуючи завісою вони одягали умовно театральні костюми і починали гру. Критика відзначала, що постановкою опери «Паяци» театр довів, що має кваліфіковані кадри і вміє оригінально підійти до трактування музичного матеріалу [11].

Початок 30-х років був складним для колективу. Фінансовий стан опери катастрофічно падав, заробітня платня артистам регулярно не виплачувалася, декорації до оперно-балетних вистав ставали повністю непридатними. До того ж, борг театру на липень 1934 року складав 153.065 крб. Все це негативно позначалося і на якості вистав [32, 5-5 зв.]. В постанові Вінницького Обласного Виконавчого Комітету від 12 липня 1934 року (№764) «Про Вінницький театр Опери і балету» було зазначено, що керівництво Опери не дбало за своєчасне забезпечення опери відповідними театральними майданчиками, допущено перебільшення штату (затверджено 140, а працювало 160); відсутність у складі опери кваліфікованих артистів-співаків і балету призвело до зниження художньої якості, що відбилося і на матеріальному становищі колективу. Для подальшого збереження вінницької опери було ухвалено до 1 вересня 1934 року укомплектувати склад опери висококваліфікованими солістами, диригентами, балетмейстерами, художниками і особливо увагу звернути на підбір хору, балету, оркестру тощо.

Отже, після реорганізації Вінницької державної опери посаду тимчасово виконуючим обов'язки директора займає С.Ю. Бутовський. Пізніше директором театру і художнім керівником призначено Д.А. Баркінського, головним диригентом театру призначено П.О. Ставровського, посаду головного режисера, як і минулого сезону, займає С.Ю. Бутовський. Художній цех очолив Є.Л. Кордиш, режисером постановником стає Л.Я. Димов, хормейстером – В.Г. Бричевський, головні балетмейстери – В.В. Новіцький та запрошений з київської опери Дельсон. До Москви, Ленінграда, Києва були відряджені представники дирекції театру для запрошення на роботу керівних акторів опери [13]. Склад опери було поновлено більше як наполовину. Зміцнюється також склад хору та оркестру [14].

До нового сезону дирекція Вінницького державного театру імені Леніна розпочала підготовчу роботу заздалегідь. В липні 1934 року проводиться конкурсний набір чоловічих та жіночих голосів до складу хору опери, розпочинається підготовка до нового сезону [17]. До списку нових постановок були включені: «Царева наречена» (М. Римський-Корсаков), «Самсон і Даліла» (К. Сенсанс, лібр. Ф. Лемера), «Князь Ігор» (О. Бородін), «Казка про царя Салтана» (М. Римський-Корсаков) і нові балети «Ференджі» (муз. П.Л. Яновського), «Даремна обережність» (муз. Гертеля). Намічено також була підготовка оперети «Корневільські дзвони» (Р. Планкета, лібр. Клервіля), «Циганський барон» Й. Штрауса та інші вистави [15]. Від 17 січня 1935 року оперний театр ставить балети: «Шопеніана» (музика з творів Ф. Шопена), «Зачарований ліс» (муз. Дріго), «Марна пересторога» (муз. Гертеля; постановка балетмейстера В. Новіцького, диригент Є.М. Вигорський) [18].

Відкриття зимового сезону 1934-1935 року було розпочато як і заплановано, 1 жовтня, оновленою постановкою опери «Аїда» в режисерській версії С.Ю. Бутовського [16]. Оперу «Аїда» С.Ю. Бутовський вирішує як реалістичну постановку, в якій «живі люди певної епохи хвилюються, плачуть, кохають». Особливо високо оцінювала преса роботу групи солістів, хору і оркестру [16]. У порівнянні із минулим роком колектив зміг показати зростання художньої творчої культури театру. В січневій постановці «Аїди» приймала участь прем'єрша київської опери, меццо-сопрано О.А. Ропська (Амнеріс) [20].

Для підвищення кваліфікації молодих акторів були організовані класи характерного і класичного танцю, проводилися лекції мистецтвознавців (під час підготовки постановок «Русалки», «Євгенія Онегіна»), лекції з історії танцю. Планувалося також відкриття балетної студії [19]. Незважаючи на те, що Вінницький театр опери і балету ще не мав належного досвіду роботи та досвідченого художнього керівництва, на той час, як зазначала преса, він посідав гідне місце серед кращих периферійних оперних театрів України [21].

Окрім стаціонарних вистав у приміщенні театру колектив Вінницької опери мав широкую географію гастрольних виступів в різних містах і районах області. До репертуару таких виступів переважно залучалися опери-одноактівки, музичні комедії, вистави, що не потребували громіздкого оформлення, участі великих хорових колективів, посиленого складу оркестру. Натомість, згідно плану роботи колективу театру, у Вінниці постійно відбувалися концерти симфонічної музики, у яких брали участь оркестр театру, його солісти-вокалісти, артисти балету. В програмі концертів звучали твори П. Чайковського, М. Глинки, М. Римського-Корсакова, О. Глазунова та інших композиторів. Подібні концерти безперечно ставали визначною подією в культурному житті провінційного міста.

Осінньо-зимовий сезон 1935-1936 року вже традиційно розпочався оперою «Аїда». Протягом сезону театром були показані нові вистави «Запорожця за Дунаєм» С. Гулак-Артемовського, «Ріголетто» Дж. Верді (головний диригент М.І. Радзівський, режисери Н.К. Заболотний і Земський, художнє оформлення Тележанського), «Наталки Полтавки» М. Лисенка в музичній версії В. Костенка (танці балетмейстера Л.О. Жукова), «Чіо-чіо-Сан» Дж. Пуччині (диригент М.І. Радзівський, художнє оформлення К.Г. Ржецького), «Русалки» О. Даргомижського (режисер Г.Т. Шаповалов, диригент П.Л. Яновський), «Цареві нареченій» М. Римського-Корсакова, «Князя Ігоря» О. Бородіна [33, 54]. У новій постановці режисера Л.Я. Димова та балетмейстера В. В. Новіцького була здійснена постановка «Фауста» Ш. Гуно.

Першою виставою театру сезону 1936-1937 року стала опера «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського в музичній редакції В. Йориша (літературний текст в переробці М. Рильського), що була показана Київським театром у Москві [23]. До репертуарної афіші увійшли також балети «Іспанське капріччіо» М. Римського-Корсакова, новий оригінальний балет сучасного композитора Василенко «Цигани» (за Пушкіним), «Дон-Кіхот» Мінкуса та ін., а також музична комедія «Продавець птахів» Карла Целлера та ін. [22]. На закриття сезону

театр підготував нову постановку «Цареві нареченої» М. Римського-Корсакова, яка під керівництвом диригента Я. І. Мореця з великим успіхом пройшла 5-6 квітня 1937 року [36].

Навесні 1937 року директором театру було призначено А.М. Воробйова [38]. Художнім керівником театру призначено С.І. Каргальського (з київської опери), режисером-постановником – Боброва. Диригентами залишилися: М.І. Радзівський, П.Л. Яновський, Є.М. Вигорський, Я.І. Морець, Г. Бричевський (хормейстер) [33, 26]. До вінницької опери також запрошують художника М.І. Бурачека. Балетну трупу очолюють Л.О. Жуков та В.В. Новіцький. Із старого складу оркестру залишилося 17 чоловік; хор і балет був якісно поновлений. З метою посилення групи мецо-сопрано і баритонів були запрошені з Харківської опери Левицька (мецо-сопрано) і Горохов (баритон). На окремі виступи – М. Литвиненко-Вольгемут, Паторжинський і М. Донець. «За таких умов, – писала преса, – керівництво театру має всі можливості стати до змагання з найкращими оперними театрами України» [23].

Від початку нового осінньо-зимового сезону 1937-38 р. до Вінниці на гастролі приїжджали відомі співаки і виконавці-інструменталісти, запрошені організованою в цьому ж році Вінницькою обласною державною філармонією: М.І. Литвиненко-Вольгемут, З.М. Гайдай, М.І. Донець, О.А. Петрусенко, Л. Вайнтрауб, А. Лещинський, О. Ейдельман та ін.

До театрального сезону 1937-1938 склад оперного театру було значно поновлено: Нікітенко, Мартиненко, Смеродін, Ф.А. Горанджа, Г.Ф. Акімова, К. Третяков, Нагорна, Резнік та ін. Для покращення роботи трупи організуються різні гуртки, читаються лекції з історії театру, проводяться заняття з постановки голосу, що проводились солістами театром і хором тощо.

Довгий час незмінним залишається головний диригент М.І. Радзівський та головний режисер-постановник В. Д. Бобров. Невдовзі, поряд із ним, починає працювати режисер П.Т. Ковтуненко. До репертуару вводяться 10 опер, більшість з яких іще не йшла у Вінниці, а саме: «Мазепа» П. Чайковського, «Демон» А. Рубінштейна, «Галька» С. Монюшка, «Ніч перед різдвом» М. Римського-Корсакова, «Богема» Дж. Пуччіні, «Дубровський» Е. Направника та ін. Ставляться також твори сучасних радянських композиторів, зокрема, «Тихий Дон» та «Піднята цілина» І. Держинського [35]. У жовтні 1937 року прем'єрою «Мазепа» П.І. Чайковського, у постановці П.Л. Яновського (диригент) та В.Д. Боброва (режисер) Вінницький оперний театр розпочав новий сезон. Вистава пройшла з великим успіхом. Наступною виставою театру була опера А. Рубінштейна «Демон» [24].

Із особливою увагою поставилася постановочна група театру до підготовки прем'єри опери «Піднята цілина», яку ставив запрошений з Київського оперного театру відомий режисер В.Д. Манзій. Для оформлення вистави дирекція театру також запросила відомого київського художника Курочку-Армашевського. Музичну частину готував диригент театру П. Яновський [26]. Значним досягненням театру в цьому сезоні стала вистава опери «Дубровський», у постановці В. Боброва (диригент Є. Вигорський, художник Маркевич). Вистава мала успіх у глядача, за півтора місяці вона ставилася п'ять разів [27].

Заплановане відкриття сезону на 1 жовтня 1938 року перенесли на 5 жовтня. Ставилася нова опера І. Держинського «Тихий Дон» (за романом М. Шолохова) [37]. До списку поновленого репертуару увійшли опери молодих українських композиторів: «Перекоп» Ю.С. Мейтуса і М.Д. Тица, «Щорс» Б. Лятошинського (лібр. І. Кочерги і М. Рильського). Готувалися до постановки такі монументальні оперні вистави як «Князь Ігор» О. Бородіна та «Борис Годунов» М. Мусоргського.

Довгоочікувана прем'єра опери «Борис Годунов» відбулась 30 березня 1939 року (постановник В.Д. Бобров). Преса писала, що прем'єра засвідчила, що оперний театр у Вінниці все виразніше знаходить власне творче обличчя [30].

До осінньо-зимового сезону 1939-1940 рр. театр розпочав підготовку вже в серпні 1939 року. Директором театру опери і балету стає Л.І. Балацький [31, 1], режисером призначено С.К. Бібікова. На посаду художнього керівника і головного диригента запрошують авторитетного і досвідченого А.А. Ейхенвальда. Був підібраний новий склад артистів, прийнято ряд нових солістів. Список солістів на той час прикрашали такі імена, як В. Іванов (бас, артист Московського Великого Академічного театру), Соловійов (ліричний баритон) та ін. [29].

У 1939 р. у постановці В.Д. Боброва (диригент М. Вигорський, художник Ржецький) відбулась прем'єра опери «Кармен» Ж. Бізе. До репертуару також були включені нові прем'єри: опера «Іван Сусанін» М. Глінка, «Дочка кардинала» Ж. Галеві, «Самсон і Даліла» Ш.

Наукові записки

Сен-Санс; балети – «Есмеральда» (Ч. Пуні) і «Соловей» (М. Крошнер). До поновлених постановок опер радянських авторів (Дзержинського, Лятошинського, Мейтуса і Тіца) додалася опера «В бурю» Т. Хреннікова. Ядром репертуару залишалася українська, російська та західноєвропейська класика («Борис Годунов» М. Мусоргського, «Царева наречена» М. Римський-Корсакова, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулак-Артемовського (ред. В. Йориша), «Пікова Дама», «Черевички», П. Чайковського, «Князь Ігор» О. Бородіна та ін. [28]).

Сезон 1939-1940 року був останнім для Вінницького оперного театру. Постановою №1260 (від 31 серпня 1940 р.) та Ради Народних Комісарів УРСР було ухвалено «реорганізувати Вінницький державний театр опери і балету ім. Леніна у Вінницький український державний музично-драматичний театр і зобов'язати Управління в справах мистецтва при РНК УРСР провести реорганізацію новоутворених театрів в місячний термін, переглянувши та укомплектувавши штати відповідно до творчих виробничих завдань цих театрів» [34, 158].

Таким чином не зважаючи на складний шлях становлення вінницької опери (часта зміна керівництва опери, виконавського складу тощо), весь час перебуваючи у стані творчого пошуку, театр все ж став одним із кращих периферійних театрів України. У постановках оперно-балетних вистав, в різний час, брали участь відомі режисери-постановники (С.Ю. Бутовський, А. Кононович, Л.Я. Димов, В.Д. Манзій, С.І. Каргальський), диригенти (П.Л. Яновський, Є.М. Шехтман, П.О. Ставровський, Є.М. Вигорський, М.І. Радзівський, Я.І. Морець, Б. Поляков), балетмейстери (Л.О. Жуков, В.В. Новіцький, Дельсон), художники (Курочка-Армашевський, С. Евенбах, Є.Л. Кордиш, С. Мягков, К.Г. Ржецький), В.Г. Бричевський (хормейстер) та ін. На сцені театру співали відомі оперні виконавці М.І. Литвиненко-Вольгемут, З.М. Гайдай, М.І. Донець, Паторжинський, О.А. Петрусенко, Л. Вайнтрауб, А. Лещинський, О. Ейдельман, Левицька та ін.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Більшовик. – 1936. – 1 квітня
2. Більшовицька правда. – 1932. – 11 грудня
3. Більшовицька правда. – 1932. – 21 листопада
4. Більшовицька правда. – 1932. – 28 листопада
5. Більшовицька правда. – 1932. – 30 грудня
6. Більшовицька правда. – 1933. – 16 жовтня
7. Більшовицька правда. – 1933. – 18 грудня
8. Більшовицька правда. – 1933. – 21 вересня
9. Більшовицька правда. – 1933. – 21 грудня
10. Більшовицька правда. – 1933. – 21-25 вересня
11. Більшовицька правда. – 1933. – 25 вересня
12. Більшовицька правда. – 1933. – 25 грудня
13. Більшовицька правда. – 1933. – 5 березня
14. Більшовицька правда. – 1934. – 26 серпня
15. Більшовицька правда. – 1934. – 29 серпня
16. Більшовицька правда. – 1934. – 3 серпня
17. Більшовицька правда. – 1934. – 5 жовтня
18. Більшовицька правда. – 1934. – 9 липня
19. Більшовицька правда. – 1934-1935
20. Більшовицька правда. – 1935. – 22 грудня
21. Більшовицька правда. – 1935. – 8 жовтня
22. Більшовицька правда. – 1936 (жовтень) – 1937 (лютий)
23. Більшовицька правда. – 1936. – 30 вересня
24. Більшовицька правда. – 1937. – 3 жовтня
25. Більшовицька правда. – 1937. – 4 жовтня
26. Більшовицька правда. – 1938. – 10 квітня
27. Більшовицька правда. – 1938. – 2 лютого
28. Більшовицька правда. – 1939. – 15 жовтня
29. Більшовицька правда. – 1939. – 17 жовтня
30. Більшовицька правда. – 1939. – 6 квітня
31. ДАВО. – Ф. П. – 136. – Оп. 5. – Спр. – 445
32. ДАВО. – Ф. П. – 136. – Оп. 6. – Спр. – 507
33. ДАВО. – Ф. П. – 136. – Оп. 6. – Спр. – 741
34. ДАВО. – Ф. Р. – 2700. – Оп. 1. – Спр. – 55
35. Молодий більшовик. – 1937. – 18 вересня

36. Молодий більшовик. – 1937. – 8 квітня

37. Молодий більшовик. – 1938. – 6 жовтня

Черкашина О. В. ВИННИЦКИЙ ТЕАТР ОПЕРЫ И БАЛЕТА ИМ. ЛЕНИНА (1932-1940 гг.)

В статье сделан краткий обзор периода становления Винницкого театра оперы и балета в контексте национальной политики Украины.

Ключевые слова: театр оперы и балета, провинциальный театр, режиссер, дирижер, оркестр, балет, постановки.

Cherkashina O.V. VINNYTSYA LENIN'S THEATRE OF OPERA AND BALLET (1932-1940)

In article the short review of the period of formation Vinnitsa of opera and ballet theater in a context of a national policy of Ukraine is made.

Key words: opera and ballet theatre, provincial theatre, the director, the conductor, an orchestra, ballet, statements.

УДК 94 (477. 43/44). «1945 – 1954»

С.Д. Гальчак

**ПРИЧИНИ НЕПОВЕРНЕННЯ НА РІДНУ ЗЕМЛЮ ПОДІЛЬСЬКИХ
«ОСТАРБАЙТЕРІВ»**

В статті аналізуються причини й мотиви повернення на рідну землю колишніх «східних робітників» з Поділля по завершенню Другої світової війни та в період «холодної війни»; містяться дані про кількість тих, хто повернувся на Батьківщину та тих, хто залишився за її межами.

Ключові слова: «остарбайтери», репатріація, «холодна війна», облік, репресії, переміщені особи, підданство.

Із здобуттям Україною незалежності поглибився науковий інтерес вітчизняних дослідників до загалом ще маловивченої теми – долі українських «остарбайтерів», – обійденої увагою радянською історіографією. Цьому сприяють відмова сучасних дослідників від стереотипів та ідеологічних кліше минулого, кон'юнктурних висновків, їх бажання по-новому, неупереджено і об'єктивно, на перспективних методологічних засадах, поглянути на події Другої світової війни, а також можливість доступу до масиву раніше засекречених архівних джерел. У результаті останнім часом з'явилися дисертаційні дослідження та статті, котрі тією і іншою мірою висвітлюють дану проблематику.

Зокрема, у низці їх йдеться про повернення колишніх примусових робітників зі Сходу на батьківщину: О. В. Янковської «До питання про долю українських репатріантів Великої Вітчизняної війни» [1], В. Холодницького «Репатріація: з історії повернення жителів Чернівецької області, вивезених за її межі в роки Другої світової війни» [2], Т. В. Пастушенко «Репатріація українських «остарбайтерів» на Батьківщину: 1944 – 1947 рр.» [3], С. Д. Гальчака «Ідеологічні аспекти репатріації «остарбайтерів»-подолян в умовах «холодної війни» [4], «Фільтрація як обов'язковий елемент репатріації «східних робітників» [5], О.В. Буцько «Створення і діяльність радянських органів репатріації 1944 – 1946» [6], «Репатріація українських громадян (1944 – 1946 рр.)» [7], «С возвращеньцем»: судьба украинских граждан, репатриированных на Родину» [8].

Серією публікацій О.В. Буцько чи не першою подала загальну структуру та характеристику діяльності репатріаційних органів в Україні. На широкому полі матеріалів архівів України та Російської Федерації показала основні аспекти цієї складної й суперечливої теми: особливості репатріації військовополонених та цивільних осіб, діяльність обласних репатріаційних органів в Україні, правові, соціальні та моральні проблеми репатріантів після повернення на Батьківщину. У статті «С возвращеньцем»: судьба украинских граждан, репатриированных на Родину» дослідниця підкреслює, що доля співвітчизників, які в

36. Молодий більшовик. – 1937. – 8 квітня

37. Молодий більшовик. – 1938. – 6 жовтня

Черкашина О. В. ВИННИЦКИЙ ТЕАТР ОПЕРЫ И БАЛЕТА ИМ. ЛЕНИНА (1932-1940 гг.)

В статье сделан краткий обзор периода становления Винницкого театра оперы и балета в контексте национальной политики Украины.

Ключевые слова: театр оперы и балета, провинциальный театр, режиссер, дирижер, оркестр, балет, постановки.

Cherkashina O.V. VINNYTSYA LENIN'S THEATRE OF OPERA AND BALLET (1932-1940)

In article the short review of the period of formation Vinnitsa of opera and ballet theater in a context of a national policy of Ukraine is made.

Key words: opera and ballet theatre, provincial theatre, the director, the conductor, an orchestra, ballet, statements.

УДК 94 (477. 43/44). «1945 – 1954»

С.Д. Гальчак

**ПРИЧИНИ НЕПОВЕРНЕННЯ НА РІДНУ ЗЕМЛЮ ПОДІЛЬСЬКИХ
«ОСТАРБАЙТЕРІВ»**

В статті аналізуються причини й мотиви повернення на рідну землю колишніх «східних робітників» з Поділля по завершенню Другої світової війни та в період «холодної війни»; містяться дані про кількість тих, хто повернувся на Батьківщину та тих, хто залишився за її межами.

Ключові слова: «остарбайтери», репатріація, «холодна війна», облік, репресії, переміщені особи, підданство.

Із здобуттям Україною незалежності поглибився науковий інтерес вітчизняних дослідників до загалом ще маловивченої теми – долі українських «остарбайтерів», – обійденої увагою радянською історіографією. Цьому сприяють відмова сучасних дослідників від стереотипів та ідеологічних кліше минулого, кон'юнктурних висновків, їх бажання по-новому, неупереджено і об'єктивно, на перспективних методологічних засадах, поглянути на події Другої світової війни, а також можливість доступу до масиву раніше засекречених архівних джерел. У результаті останнім часом з'явилися дисертаційні дослідження та статті, котрі тією і іншою мірою висвітлюють дану проблематику.

Зокрема, у низці їх йдеться про повернення колишніх примусових робітників зі Сходу на батьківщину: О. В. Янковської «До питання про долю українських репатріантів Великої Вітчизняної війни» [1], В. Холодницького «Репатріація: з історії повернення жителів Чернівецької області, вивезених за її межі в роки Другої світової війни» [2], Т. В. Пастушенко «Репатріація українських «остарбайтерів» на Батьківщину: 1944 – 1947 рр.» [3], С. Д. Гальчака «Ідеологічні аспекти репатріації «остарбайтерів»-подолян в умовах «холодної війни» [4], «Фільтрація як обов'язковий елемент репатріації «східних робітників» [5], О.В. Буцько «Створення і діяльність радянських органів репатріації 1944 – 1946» [6], «Репатріація українських громадян (1944 – 1946 рр.)» [7], «С возвращеньцем»: судьба украинских граждан, репатриированных на Родину» [8].

Серією публікацій О.В. Буцько чи не першою подала загальну структуру та характеристику діяльності репатріаційних органів в Україні. На широкому полі матеріалів архівів України та Російської Федерації показала основні аспекти цієї складної й суперечливої теми: особливості репатріації військовополонених та цивільних осіб, діяльність обласних репатріаційних органів в Україні, правові, соціальні та моральні проблеми репатріантів після повернення на Батьківщину. У статті «С возвращеньцем»: судьба украинских граждан, репатриированных на Родину» дослідниця підкреслює, що доля співвітчизників, які в

результаті війни опинилися в руках гітлерівців, а потім були репатрійовані в СРСР, виявилась нелегкою. «...Радянський уряд вважав усіх радянських підданих, котрі тимчасово вийшли з-під контролю, зрадниками, незалежно від обставин, що привели їх за кордон, і незалежно від того, як вели себе ці люди в тій, чужій стороні». Особливо це стосувалося військовополонених. Ось чому «після репатріації сотні тисяч колишніх фронтників опинились у таборах Вітчизни». Не обминула така гірка доля й багатьох «остарбайтерів». Сама ж репатріація з її обов'язковою принизливою для людської гідності фільтрацією, поневіряннями у збірно-пересильних таборах та в дорозі додому теж виявилась нелегким випробуванням для мільйонів бранців...

Ось чому чимало колишніх примусових робітників не бажали повертатися на батьківщину, й органам влади доводилося вдаватися до примусових заходів. Цій проблемі, зокрема, присвячене дисертаційне дослідження М.П. Куницького «Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор)» [9]. Однак порушена проблема ще далеко недосліджена.

У пропонованій статті ставиться за мету на матеріалах Подільського регіону України деякою мірою ліквідувати існуючі «білі лакуни». Матеріали дослідження можуть бути використані при написанні більш ґрунтовних праць з історії СРСР, України післявоєнного періоду.

Основна маса подолян – колишніх «остарбайтерів» – повернулася додому до середини 1946 року. Так станом на 1 серпня 1946 р. на Вінниччині їх нараховувалося 48511 осіб. [10, арк. 46]. На жаль, відсутні документи, які б називали точну кількість репатріантів, що повернулися на цю дату на Кам'янець-Подільщину. Проте відомо, що на 1 січня 1947 р. у рідний край прибуло 89938 [11, арк. 3] колишніх мешканців Кам'янець-Подільської області. На Вінниччині аналогічний показник становив 48621 осіб. [12, арк. 1], тобто за 5 попередніх місяців зріс всього на 110 осіб. Це було наслідком негативних проявів «холодної війни».

Подальша динаміка повернення на Поділля депортованих гітлерівцями каторжан свідчить, що «холодна війна» взагалі різко загальмувала процес репатріації. Так з 1 січня по 1 липня 1947 року на Вінниччину не повернувся жоден репатріант [13, арк. 33]. Потім майже за рік (з 1 липня 1947 р. по 15 травня 1948 р.) у Вінницьку область прибули лише вісім [12, арк. 58] колишніх «остарбайтерів». З 15 травня по 1 липня 1948 р. – ще 28 осіб. [12, арк. 65]. І, нарешті, станом на 1 жовтня 1948 р. в область повернулося загалом 48705 репатріантів [12, арк. 71], тобто за три наступних місяці до загальної кількості прибулих додалися всього 48 осіб.

На Кам'янець-Подільщині цифрові показники були порівняно вищими, але й тут спостерігалася тенденція до різкого скорочення кількості прибуваючих в область репатріантів-корінних мешканців краю. Так за період з 1 січня по 1 вересня 1947 року на Кам'янець-Подільщину загалом повернулося 1726 осіб. [11, арк. 35], тоді як за попередні одинадцять місяців (з 1 лютого 1946 р. по 1 січня 1947 р.) – у десять разів більше.

Відсутність документів з узагальненими даними про кількість репатріантів, що повернулися на Поділля у 1949, 1950, 1951, 1952 роках (а по Кам'янець-Подільщині – ще й у 1948 році), не дозволяє детально проаналізувати хід репатріації в умовах «холодної війни». Побічні ж дані дають підстави стверджувати, що і в цих роках кількість колишніх «остарбайтерів», які переступили нарешті батьківський поріг, була невеликою. Репатріація йшла важко, вимагала великих зусиль, передусім на її передових рубежах.

Брак точних даних не дозволяє також достовірно відповісти, скільки насильно депортованих мешканців краю не повернулося на Поділля, зокрема, скільки виявилось тих, хто свідомо відмовився від СРСР як своєї Батьківщини (така можливість їм була надана недавніми союзниками в період «холодної війни»), хоч про наближені показники (недалекі від істини) все ж можна вести мову.

Відомо, що із Вінницької області нацистські загарбники депортували 78650 осіб. [14] цивільного населення, з Кам'янець-Подільської – 117230 осіб. [15, арк. 3]. Разом – 195880 осіб. У Вінницьку область станом на 1 жовтня 1948 р. повернулося 48705 осіб. [12, арк. 71], у Кам'янець-Подільську (станом на 1 січня 1949 р.) – 94008 осіб. [16, арк. 108]. Разом – 142 713 осіб. Отже, сумарна різниця між тими, які були насильно вивезені, і тими, що повернулися додому на вказані дати, складає 53167 осіб.

Але такий показник не остаточний, оскільки включає у себе як безповоротні втрати, так і кількість «остарбайтерів», які з різних причин перебували за межами Поділля тимчасово і пізніше повернулись до рідної домівки або ж залишились за рубежом.

Безповоротні втрати (про них певною мірою вже йшлося у попередніх розділах) започатковані ще під час транспортування невідомців-подолян у Німеччину. Як відомо, не бажаючи потрапити на каторгу, багато мешканців краю намагалися втекти з поїздів. За це частина їх була розстріляна на місці, частина – відправлена у концентраційні табори, де не вижила, частина, здійснивши втечу і поповнивши ряди партизанів, полягла смертю хоробрих у поєдинках з ворогом, частина – загинула внаслідок залізничних катастроф, нещасних випадків, нелюдських умов транспортування.

Та найбільше смерть косила ряди «остарбайтерів» під час перебування їх на нацистській каторзі. Вони масово вмирили від численних хвороб, фізичного виснаження, голоду, гинули від нещасних випадків на виробництві, свавілля рабовласників та охоронців, через непокору, при спробі та під час втеч із місць примусової праці чи ув'язнення, в концентраційних та штрафних таборах, під час масованих бомбардувань німецьких міст і сіл союзницькою авіацією, у рядах європейського руху Опору, під час проходження фронтів (особливо німецько-радянського), в запеклих боях з гітлерівцями та на Далекосхідному фронті, будучи призваними в ряди Червоної армії. Окремі подоляни, не перенісши надважких каторжних умов, покінчили життя самогубством, окремі померли в Німеччині від старості, оскільки серед депортованих були й люди похилого віку.

Через відсутність повноти документальних даних не можна точно відповісти, скільки, скажімо, депортованих подолян загинуло від куль охоронців при спробі втечі чи закатовано в тюрмах, концентраційних та трудових таборах, як і проставити конкретні цифри навпроти кожної згадуваної складової безповоротних втрат. Проте опрацьовані автором даної праці матеріали дають підстави йому стверджувати, що найбільша кількість «остарбайтерів»-подолян не повернулася додому через:

- смерть від хвороб, фізичного виснаження та голоду під час перебування на нацистській каторзі;
- загибель у результаті інтенсивних бомбардувань німецьких населених пунктів авіацією союзників;
- загибель внаслідок проходження фронтів;
- навмисну фізичну розправу гітлерівців за прояви непокори;
- загибель у боях з гітлерівцями та японськими загарбниками на заключному етапі Другої світової війни в рядах Червоної армії.

Безповоротні втрати становлять основну кількість тих, хто не повернувся на Поділля.

Решта згадуваного «мінусового» показника (53167 чол.) – це «остарбайтери»- подоляни, які залишилися живими: ті, які на той час служили в армії, працювали в трудових батальйонах та на підприємствах за межами Поділля, були вислані на спецпоселення, перебували в дорозі додому, жили за межами СРСР, не маючи наміру повертатися на батьківщину.

Значна кількість вчорашніх «остарбайтерів» пройшла через армію (не випадково основну масу репатріантів складала жінки і дівчата, хоч частина їх теж залучалася для армійських потреб). Спершу у неї призивалися «остарбайтери», визволені радянськими Збройними Силами (вони, як уже було сказано, брали безпосередню участь у кровопролитних боях з гітлерівцями; багато з них полягли смертю хоробрих). По завершенню війни черга дійшла до «остарбайтерів» призовного віку, котрі поверталися із зон окупації союзників. Причому на армійську службу, яка тривала декілька років, вони відправлялися відразу ж з території колишнього рейху, пройшовши обов'язкову фільтрацію, так і не побувавши вдома.

Станом на 1 вересня 1947 року одних лише депортованих гітлерівцями із Кам'янець-Подільщини у Радянській армії служило 4542 осіб. [17, арк. 35]. Крім того 1970 колишніх «остарбайтерів»-уродженців даної області було демобілізовано з її рядів [17]. Загалом – 6 512 осіб. Цю кількість, як конкретну, можна виключити із показника 53167 осіб.

Не суттєво відрізнялась від неї і кількість «остарбайтерів»-військовослужбовців родом із Вінниччини.

Чимало подолян працювали у трудових батальйонах та на підприємствах за межами рідного краю. Не випадково у звіті про роботу відділу у справах репатріації при Кам'янець-Подільському облвиконкомі за березень 1946 року читаємо: «...Відповідні органи і самі репатріанти запевняють, що велика кількість репатріантів нашої області безпосередньо з фільтраційних пунктів направлені на роботу в інші області УРСР (Сталінська, Ворошиловградська, Одеська та ін. області). Так жителі села Нижче Погоріле Старокостянтинівського району, 12 осіб, не заїжджаючи до себе на батьківщину – додому, з

.....
прикордонного пункту направлені в Сталінську область, звідки вони систематично ведуть листування з рідними...» [18, арк. 17, 17 зв.]. Однак загалом кількість таких працюючих була не надто великою. На 01.09.1947 р. роботою тут були зайняті 715 колишніх «остарбайтерів»-уродженців Кам'янець-Подільщини [17, арк. 35].

Що ж стосується Вінниччини, то найповніші дані по цій категорії недавніх «остарбайтерів» містяться у документі, датованому 8 липнем 1946 р., – 161 осіб. [19, арк. 39]. Причому тут же вміщено примітку: «Ці дані не є вичерпними і облік не завершений». Вказану кількість по обох областях, як конкретну, теж слід вилучити із згаданого «мінусового» показника.

Ще меншою була кількість висланих на спецпоселення в малообжиті райони Сибіру, Далекого Сходу, Казахстану. З числа «остарбайтерів» така доля спіткала тих, хто під примусом чи добровільно піддався ворожому впливу і таємно доносив гестапо на своїх товаришів по каторзі. Такі особи не мали права повертатися на Поділля, навіть відбувши строк покарання.

Решту «мінусового» показника складала ті, котрі хотіли репатріюватися на Батьківщину, проте через об'єктивні і суб'єктивні обставини не могли цього зробити, а також ті, які свідомо вирішили залишитися поза межами СРСР. Саме за таких «остарбайтерів» (не лише уродженців Поділля) в період «холодної війни» розгорнулася основна боротьба між радянською стороною та колишніми союзниками СРСР по антигітлерівській коаліції.

Зазначимо, що на початок «холодної війни» на Заході перебувало ще досить багато колишніх радянських громадян. За неповними оцінками Управління у справах репатріації «...на 1 березня 1946 року за рубежем... залишалось 314757 осіб... Більшість [їх] – 174439 осіб. ...знаходились на території Західної Німеччини, в тому числі в англійській окупаційній зоні – 104227, в американській – 69447, у французькій – 715 осіб. Далі йшли Австрія (53000 осіб.), Італія (34829), Швеція (28939), Бельгія (16112), Данія (4101), Франція (1809), Швейцарія (775), Англія (506), територія Палестини (205), Америки (28) і Північної Африки (12), останньою у цьому списку стоїть Голландія (10 осіб.) [20, с. 324]. Зрозуміло, що в цій загальній масі були і подоляни. Причому не лише колишні примусово вивезені «східні робітники»...

Стосовно «остарбайтерів», то серйозних підстав для хвилювання у них не існувало. Абсолютна більшість їх у Німеччину вивезена насильно, і радянська сторона, врешті-решт, враховувала це. Турбуватись про подальшу долю доводилося тим, хто служив у гітлерівців, хто знущався над своїми співвітчизниками, проливав їхню кров.

Основними причинами, які спонукали певну кількість подолян не повертатися на Батьківщину, були:

- політичні мотивації;
- страх перед можливим покаранням;
- економічні мотиви (почати нове життя в нових краях);
- депресивний психологічний стан (втрата усіх рідних та близьких);
- сімейні проблеми (укладені шлюби з іноземними громадянами).

Перші дві причини виявились тісно взаємозв'язаними. Грунтувались на особистих образах на радянську владу, спогадах про жахливий голодомор, жорстокість репресій 30-х років і були сильно підігритими ворожою СРСР пропагандою.

Так, наприклад, відомий український письменник і художник Іван Багряний, мотивуючи відмову повертатися до СРСР, відповів: «Я не хочу вертатися на сталінську «родіну» тому, що підлість, цинізм і жорстокість більшовиків не знає меж. Партійна кліка, яка дотримується гасла «мета виправдовує всі засоби», дійсно не перебирає ніякими засобами... Сталінський соціалістичний СРСР – то є суцільний концтабір поневолених людей усіх 100 національностей – людей безправних, стероризованих, заляканих, голодних, убогих... За чверть століття вони від більшовизму нічого не дістали, крім тюрем, річок крові і сліз. І вони нічого не дістануть, допоки існує більшовизм» [21].

Аналогічними були мотивації й відомих подолян – Олекси Воропая, Володимира Січинського, Григорія Костюка...

Про те, чого могли сподіватися від повернення на батьківщину непоодинокі біженці, красномовно писав командуючий окупаційними силами США в Європі Д. Ейзенхауер: «Істинно нещасними були люди, які з тієї чи іншої причини не мали домівки чи зазнали в минулому репресій і не хотіли повертатися додому, боячись нових переслідувань. Страх, який зазнавала ця група, вразив нас кількістю самогубств серед людей, котрі віддавали перевагу смерті, аніж поверненню на батьківщину. Інколи це могли бути зрадники, що справедливо

.....
боялися очікуваної розплати. Проте в багатьох випадках вони належали до обездолених і вважали смерть менш страшною, ніж нові репресії» [22].

Зважаючи на велику кількість людей, що не бажали власної репатріації, західні країни під час створення Міжнародної організації в справах біженців наприкінці 1946 року завданням її вважали вже не репатріацію, а переселення біженців та переміщених осіб. Що ж до позиції СРСР, то при обговоренні статуту цієї організації на засіданні Комітету Генеральної Асамблеї в листопаді 1946 року колишній Генеральний прокурор СРСР А. Вишинський заявив категоричний супротив внесенню до документа положення по переходу зазначених осіб «на осіле становище» в країнах їх тимчасового перебування та еміграції в інші країни [1, с. 321]:

«...Особи, які не бажать повертатися на батьківщину, і їхні покровителі нерідко посилаються на політичні мотиви, на політичні переконання, на виправдання такого цинічного ставлення до батьківщини, або, як це вказується в проекті статуту, на те, що ці біженці і переміщені особи не хочуть користуватися захистом уряду країни свого громадянства...» [23].

Останній із перерахованих факторів (сімейні проблеми) базувався на чистоті людських взаємин, любові, прагненні зберегти сім'ю, котрі виявились сильнішими за погрози, застереження, ультимативні вимоги влади.

Так серед тих, хто залишився на Заході, розповсюджувалась газета «Родина зовет» із статтею майора Суханова «Чому ти до цього часу не на збірному пункті?» У ній зазначалося наступне:

«Не роздумуй, не зволікай. Йди на найближчий збірний пункт і ніхто тебе не образить.

У тебе лише один шлях – чесно виконати те, що від тебе вимагає Вітчизна.

Вона тебе кличе, і ти будеш дійсно негідним прощення злочинцем, якщо не почуєш її голосу.

Знай, що жоден радянський підданий не залишиться на чужій землі!

Деякі наші дівчата і жінки необдуманно уклали шлюб з іноземцями. Подружнє життя, як відомо, не може змінити підданство подружжя. Всі дівчата і жінки, які вийшли заміж за іноземців, повинні... у найкоротший строк з'явитися на збірні пункти. В інтересах їх майбутнього всі такі шлюби повинні бути негайно розірвані. Той, хто пов'язав свою долю з іноземцями чи іноземками, переживає зараз драму. Але той, хто піде проти вимог Батьківщини, цю драму перетворить у трагедію» [20, с. 256].

Не можна однозначно стверджувати, що такі «остарбайтери» чи «остарбайтерки» остаточно поривали з Батьківщиною. Більшість їх листувалися із рідними, а пізніше окремі навіть поверталися додому. Так уродженка с. Пузирки Козятинського району Марта Шморгун, перебуваючи на нацистській каторзі, вийшла заміж за італійця. По війні виїхала з ним в Італію. Працювала ткалею на фабриці «Аквакалда». Вступила до лав Комуністичної партії Італії. У 1953 р. добровільно повернулася в СРСР [24, арк. 1 – 4].

Аналогічна доля жмеринчанки Раїси Кушнір. Тільки її судженням став поляк. Жила в Познані, Белостоці. Навчалася у Белостоцькій медичній академії. Була членом Польської об'єднаної робітничої партії (з 1948 р.; партійний квиток № 678522), членом Товариства польсько-радянської дружби (членський квиток № 1152406). На Батьківщину добровільно повернулася у 1951 році [25, арк. 1 – 6].

У 1947 році повернулася на Батьківщину Галина Мітрушина із с. Свердлівки Тиврівського району, яка вийшла заміж за офіцера Війська Польського, в 1950 році – Розалія Набокова із с. Блажіївки Самгородоцького району, котра після війни мешкала із сім'єю у Варшаві, працювала на одному із заводів польської столиці. Того ж року повернулася у батьківський край Марія Дютор-Бондар із с. Лазнево Ружичнянського району, яка до цього мешкала з чоловіком у Франції...

Проте значній кількості радянських громадян (серед них були й колишні «остарбайтери») вдалось уникнути репатріації. Одні підробляли документи, приписуючи собі польське, чеське, югославське чи яке-небудь інше громадянство; другі – зуміли правдами й неправдами затримати свій від'їзд до того часу, поки закінчилося примусове повернення радянських громадян союзними країнами [6, с. 211]. За оцінками західних спеціалістів, від репатріації ухилилося від четвертини до півмільйона осіб [26, с. 426].

Узагальнених даних про тих «остарбайтерів»-вінничан, які свідомо не повернулися в Радянський Союз, виявити в архівах не вдалося. Але їх кількість не така вже й велика. Якщо по Літинському району станом на 1 червня 1951 р. нараховувалось 89 осіб. [27, арк. 49–51], то уже

через півроку (на 14 лютого 1952 р.) – всього 5 осіб. [27, арк. 30] – з них 4 жінки і 1 чоловік. Двоє із цих осіб своєю новою Батьківщиною обрали Бельгію, двоє – Францію, одна – США.

У списку таких осіб по Кам'янець-Подільській області (документ датований 1947 р.) значиться лише 52 осіб. [17, арк. 31, 32] – 29 жінок, 23 осіб. Із документа видно, що 25 колишніх подолян (в основному із польськими прізвищами та іменами) поселилися в Польщі, 12 – у Німеччині, 6 – у Франції, 3 – в Голландії, 2 – в Югославії, по одному – в Австрії, Бельгії, Греції, Чехословаччині.

У подальші роки списки уточнялись і кожен прибулий в СРСР викреслювався з них...

Отже, загострення стосунків між СРСР та його колишніми союзниками по антигітлерівській коаліції, пов'язане з розгортанням «холодної війни», призвело до того, що частина колишніх «остарбайтерів» під впливом ворожої СРСР пропаганди, особистих політичних переконань не побажала повернутися на Батьківщину. Основними причинами тут були особисті образи на радянську владу, страх перед ймовірними репресіями після повернення додому, укладені шлюби з іноземними громадянами. Питома вага цієї частини «остарбайтерів» у загальній кількості тих, хто не повернувся на Поділля, досить незначна. Найбільше «остарбайтерів»-подолян не повернулося у рідний край через їх смерть у Німеччині (безповоротні втрати).

Крім того, загалом значна кількість насильно депортованих подолян у перші післявоєнні роки була призвана в Радянську армію, перебувала у трудових батальйонах та спецпоселеннях, трудилась на підприємствах за межами краю.

Зусилля радянської сторони в період «холодної війни» не увінчалися 100-відсотковим успіхом – багато співвітчизників так і не повернулися в країну свого громадянства.

У плані подальшого дослідження теми цікавим бачиться аналіз умов життя та долі тих, хто залишився на Заході, емігрував в Америку чи Австралію, а також становища вчорашніх примусових робітників після їх повернення на Батьківщину.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Янковська О. В. До питання про долю українських репатріантів Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії України: Зб. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Част. 3. – С. 206 – 212.
2. Холодницький В. Репатріація: з історії повернення жителів Чернівецької області, вивезених за її межі в роки Другої світової війни // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку». Кам'янець-Подільський, 17 – 18 вересня 2003 р. Доповіді та повідомлення / Українське Історичне Товариство, Інститут історії України НАН України, Кам'янець-Подільський державний університет. Редактори: Л. Винар, О. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог: Вид-во НаУОА, 2007. – Т. 4. – С. 414 – 425.
3. Пастушенко Т. В. Репатріація українських «остарбайтерів» на Батьківщину: 1944 – 1947 // Там само. – С. 123 – 136.
4. Гальчак С. Д. Ідеологічні аспекти репатріації «остарбайтерів»-подолян в умовах «холодної війни» // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 8. – Част. 2. – С. 221 – 237.
5. Гальчак С. Д. Фільтрація як обов'язковий елемент репатріації «східних робітників» // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Збірник наукових статей. – Вип. 25. – К., 2004. – С. 412 – 420.
6. Буцько О. В. Створення і діяльність радянських органів репатріації 1944 – 1946 // Сторінки воєнної історії України: Зб. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Ч. 3. – С. 206 – 212.
7. Буцько О. В. Репатріація українських громадян (1944 – 1946) // Сторінки воєнної історії України: Зб. статей / НАН України. Ін-т історії України. – Вип. 1. – К., 1997. – С. 143 – 158.
8. Буцько О. В. «С возвращеньцем»: судьба украинских граждан, репатриированных на Родину // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. праць. – Вип. 2. – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – С. 148 – 162.
9. Куницький М. П. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор) // Автореферат дис. канд. істор. наук: 07.00.02 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2008. – 20 с.
10. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), Ф. Р – 2700. – Оп. 5. – Спр. 380.
11. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО), Ф. Р – 338. – Оп. 14. – Спр. 3.
12. ДАВО, Ф. Р – 2700. – Оп. 5. – Спр. 397.
13. ДАВО, Ф. Р – 2700. – Оп. 5. – Спр. 390.
14. ДАВО, Ф. Р – 1683. – Оп. 1. – Спр. 5 – Арк. 2; Ф. П – 425. – Он. 1. – Спр. 17.

15. ДАХО, Ф. Р – 863. – Оп. 2. – Спр. 30.
16. ДАХО, Ф. Р – 338. – Оп. 14. – Спр. 6.
17. ДАХО, ф. Р – 338. – Оп. 14. – Спр. 3.
18. ДАХО, ф. Р – 338. – Оп. 14. – Спр. 2.
19. ДАВО, Ф. Р – 2700. – Оп. 5. – Спр. 382.
20. Полян П. Жертвы двух диктатур. Остарбайтеры и военнопленные в Третьем Рейхе и их репатриация. М.: Ваш выбор ЦИРЗ, 1996. – 442 с.
21. Новий шлях. – 1946. – 10 квітня.
22. Цит. за: Нитобург Э. У истоков русской диаспоры в США: третья волна // США: Экономика. Политика. Идеология. – 1999. – № 1. – С. 89.
23. Радянська Україна. – 1946. – 11 листопада.
24. ДАВО, Ф. Р – 6023. – Оп. 1. – Спр. 58587.
25. ДАВО, Ф. Р – 6023. – Оп. 1. – Спр. 24492.
26. Толстой Д. Н. Жертвы Ялты / Пер. с англ. Е. Гессен / Исследования новейшей русской истории. – Париж: YMCA-Press, 1988. – Т. 7. – 530 с.
27. ДАВО, Ф. Р – 1998. – Оп. 2. – Спр. 270.

Гальчак С.Д. ПРИЧИНЫ НЕВОЗВРАЩЕНИЯ НА РОДНУЮ ЗЕМЛЮ ПОДОЛЬСКИХ «ОСТАРБАЙТЕРОВ»

В статье анализируются причины невозвращения на родную землю бывших «восточных рабочих» с Подолия по окончании Второй мировой войны и в период «холодной войны», помещены данные о количестве возвратившихся на Родину и оставшихся за ее пределами.

Ключевые слова: «остарбайтеры», репатриация, «холодная война», учет, репрессии, перемещенные лица, подданство.

Galchak S.D. THE REASONS OF «OSTARBITERS» NOT RETURNING TO THEIR NATIVE LAND

This article analyzes the reasons of not returning home of former «eastern workers» from Podillya after the Second World War and during the period of «cold war», the article also gives the figures of those who returned to the Motherland and those who stayed abroad.

Key words: «ostarbiters», repatriants, «cold war», accounting, repression, displaced Persons, citizenship.

УДК 94(477)(092)»18-21»

А.М. Трембіцький

ДО ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ КОЛЕКТИВНОЇ БІОГРАФІЇ РОДИНИ СІЦІНСЬКИХ-ЧЕХІВСЬКИХ-СІЧИНСЬКИХ-ШАНДОР

У статті обґрунтовується необхідність цілісного дисертаційно-монографічного дослідження життєвих і наукових шляхів, творчих здобутків, внеску в суспільно-державницьку, культурно-просвітницьку і церковно-релігійну діяльність, в історію та культуру України кращих представників знаної української родини Сіцинських-Чехівських-Січинських-Шандор.

Ключові слова: історія, культура, наука, родина Сіцинських-Чехівських-Січинських-Шандор.

Серед багатьох завдань, які в ХХ ст. ставила перед суспільством більшовицька ідеологія, було й завдання стерти історичну пам'ять про життя й діяльність багатьох українських дослідників і творців української історії та культури, все ж в українській історіографії кінця ХХ – початку ХХІ ст. була накреслена тенденція репрезентувати визначну постать або цілу родину чи династію в просторово-часовому вимірі та в сфері особистісно-індивідуального континууму, тобто суцільного, безперервного духовного й матеріального життя й діяльності. Неабиякого значення набуває створення сучасного історичного портрету як особистості, так і колективного портрету цілого роду (родини) в контексті загального розвитку як України, так і регіону, з яким пов'язано її або їх життя та діяльність. Це має особливе значення у зв'язку із

15. ДАХО, Ф. Р – 863. – Оп. 2. – Спр. 30.
16. ДАХО, Ф. Р – 338. – Оп. 14. – Спр. 6.
17. ДАХО, ф. Р – 338. – Оп. 14. – Спр. 3.
18. ДАХО, ф. Р – 338. – Оп. 14. – Спр. 2.
19. ДАВО, Ф. Р – 2700. – Оп. 5. – Спр. 382.
20. Полян П. Жертвы двух диктатур. Остарбайтеры и военнопленные в Третьем Рейхе и их репатриация. М.: Ваш выбор ЦИРЗ, 1996. – 442 с.
21. Новий шлях. – 1946. – 10 квітня.
22. Цит. за: Нитобург Э. У истоков русской диаспоры в США: третья волна // США: Экономика. Политика. Идеология. – 1999. – № 1. – С. 89.
23. Радянська Україна. – 1946. – 11 листопада.
24. ДАВО, Ф. Р – 6023. – Оп. 1. – Спр. 58587.
25. ДАВО, Ф. Р – 6023. – Оп. 1. – Спр. 24492.
26. Толстой Д. Н. Жертвы Ялты / Пер. с англ. Е. Гессен / Исследования новейшей русской истории. – Париж: YMCA-Press, 1988. – Т. 7. – 530 с.
27. ДАВО, Ф. Р – 1998. – Оп. 2. – Спр. 270.

Гальчак С.Д. ПРИЧИНЫ НЕВОЗВРАЩЕНИЯ НА РОДНУЮ ЗЕМЛЮ ПОДОЛЬСКИХ «ОСТАРБАЙТЕРОВ»

В статье анализируются причины невозвращения на родную землю бывших «восточных рабочих» с Подолия по окончании Второй мировой войны и в период «холодной войны», помещены данные о количестве возвратившихся на Родину и оставшихся за ее пределами.

Ключевые слова: «остарбайтеры», репатриация, «холодная война», учет, репрессии, перемещенные лица, подданство.

Galchak S.D. THE REASONS OF «OSTARBITERS» NOT RETURNING TO THEIR NATIVE LAND

This article analyzes the reasons of not returning home of former «eastern workers» from Podillya after the Second World War and during the period of «cold war», the article also gives the figures of those who returned to the Motherland and those who stayed abroad.

Key words: «ostarbiters», repatriants, «cold war», accounting, repression, displaced Persons, citizenship.

УДК 94(477)(092)»18-21»

А.М. Трембіцький

**ДО ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ КОЛЕКТИВНОЇ БІОГРАФІЇ РОДИНИ
СІЦІНСЬКИХ-ЧЕХІВСЬКИХ-СІЧИНСЬКИХ-ШАНДОР**

У статті обґрунтовується необхідність цілісного дисертаційно-монографічного дослідження життєвих і наукових шляхів, творчих здобутків, внеску в суспільно-державницьку, культурно-просвітницьку і церковно-релігійну діяльність, в історію та культуру України кращих представників знаної української родини Сіцинських-Чехівських-Січинських-Шандор.

Ключові слова: історія, культура, наука, родина Сіцинських-Чехівських-Січинських-Шандор.

Серед багатьох завдань, які в ХХ ст. ставила перед суспільством більшовицька ідеологія, було й завдання стерти історичну пам'ять про життя й діяльність багатьох українських дослідників і творців української історії та культури, все ж в українській історіографії кінця ХХ – початку ХХІ ст. була накреслена тенденція репрезентувати визначну постать або цілу родину чи династію в просторово-часовому вимірі та в сфері особистісно-індивідуального континууму, тобто суцільного, безперервного духовного й матеріального життя й діяльності. Неабиякого значення набуває створення сучасного історичного портрету як особистості, так і колективного портрету цілого роду (родини) в контексті загального розвитку як України, так і регіону, з яким пов'язано її або їх життя та діяльність. Це має особливе значення у зв'язку із

.....
сучасними проблемами як загальної, так і регіональної історії, і має не лише історичне, суспільне та етнокультурне, але й соціально-економічне та політико-правове підґрунтя.

Сьогодні важко переоцінити значення, осмислення і виділення біографічних досліджень в окрему галузь національного історичного знання. Криза комуністичної ідеології в 80-х – 90-х рр. XX ст. створили досить сприятливі умови для вільного розвитку соціально-гуманітарних наук у незалежній демократичній Україні. Враховуючи те, що історія кожної країни, кожного напрямку діяльності завжди є персоніфікованою, адже всі об'єктивні процеси суспільно-політичного розвитку проходять саме через індивідуальний досвід, у сучасній українській історичній науці пріоритетного значення набуває звернення до ролі особового аспекту в творенні історії та культури України, оскільки саме людський вимір є тим головним критерієм, який визначає духовність, потяг до історичної правди. На думку багатьох українських істориків і краєзнавців, мейнстрим сучасної історичної науки, – це дослідження історії повсякденності, тобто життя наших безпосередніх маленьких предків, а не тільки великих світу цього: королів і полководців. Завдяки цьому, сучасна українська історія стає все більш орієнтованою не на дослідження української історії «взагалі», як це робилось «радянськими» істориками досі, а на те, щоб зробити її близькою і зрозумілою кожному, замислитися над долею кожного представника українського народу.

Становлення науково-об'єктивної біографістики та її вищої форми (ступеня), просопографії, яка, на думку Я.Дашкевича, відтворює «живі» образи історії на матеріалах конкретних джерел» [1], набуває особливої ваги в сучасній Україні. При цьому значними стають саме дослідження історії в особах, наукової і творчої спадщини вчених, цілих родів чи родин науковців, громадсько-політичних, культурних і державних діячів, які зробили свій значний внесок у розвиток вітчизняної історії та культури. Висвітлення їх життєвих і творчих шляхів, повернення до їхніх наукових здобутків і досвіду є сьогодні надзвичайно актуальним й має неocenенне науково-культурне й політико-соціальне значення. Адже радянський період історичних досліджень, – це період занепаду біографістики, період викривлення та спотворення наукової проблематики. Лише після здобуття Україною незалежності розпочалися процеси відновлення історичної справедливості для багатьох «забутих імен», пов'язаних зі сферою української державної незалежності, славним і трагічним історичним минулим українського народу, які відстоювали ідеї спадкоємності національної історії та культури України від найдавніших часів. Все це сприяло проведенню об'єктивних історичних досліджень, створенню праць з української біографістики та просопографії на новітній методологічній і джерелознавчій базі з урахуванням конкретного історичного середовища. Саме історична наука незалежної України дала змогу через різноманітні зв'язки із суспільством показати історичні постаті в хронологічно-послідовній формі, у їх конкретно-історичному розвитку та виявити причинно-наслідкові зв'язки, історичну, національну та соціальну зумовленість не тільки особистості, але й цілого роду чи родини. Стала можливою підготовка й відтворення на основі фактів та документів науково-об'єктивних життєписів, науково-творчої діяльності, історії духовного розвитку особи чи цілого роду й родини у взаємозв'язку із суспільними умовами їхньої епохи.

Проголошення незалежності України сприяло якісно новому етапу розвитку української історичної біографістики та просопографії, що об'єктивно посіла одне з провідних місць у тематиці сучасних історичних досліджень. Історія окремих представників родини Сіцинських-Чехівських-Січинських-Шандор викликала, викликає і продовжує викликати значну увагу закордонних та українських дослідників протягом декількох десятиліть.

Так життя і діяльність Симеона і прадіда Федора майже не досліджувалися, лише в «Подольских епархиальных ведомостях» (1901) було подано короткий життєпис протоієрея Йосипа Симеоновича Сецинського батька Є.Сіцинського [2].

Самому Євфимію Сіцинському пощастило дещо більше: його життєві і творчі шляхи досліджували науковці, історики та краєзнавці Вінниці, Дніпропетровська, Кам'янець-Подільського, Києва, Львова, Хмельницького, Пряшєва (Словаччина) і Бавнд-Брука (США). Виконано дисертаційне дослідження «Наукова та громадська діяльність Євфимія Йосиповича Сіцинського (70-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст.)» (2006) і видано монографію «Євфимій Сіцинський (1859 – 1937): наукова та громадська діяльність» (2009) [3], в яких зроблено перші спроби узагальнити і об'єктивно оцінити діяльність і творчу спадщину Є.Сіцинського, який своє життя присвятив ґрунтовному вивченню маловідомих аспектів історії та культури України, зіграв значну роль у становленні науково-краєзнавчого руху, організації регіональних

історико-краєзнавчих досліджень. Крім того, в дисертації, монографії та більше ніж у 320 наукових статтях і розвідках відображено, що він не тільки створив загальну історію рідного краю, а й вийшов за межі регіоналістики і, досліджуючи історію й культуру України, сформувався як непересічний вчений-історик України. За створення достовірних і об'єктивних описів усіх парафій і поселень краю здобув визнання «батька історії Поділля», «батька поділлєзнавства». Науковець чимало зробив для українізації культурно-освітнього і церковного життя. Його науково-творчий доробок – це більше 300 праць, це унікальний фактичний матеріал про минуле України, цінне джерело для сучасників.

Значно ширшою є географія дослідників наукових і творчих надбань Володимира Січинського, це науковці з Торонто (Канада), Пряшева і Свидника (Словаччина), Праги (Чехія), Керхонсона, Едісона і Тройта (США), Калуги (Росія), Вінниці, Івано-Франківська, Кам'янця-Подільського, Києва, Львова, Полтави, Тернополя, Ужгорода, Хмельницького, Чернівців тощо. Серед них назвемо монографії українського мистецтвознавця з Канади І.Кейвана «Володимир Січинський: Архітект, митець-графік, мистецтвознавець, дослідник» (Торонто, 1957) [4], словацького дослідника М.Мушинки «Володимир Січинський і русини-українці Східної Словаччини» (Пряшів, 1995) [5] та Л.Баженова і В.Логвіної «Володимир Січинський (1894-1962 рр.): життя, діяльність, творчість в ім'я України» (2009) [6], укладений С. Костюком бібліографічний покажчик «Володимир Січинський» (1996) [7], дисертації Р. Шафран «Теоретична спадщина Володимира Січинського в контексті українського мистецтва 1920 – 1960 років» (Львів, 2001) [8] і В.Логвіної «Володимир Січинський в науковому, громадському і освітянському житті України та української еміграції (перші десятиріччя – початок 60-х рр. ХХ ст.)» (2006) [9]. Йому присвячено майже 200 наукових статей. Частково проблему наукових і творчих надбань В.Січинського висвітлив Р.Шамагалю у дисертації «Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ століття» (Львів, 2005) [10].

Менш відомими в Україні є постать внучки Є.Січинського Оксани Шандор (Січинської) та її чоловіка, визначного українського вченого, громадсько-політичного й культурного діяча в історії Закарпаття ХХ ст., повноважного представника уряду Карпатської України в Празі і США (1938 – 1939), доктора права – Вікентія Шандора. Його сестри Маргарети Баботи, однієї з найяскравіших культурно-просвітницьких діячів Закарпаття, працівника науково-дослідного відділу кафедри української мови й літератури Пряшівського університету. Її доньки, кандидата мистецтвознавства, доцента кафедри української мови і літератури (нині кафедра україністики) та прорекана філософського факультету, директора Інституту русистики, україністики і славистики Пряшівського університету ім. П.-Й. Шафарика, лауреата премії «Золота фортуна», Любиці Баботової [11].

Тривалий час було накладено табу на інформацію про члена Світової Федерації Українських Жіночих Організацій (СФУЖО) та Спільки Українок Америки (СУА), історика Української Автокефальної Православної Церкви Олену Чехівську (Січинську) та її чоловіка, голову уряду (прем'єр-міністра та міністра закордонних справ) Директорії доби Української Народної Республіки, одного з чільних провідників та ідеологів українського церковно-національного відродження, митрополита Української Автокефальної Православної Церкви, одного з головних підсудних процесу Спільки визволення України Володимира Чехівського. Частково його внесок у справу українського церковно-національного відродження висвітлила І.Преловська в дисертації «Історико-джерелознавчий аналіз матеріалів 1-го Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14 – 30 жовтня 1921 року» (1993) [12] та біля десятка статей.

Проте, на жаль, характерною рисою вивчення цієї родини все ж є той факт, що в більшості публікацій закордонних та українських істориків і краєзнавців висвітлювалися й продовжують висвітлюватися переважно біографічні відомості.

До родини Січинських-Чехівських-Січинських-Шандор, вкоріненої в етносоціокультурне середовище України, входило багато знаних особистостей. Це парафіяльні уніатські та православні священники, низка обдарованих дослідників, які зробили вагомий внесок у розвиток, вивчення і збереження історії та культури українського народу, виступивши генераторами і творцями української національної ідеї, вписавши яскраву сторінку в історію та культуру України. Постаті багатьох членів родини – непересічне явище в науково-освітньому, культурно-громадському житті України. Окремі напрями їх діяльності й досі залишаються малознаними і вимагають сучасної історіографічної оцінки та переосмислення. Яскравим свідченням заідеологізованості є замовчування прізвищ еліти української національної науки та

культури, громадсько-просвітницьких діячів, до яких ідеологія міцно прикріпила ярлики українських буржуазних націоналістів, навіть в українських енциклопедіях початку 90-х рр. ХХ ст.

Грунтовне історичне дисертаційно-монографічне дослідження знаної української родини, тобто створення ґрунтового послідовно-цілісного просопографічного портрету (колективної біографії) родини, який спирався б на всю повноту наявних архівних матеріалів і наративних джерел та визначав би роль і місце цієї відомої української родини в історико-культурному розвитку України в період ХVІІІ – початку ХХІ ст., на жаль, досі відсутнє і, на превеликий жаль, проти цього виступають навіть дуже поважні сучасні українські історики.

Сучасний етап розвитку історичної науки характеризується пошуком нових та удосконаленням вже існуючих напрямів дослідження. Сьогодні дослідники особливу увагу звертають вже не тільки на біографію окремих особистостей, але й намагаються цілісно вивчати біографії відомих родів (родин), звертають увагу на вищу форму біографістики – просопографію (колективну біографію). Адже використовуючи саме її методи опрацювання архівних джерел та матеріалів, маємо змогу реконструювати багатогранні аспекти життєвих шляхів, наукової, творчої та громадсько-просвітницької діяльності як особистості, так і цілих династій (родів, родин) в їх повсякденній історії. Будь-які фактори перебігу історичного процесу, що пропущені через ментальність людей і трансформовані нею, стають цінною науковою спадщиною, де особистість (рід, родина) – це вмістилище соціально-культурної системи своєї епохи. Вітчизняна історична наука, очищена від ідеологічних нашарувань, дозволяє показати в просопографії: саме існування як особистості, так і цілого роду чи родини в потоці історичної доби, її життя, події і зміст цього життя; сприйняття та оцінку як індивідуальної особистості, так і цілого роду чи родини в історії та культурі, уявлення про її масштабність і значимість; різноманітність форм опису і розуміння як особистісної індивідуальності, так і цілого роду чи родини в соціально-комунікативній практиці повсякденності (міжособистісних відносинах, діяльність у певній галузі); осягнення конкретного індивідуального чи колективного буття (унікальність його емпірії подій та у знаках долі) [13].

Найважливішим аспектом просопографії є вивчення біографії членів роду (родини) в динаміці, тобто в аналізі характеристик, що відбивають зміну об'єктів вивчення в часі [14, с. 8]. При створенні просопографічного портрету родини відомих дослідників і творців української історії та культури, ми визначили такі проблеми методологічного змісту:

1. Визначеність та наукове обґрунтування терміну «просопографія». Сьогодні статус просопографії в комплексі спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін залишається ще досить розмитим і не підпадає під усталені критерії дисциплін, відрізняючись мінливістю предметно-об'єктивної локалізації, розгалуженими міждисциплінарними зв'язками та відсутністю власного усталеного дисциплінарного інструментарію.

Початки ж суто просопографічних студій сягають ХVІ ст., коли в мислителів середньовіччя визріла ідея компонування колективної, а згодом і детальної індивідуальної біографії. Просопографічний метод у дослідженнях наприкінці ХІХ ст. почали практикувати німецькі історики античності (Г.Альфреді, Е.Бірлі, Е.Бірлі-молодший, Х. Девіджер, Б. Добсон, В.Ек, В.Зайбт, М.Ікономідіс, О.Каждан, М.Клаус, Ж.Лоран, Е.Риттерлінг, Р. Сайм, Д. Форні, Т.Франке, Ж.-Кл. Шене, Е.Штерн та ін.), які використовували статистично-соціальний метод вивчення певних суспільних груп античного суспільства, складаючи за його допомогою соціальний портрет або колективну біографію певного соціального прошарку суспільства чи професійної групи. Сьогодні в західноєвропейській історіографії склався цілий напрям досліджень, орієнтованих на створення колективних біографій різних соціальних груп: нотаріусів і суддів Італії Х – ХV ст., державних чиновників Франції ХІV – ХV ст., особового складу секти ХІV ст. в Бельгії та Німеччині.

Значний розвиток просопографія отримала в Російській Федерації. Так М.Нечаєва (1995) методом просопографії уклала колективну біографію уральських ченців [15]; О. Колобов (1999), ідучи за традицією німецьких антикознавців, реконструював історію римської армії як особливого соціального організму античного суспільства, відобразив її не на полях битв, а в умовах буднів і свят [16]; М.Петрова в навчальному посібнику «Просопография как специальная историческая дисциплина: На примере авторов Поздней Античности» (2004), використавши методи просопографії, відтворила «живі» портрети відомих авторів античності, базуючись на їхніх творах та речових джерелах доби [17].

Не залишилися осторонь й українські історики. Так просопографію як метод створення колективної біографії застосували В.Щербак (2000), досліджуючи соціальне обличчя українського козацтва, висвітлив біографії найтипівіших представників певного соціального стану українського суспільства у той чи інший період за походженням, майновим становищем, заняттям і стилем поведінки [18]; Т.Березовська в дисертації «Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби» (2003) висвітлила колективний портрет одного з найвизначніших українських родів Аркасів [13]; О.Целуйко в дисертації «Рід Даниловичів у кінці XVI – на початку XVIII ст.: історико-генеалогічне дослідження» (2003) провела просопографічний аналіз роду Даниловичів, з'ясувавши основні генеалогічні факти біографій представників роду, його національну та релігійну належність, визначивши склад та шляхи формування клієнтели роду [19]. Головною причиною збільшення інтересу до просопографічних баз даних на початку XXI ст. стало відкриття архівів, доступ до матеріалів, які раніше були закриті для дослідників.

Загалом же просопографія з грецької: *πρόσωπον* – особа, персона; просопографія – опис персони. Вікіпедія зазначає, що «просопографія (з давньогрецької *πρόσωπον* «особа, особистість» й *γράφω* «пишу»), іноді також «прозопографія» – допоміжна історична дисципліна, що вивчає біографії історичних осіб, що належать до певної епохи або місцевості, що мали загальні політичні, соціальні або етнічні риси, що займали певну посаду» [20]. Так після 1991 р. з'явилися дослідження, присвячені біографічним даним «прихильників Помпеї», «сенаторам в епоху династії Юліїв-Клавдіїв», «персам в Римській імперії», «офіцерам російської армії 1812 р.», «декабристам», «мешканцям петербурзьких дворів початку XVIII ст.», «чинам військового міністерства XIX ст.», «купцям», «історикам-русистам», «колекціонерам», «меценатам», «агентам московської охоранки», «депутатам Державних дум», «делегатам Установчих зборів», «делегатам-робітникам I з'їзду Рад СРСР», «діячам торгівлі й промисловості рубежу XIX – XX ст.», «фінансовій еліті Росії другої половини XIX – початку XX ст.», «іноземним фахівцям в СРСР 20-30-х роках», «священнослужителям», «військовополоненим», «безпритульним», «в'язням виправно-трудоваих таборів», «розкуркуленим», «жертвам політичних репресій і партійних чисток», «особам, що постраждали в результаті застосування «Закону про 5 колосків», «євреям», «представникам вищої виконавчої влади Росії в 1991 – 1993 р.» та ін. [21].

У словнику «The Oxford English Dictionary. A new English dictionary on historical principles» (Oxford, 1970) відзначається, що просопографічне вивчення особистості складається з двох частин: 1) просопографія – опис персони; 2) етопея – реконструкція внутрішнього світу особистості [22]. Словник «Webster's Third new international dictionary of the English language unabridged» (Massachusetts, 1981) визначає термін «просопографія» як: 1) опис зовнішності та характеру особи, дослідження її діяльності у сукупності впливів, контактів, взаємозв'язків, рефлексій; 2) зібрання (створення) колективної біографії певної групи, яку об'єднує щось спільне (діяльність, інтереси, походження, родинні зв'язки тощо) [23]. Болгарський вчений І.Божилов у монографії «Фамилията на Асеневи (1186 – 1460). Генеалогия и просопография» (1985) застосовує термін просопографія для створення колективної біографії роду, уточнюючи при цьому, що при недостатності відомостей про будь-яку особистість, саме науково-просопографічні методи вивчення дозволяють дослідникам реконструювати життя та діяльність цієї особистості через загальний фактологічний матеріал про рід в часово-просторовому вимірі. Дослідник відзначає, що історична розвідка при цьому має здійснюватись обов'язково з урахуванням регіону проживання представників роду та ментальності часу, в який вони діяли [24]. У статті-гаслі «просопографія» словника «Культурология. XX век» (1997) уточнюється, що особливого значення наукові методи технології опрацювання архівних матеріалів та наративних джерел при створенні колективних біографій (просопографічного портрету), набувають при реконструкції саме внутрішнього світу певної конкретної особи і замінюють болючі для соціально-історичних наук суперечності між окремим характером фактів і загальним характером висновків [25]. О.Колобов [16] вважає, що просопографія – це статистично-соціальний метод вивчення певних суспільних груп суспільства та створення соціального портрету або колективної біографії певного соціального прошарку суспільства чи професійної групи. «Новая философская энциклопедия» (2000) визначає просопографію як метод створення колективних біографій, що складається з визначення певного кола осіб, у постановці низки однотипних питань про дати народження та смерті, про шлюб та родину, соціальне походження, місце проживання, освіту, поле наукової, творчої, громадсько-

просвітницької діяльності тощо [26]. Т.Березовська вважає, що просопографічний метод – це метод створення колективних біографій, який кожному особу, яка потрапляє в поле зору дослідника, розглядає як особистість та індивідуальність [13]. М.Петрова стверджує, що просопографічні дослідження дають можливість зробити повноцінний 1) опис історичного персонажа; 2) опис соціальних груп, малих народів і племен; 3) реконструкцію способу життя й занять представників конкретних соціальних станів. Визначаючи при цьому, що головна мета просопографії як спеціальної історичної дисципліни, – це «продемонструвати, як за допомогою аналізу найрізноманітніших джерел (письмових, речових та ін.) можна визначити час життя, рід занять, світогляд, інтелектуальне коло» різних особистостей [17]. Ю.Юмашева у праці «Историография просопографии» (2005) стверджує, що «просопографія, – це дослідження загальних характеристик групи діючих в історії осіб, що стосується двох головних проблем: 1) шляхів здійснення ними політичних акцій; 2) шляхів і варіантів соціальної мобільності й реалізації своїх кар'єрних прагнень» [21]. На її думку, просопографія – це «створення на основі статистичного аналізу динамічних «колективних біографій» певних соціальні групи» [27]. Директор Інституту генеалогічних досліджень Російської Національної бібліотеки І.Сахаров, виступаючи на семінарі «Генеалогія й історія родини», стверджував, що просопографія, – це «першооснова генеалогії», це «шлях пізнання» унікальних неповторних особистостей, їх повернення «з небуття, із забуття» [28].

Сучасні українські історики Н.Миронець та І.Старовойтенко (2008) зазначають, що просопографія – це метод реконструкції життєвих шляхів цілих суспільних груп (родів) в усій сукупності її індивідуальних якостей та взаємостосунків з оточенням, створення колективної біографії кількох осіб, об'єднаних спільними чинниками, чи поглибленого дослідження біографій конкретних осіб за допомогою методів генеалогії, демографії, психології, психолографії, ономастики, нумізматики, соціології та інших спеціальних історичних дисциплін [29, с.423 – 424]. Тобто просопографія – це «одна із спеціальних історичних дисциплін, яка вивчає особистість або особистості в контексті історичного процесу» [30, с.427].

Отже, можна стверджувати, що просопографія – це метод дослідження (створення) просопографічного портрету (колективної біографії) роду (родини), в якому кожна особа, яка потрапила в поле наукової зацікавленості, розглядається як особистість та індивідуальність. Такий метод дозволяє, навіть при відсутності достатньої кількості архівних документів та нарративного матеріалу, шляхом історичного занурення та відображення реконструювати конкретні особистості в їх державницько-суспільному, громадсько-просвітницькому, науковому та приватному житті, відтворити духовний космос кожного індивіда з урахуванням усіх загальних аспектів життєдіяльності членів роду чи родини. При цьому приватне та суспільне мають розглядатися як рухливі елементи в єдиному континуумі сфери або як звернені один до одного (взаємоорієнтовані) сторони соціального та духовного життя членів роду чи родини.

2. Універсальність характеру просопографічних методів при відтворенні полягає:

по-перше в тому, що в результаті дослідження крізь призму життя та діяльності особистості, членів роду (родини) більш насичено, багатогранно виступає саме історична епоха, в яку вони жили і яка тією чи іншою мірою персоніфікується в інших біографіях членів роду (родини);

по-друге, історичне буття людини розглядається, з одного боку, саме з погляду характеристики героя як «особистості», тобто визначення його суспільного статусу, міри участі в історично-значущих подіях, впливу на суспільно-політичне, культурне життя, на життя наступних поколінь роду чи родини, з іншого боку, з точки зору виявлення його «індивідуальності», яка визначає внутрішній світ людини, її духовний потенціал.

3. Створення сучасного просопографічного портрету кожного окремого роду (родини) має свої суттєві особливості, які вимагають застосування певних методологічних засад:

а) в просопографічному списку родини передусім має бути визначено чітке коло осіб, які потрапили в поле зору дослідника, тобто в ньому мають бути присутні лише найбільш знані представники родини, які зробили цю родину знаменитою і залишили найпомітніший слід в історії та культурі українського народу протягом декількох століть. Тому основна концептуальна лінія дисертаційно-монографічного дослідження має бути зосереджена саме на:

б) наявних архівних матеріалах та нарративних джерелах про родину, які зазвичай, непропорційно висвітлюють його покоління. Достатньо широким є коло джерел про цю родину, однак досить уривчастими відомості, непрямі джерела про тих членів родини: які

опинилися в еміграції після встановлення в Україні радянської влади; що з різних причин (одруження, навчання, робота, заслання) виїхали з України в першій чверті ХХ ст.; яких розкидали по світу події Другої світової війни чи змусив виїхати з України тоталітарний режим. Саме тому і з'явилась диспропорція. Якщо виключити з кола визначених осіб тих, відомостей про яких недостатньо, дослідження дуже збідніє й буде виглядати досить неповним і необ'єктивним. Тому в цьому випадку досить важливою засадою є саме побудова просопографічного дослідження, яке надає нам можливість вибудувати історію всієї родини шляхом послідовної реконструкції життя та діяльності тих особистостей, що увійшли до складеного нами просопографічного списку;

в) при розробці структури дисертаційно-монографічної роботи та її проведенні необхідно враховувати всі відомі ознаки історії кожного члена родини, які істотно впливають на концептуальні засади створення колективної біографії. Щоб подальше історичне просопографічне дослідження не призвело до плутанини, зміщення акцентів, неприпустимих помилок, необхідно з'ясувати і розкрити всі індивідуальні ознаки своєчасно. Важливою необхідністю є виявлення характерної особливості родини, що визначає своєрідність просопографічного портрету саме цієї родини, адже більшість членів цієї званої української родини продовжила родинні традиції, ставши священнослужителями, присвятивши себе боротьбі за українську церкву.

Актуальність обраної теми полягає в нагальній потребі створення узагальнюючої наукової роботи з історії наукової, культурної, громадсько-просвітницької та релігійної спадщини родини. Сучасне суспільство вимагає нових моральних орієнтирів, і тому щира любов усіх відомих членів цієї родини до українського народу та його історії і культури, є прекрасним зразком для наслідування. Саме тому репрезентація особистостей такого ґатунку є надзвичайно важливою і необхідною річчю. Недостатня розробка дослідження знаменитих родин Поділля є істотною прогалиною сучасної української історіографії. Через призму висвітлення індивідуального, пов'язаного з життєвими шляхами, науковою і творчою діяльністю, світоглядом кожного члена родини, у всій повноті, різнобарвності та яскравості відкривається сучасна їм епоха.

Створення просопографічних (колективних біографічних) портретів видатних українських родин (родів) є досить важливою складовою відтворення загального процесу творення історії та культури України. Адже серед родової української еліти чільне місце належить родинам, чия наукова, державницько-суспільна, культурно-просвітницька, релігійно-богословська та інша діяльність і творча спадщина потребує докладного дисертаційно-монографічного дослідження та встановлення об'єктивної історичної істини в оцінці їх місця в історії та культурі українського народу впродовж декількох століть.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дашкевич Я.Р. Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії // Український біографічний словник: історія і проблематика створення: Матеріали наук.-практ. конф., Львів, 8 – 9 жовтня 1996 р. – Львів, 1997. – С. 40 – 47.
2. Юбилей пятидесятилетия священства протоиерея Иосифа Сецинского [Є.Сіцинський – А.Т.] // Подольские епархиальные ведомости. – 1901. – № 51. – С. 900 – 905.
3. Трембіцький А.М. Наукова та громадська діяльність Євфимія Йосиповича Сіцинського (70-ті рр. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.). – Дис. канд. іст. наук. – Кам.-Под., 2005. – 284 с.; Його ж. Євфимій Сіцинський (1859 – 1937): наукова та громадська діяльність. Монографія. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. – 300 с.
4. Кейван І. Володимир Січинський: Архітект, митець-графік, мистецтвознавець, дослідник. – Торонто: Євшан зілля, 1957. – 65 с., 21 л. іл.
5. Мушинка М. Володимир Січинський і русини-українці Східної Словаччини. – Пряшів: Союз русинів-українців Словацької Республіки, 1995. – 122 с.
6. Баженов Л.В., Логвіна В.Л. Володимир Січинський (1894 – 1962 рр.): життя, діяльність, творчість в ім'я України. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. нац. ун-т, 2009. – 236 с.
7. Володимир Січинський. Бібліографічний покажчик / Укладач С.Костюк. – Львівська Наукова бібліотека НАН України ім. В.Стефаника. – 1996. – 124 с.
8. Шафран Роксоляна. Теоретична спадщина Володимира Січинського в контексті українського мистецтва 1920-1960 років. – Дис... канд. мистецтвознавства. – Львів, 2001. – 152 с.
9. Логвіна В. Володимир Січинський в науковому, громадському і освітянському житті України та української еміграції (перші десятиліття – 60-ті рр. ХХ ст.). – Дис... канд. іст. наук. – Кам'янець-Подільський, 2006. – 230 с.

10. Шмагало Р.Т. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ ст.: структурування, методологія, художні позиції. Монографія. – Львів, 2005. – 528 с.
11. Лист Любичі Бабогрової до Анатолія Трембіцького від 22 вересня 2009 року. Оригінал. – 1 арк. Родинний архів А.М. Трембіцького.
12. Преловська І.М. Історико-джерелознавчий аналіз матеріалів 1-го Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14-30 жовтня 1921 року. – Дис... канд. іст. наук. – К., 1993. – 174 с.
13. Березовська Т.В. Рід Аркасів: Просопографічний портрет на історичному тлі доби. – Дис. канд. ... іст. наук. – Одеса, 2003. – 215 с.
14. Юркин И.Н. Демидовы – ученые, инженеры, организаторы производства: Опыт науковедческой просопографии / И. Н. Юркин. – М.: Наука, 2001. – 333 с.
15. Нечаева М.Ю. Просопография уральского монашества: перспективы исследования / М.Ю. Нечаева // Судьба России: прошлое, настоящее, будущее. Тезисы Всероссийской конференции (Екатеринбург, 17–19 ноября 1994). – Екатеринбург, 1995. – С.172–176.
16. Колобов А.В. Римские легионы вне полей сражений (эпоха Ранней империи): Учеб. пособие / Пермский ун-т; Науч. ред. И.Л. Маяк. – Пермь: Издательство Пермского университета, 1999.
17. Петрова М.С. Просопография как специальная историческая дисциплина (на примере авторов Поздней Античности Макробия Феодосия и Марциана Капеллы). – СПб.: Алетей, 2004. – 230 с. – (Серия «Интеллектуальная история в текстах и исследованиях»).
18. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану: Друга пол. ХV–ХVІІ ст. – К., 2000. – 300 с.
19. Целуйко О.П. Рід Даниловичів у кінці ХVІ – на початку ХVІІІ ст.: історико-генеалогічне дослідження. – Автореф. дис... канд. іст. наук. – Львів, 2003. – 20 с. – укр.
20. Просопография // Википедия – свободная энциклопедия <http://ru.wikipedia.org/wiki>
21. Юмашева Ю.Ю. Историография просопографии / Ю.Ю. Юмашева // Известия Уральского государственного университета. – 2005. – № 39. – С. 95 – 127.
22. Prosopografij // The Oxford English Dictionary. A new English dictionary on historical principles. – Oxford. – At the clarendon press (1970). – Vol. VIII. – P. 1493.
23. Prosopografij // Webster's Third new international dictionary of the English language unabridged. – Massachusetts, USA [1981]. – Vol. II. – P. 1821.
24. Божилов И. Фамилията на Асеновци (1186 – 1460). Генеалогия и Просопография. – София: Изд. на българската академия на науките, 1985. – С. 69 – 77.
25. Просопография // Культурология. ХХ век. Словарь / Авт. проекта С.Я. Левит, Л.А. Мостова. – СПб.: Университетская книга, 1997. – С. 60.
26. Просопография // Новая философская энциклопедия. – М.: Мысль, 2000. – Т.1. – С. 267.
27. Юмашева Ю.Ю. Методологические проблемы создания просопографических баз данных // Информ. бюлл. Комиссии по применению математических методов и ЭВМ в исторических исследованиях при Отделении истории АН СССР. – 1993. – № 9 (октябрь).
28. Сахаров И.В. Просопография как первооснова генеалогии. Лекция на обучающем педагогическом семинаре «Генеалогия и история семьи» (Казань, 24 – 26 сентября 2007 г.) // www.nlr.ru/news/rnbinfo/2007/9-2.pdf
29. Миронец Н., Старовойтенко І. Просопографія / В кн. Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навч. посіб. для стуц. вищ. навч. закл. І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В. Томазов, М.Ф. Дмитрієнко [та ін.]. – К.: Либідь, 2008. – С. 424 – 431.
30. Миронец Н., Старовойтенко І. Просопографія як спеціальна історична дисципліна // ІІІ Міжнар. науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на шляху творчого поступу». Луцьк, 17 – 19 травня 2006 р.: Доп. та повід.: В 3-х т. / Укр. іст. т-во, Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки / Гол. ред. І.Коцан; відп. ред.: С.Гаврилюк.– Луцьк:, 2007. – Т. 1. – С. 247 – 252.

Трембицкий А.М. К ПРОБЛЕМЕ СОЗДАНИЯ КОЛЛЕКТИВНОЙ БИОГРАФИИ СЕМЬИ СИЦИНСКИХ-ЧЕХОВСКИХ-СИЧИНСКИХ-ШАНДОР

В статье обосновывается необходимость цельного диссертационно-монографического исследования жизненных и научных путей, творческих достижений лучших представителей известной украинской семьи Сичинских-Чеховских-Сичинских-Шандор.

Ключевые слова: история, культура, семья Сичинских-Чеховских-Сичинских-Шандор.

Trembitsky A.M. THE PROBLEM OF CREATION OF COLLECTIVE FAMILY BIOGRAPHY SITSINSKIH - CZECHSKY-SICHINSKIY-SANDOR

The article is devoted to the necessity of whole the thesis of a monographic study of life and scientific ways of creative achievements of the best-known representatives of the Ukrainian family Sitsinskih - Czechsky-Sichinskiy-Sandor.

Key words: history, culture, family Sitsinskih - Czechsky-Sichinskiy-Sandor.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(477.43/44) «192»:352.07

О.Є. Верещагіна-Білявська, І.С. Шатковська

**ПРОСВІТНИЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
КОМПОЗИТОРІВ ДОГЛІНКІНСЬКОЇ І ГЛІНКІНСЬКОЇ ДОБИ**

На прикладі творчості російських композиторів XVIII – першої половини XIX ст. (Глінки, Фоміна, Пашкевича, Бортнянського, Кашина, Варламова, Гурильова, Аляб'єва, Верстовського, Серова та ін.) розглянуто концептуальні засади їх педагогічної діяльності.

Ключові слова: російська музика, просвітництво, дореформена Росія, педагогічна діяльність, консерваторія, вокальна педагогіка.

В історії російської музики XIX століття – час становлення й бурхливого розквіту професійної композиторської школи, що ознаменувалося не лише створенням світових шедеврів у галузі всіх музичних жанрів, але й формуванням власної системи професійної музичної освіти. Майже всі російські композитори-класики були талановитими педагогами, що підготували плеяду видатних вокалістів і виконавців - інструменталістів. Злет російського музичного мистецтва у другій половині XIX ст. – це не лише поява реалістичної оперної школи, розквіт романтичної симфонії, але й величезний успіх вітчизняних виконавців за кордоном. Обидва найстаріші російські музичні заклади отримали імена російських композиторів-класиків. Сьогодні Московська державна консерваторія названа ім'ям П.І. Чайковського, Санкт-Петербурзька – М.А. Римського-Корсакова. Саме у такій данині пам'яті видатних композиторів є і глибокий загальний сенс, й абсолютно реальна життєва основа. Саме у Росії XIX ст. найбільші творчі сили впливали на музичну освіту прямо й безпосередньо. Постійне творче змагання цих двох педагогічних шкіл було започатковано ще у позаминулому столітті, коли Чайковський і Танєєв викладали у Московській, а Римський-Корсаков, Лядов і Глазунов – у Петербурзькій консерваторії, а на чолі обох закладів стояли брати Рубінштейни. І це змагання свого часу мало безперечно визначальне значення для творчих шкіл обох консерваторій. Не перервалася ця традиція і сьогодні: найбільші російські виконавці і композитори тісно пов'язують своє життя із справою і долями музичної освіти. Враховуючи безперервність і наступність вище означеного процесу, його важливість для усвідомлення долі російської музики і професійної освіти, автори статті ставлять за мету визначити концептуальні засади педагогічної діяльності російських композиторів доглінкінської і глінкінської доби, до яких належать, окрім безпосередньо М. Глінки, Є. Фомін, В. Пашкевич, Д. Кашин, О. Варламов, О. Гурильов, О. Аляб'єв, О. Верстовський, О. Серов та ін.

Незважаючи на значну кількість існуючої літератури, присвяченої музичній творчості російських композиторів, їх педагогічна діяльність розкрита, здебільшого, епізодично у працях Ю. Барсова [1], Т. Ліванової [3], Г. Машевського.

В історії російської класичної музичної школи ідеї просвіти, виховання аудиторії і формування музикантів у дусі прогресивних переконань завжди відігравали виключно важливу роль. Саме становлення російської класики, поява перших високих зразків класичної опери, симфонічної музики, романсу вже вимагала і нових артистичних сил для правильного розуміння і гідної передачі самобутніх творчих задумів композиторів. Тому практично кожен з російських композиторів-класиків був певною мірою вчителем передусім для тих музикантів, що виконували його твори. Так, з метою досконалого виконання своїх опер і романсів Глінка просто змушений був створювати російську вокальну школу. Причиною цьому було те, що весь напрям його творчості, створені ним нові образи, новий музичний стиль вимагали участі зрілих російських артистів, співаків не італійської, а нової, російсько-глінкінської школи. Прикладом може слугувати образ Івана Сусаніна, який не міг бути зрозумілим і переданим в традиціях старої італійської, французької або російської комічної опери.

Нових виконавчих сил потребувала і музика Даргомижського, щоб розкрити образи «Русалки» чи таких новаторських романсів, як «Старий капрал» або «Черв'як». Чайковський при створенні своєї опери «Євгеній Онегін», навмисно відступав від традицій рутинного стилю великої «казенної оперної сцени» і спирався на молоді виконавські сили Московської

.....
консерваторії. Отже, перші інтенції до «учительства» зародилися у творчості російських класиків безпосередньо із самих виконавських творчих завдань.

Професіоналізація композиторської школи завжди вимагає прямого втручання у музичну освіту. Цей процес проявляється не обов'язково у тому, що композитори стають педагогами за посадою, але й завдяки їх просвітництву, виконанню місії вчителів і наставників. Так образ Мусоргського є далеким від «учительства», але саме він великою мірою виховав таких співаків як О.М. Молас, Д.М. Леонова (чиє художнє виховання почав Глінка), направивши їх на розкриття яскраво-національного, гостро-характерного в новій музиці російських композиторів.

Виховуючи в певному напрямі артистів, російські композитори застосовували різні засоби і прийоми. По-перше, створювали навчальні посібники (наприклад, вокальні «Вправи» Глінки для співака О.А.Петрова). По-друге, здійснювали систематичний вплив за допомогою засобів музичної критики (рецензії Чайковського, який стежив за артистичним життям молодих вихованців Московської консерваторії). По-третє, демонструючи пряму творчу співдружність під час роботи над власними новими творами (сестри Пургольд, готуючись до виступу з творами композиторів «Могутньої кучки», знаходились під творчою опікою самих композиторів Мусоргського, Римського-Корсакова та інших). По-четверте, безпосереднє викладання навчальних дисциплін (Чайковський, Римський-Корсаков, Танєєв були професорами консерваторії).

Завдяки цій галузі творчої діяльності композиторів російська класична музична школа здійснила вирішальний вплив на розвиток музичної освіти в Росії. Характерною особливістю педагогічної діяльності російських композиторів-класиків, якої б форми вона не набувала, стало те, що вона була важливою частиною їх суспільного життя, однією з необхідних позицій в загальній боротьбі за російську музику. На відміну від західноєвропейської музики XIX ст., у період російської музичної класики не було характерного протиставлення активних творчих фігур консервативним «метрам» - вчителям академізму, який укорінився в європейській освіті. Навпаки, основний, визначальний вплив на виховання музикантів в Росії належав якраз представникам реалістичної російської музики, що дбайливо ставились до фольклорних надбань. Починаючи з часів Глінки, який в роки написання «Івана Сусаніна» вже формував російську вокальну школу, російські класики були головними вихователями російських музикантів, будучи для них вчителями в кращому і вищому сенсі цього слова, слугуючи для них зразками, надихаючи в найкращих художніх поривах.

Проте М.Глінка не був першим у цій благородній справі. Ще у XVIII ст. російські композитори займалися педагогічною діяльністю. У доглінкінський період вже працювало два покоління професійних музикантів-педагогів. Перше представлено іменами Фоміна, Пашкевича, Бортнянського, Кашина, а друге – Варламова, Гурильова, Аляб'єва, Верстовського.

Автори перших російських опер, симфоній, різні представники молоді творчої школи були вчителями багатьох молодших російських музикантів. Перші відомі музичні діячі Фомін, Пашкевич, Бортнянський, Кашин, ставши зрілими художниками, у свою чергу навчали інших, виховували оперних співаків, інструменталістів і навіть хорові колективи. Так найвидатніший з перших оперних композиторів Є.І. Фомін перебував з 1797 року «в службі Театральної Дирекції» імператорських театрів і керував заняттями всіх оперних співаків «російської трупи» в Петербурзі. Старший сучасник Фоміна, інший видатний оперний композитор В.О.Пашкевич був «вчителем в музичній частині» так званого «вольного» (тобто приватного, загальнодоступного) театру Кніппера. Виконуючи свої посадові обов'язки, він керував підготовкою нового оркестрового колективу, створеного з російських музикантів. Д.С. Бортнянський здійснював постановки своїх опер у 80-х роках XVIII ст. силами російських освічених аматорів музики, навчав грі на клавирі російську знать, а потім, очоливши придворну співацьку капелу (з 1796 року), довго здійснював вирішальний вплив на підготовку кращих хорових кадрів у країні. У 1791 році московський композитор, піаніст і диригент Д.М. Кашин у співдружності з іншими навчав російських музикантів співу, музичній теорії і навіть «правил композиції». Знавець російської пісні, що сам вийшов з кріпосних, настроєний глибоко патріотично, Кашин гордився тим, як ростуть ряди російських музикантів в Москві і прагнув всіляко сприяти їх активній участі в концертному житті.

Представники другого покоління російських композиторів доглінкінської доби – Варламов, Гурильов, Аляб'єв, Верстовський – неодмінно пов'язували свою творчу роботу, артистичне втілення своїх задумів з вихованням музикантів у дусі своєї творчої школи.

Причини такого ставлення до виконання своїх творів криються у бажанні пов'язати розвиток власних творчих ідей з широким поступальним рухом вітчизняної музичної культури. На відміну від західноєвропейських композиторів романтичного спрямування, російські митці доглінкінської і глінкінської доби зовсім не відволікалися у своїх творчих задумах в надхмарні висоти, не творили «для самих себе», «не відривалися від землі», а розраховували на реальне виконання, на розуміння артистів-виконавців, і, що найголовніше, – на життєвий вплив цього виконання.

Традиції вокальної підготовки виконавців композиторами започаткували майстри російського міського побутового романсу Варламов і Гурильов, які створили високі зразки вокальної лірики, мелодичних, захоплюючих пісень і романсів. О.Є. Варламов був і виконавцем власних романсів. Сприяючи їх популярності в широких колах московського суспільства, композитор навчав співаків-професіоналів і аматорів. З навчальною метою та маючи досвід викладання у придворній співацькій капелі та театральному училищі в Москві, у 1840 році він видав власну «Школу співу».

Викладачем співу і гри на фортепіано був О.Л. Гурильов. Його педагогічна діяльність теж була тісно пов'язана із власними творчими задумами – виконанням своїх романсів і фортепіанних п'єс.

Найбільш своєрідно проявилась специфіка педагогічної діяльності О.М. Верстовського – великого композитора, автора відомої опери «Аскольдова могила» (1835). Митець обіймав посаду керівника контори московських театрів. Численні спогади його сучасників свідчать про те, що Верстовський фактично керував підготовчою роботою оперних і драматичних артистів. Звертаючи увагу на найменші деталі постановки музичних вистав, зокрема і власних опер, композитор всіляко впливав як на виховання виконавців, так і на сценічне втілення оперних творів.

Отже, аналіз діяльності композиторів першого і другого покоління доглінкінського періоду доводить, що у підготовчий період становлення концептуальних основ російської класичної музичної школи, коли складався новий стиль ранніх російських опер і романсів, вітчизняні композитори сміливо входили у музичне життя та прагнули дієво керувати ним, направляти його. Російські митці творили у тісній співдружності з виконавцями, поєднуючи композиторську діяльність з практичною роботою по вихованню молодих артистичних сил.

Класики російської музики продовжили і поглибили цю традицію, причому їх педагогічна діяльність набула нового, більш високого значення, відповідно до їх творчих завдань і загального історичного значення їх великого і прогресивного мистецтва. Значимі суспільні ідеї, які було покладено в основу великих творів російської класики, сміливий і послідовний реалізм як метод їх втілення, глибока народність як основа національного складу і характеру класичної російської музики, потребували, зрозуміло, нового стилю виконання, нового рівня в розвитку музичної культури країни. Завдання побудови цієї культури і повинні були втілювати російські композитори-класики. Дієвим засобом такого будівництва стає їх публіцистично-критична, виконавська, просвітницька, педагогічна діяльність. Лише у комплексному поєднанні усіх цих галузей творчості, на думку російських композиторів, можна було формувати новий тип музиканта і виховувати нову аудиторію. Такий підхід до формування нової когорти виконавців і слухачів є свідченням реальності мислення і демократизму російських композиторів.

Обрані форми просвітницько-педагогічної діяльності класиків російської музики завжди залежали від тих суспільних обставин, в яких вони жили і творили, та від творчого напрямку, до якого вони належали. Наприклад, Глінка і Даргомижський створювали нову виконавську школу, впливали на молодше покоління російських композиторів переважно через індивідуальні, особисті дружньо-творчі зв'язки. Вибір саме цих форм впливу залежав від багатьох історичних умов дореформеної Росії, від характеру спілкування прогресивних російських художників в ту пору, від відсутності таких центрів музичної освіти, якими пізніше стали російські консерваторії. Характерно також, що навколо Глінки і Даргомижського поступово створилися своєрідні гуртки послідовників і продовжувачів, для яких ці композитори стали творчими прикладами, вчителями у вищому сенсі цього слова.

Найбільш плідні результати такого об'єднання проявилися в оточенні Балакірєва: з творчого гуртка навколо молодого композитора народилася творча співдружність нового типу – знаменита «Могутня кучка», яка представляла прогресивний реалістичний напрям російської

Наукові записки

музики в новий період її розвитку. Для представників молодії «Могутньої кучки» – Бородіна, Римського-Корсакова і Мусоргського – Балакірєв був наставником, критиком і керівником.

Інші форми педагогічної діяльності, цілком характерні для післяреформеної Росії з її новими установами і новою системою освіти, природно обрали Чайковський і Римський-Корсаков, що стали професорами перших російських консерваторій і багатогранно проявили себе в обширній галузі музичної освіти.

Глінка, який творив у дореформений час, а також Даргомижський і Серов, не були педагогами за посадою, адже ще не було створено у Росії консерваторій як закладів професійної музичної освіти. Проте вони все ж таки були вчителями, наставниками, вихователями російських музикантів. «Записки» і листи самого Глінки, спогади його сучасників містять багато свідчень про те, що основною педагогічною турботою першого класика російської музики було створення нової російської вокальної школи. Ця школа повинна була відповідати новому стилю його романсів та опер «Іван Сусанін» і «Руслан і Людмила». Сучасники свідчать також про те, що Глінка сам був чудовим співаком, рідкісним артистом, натхненним і мудрим, і не мав собі рівних у виконанні власних романсів. Особливості його виконання найкраще охарактеризовані в спогадах О.М. Серова, який стверджував: «хто не чув романсів Глінки, проспіваних ним самим, той не знає цих романсів» [Цит. по 3, с. 11].

Специфіка вокального втілення проявлялася у Глінки в яскравій, життєвій передачі художнього задуму твору, чудовій декламації, виразному і гнучкому фразуванні. За своєю природою його голос не мав великих можливостей, проте чудово служив вищій артистичній меті – виразності. У цьому напрямі, прагнучи формувати виконавців російської музики зі всією своєрідністю її мелодичного складу і виразових засобів, виховував Глінка близьких йому співаків і співачок. Сам композитор чудово знав світову вокальну культуру, критично розбирався у мистецтві кращих співаків Італії і Франції, умів бути самостійним в розумінні завдань російського вокального мистецтва.

Педагогічний процес Глінка поділяв на декілька етапів. Спочатку композитор ретельно стежив за співацьким розвитком аматорів й артистів (наприклад, тенорів М.К. Іванова, П.М. Михайлова й ін.). Далі він починав надавати їм допомогу на власних уроках співу. Останнім етапом була підготовка зі співаками партій своїх опер, виконання своїх романсів. Саме на власних творах Глінка виховав цілу школу співаків. Так, розучуючи у 1835 році з артистами Петербурзького Великого театру партії «Івана Сусаніна», Глінка здійснив вирішальний вплив на кращих російських оперних співаків – О.А. Петрова, Г.Я. Воробйову й інших. Саме для Петрова композитор склав та упорядкував особливий зошит «Вправ». Розкриваючи нові образи російських людей в опері Глінки, глибоко оригінальні характери Івана Сусаніна і Вані, названі артисти росли і розвивалися, вчилися співати по-новому і пред'являти нові вимоги до самої вокальної техніки. Глінка глибоко переймався методичною стороною процесу виховання співаків: окрім вправ для них, він створював і спеціальні вокалізи. Саме на них він виховав Д.М. Леонову – чудову російську співачку, яку композитор «відкрив», поклавши справжній початок її вокальній освіті, визначивши її художній шлях як артистки російської школи, чудової виконавиці творів Глінки, Даргомижського, Мусоргського. До числа учнів Глінки належав також відомий російський камерний співак А.П. Лодій.

Заняттями з оперними і камерними співаками та допомогою багатьом десяткам аматорів не обмежувалися педагогічні прагнення Глінки. Певний час композитор працював у Придворній співацькій капелі, займаючись з півчимами, керуючи вихованням цих добірних хорових кадрів, що становили кращий хоровий колектив країни. Набираючи нових співаків для капели, Глінка мандрував Україною, слухав безліч юних голосів, а потім сам, за власним методом, навчав і виховував півчих. Викладав спів Глінка також у театральному училищі в Петербурзі.

Безперечним є твердження про те, що російська вокальна школа в основі своїй була створена саме Глінкою, його зусиллями і натхненною творчою працею. У мистецтво видатних російських співаків Глінка вніс ті якості, яких вимагали нові образи і новий стиль російської музики, які визначалися передусім її народністю, багатими і ґрунтовними зв'язками з російською народною піснею, реалістичним відображенням життя. Є всі підстави стверджувати, що перший класик російської музики був не лише фундатором музичної культури, російського музичного стилю, але й об'єднав свої творчі завдання з вихованням тих, хто артистично розкривав його задуми перед аудиторією.

О.С. Даргомижський – продовжувач традицій Глінки і у творчій, і у педагогічній діяльності. Він є засновником нового жанру гострої соціальної драми в російській опері («Русалка» – справжня драма соціальної нерівності, драма людей з народу) та майстром характерного романсу, який глибоко і тонко передає особливості психології, своєрідність образу і душевного складу людини. Для практично-виконавської реалізації своїх творчих ідей Даргомижський потребував і нових артистичних сил, які могли б утілити його нові задуми. Таких виконавців Даргомижський не тільки знаходив, але і виховував, про що красномовно свідчать рядки з його автобіографічної записки: «Знаходячись постійно в суспільстві співаків і співачок, мені практично вдалося вивчити як властивості людських голосів, так і мистецтво драматичного співу. Можу сміливо сказати, що не було в петербурзькому суспільстві майже жодної відомої і чудової аматорки співу, яка би не користувалася моїми уроками, або принаймні моїми порадами (Білібіна, Бартенєва, Шиловська, Беленіцина, Гірс, Павлова, кн. Манвелова і десятки інших менш відомих)» [Цит. по 3, с.14].

Даргомижський не згадує тут О.М. Молас, ще одну чудову співачку з освічених любителів музики, природжену артистку з гострим відчуттям всього яскравого, характерного, неповторного, життєво-схопленого в нових російських вокальних творах. Індивідуальність О.М. Молас склалася саме у зв'язку з роботою над виконанням пізніх творів Даргомижського, розвиваючись потім під творчим впливом Мусоргського і всієї гарячої атмосфери «Могутньої кучки». Такі рідкісні твори, як «Дитяча» Мусоргського, виникали безпосередньо з розрахунку на артистичне втілення Молас.

Наслідуючи приклад Глінки, Даргомижський розкрив нові образи, нові теми, нові сторони російської дійсності у своїй творчості. І так само, як його видатний попередник, він просувався вперед, зміцнюючи творчу співдружність зі своїми виконавцями, знаходячи і виховуючи їх.

Класик російської музичної критики, молодший сучасник Глінки і Даргомижського О.М. Серов також проявив себе як вихователь і просвітитель, адже для нього сама робота музичного критика обов'язково охоплювала завдання освіти, виховання читачів, розширення їх кругозору, навіть своєрідної музичної освіти. Одним із головних завдань критичних статей Серова було прагнення просвітити, навчити своїх читачів, повідомляючи їм важливі відомості про музичне мистецтво, прищеплюючи їм прогресивні естетичні переконання. Окрім того, він неодноразово переймався педагогічною метою, прагнучи популяризувати музичні знання в широких суспільних колах.

Реалізацією цієї мети став організований і прочитаний Серовим на рубежі 1858–1859 років в Петербурзькому університеті цикл публічних лекцій «Про музику з її технічної і історичної сторони», які стали логічним продовженням його критичної діяльності. Ще раніше, у 1856 році, він почав публікувати в журналі «Музичний і театральний вісник» «Курс музичної техніки», поставивши перед собою наступну мету: «...навчити не складати, не виконувати, але «слухати» музику з толком, навчити проникати у форми музичних творів, проникати у всі органічні закони музичного мистецтва — навчити всьому цьому, щоб дати засоби краще насолоджуватися мистецтвом і розсудливо його тлумачити» [Цит. по 3, с. 16].

Ці нові популяризаторські, освітні задуми Серова були, зрозуміло, тісно пов'язані зі всією історичною ситуацією російської просвіти тієї пори і свідчили про демократичні прагнення прогресивних діячів російської музичної культури. У 1864 році Серов знову прочитав курс популярних лекцій на тему «Про сучасний стан музики, її науки, її педагогіки», а потім обробив їх для друку і опублікував у журналі «Епоха» під загальною назвою «Музика, музична наука, музична педагогіка». Тут Серов прагнув дати широке уявлення про поступальний рух музичної культури в цілому, про завдання музичної освіти, яка, вивільняючись від схоластичних форм, повинна бути життєвою і дієвою.

Незадовго до відкриття Московської консерваторії Серов прочитав в 1865 році для Російського музичного товариства у Москві шість лекцій «Про оперу як музичну драму». На той час Російське музичне товариство (РМТ) було новою організацією, що ставила перед собою велику культурну концертну і просвітницьку мету. Незабаром після цього РМТ в Москві звернулося до Серова з пропозицією увійти до числа педагогів щойно відкритої консерваторії. На жаль, композитор і критик не зміг прийняти цю пропозицію і Московська консерваторія запросила для викладання музично-теоретичних дисциплін молодого П.І. Чайковського.

Практично усі російські композитори, що розпочали свою активну творчу діяльність у пореформенні 60-і роки XIX ст., ставали просвітителями, вихователями, наставниками,

Наукові записки

вчителями. Наставником і керівником для членів «Могутньої кучки» був Балакірев, який виконував також особливі виховні завдання у заснованій в 1862 році Безкоштовній музичній школі. Оркестровий колектив школи, складений з аматорів, працюючи і виступаючи під керівництвом Балакірева, формувався під прямим впливом нових творів російської школи.

Різносторонніми педагогами й видатними діячами музичної освіти в Росії були, як відомо, брати Рубінштейни. Антон Рубінштейн, геніальний російський піаніст і видатний композитор, стояв на чолі Петербурзької консерваторії з часу її заснування. Його брат Микола Рубінштейн, також чудовий піаніст і диригент, був у числі засновників Московської консерваторії, яку він і очолив. Масштаби їх просвітницької, педагогічної діяльності, що мала широкий суспільний характер, визначалися талантом, артистичним авторитетом, творчою активністю й великою керівною, організаційною роботою у своїй галузі. Прикладом просвітницької діяльності А.Рубінштейна може слугувати цикл «Університетських концертів», що став музичною антологією світового фортепіанного мистецтва, де Рубінштейн виступав не лише виконавцем, але й палким лектором-просвітником.

Отже, музичні діячі другої половини XIX ст. продовжили традиції, започатковані композиторами попередніх поколінь – доглінкінського і глінкінського. Якраз тоді, коли освітня діяльність захопила більшість видатних російських музикантів, будучи стимульована самою епохою Просвіти, найбільші російські композитори перейшли від колишніх форм «учительства», від занять в дружньому колі, від приватних уроків і роботи з своїми виконавцями – до інших, більш нових, широких і професійних форм педагогічної роботи. Педагогічна спрямованість творчості композиторів доглінкінської і глінкінської доби слугує яскравим свідомством необхідності свідомого і цілеспрямованого музичного просвітництва і виховання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Барсов Ю. Вокально-исполнительские и педагогические принципы М.И. Глинки. – Л.: Музыка, 1968. – 68 с.
2. Глинка М.И. Записки. – М.: Музыка, 1988. – 222 с.
3. История русской музыки. В 10-ти т. – Т. 5 (1826-1850). – М., 1988. – 373 с.
4. Ливанова Т. Педагогическая деятельность русских композиторов-классиков. – М.-Л.: Музгиз, 1951. – 100 с.
5. Машевский Г. Вокально-исполнительские и педагогические принципы А.С. Даргомыжского. – Л.: Музыка, 1976. – 63 с.
6. Серов А.Н. Воспоминания о Михайле Ивановиче Глинке. – Л.: Музыка, 1984. – 55 с.

Верещагина-Булявская О.Е., Шатковская И.С. ПРОСВЕТИТЕЛЬСКО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОМПОЗИТОРОВ ДОГЛИНКИНСКОЙ И ГЛИНКИНСКОЙ ЭПОХИ

На примере творчества русских композиторов XVIII – первой половины XIX в. (Глинка, Фомина, Пашкевича, Бортнянского, Кашина, Варламова, Гурилева, Алябьева, Верстовского, Серова и др.) рассмотрено концептуальные методы их творческой деятельности.

Ключевые слова: русская музыка, просветительство, дореформенная Россия, педагогическая деятельность, консерватория, вокальная педагогика.

Vereshchagina-Bulyavskaya O.E., Shatkovskaya I.S. EDUCATIONAL AND PEDAGOGICAL ORIENTATION OF CREATIVE ACTIVITIES OF COMPOSERS BEFORE GLINKA AND GLINKA ERA

On the example of creation of the Russian composers XVIII – the first half of XIX c. (Glinka, Fomin, Pashkevich, Bortnyansky, Kashin, Varlamov, Gurilev, Alyabjev, Verstovskiy, Serov and others) conceptual principles are considered their pedagogical activity

Key words: Russian music, elucidative, pre-reform Russia, pedagogical activity, conservatory, vocal pedagogic

**ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА ІСПАНІЇ, ЇЇ СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ
В РОКИ КРИЗИ КОНСТИТУЦІЙНО-МОНАРХІЧНОГО ЛАДУ (1918 – 1923 РР.)**

У статті аналізуються особливості іспанського парламентаризму та партійно-політичної системи в період кризи конституційно-монархічного режиму. Досліджуються програми та соціальна база партій і рухів, співвідношення сил на внутрішньополітичній арені.

Ключові слова: анархо-синдикалізм, кортеси, консерватори, ліберали, комуністи, республіканці, криза конституційно-монархічного режиму.

У першій чверті ХХ ст. Іспанія переживала глибоку внутрішньополітичну кризу, яка характеризувалась політичною та соціальною нестабільністю. Майже 150 років – від початку ХІХ і до середини ХХ ст. – політична історія Іспанії зводилась до відчайдушної боротьби між традиціоналістами і реформаторами. Як відомо, розвиток країни передовсім залежить від того, наскільки ефективною і організованою є її політична система, від балансу і авторитету політичних сил, відповідності діючої влади потребам та вимогам суспільства.

Метою даної статті є аналіз ряду особливостей партійно-політичної системи Іспанії в період кризи конституційно-монархічного ладу (1918–1923 рр.). Автор ставить завдання дослідити співвідношення сил на внутрішньополітичній арені, програми та соціальну базу партій і рухів, з'ясувати особливості іспанського парламентаризму та причини його неефективності й кризи.

Проблема, порушена в даній статті, залишається недостатньо розробленою в українській історіографії, знайшовши висвітлення в працях загального та біографічного характеру [1; 2]. Окремі аспекти даної проблеми досліджуються в загальних працях радянських істориків-іспаністів І. Майського, Х. Гарсія, Х. Марія Галана, С. Варги, М. Мещерякова, Л. Пономарьової [3 – 9]. Проте рівень ідеологічної заангажованості даних досліджень є досить високим, що вимагає їх ретельного переосмислення. Праці ж сучасних російських дослідників В. Бернекера, Т. Алексеевої, С. Данілова, Г. Волкової, А. Демєнтьєва є більш об'єктивними, проте досліджувана нами проблематика розглядається в них дотично, в контексті інших загальних питань [10 – 13]. Зарубіжна історіографія, зокрема іспаномовна, зосереджена на з'ясуванні статусу окремих політичних партій та діяльності їхніх лідерів на внутрішньополітичній арені [14 – 18].

На початку ХХ ст. центральною проблемою Іспанії, що позначилась на всіх сторонах життя країни була її загальна економічна відсталість порівняно з провідними європейськими державами. Іспанія являла собою державу з екстенсивним сільським господарством, слаборозвинутою промисловістю та низьким рівнем життя населення. Іспанські міста розвивались повільно, тому країна за складом населення та його світорозумінням залишалась сільською, аграрною. Це призвело до того, що іспанська буржуазія відрізнялась економічною слабкістю, соціальною неоднорідністю та низьким рівнем політичної свідомості. Ситуація ускладнювалась наявністю низки невирішених проблем, успадкованих з минулого століття. Серед них особливої гостроти набула аграрна проблема. Найхарактернішою рисою іспанського сільського господарства було існування поряд з великими латифундіями дрібних ділянок землі, які належали селянам. Так 0,5% магнатів володіли 41% оброблюваних земель, а на 96% селян припадало лише 32% приватної землі [1, с. 102]. Значна частка іспанських селян були безземельними, тому в сільській місцевості були широко розповсюджені різноманітні форми оренди та суборенди, більшість яких не змінювались із часів середньовіччя і були за своєю суттю справжньою кабалою. Дане явище було найбільш характерним для відсталих районів півдня Іспанії: Андалусії, Естремадури, Мурсії. На господарство країни згубно впливав і той факт, що слаборозвинута іспанська промисловість перебувала в залежності від розвинутих капіталістичних країн: Англії, Німеччини, США. Загальна сума іноземних капіталів в Іспанії на початку 20-х рр. ХХ ст. перевищувала 1277 млн. песет [6, с. 9]. Через слабкість національного капіталу і збереження напівфеодальних відносин гальмувався капіталістичний розвиток країни, що позначилось і на структурі зовнішньої торгівлі, в якій переважав увіз готових виробів. Щоб захистити свої товари від іноземної конкуренції, Іспанія стала проводити різку протекціоністську політику, але ситуація залишалась незмінною [7, с. 18]. Становище ускладнювалось ще й економічною кризою, оскільки після закінчення Першої світової війни

.....
спостерігався значний спад виробництва, масове безробіття, інфляція. Різне збільшення експорту продовольства призвело до дефіциту продуктів першої необхідності на внутрішньому ринку та зростання цін. Рівень безробіття в країні перевищив 12 відсотків [1, с. 107]. Сукупність усіх вищезгаданих економічних та соціальних проблем доповнювалась картиною кризових явищ та застійних процесів у політичній системі держави.

У країні діяла Конституція 1876 р., яка закріплювала принципи розподілу і співпраці влади. За нею Іспанія проголошувалась спадковою конституційною монархією [11, с. 60–61]. Законодавча влада розподілялась між монархом і двопалатним парламентом – кортесами. Члени нижньої палати – Конгресу депутатів – обиралися прямим голосуванням терміном на 5 років з правом переобрання. Члени ж вищої палати, Сенату, ділились на три категорії: сенатори «за соціальним статусом», «пожиттеві» та виборні сенатори. До сенаторів «за становищем» належали члени королівської родини, іспанські гранди, представники церковної ієрархії та військового командування. Вони разом із «пожиттевими» сенаторами призначалися королем. Виборні ж сенатори обирались терміном на 10 років державними, провінційними та комунальними органами, церквою, університетами, впливовими суспільними і підприємницькими асоціаціями [19]. Король як глава виконавчої влади здійснював свої повноваження через міністрів, яких сам призначав та звільняв. На цьому базувався його головний вплив на політичну ситуацію в країні. Король також мав право скликати і розпускати кортеси та санкціонував прийняті ними закони, володіючи при цьому правом абсолютного вето [11, с. 70 – 71]. Король був не лише главою держави, а й символом нації, Іспанії та її державності. Він представляв країну на міжнародній арені, був верховним головнокомандуючим іспанськими армією та флотом, оголошував війну і укладав мир, призначав послів і консулів [19]. Загалом політичну систему Іспанії важко назвати демократичною, адже прем'єром ставав не керівник партії, яка отримала більшість голосів на виборах, а той політичний діяч, котрий, на думку короля, найкраще підходив для цієї ролі. Отже, не парламентська більшість формувала уряд, а уряд сам мав широкі можливості для створення в кортесах «слухняної» більшості. Голова уряду мав право формувати кабінет міністрів, що не виключало активний вплив на цей процес представників олігархії, кліру та місцевих касиків. Так званий касикізм був ще одним недоліком політичної системи Іспанії і являв собою владу латифундиста, крупного підприємця, духовних осіб чи глави адміністрації в регіонах. Користуючись своїм впливом, касики часто займались політичними махінаціями, фальсифікували результати виборів. Касикізм в Іспанії слугував однією із реальних опор монархічного режиму і навіть дозволяв місцевим олігархам впливати на рішення уряду [13, с. 13 – 14].

При владі в Іспанії, починаючи з 70-х рр. XIX ст., знаходились поперемінно дві найбільш організовані загальнонаціональні партії – ліберальна і консервативна, які отримали назву «династичних». Суттєвих відмінностей між ними не існувало. І консерватори, і ліберали дотримувались поміркованого політичного курсу, підтримували монархію та проводили політику протекціонізму. Фактично це були об'єднання олігархічних груп, соціальну базу яких становили великі землевласники, аристократія, банкіри, торгово-промислова буржуазія, представники високооплачуваних професій [13, с. 12–13]. На початку XX ст., після смерті партійних лідерів Кановаса і Сагасті, посилилась внутрішньопартійна боротьба, результатом якої стало дроблення партій на окремі фракції. Даний процес зумовлювався не стільки розбіжностями керівних принципів, скільки відмінністю у виборі засобів для здійснення поставлених завдань. Не останню роль відігравали й особисті амбіції окремих політичних діячів [20, с. 179]. Політична конфронтація лібералів і консерваторів виявила невідповідність їх партійних програм реальним вимогам та потребам іспанського суспільства. У консервативній партії виділилось три основні течії: помірковані датисти (Едуардо Дато), крайні консерватори – мауристи (Антоніо Маура), прихильники «твердої руки» – сієрвісти (Хуан де ла Сієрва). Політичні суперечності призвели до розбрату і в партії лібералів. У ній також оформилось три основні течії: ліберал-демократи на чолі з Гарсія Прієто, ліві ліберали (Сантьяго Альба) та група графа Альваро Романонеса [3, с. 7–8].

Опозицію правлячим партіям складала республіканці, вплив яких зростав паралельно зі зростанням антимонархічних настроїв всередині іспанського суспільства. Соціальною базою їх були державні службовці, демократично налаштовані представники дрібної буржуазії, кваліфіковані робітники та більшість інтелігенції. Серед республіканців виділялись дві основні партії: радикальна на чолі з А. Леррусом і демократична партія М. Альвареса. Остання

.....

характеризувалась більшою поміркованістю, займаючи середнє місце між республіканцями та монархістами [3, с. 8]. У 1918 р. з ініціативи Лерруса були скликані на нараду всі фракції республіканців. Результатом стало створення «Республіканської федерації» та оприлюднення нею в листопаді того ж року програмного маніфесту, в якому проголошувалась необхідність вирішення аграрної проблеми, впровадження системи трудових договорів, націоналізації транспортної системи, перегляду питання про правовий статус регіонів, реорганізації армії, освіти [16, р. 270]. Іспанський республіканізм мав вагомий ідейно-інтелектуальний потенціал, але незначні політичні можливості. Таким чином, політичне життя Іспанії першої чверті ХХ ст. характеризувалось сильним розпорощенням і внутрішньою дезінтеграцією суспільних сил. Про це яскраво свідчить той факт, що за період з 1917 р. по 1923 р. відбулось 13 урядових криз [13, с. 28]. Конституційно-монархічний режим себе дискредитував, через нездатність адаптуватись до демократизації та радикалізації іспанського суспільства «династичні» партії поступово втрачали авторитет. Закономірним наслідком даного процесу стала втрата довіри населення до них, що проявилось насамперед у збільшенні числа громадян, які відмовлялись від участі у виборах [17, р. 23]. У цих умовах серед правлячих кіл набула поширення ідея «революції згори», прихильником якої був один із кращих політиків монархії Антоніо Маура. Він виступав за помірковані реформи, які б забезпечили соціальний прогрес, орієнтуючись при цьому на Європу при збереженні монархічних та католицьких традицій Іспанії [4, с. 40–41]. Проте всі його спроби стабілізувати ситуацію не дали бажаних результатів, адже реформи мали половинчастий, незавершений характер, стосувались переважно другорядних проблем, велика їх частина так і не були втілені в життя. Після закінчення світової війни соціальні суперечності набрали особливої гостроти. Внаслідок розширення виробництва різко зросла чисельність робітничого класу – в 1918 р. в країні нараховувалось близько 2 млн. робітників [1, с. 98]. Важкі умови праці та низький рівень життя спонукали їх до боротьби за свої права, що призвело до поширення робітничого руху. Тому в країні звичним явищем стали страйки, а період з 1917 р. по 1921 р. навіть дістав назву «більшовицького трьохліття» [10, с. 412]. У цих умовах великий вплив отримали соціалісти, що знайшли прихильників серед робітників, частини держслужбовців та інтелігенції. Іспанська Соціалістична Робітнича партія (Partido Socialista Obrero Español – PSOE) була утворена ще в 1879 р., але до 1884 р. діяла нелегально. В основі її програми лежали положення вчень Маркса та Енгельса: трансформація приватної власності у суспільну, емансипація робітників, передача політичної влади робітничому класу [16, р. 104 – 105]. Зазначимо, що в умовах політичної нестабільності іспанського суспільства ІСРП була найбільш організованою та структурованою партією, про що яскраво свідчить постійне зростання її чисельності: в 1916 р. – 13 тис., в 1919 р. – 43 тис., в 1921 р. – 58 тис. членів [16, р. 343]. Лідери соціалістів І. Пріето, Х. Бестейро, Л. Кабальєро відкидали можливість співпраці з іншими партіями, оскільки їх не влаштовували «часткові» соціальні реформи, за які виступали монархісти [21, с. 251]. Тому не дивно, що значна частина робітників різних галузей промисловості, під керівництвом ІСРП масово створювали профспілки, які в 1888 р. об'єднались у Всезагальний союз трудящих (Unión General de Trabajadores de España) – ВСТ. Найбільшим впливом він користувався серед робітників Мадриду, Астурії та Країни Басків. В 1920 р. ВСТ нараховував понад 200 тисяч членів [22, с. 30]. Але більша частина робітників віддавала перевагу вступові у синдикати, керовані анархістами. Справа в тому, що історично анархо-синдикалізм розвинувся в Іспанії раніше, ніж соціалістичний рух, чому сприяли роздробленість країни на окремі провінції, слабкий розвиток промисловості, перевага дрібних та середніх підприємств [7, с. 48 – 49]. Загалом поширення синдикалістського руху в Іспанії було зумовлене рядом причин: утворення класу найманих робітників, концентрація виробництва, нестабільність соціального становища пролетаріату, зменшення втручання держави у відносини між робітниками та підприємцями, вплив політичних партій тощо [23, с. 4 – 5]. Революційно-синдикалістський рух, який проголосив свою незалежність від усіх політичних партій та ідеологій, вперше виник у Франції на початку ХХ ст. і стрімко поширився по всій Європі. Синдикат являв собою профсоюз, орган протистояння владі підприємців і держави, інструмент так званої «прямої дії» для безпосереднього відстоювання робітниками своїх інтересів. В Іспанії він сприймався ще й як засіб революційної боротьби [24, с. 21–22]. Противагою революційного синдикалізму був так званий християнський синдикалізм. Його ідейними засадами були християнські соціальні принципи, відмова від революційних засобів боротьби, партійно-політичний нейтралітет, легальні засоби для досягнення цілей. За мету ж визначалось встановлення «світового соціального і економічного порядку», основою якого буде

«інтелектуальна і фізична праця» окремої особистості [25, с. 82, 85]. Але значного поширення в Іспанії християнський синдикалізм не здобув, охопивши переважно лише деякі аграрні райони. Так у 1919 р. була утворена Національна католицька аграрна конфедерація, яка мала вплив серед частини селян Кастилії, Арагону, Андалусії, Естремадури та Леванту [4, с. 77]. Іспанські робітники зробили свій вибір на користь більш радикального анархо-синдикалізму. Головними центрами іспанського анархізму стали промислово розвинені регіони: Барселона, Сарагоса і Севілья [12, с. 17 – 18]. Анархізм в Іспанії потрапив на родючий ґрунт: він спирався на міцні обшинні (комунітарні) традиції, стародавні традиції вольностей міст і мав сильні позиції через слабкість розвитку капіталізму. На розвиток іспанського анархізму (анархо-комунізму) вплинули ідеї Бакуніна та Кропоткіна, які вважаються класиками анархізму. Анархо-синдикалісти відкидали необхідність політичної боротьби, керівної ролі політичних партій і вважали вищою формою організації робітничого класу профспілки. У 1911 р. для координації діяльності чисельних анархо-синдикалістських профспілок була утворена Національна конфедерація праці (Confederación Nacional del Trabajo). Основу її склали галузеві профспілки, до кожного з яких входило мінімум 25 осіб. За основне завдання ставилось знищення формального правління й заміна його системою договорів і угод між професійними групами. В 1919 р. іспанська НКП нараховувала понад 1 млн. членів, поширивши свій вплив в Естремадури, Андалусії, Леванті, Арагоні, Каталонії [13, с.90]. В іспанському анархо-синдикалізмі довгий час не було єдиних, загально визнаних уявлень про соціальні та суспільні цілі. Люди швидше розуміли, чого вони не хочуть, аніж усвідомлювали, чого слід домагатись. Лише в 1919 р. НКП офіційно проголосила своєю метою лібертальний комунізм. Анархісти намагались знайти гармонію між синдикатом і особистістю, спираючись на суверенітет останньої та ставлячи свободу вище усіх обмежень. Особлива увага приділялась принципу вільної згоди, такій формі розпорядження засобами праці, які забезпечили б усім рівні можливості брати участь у виробництві. Іншими основоположними принципами лібертального комунізму було надання кожній людині можливостей для задоволення її потреб; вимога від індивіда працювати в міру своїх можливостей на благо суспільства; відмова від існуючої системи покарань та інститутів відбування покарань, оскільки, на їх думку, злочинність є логічним результатом існуючого стану соціальної несправедливості. Для досягнення справжньої свободи, на думку анархістів, потрібно відмовитись від всевладдя приватної власності і авторитарного тиску держави, залежності від релігії і церкви [26, с. 59]. Тому вони вимагали скасування всіх церковних інститутів, виступаючи навіть за відкидання норм християнської моралі та оголошення «війни релігіям» [9, с. 43]. Органічним та ідейним ядром іспанського анархізму слугувала підпільна Федерація анархістів Іберії (Federación Anarquista Ibérica – FAI) [22, с. 43]. Засобом для досягнення «соціальної справедливості» іспанські анархісти обрали тактику «прямої дії», тобто терор, найвідомішими провідниками якого були Гарсія Олівер, Буенавентура Дурруті, Франсиско Аскасо [6, с. 98]. Були утворені спеціальні озброєні групи, які займались організацією замахів на урядових діячів. Лише за півроку – з грудня 1922 по травень 1923 – в Барселоні у результаті анархістського терору 34 людини було убито, 76 поранено і ще 63 замаху були безрезультатними [15 р. 331]. Анархісти здійснили навіть декілька невдалих замахів на короля Альфонса XIII. Подібна практика лише погіршила і без того катастрофічне внутрішньополітичне становище в країні.

Соціально-політичною нестабільністю в Іспанії скористались не лише анархісти. У 1921 р. була утворена Комуністична партія Іспанії (І. Асеведо, Д. Ангіано, Ф. Пересагуа, Д. Ібаррурі). Зазначимо, що в радянській історіографії роль комуністичної партії в політичному житті Іспанії значно перебільшувалась. Насправді ж на момент створення КПІ нараховувала не більше 6 тис. членів, а зоною її впливу була переважно Біскайя, де вона керувала діяльністю профспілок шахтарів і частково металургів [6, с.52]. КПІ робила спроби заручитися підтримкою анархістів та домогтись включення НКТ до свого складу, але жодних результатів не досягла [27, с. 1619 – 1620]. Не підлягає сумніву, що в утворенні компартії Іспанії значну роль зіграв Комінтерн, але потім він надовго втратив до неї інтерес. КПІ отримувала фінансову допомогу з боку Комінтерну, але в цілому зв'язки мали епізодичний характер. У результаті серед комуністів не існувало єдності, адже спроби «більшовизувати» КПІ викликали лише внутрішню дезінтеграцію та розкол партії на кілька автономних груп [8, с. 11]. Нечисленна комуністична партія змушена була надовго зійти з політичної арени, так і не здобувши широкої підтримки серед населення.

Наростаюча політична нестабільність спричинила посилення відцентрових тенденцій у країні. На тлі всіх політичних рухів з особливою силою проявився регіональний націоналізм. Однією з причин його поширення в Іспанії стала своєрідна економічна асиметрія, зумовлена бідністю сільськогосподарських зон Андалусії, Естремадури, Мурсії, Арагону та зосередженням у промислово розвинених Каталонії, Басконії і Галісії торгової і фінансової буржуазії. Це спричиняло постійні суперечності між центральною та регіональною елітами країни [13, с. 8]. Так в основі каталонського націоналізму лежали саме економічні суперечності із аграрними провінціями внутрішньої частини Іспанії, адже 30% усіх державних податків надходили з Каталонії [7, с. 93]. Тому соціальною базою руху були в основному представники міської буржуазії та промислово-фінансової олігархії, які використовували його для тиску на центральний уряд з метою отримання різноманітних економічних пільг та привілеїв [13, с. 33]. У Каталонії була утворена партія під назвою «Регіоналістська ліга» під керівництвом Ф. Камбо. Вона виступала за автономію та представництво в уряді і кортесах. Більш ліві сили під керівництвом полковника Ф. Масія заснували у 1919 р. «Національну демократичну федерацію Каталонії», навколо якої об'єдналися інтелігенція, студентство, частина робітників та держслужбовців [3, с. 9]. Підґрунтям баскського націоналізму був постулат про етнокультурну, мовну й історичну винятковість «стародавнього» баскського народу. Крім того, баски наголошували на тому, що протягом чотирьох століть вони мали широку адміністративну і податкову автономію в складі Іспанії. Кінцевою ціллю проголошувалось формування суверенної і єдиної держави. Теоретиком баскського націоналізму був С. Арана, який ще в 1895 р. заснував Баскську націоналістичну партію. Активний процес створення регіональних політичних партій свідчив про слабкість центральної влади.

Отже, після втрати монархістами авторитету й політичного впливу в Іспанії не знайшлося реальної політичної сили, здатної їх замінити. Відомий іспаніст С. Пейн вважає, що криза конституційно-монархічної системи в Іспанії була спричинена трьома основними факторами: колосальними затратами на колоніальні війни; тиском відцентрових сил; відсутністю спільної для всіх іспанців ідеології «державного» націоналізму [17, с. 17]. Партіям і течіям була властива нетерпимість до інакодумців, диктатура вождів і нездатність до міжпартійних компромісів. Республіканці виступали за помірні політико-правові перетворення: розширення виборчого права, секуляризацію, пом'якшення кримінального кодексу. Вимоги соціалістів були зосереджені навколо соціальних реформ. Баскські націоналісти, ревні католики, утримувались від політичної співпраці, а каталонські націоналістичні партії лише іноді висловлювали свою підтримку республіканцям. Анархісти взагалі не погоджувались на переговори з політичними партіями. Різною була і їх соціальна база: республіканці спирались на інтелігенцію і частину буржуазії, соціалісти – на кваліфікованих робітників, а анархісти – на низькооплачувану частину міських робітників. За словами російського дослідника Данілова С., політичні симпатії іспанця можна було визначити за газетою, яку він читав: монархісти купували лише «ABC», республіканці – «Política» та «El Sol», анархісти – «Solidaridad obrera», праві соціалісти – «El Solista», помірковані соціалісти – «Adelante», ліві соціалісти – «Claridad» [12, с. 18 – 19].

Традиційно велику роль в політичному житті Іспанії відігравали військові. Вони давно не отримували значних перемог, але від цього їх втручання в політику не зменшилось. Масового характеру набуло створення серед офіцерів так званих «військових хунт оборони», які вважали своїм обов'язком «врятувати» Іспанію від засилля недалекоглядних політиків, що були не в силі навести в країні порядок. Такі настрої в армії були зумовлені частково й тим, що впродовж XIX – поч. XX ст. уряди занадто часто вдавалися до допомоги військових. У результаті армія мала більше значення як знаряддя внутрішньої політики, ніж як інструмента для ведення війни [17, р. 25]. Крім того, іспанське офіцерство було об'єднане сильним кастовим духом. Спираючись на армію, Бурбони одночасно побоювались її, тому наділили військових вагомими привілеями. Армія і флот були перевантажені командними кадрами. На 18 рядових солдат припадав один офіцер [12, с. 16]. Під час війни в Марокко затрати на військові цілі зросли з 373 млн. песет у 1914 р. до 1199 млн. песет у 1921 р., причому більша частина цих коштів йшла на утримання командного складу армії та флоту [6, с. 26]. Тому не дивно, що в суспільстві поступово поширювались антимілітаристські настрої. За вдалим висловом Ортеги-і-Гассета, «Марокко зібрало розколоту душу армії в один кулак, готовий нанести нищівний удар», і з тих пір армія стала нагадувати «заряджену гармату, що не знає, куди стріляти» [28, с. 161]. Проте вона продовжувала залишатись основною опорою іспанської монархії в умовах кризи.

Загалом в політичному плані період з 1917 по 1923 рр. був найбільш конфліктним за всю епоху Реставрації. Про це свідчили численні урядові кризи, ріст страйкового руху, активізація анархо-терористичних груп, посилення відцентрових тенденцій, економічно-фінансова криза, все більше втручання військових у політику, падіння авторитету правлячих партій і відсутність дієвої політичної сили, здатної згуртувати іспанське суспільство. Неспроможність урядів стабілізувати ситуацію в країні призвели до поширення антимонархічних настроїв. Серед правлячих кіл все частіше звучала думка про встановлення режиму «твердої руки». Існуюча партійно-політична система виявилась нездатною дати відповідь на нагальні вимоги часу і була приречена на крах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Іваницька О. П. Новітня історія Іспанії в життєписах королів. Альфонсо XIII – король парадоксів. – Чернівці: Книги – XXI, 2006. – 232 с.
2. Іваницька О. П. Франко – каудильйо Іспанії. – Вінниця: Книга-Вега, 2002. – 424 с.
3. Испания. 1918 – 1972 гг. // Под ред. И. М. Майского. – М.: Наука, 1975. – 495 с.
4. Гарсиа Хосе. Испания XX века. – М.: Мысль, 1967. – 486 с.
5. Гарсиа Хосе. Диктатура Примо де Ривера. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 367 с.
6. Галан Хосе Мариа. Крушение монархии в Испании (1917-1931 гг.). – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1959. – 134 с.
7. Варга Е. Испания в революции. – М.: Соцэкгиз, 1936. – 118 с.
8. Мещеряков М. Коммунистическая партия Испании и Коминтерн. // Новая и новейшая история. – 1991. – №5. – С.10 – 26.
9. Пономарева Л. Испанский католицизм XX века. – М.: Наука, 1989. – 287 с.
10. Испанские короли. 18 исторических портретов от средних веков до современности/ Под ред. Бернекера В. Л. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 512 с.
11. Алексеева Т. Институт главы государства в истории испанского конституционализма, XIX – XX вв. // Фемис. – 2005. – Вып. 6. – С. 53 – 84.
12. Данилов С. Гражданская война в Испании (1936 – 1939). – М.: Вече, 2004. – 352 с.
13. Политическая история Испании XX века: учебное пособие. / Г. И. Волкова, А. В. Дементьев. – М.: Высшая школа, 2005. – 191 с.
14. Angel Ruiz Ayucar. El partido comunista. 37 años de clandestinidad. – Madrid: Libreria Editorial San Martin, 1976. – 477 p.
15. Almagro Fernandez Melchor. Historia del reinado de Alfonso XIII. – Barcelona: Montaner y Simon, s. A., 1977. – 488 p.
16. José Sánchez Jiménez. La España Contemporánea. (1875 – 1931). – Madrid, 1991. – 470 p.
17. Payne Stanley G. El regimen de Franco. 1936 – 1975. – Madrid: Alianza Editorial, 1987. – 682 p.
18. Payne Stanley G. The Spanish Civil War, the Soviet Union, and Communism. – London, 2004. – 400 p.
19. Constitución española de 1876.// http://wikisource.org/wiki/constitución_española_de_1876.
20. Пискорский В. К. История Испании и Португалии. – СПб, 1902. – 180 с.
21. Бухармедова Л. М. Некоторые аспекты становления социалистической пропаганды в Испании (по материалам ранних работ Пабло Иглесиаса)./ Проблемы испанской истории. – М.: Наука, 1984. – С. 248-257.
22. Томас Х. Гражданская война в Испании. – М.: Центрполиграф, 2003. – 576 с.
23. Лобок Д., Морозов В. Профсоюзное движение. История, теория, практика. – СПб., 2007. – 244 с.
24. Дамье В. Исторические судьбы анархо-синдикализма в Европе. // Новая и новейшая история. – 2005. – № 5. – С. 21 – 37.
25. Домнич М. Очерки истории христианского синдикализма. – М.: Наука, 1976. – 192 с.
26. Коваль Б. И. Этика анархизма // Новая и новейшая история. – 1990. - № 5. – С. 53–66.
27. Хрестоматия по новейшей истории. Т. I. (1917 – 1939 гг.) – М., 1960. – 928 с.
28. Ортега-и-Гассет Х. Безхребетна Іспанія: Вибрані твори. – К.: Основи, 1994. – 420 с.

Скопова Е.И. ПАРТИЙНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ИСПАНИИ, ЕЕ СТРУКТУРА И ОСОБЕННОСТИ В ГОДЫ КРИЗИСА КОНСТИТУЦИОННО-МОНАРХИЧЕСКОГО РЕЖИМА (1918 – 1923 ГГ.)

В статье анализируются особенности испанского парламентаризма и партийно-политической системы в период кризиса конституционно-монархического режима. Исследуются программы и социальная база партий и движений, соотношение сил на внутреннеполитической арене.

Ключевые слова: анархо-синдикализм, кортесы, консерваторы, либералы, коммунисты, республиканцы, кризис конституционно-монархического режима.

Scopova O.I. PARTY-POLITICAL SYSTEM OF SPAIN, ITS STRUCTURE AND PARTICULARITIES AT THE YEARS OF THE CRISIS OF CONSTITUCIONAL-MONARCHIST REGIME (1918 - 1923)

In article peculiarities of Spanish parliamentarianism and party-political system at the period of the crisis of constitutional-monarchist regime are analysed. The programs and social base of parties and movements, correlation of power on home-policy arena are researched.

Key words: anarcho-syndicalism, Cortes, conservatives, liberals, communists, republicans, the crisis of constitutional-monarchist regime.

УДК 94 (437) «1918-1929»

О.М. Кравчук

СЛОВАЦЬКІ ПОЛІТИКИ В УРЯДАХ ЧСР У 1918 – 1929 РР.

У статті висвітлюється участь словацьких політиків в урядах ЧСР, соціальна база правлячої коаліції в Словаччині, особливості політичного розвитку словацького суспільства в 1918 – 1929 рр.

Ключові слова: Чехословацька республіка, правляча коаліція, соціальна база, політичний розвиток.

Одним з ключових критеріїв демократичності поліетнічної держави є представництво її національних спільнот в органах влади. У випадку Чехословаччині міжвоєнного періоду, однією з причин внутрішньої нестабільності якої були чесько-словацькі суперечності, зазначене питання на урядовому і парламентському рівні реалізовувалося в формуванні коаліційної більшості. Показник її підтримки виборцями в Словаччині засвідчує другий важливий критерій демократизму країни, показує соціальну базу правлячої коаліції в регіоні (підтримка виборцями політики держави). Висвітлення цих питань дозволяє більш повно з'ясувати особливості функціонування політичної системи держави чехів і словаків, прослідкувати тенденції політичного розвитку словацької еліти і суспільства. Окремі аспекти зазначеного питання висвітлили А. Бартлова, М. Беднарж, В. Бокош, С. Віднянський, М. С. Дюріца, М. Йогн, З. Карнік, Д. Ковач, П. Мосні, Я. Опат, Я. Ріхлік, М. Шостак, І, Шніцер та інші, які, в основному, зосередилися на критиці централізаторської політики уряду ЧСР в Словаччині і особливостей словацького автономістського руху. Мета статті – проаналізувати представництво словацьких політиків в урядах ЧСР, соціальну базу правлячої коаліції в Словаччині і виявити особливості політичного розвитку словацького суспільства у 1918–1929 рр. – в роки становлення і стабільного розвитку республіки.

Вирішальні події у становленні чехословацької державності відбувалися в Празі і Турчанському Св. Маритині. 28 жовтня 1918 р. Національний комітет в Празі прийняв перший закон Чехословацької держави, яким оголосив себе урядом. До його складу увійшли 4 чеські політики і один словак – Вавро Шробар, який також підписав перший закон Чехословаччини.

30 жовтня 1918 р. Словацька національна рада декларувала необхідність входження Словаччини до складу спільної держав з чехами. Але в СНР не було силових структур. З огляду на це і серйозну внутрішню нестабільність в регіоні, 4 листопада 1918 р. Національний комітет прийняв рішення призначити тимчасовий словацький уряд. Його очолив В. Шробар, а до складу увійшли П. Благо, І. Дерер, А. Штефанек. Уряд розпочав свою діяльність 6 листопада 1918 р. в словацькому місті Скаліца. Але він не зміг взяти під контроль ситуацію в краї, до якої почала повертатися колишня угорська адміністрація. «Скаліцький уряд» діяв до 14 листопада 1918 р. Саме тоді новоскликані Національні збори Чехословаччини сформували загальнонаціональну коаліцію і перший уряд держави, який очолив К. Крамарж (націонал-демократ) (14 листопада 1918 – 8 липня 1919 року). У складі цього уряду словаки зайняли посади міністра громадянського здоров'я і фізичного виховання (В. Шробар) та міністра війни (М. Р. Штефанік) [3, s. 309]. Представництво словаків збільшилося 17 грудня 1918 р. Національні збори прийняли закон про надзвичайні перехідні заходи в Словаччині. Необмежені повноваження «для консолідації відносин і до забезпечення правильного державного життя» в регіоні отримав Міністр з повною владою для управління Словаччиною, посада якого вважалася тимчасовою. На цю посаду був призначений В. Шробар.

Scopova O.I. PARTY-POLITICAL SYSTEM OF SPAIN, ITS STRUCTURE AND PARTICULARITIES AT THE YEARS OF THE CRISIS OF CONSTITUCIONAL-MONARCHIST REGIME (1918 - 1923)

In article peculiarities of Spanish parliamentarianism and party-political system at the period of the crisis of constitutional-monarchist regime are analysed. The programs and social base of parties and movements, correlation of power on home-policy arena are researched.

Key words: anarcho-syndicalism, Cortes, conservatives, liberals, communists, republicans, the crisis of constitutional-monarchist regime.

УДК 94 (437) «1918-1929»

О.М. Кравчук

СЛОВАЦЬКІ ПОЛІТИКИ В УРЯДАХ ЧСР У 1918 – 1929 РР.

У статті висвітлюється участь словацьких політиків в урядах ЧСР, соціальна база правлячої коаліції в Словаччині, особливості політичного розвитку словацького суспільства в 1918 – 1929 рр.

Ключові слова: Чехословацька республіка, правляча коаліція, соціальна база, політичний розвиток.

Одним з ключових критеріїв демократичності поліетнічної держави є представництво її національних спільнот в органах влади. У випадку Чехословаччині міжвоєнного періоду, однією з причин внутрішньої нестабільності якої були чесько-словацькі суперечності, зазначене питання на урядовому і парламентському рівні реалізовувалося в формуванні коаліційної більшості. Показник її підтримки виборцями в Словаччині засвідчує другий важливий критерій демократизму країни, показує соціальну базу правлячої коаліції в регіоні (підтримка виборцями політики держави). Висвітлення цих питань дозволяє більш повно з'ясувати особливості функціонування політичної системи держави чехів і словаків, прослідкувати тенденції політичного розвитку словацької еліти і суспільства. Окремі аспекти зазначеного питання висвітлили А. Бартлова, М. Беднарж, В. Бокош, С. Віднянський, М. С. Дюріца, М. Йогн, З. Карнік, Д. Ковач, П. Мосні, Я. Опат, Я. Ріхлік, М. Шостак, І, Шніцер та інші, які, в основному, зосередилися на критиці централізаторської політики уряду ЧСР в Словаччині і особливостей словацького автономістського руху. Мета статті – проаналізувати представництво словацьких політиків в урядах ЧСР, соціальну базу правлячої коаліції в Словаччині і виявити особливості політичного розвитку словацького суспільства у 1918–1929 рр. – в роки становлення і стабільного розвитку республіки.

Вирішальні події у становленні чехословацької державності відбувалися в Празі і Турчанському Св. Маритині. 28 жовтня 1918 р. Національний комітет в Празі прийняв перший закон Чехословацької держави, яким оголосив себе урядом. До його складу увійшли 4 чеські політики і один словак – Вавро Шробар, який також підписав перший закон Чехословаччини.

30 жовтня 1918 р. Словацька національна рада декларувала необхідність входження Словаччини до складу спільної держав з чехами. Але в СНР не було силових структур. З огляду на це і серйозну внутрішню нестабільність в регіоні, 4 листопада 1918 р. Національний комітет прийняв рішення призначити тимчасовий словацький уряд. Його очолив В. Шробар, а до складу увійшли П. Благо, І. Дерер, А. Штефанек. Уряд розпочав свою діяльність 6 листопада 1918 р. в словацькому місті Скаліца. Але він не зміг взяти під контроль ситуацію в краї, до якої почала повертатися колишня угорська адміністрація. «Скаліцький уряд» діяв до 14 листопада 1918 р. Саме тоді новоскликані Національні збори Чехословаччини сформували загальнонаціональну коаліцію і перший уряд держави, який очолив К. Крамарж (націонал-демократ) (14 листопада 1918 – 8 липня 1919 року). У складі цього уряду словаки зайняли посади міністра громадянського здоров'я і фізичного виховання (В. Шробар) та міністра війни (М. Р. Штефанік) [3, s. 309]. Представництво словаків збільшилося 17 грудня 1918 р. Національні збори прийняли закон про надзвичайні перехідні заходи в Словаччині. Необмежені повноваження «для консолідації відносин і до забезпечення правильного державного життя» в регіоні отримав Міністр з повною владою для управління Словаччиною, посада якого вважалася тимчасовою. На цю посаду був призначений В. Шробар.

Зазначені міністри представляли в уряді ЧСР не словаків як націю, а загальнодержавні партії, до складу яких вони входили. Вони активно підтримували концепцію створення чехословацької політичної нації, одним з творців якої був президент ЧСР – Т. Г. Масарик. Точні показники соціальної бази уряду загальнонаціональної коаліції визначити неможливо, але більшість словаків підтримували ідею створення спільної держави з чехами.

Після трагічної загибелі при поверненні на батьківщину 4 травня 1919 р. біля Братислави генерала М. Р. Штефаніка словаки в уряді були представлені лише В. Шробарем.

Полівіння настроїв населення засвідчили вибори до органів місцевого самоврядування в чеських «історичних землях». Переможці виборів – соціал-демократи (30 % голосів) і аграрна партія (20 %) сформували уряд загальнонаціональної коаліції («червоно-зелена коаліція»). Новим прем'єром став соціал-демократ В. Тусар (8 липня 1919 – 25 травня 1920 роки [3, s. 224]. У цьому уряді словаки обіймали чотири міністерські посади. Ф. Гоудек став міністром забезпечення (до 1 квітня 1920 р.). Міністром громадського здоров'я і фізичного виховання залишився В. Шробар. Він також був призначений міністром з повною владою для управління Словаччиною. 6 грудня 1919 р. було засноване ще одне тимчасове міністерство – міністерство об'єднання законів і організації управління («міністерство уніфікації»). Його очолив словак М. Годжа [3, s. 309-310]. За партійною належністю зазначені політики були аграріями. Словацькими аграріями були Ф. Гоудек і М. Годжа (до 1922 р. Словацька національна партія дрібних селян була незалежною від Республіканської партії чехословацького села (аграрної). В. Шробар з весни 1919 р. був членом Республіканської партії чехословацького села [4, s. 93, 100, 225]. Водночас в уряді не була представлена автономістська Словацька народна партія А. Глінки, заснована в грудні 1918 р.

Визначальним елементом функціонування демократичної політичної системи є вибори до вищого законодавчого органу. У ЧСР вони відбулися після прийняття Основного закону (29 лютого 1920 р.). Вибори до Палати депутатів 18 квітня 1920 р. підтвердили провідні позиції соціал-демократів і аграріїв [2, s. 376]. Уряд «червоно-зеленої» коаліції продовжував очолювати Властиміл Тусар (25 травня – 25 вересня 1920 р.). В. Шробар став міністром у справах об'єднання законів і організації управління, міністром громадського здоров'я і фізичного виховання. Міністром з повною владою для управління Словаччиною був призначений соціал-демократ І. Дерер. Пізніше, 16 липня 1920 р. соціал-демократ І. Маркович став міністром національної оборони. Це міністерство, поряд з міністерствами внутрішніх і закордонних справ, було одним з ключових в управлінні країни [3, s. 310 – 311]. Аналіз кількості голосів, які ці партії здобули в Словаччині на виборах 1920 р., засвідчує підтримку словаками урядової коаліції в цьому регіоні в кількості 53 % виборців [3, s. 335].

Розкол соціал-демократичної партії в 1920 р., зростання словацького автономістського руху призвели до відставки уряду В. Тусара. У позапартійному (чиновницькому) кабінеті Я. Черни (15 вересня 1920 – 26 вересня 1921 рр.) словаки також були представлені [1, s. 82]. Певною поступкою автономістській Словацькій народній партії А.Глінки було те, що В. Шробар, який виступав проти проведення централізації управління в ЧСР і проти автономії Словаччини, не був знову призначений міністром. Натомість «міністром уніфікації» було призначено Володимира Файнора, члена чехословацької національно-демократичної партії, а міністром з повною владою для управління Словаччиною став доктор Мартін Мічура [3, s. 311]. Він був представником (заступником голови) Словацької народної партії. Але коли влітку 1921 р. в керівництві СНП зміцнилася орієнтація на автономію Словаччини, партія розірвала політичне партнерство з Чехословацькою народною партією, М. Мічура з А. Глінкою посварилися. Мічура очолив словацьку секцію Чехословацької народної партії [4, s. 172].

До літа 1921 р. соціальна база зазначеного уряду в Словаччині становила переважну більшість голосів виборців. Але з відходом Словацької народної партії від союзу із Чехословацькою народною партією соціальна база коаліції в Словаччині становила біля 53%, виборців, як і соціальна база двох наступних урядів загальнонаціональної коаліції з представників п'яти найбільших чехословацьких партій. Її уряд 26 вересня 1921 – 7 жовтня 1922 р. очолював Е. Бенеш. В. Шробар став міністром шкіл і народної освіти, соціал-демократ І. Дерер – міністром у справах об'єднання законів і організації управління, М. Мічура – міністром з повною владою для управління Словаччиною [3, s. 312].

7 жовтня 1922 р. - 9 грудня 1925 р. прем'єром загальнонаціональної коаліції був А. Швегла. М. Годжа став міністром землеробства, І. Маркович – міністром уніфікації, міністром з повною владою для управління Словаччиною – Й. Каллай (словацький аграрій).

Крім того, І. Маркович був з 3 жовтня 1924 р. виконуючим обов'язки міністра шкіл і народної освіти [3, s. 312].

Причинами кризи уряду загальнонаціональної коаліції стали суперечки між аграріями, соціал-демократами, клерикалами з питань внутрішньої політики ЧСР. Вибори 1925 р. показали ослаблення позицій партій, що входили до складу вищезазначеної коаліції. Зокрема, в Словаччині республіканські партії (переважно аграрії і соціал-демократи) здобули 34% голосів, національна течія – 51 %, комуністи – 15 % [3, s. 335]. Звертає на себе увагу зміцнення в Словаччині позицій автономістської СНП, яка критикувала економічну політику уряду і представляла автономію як засіб вирішення всіх проблем краю.

Другий уряд А. Швєгли (9 грудня 1925 – 18 березня 1926 років) фактично населенням Словаччини не підтримувався, з огляду на кількість голосів, відданих партіям, що увійшли до нього – 34 %. М. Годжа знову став міністром землеробства, Й. Каллай – міністром з повною владою для управління Словаччиною. Крім того, з 15 січня 1926 р. І. Дерер став міністром у справах об'єднання законів і організації управління. Уряд А. Швєгли не мав широкої парламентської підтримки, і з його створенням політична криза подолана не була. З метою поновлення нормальної діяльності парламенту і уряду, президент Т. Г. Масарик розпочав процес створення нової коаліції з представників партій правого спрямування. На час цього процесу був призначений уряд на чолі з Я. Черни – 18 березня 1926 – 12 жовтня 1926 р. Словацький аграрій Ю. Славик став міністром землеробства і виконуючим обов'язки міністра у справах об'єднання законів і організації управління, Й. Каллай залишився міністром з повною владою для управління Словаччиною [1, s. 83].

Найбільшою підтримкою Словаччини користувався уряд «панської» коаліції з партій правого спрямування А. Швєгли – 12 жовтня 1926 р. – 1 лютого 1929 р. Уряд ще називають урядом міжнаціональної коаліції: в ньому були представлені чехословацькі партії, Глінкова Словацька народна партія, 2 судетсько-німецькі партії. Спочатку до складу уряду входили політики чехословацьких партій (М. Годжа став міністром шкіл і народної освіти і керуючим міністерства уніфікації, Й. Каллай – міністром з повною владою для управління Словаччиною). Представництво словаків в уряді збільшилося 15 січня 1927 р.: міністром уніфікації став представник ГСНП М. Гажік, міністром громадського здоров'я і фізичного виховання – Й. Тісо. 15 січня 1927 р. не було призначено міністра з повною владою для управління Словаччиною, а з 1 липня 1928 р. ця посада взагалі була ліквідована. Функції міністра перейшли до уряду нової адміністративної одиниці в складі ЧСР – Словацького краю [3, s. 314]. Уряд міжнаціональної коаліції на початку 1929 р. зазнав реорганізації. У зв'язку з хворобою А. Швєгли з 1 лютого 1929 р. до 7 грудня 1929 р. прем'єром був аграрій Ф. Удржал. 20 лютого 1929 р. міністром землеробства замість М. Годжи став А. Штефанек, а 27 лютого 1929 р. Л. Лабай (представник ГСНП) став міністром уніфікації. У цій коаліції словаки очолювали найбільшу кількість міністерств і мали найбільшу соціальну базу в Словаччині – 85 % виборців. Але СНП під час діяльності в уряді ЧСР не досягла наближення своєї головної мети – автономії Словаччини. Це, а також внутрішні суперечності всередині коаліції, ірєдентистська діяльність члена ГСНП В. Туки, що завершилася його засудженням, призвели до виходу партії зі складу уряду 8 жовтня 1929 р. [3, s. 315]. На посаду міністра уніфікації був призначений словак А. Штефанек, а міністром громадського здоров'я і фізичного виховання став чех Я. Шпрамек. На виборах цю коаліцію ці партії підтримували тільки 34 % словаків (за результати виборів 1925 р.). З виходом ГСНП з коаліції остання втрачала парламентську більшість. Логічним наслідком стали нові парламентські вибори у жовтні 1929 р. За їх результатом було сформовано «широку коаліцію». Її уряд очолив Ф. Удржал – 7 грудня 1929 – 29 жовтня 1932 рр. Одну з ключових посад нового уряду посів словак Ю. Славик – міністр внутрішніх справ. І. Дерер став міністром шкіл і народної освіти. У Словаччині партії, які входили до складу коаліції, у 1929 р. підтримали 45% виборців (44 % – національна течія, 11 % – комуністи) [3, s. 315, 335].

Отже, словацькі політики брали участь в діяльності всіх урядових коаліцій ЧСР 1918–1929 рр. Але соціальна база урядових коаліцій в Словаччині була нестабільною. Політичні симпатії словаків поступово завойовувала ГСНП. Зменшення підтримки загальночехословацьких республіканських партій не означало відмову від чехословацької державності. В умовах завершення процесу формування словацької нації, виховання власної еліти словаки об'єктивно посилювали боротьбу за автономію. Саме тому їх найбільшою підтримкою користувався уряд міжнаціональної коаліції А. Швєгли 1926 – 1929 рр., де була представлена ГСНП. Неврахування провідними політиками ЧСР цього факту призвело до

.....
поступового звуження урядової бази в Словаччині в умовах початку Світової економічної кризи, що внутрішньо ослабляло Чехословацьку республіку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Českoslovenští politici 1918-1991. Stručné životopisy / Uspořádal Martin Hodný / . – Praha, 1991.
2. Dějiny Skovenska v datech. – Praha-Bratislava, 2008.
3. Olivová V. Dějiny první republiky. Praha, 2000.
4. Politická elita meziválečného Československa. 1918 – 1938 Kdo byl kdo za první republiky. – Praha, 1998.
5. Soubigou A. Tomáš Garrigue Masaryk. – Praha: Paseka, 2004.

Кравчук О. Н. СЛОВАЦКИЕ ПОЛИТИКИ В ПРАВИТЕЛЬСТВАХ ЧСР

В статтє показано участие словацких политиков в правительствах ЧСР, социальная база правящей коалиции в Словакии, особенности политического развития словацкого общества в 1918 – 1929 гг.

Ключевые слова: Чехословацкая республика, правящая коалиция, социальная база, политическое развитие.

Kravchuk O. M. THE SLOVAK POLITICIANS IN THE GOVERNMENTS OF CSR IN 1918-1929

The article is devoted to the participation of Slovakian politicians in the government of CSR, the social basis of the ruling coalition in Slovak, peculiarity of the political development of Slovak society in 1918 – 1929.

Key words: Czechoslovak republic, the ruling coalition, the social basis, the political development.

УДК: 94 (477) «19»

В.В. Очеретяний

ДЕРЖАВНИЦЬКА ПОЗИЦІЯ М.А. СЛАВИНСЬКОГО НА З'ЇЗДІ НАРОДІВ РОСІЇ 8-15 ВЕРЕСНЯ 1917 Р.

В запропонованій статті досліджується суспільно-політична діяльність М.А.Славинського(1868-1945) видатного українського історика, етнолога, літератора, перекладача, публіциста, поета і дипломата.

Ключові слова: з'їзд, автономізм, федералізації, національне питання.

В той історично короткий проміжок часу, коли йшов процес становлення Української державності, Українська Центральна Рада займалася питаннями формування національних військових частин, розподілу землі між селянами, розвитку культури, освіти та багатьма соціально-культурними проблемами українського народу. Не стояла вона осторонь проблем, пов'язаних з майбуттям нової Росії, яка постала після лютневої революції і була на роздоріжжі. Керівництво Центральної Ради, маючи незаперечний авторитет серед інших народів колишньої Російської імперії, намагалось зорганізувати політичне життя та врятувати від розвалу приречену Росію.

Наявні публікації про М. Славинського у цей період носять здебільшого біографічний характер. Серед них слід виділити дослідження В. Верстюка, Т. Осташко, А. Болаболченка, Г. Стрельського, Р. Скорульської, Р. Харчук [3].

Певний внесок у втілення принципів автономізму, федералізації України було зроблено українським громадсько-політичним діячем націоналогом, та дипломатом М.А. Славинським. Бо саме за його активної участі, як голови Особливої наради з розробки обласної реформи у ранзі міністра у Києві пройшов З'їзд представників народів і областей, які прагнули до федеративної перебудови Російської республіки.

Виконуючи квітневу постанову Українського національного конгресу від 8 квітня 1917 р., де в резолюції № 4 говорилося, що Український національний з'їзд доручає Центральній Раді взяти якомога скоріше ініціативу союзу тих народів Росії, які домагаються, як і українці національно-територіальної автономії на демократичних підставах в Федеративній

.....
поступового звуження урядової бази в Словаччині в умовах початку Світової економічної кризи, що внутрішньо ослабляло Чехословацьку республіку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Českoslovenští politici 1918-1991. Stručné životopisy / Uspořádal Martin Hodný / . – Praha, 1991.
2. Dějiny Skovenska v datech. – Praha-Bratislava, 2008.
3. Olivová V. Dějiny první republiky. Praha, 2000.
4. Politická elita meziválečného Československa. 1918 – 1938 Kdo byl kdo za první republiky. – Praha, 1998.
5. Soubigou A. Tomáš Garrigue Masaryk. – Praha: Paseka, 2004.

Кравчук О. Н. СЛОВАЦКИЕ ПОЛИТИКИ В ПРАВИТЕЛЬСТВАХ ЧСР

В статтє показано участие словацких политиков в правительствах ЧСР, социальная база правящей коалиции в Словакии, особенности политического развития словацкого общества в 1918 – 1929 гг.

Ключевые слова: Чехословацкая республика, правящая коалиция, социальная база, политическое развитие.

Kravchuk O. M. THE SLOVAK POLITICIANS IN THE GOVERNMENTS OF CSR IN 1918-1929

The article is devoted to the participation of Slovakian politicians in the government of CSR, the social basis of the ruling coalition in Slovak, peculiarity of the political development of Slovak society in 1918 – 1929.

Key words: Czechoslovak republic, the ruling coalition, the social basis, the political development.

УДК: 94 (477) «19»

В.В. Очеретяний

ДЕРЖАВНИЦЬКА ПОЗИЦІЯ М.А. СЛАВИНСЬКОГО НА З'ЇЗДІ НАРОДІВ РОСІЇ 8-15 ВЕРЕСНЯ 1917 Р.

В запропонованій статті досліджується суспільно-політична діяльність М.А.Славинського(1868-1945) видатного українського історика, етнолога, літератора, перекладача, публіциста, поета і дипломата.

Ключові слова: з'їзд, автономізм, федералізації, національне питання.

В той історично короткий проміжок часу, коли йшов процес становлення Української державності, Українська Центральна Рада займалася питаннями формування національних військових частин, розподілу землі між селянами, розвитку культури, освіти та багатьма соціально-культурними проблемами українського народу. Не стояла вона осторонь проблем, пов'язаних з майбуттям нової Росії, яка постала після лютневої революції і була на роздоріжжі. Керівництво Центральної Ради, маючи незаперечний авторитет серед інших народів колишньої Російської імперії, намагалось zorganizувати політичне життя та врятувати від розвалу приречену Росію.

Наявні публікації про М. Славинського у цей період носять здебільшого біографічний характер. Серед них слід виділити дослідження В. Верстюка, Т. Осташко, А. Болабольченка, Г. Стрельського, Р. Скорульської, Р. Харчук [3].

Певний внесок у втілення принципів автономізму, федералізації України було зроблено українським громадсько-політичним діячем націоналогом, та дипломатом М.А. Славинським. Бо саме за його активної участі, як голови Особливої наради з розробки обласної реформи у ранзі міністра у Києві пройшов З'їзд представників народів і областей, які прагнули до федеративної перебудови Російської республіки.

Виконуючи квітневу постанову Українського національного конгресу від 8 квітня 1917 р., де в резолюції № 4 говорилося, що Український національний з'їзд доручає Центральній Раді взяти якомога скоріше ініціативу союзу тих народів Росії, які домагаються, як і українці національно-територіальної автономії на демократичних підставах в Федеративній

Російській Республіці [27, с. 61], та вимоги декларації Генерального Секретаріату, опубліковані 27 червня 1917 р., в яких зазначалося, що «Секретаріат в справах міжнародних має на меті об'єднати роботу всіх національностей Росії для боротьби за автономно – федеративний лад Російської Республіки та для порозуміння українців на цих основах з іншими національностями. На першому плані перед Секретаріатом міжнародних справ стоїть скликання з'їзду представників народів та областей Росії і підготовки матеріалу до цього з'їзду» [27, с. 159]. Центральна Рада скликала 8-15 вересня 1917 р. З'їзд представників народів і областей, які прагнули до федеративної перебудови Російської республіки, або просто З'їзд народів. В ньому взяли участь 91 депутат від 20 національностей [23, с. 30]. Делегатів з правом вирішального голосу було 84, крім того, з правом дорадчого голосу на з'їзді були присутні 6 поляків та один представник Тимчасового уряду [18, с. 303].

Провідною ідеєю з'їзду була перебудова демократичної Росії на федеративних принципах. Діячі Української Центральної Ради висували та видстоювали таку концепцію, тоді як Тимчасовий уряд у Петербурзі намагався зберегти єдність імперії і протиставлявся навіть вимогам автономії для неросіян, додаючи в ній загрозу сепаратизму [11, с. 54]. Цю позицію підтверджував представник Тимчасового уряду М. Славинський який заявив, що Тимчасовий уряд «не вважає себе у праві перед Установчими Зборами проголосити федеративний устрій, але він не перешкоджає всякій роботі на місцях, яка стремить до утворення не тільки автономного, але й федеративного ладу» [7, с. 154].

З'їзд народів проходив на політичному тлі, що склалося в Україні в результаті прийняття II Універсалу, який з одного боку закріпив статус Генерального Секретаріату як крайового органу виконавчої влади, а з іншого, – містив положення, згідно з якими реалізація автономії України ставилася в залежність від скликання Всеросійських Установчих Зборів. В той час, як московська демократія дошукувалась в українському визвольному русі зерен безоглядного сепаратизму та самостійництва, небезпечного для «єдиного революційного фронту», українська політична думка, йдучи за своїми давніми федералістськими традиціями, багато працювала над втіленням в життя на просторах бувшої самодержавної централістичної Росії великої ідеї федеративного співжиття народів [25, с. 20]. Тому Центральна Рада вирішила провести у Києві з'їзд представників національностей, що прагнули до федеративної перебудови держави. На з'їзд покладалися надії про майбутню перебудову та оновлення Росії. В тогочасних газетах зазначалось: «Сьогодні у Києві відкривається скликаний Центральною Радою з'їзд народів Росії, які разом з українським народом домагаються федеративної демократичної республіки і широкої політичної автономії [13, с. 1].

На з'їзд прибули представники різних народів Російської імперії: 6 – білорусів, 2 – грузини, 4 – естонці, 10 – євреїв, 11 – донських козаків, 10 – латишів, 9 – литовців, 6 – поляків, 6 – румунів, 3 – росіяни партії соціалістів-революціонерів, 10 – татар, 5 – тюрків – всього 93 особи [26, арк. 1; 14, с. 3; 2, с. 139]. У газетах того часу про приїзд представника Тимчасового уряду повідомлялось: «6 вересня О. Керенський мав довгу розмову з головою особливої наради з розроблення краєвої реформи М. Славинським, з приводу з'їзду народів, що має відбутися 8 вересня у Києві. Визнаючи велике значення цього заходу О. Керенський визнав за необхідне прислати М. Славинського на з'їзд представником Тимчасового Уряду» [6, с. 3]. Ось, що згадував про відкриття з'їзду М.С. Грушевський. «З'їзд відкрився під <...> уваги й заінтересування Тимчасового уряду і самого диктатора Керенського. М. Славинський наш старий київський приятель, що, примошуючись на мажі великої російської революції, одержав голосний титул, але цілком персональний пост голови «комісії для розроблення обласної реформи», впав на щасливу гадку побувати в Києві в ролі представника уряду на з'їзді народів, дістав у Керенського мандат і як чоловік петербурзький і в пресових обходженнях бувалий обставив свою місію відповідною рекламою: представників преси поінформував про неабиякий інтерес самого Керенського до з'їзду, що йому він, мовляв, надає велику вагу і тому признав конче потрібним мати на нім свого представника; не без його ж участі, може, Телеграфне агентство дало наказ своєму представникові організувати якнайширшу інформацію. З'їздові, таким чином, приготували ефектний виступ: київські офіціальні верхи, з одного боку, київська преса – з другого, виявили велику увагу і повагу до з'їзду, а за ними й громадянство, українське й неукраїнське, як то кажуть, підтяглось: виявило і заінтересування і відповідно піднесений настрій» [4, с. 138].

В перший день роботи з'їзду зібралось усього 55 представників [8, с. 2].

Вступні картки, – як згадував далі М. Грушевський – було розібрано заздалегідь, ще 5 вересня, і багато даремно добивалися вступу [4, с. 138]. У перший день роботи з'їзду, 8 вересня зібралось всього 50 делегатів. Від багатьох інших народів надійшли телеграми, що їхні представники їдуть на з'їзд [24, с. 288].

8 вересня розпочав роботу з'їзд почесним головою якого було обрано М.С. Грушевського, тоді ж була обрана президія, крім М. Грушевського (голова), увійшли І.І. Красовський (білорус), І.А. Бараташвілі (грузин), А.Г. Юргенштейн (естонець), Н.С. Сиркін (єврей), А.А. Долгов (козак), К.О. Бахман (латиш), В.М. Бельський (литовець), В.Г. Чижевський (румун), А. Сеттаров (татар), Ш.Б. Рустамбеков (тюрк), М.І. Шраг (українець) [26, арк. 1]. Секретарем організаційного бюро був М.М. Любинський [4, с. 138].

В урядових колах столиці М. Славинський вважався фахівцем з національного питання. Ще під час утворення Тимчасового уряду, 11 червня 1917 року, за пропозицією О. Керенського, М. Славинський був призначений головою Особливої наради з розробки обласної реформи у ранзі міністра. Славинський мав подати проект влаштування федеративної Російської держави, «узгодивши виявлені деякими областями Росії потреби в автономних формах управління з інтересами інших областей, які таких вимог не висували, а також із інтересами державної цілості» [17, с. 13]. У власноручних свідченнях М. Славинський в НКДБ УРСР «згадував» про це так: «В період Тимчасового уряду я був призначений представником Особливої наради з розробки обласної реформи в напрямку федеративної Росії [5, арк. 24], я повинен був запропонувати проект Федеративної Російської держави, вказавши яким областям надати автономію» [5, арк. 90]

Ідеологічними засадами розв'язання, на думку М. Славинського, національного питання є «Маніфест про братство народів» великого князя Миколи Михайловича, яким він хотів приховати справжні причини анексії Галичини в 1914 р. [28, с. 49].

Позиція М. Славинського на з'їзді народів була своєрідною. Будучи близько знайомим з М. Грушевським, він намагався всіляко підтримувати прагнення Центральної Ради до автономії, але представляючи інтереси Тимчасового уряду на з'їзді все ж відстоював централістську урядову позицію, наголошуючи на головній ролі у всіх процесах федералізації і автономізації окраїн Російської імперії уряду у Петербурзі.

В перший день роботи з'їзду, засідання якого тривало близько півтори години, висловились тільки представники Центральної ради, Тимчасового уряду, Генерального секретаріату, Київської міської думи і польських делегатів.

Засідання З'їзду народів відкрив голова Української Центральної Ради М.С. Грушевський, який у виступі підкреслював, що це зібрання народів у Києві має слугувати початком перебудови на федеративних підвалинах не тільки Росії, але й цілої Європи. Другим виступав представник Тимчасового уряду М. Славинський. Як згадував М.С. Грушевський у спогадах: «Потім ефективну промову-привіт від Тимчасового уряду проголосив Славинський, виправдував його, що він не скликав сам такого з'їзду, через навалу різних справ; висловив переконання, що Установчі збори устанавлять федеративний лад, але, мовляв, для його здійснення треба багато приготовчої праці, яку найкраще можуть перевести самі народи спільними силами, за спільним порозумінням. Досі Київ не чув ще таких спочутливих тонів з уст представника Тимчасового уряду, і хоч представник був досить припадковий, – наш таки Максим Антонович, – промову його слухати [було] дуже приємно» [4, с. 139].

Виступ М. Славинського на з'їзді першого дня роботи був зустрінутий з зацікавленням та певною ейфорією серед гостей, представників від різних народів Російської імперії. Висвітлюючи позицію Тимчасового уряду, на відкритті М. Славинський зазначав: «Шановні збори, від імені Уряду Російської Республіки маю честь привітати перший з'їзд народів Росії і побажати, щоб ваша праця лягла першим каменем федеративної Росії. З'їзд відбувається не в столиці і не з наказу Уряду, а в Києві і з ініціативи Української Центральної Ради. Але в цьому факті ніяким способом не треба шукати суперечности. З'їзд має державне значення. В Росії для окремих частин – це форма автономії, для всього цілого – автономно-федеративний лад» [9, с. 1].

М. Славинський говорив, що гинуть не народи а гинуть держави. Бо народ, як живий організм загинути не може. Свідченням порятунку Росії є цей з'їзд на який приїхали представники різних народів які думають не лише про власні інтереси облаштування свого державницького життя а й подальшу долю Росії. «Свобода Росії куплена кров'ю всіх, це буде положено в основу перебудови держави» [9, с. 1].

«Уряд заснував у липні місяці комісію для розроблення національної і краєвої реформи, головою котрої маю честь бути я» [8, с. 2; 9, с. 1].

Підкреслив, що в цій нараді беруть участь якраз представники народів. «Нарада немає ціллю робити законопроект про самоуправління; ті проекти мають вироблятися на місцях, а нарада тільки погодить ті суперечності, які можуть бути між ними. В складі уряду в цей час нема нікого, хто виступав би проти федеративного устрою Росії, бо всі бачать, що в цім єдиний порятунок Росії» [9, с. 1].

М. Славинський наголосив, що цей з'їзд повинен був скликати сам уряд у Петрограді, але він тепер занадто заклопотаний. «В тому, що з'їзд скликаний не російським правительством, а Центральною радою, нема нічого дивного, бо в наш час не повинно бути централізму і поділу на державні і недержавні народи, а всі народи мають бути державними...» [24, с. 289].

Як представник Тимчасового уряду заявляв делегатам з'їзду. «Сама громадянська воля в державі ще не забезпечує народів від національного гніту. Таке забезпечення можливе тільки при автономному ладі» [24, с. 289].

Наголошував, що певні зміни в політичному житті вже відбулися. «Новий лад в Росії уже оповіщено республіканським» [1, с. 237]. «Установчі збори, безсумнівно, підтвердять це. Вони назад не підуть, а можуть піти тільки далі вперед. Уже і тепер ми зібрались в Києві – столиці фактично автономної України» [24, с. 289].

«Правительство іде назустріч тій праці, що веде не тільки до автономії, а і до федерації» [1, с. 237]. Далі М. Славинський висловив певні сумніви, що до чистих форм федеративності в Росії шлях буде довгим. На перших порах автономія країв і народів Росії буде виявлятися в різних формах: від крайового земського самоуправління до широкої національно-територіальної автономії. «Для цього прийдеться багато попрацювати. Народи і краї Росії уже до цієї праці взяли. Правительство, з свого боку, утворило особливу нараду в справі крайової реформи... Тільки спільною працею утворено буде в Росії демократичну федеративну республіку» [24, с. 289].

Він запевнив, що російська революція дала початок незвичайному зросту національної ідеї, зв'язаної з автономізмом і федералізмом. Поряд з політичною свободою може розвиватися і національний гніт. Тому потрібно будувати такий лад, щоби цього гніту не було, а це можливо зробити лише при федеративному устрої. «Уряд вже проголосив демократичну республіку. Установчі Збори не підуть назад, а вперед і вони заведуть в Росії федеративний лад. Але Росія така велика, що новий устрій завести вдасться не зразу» [16, с. 18].

Щоб ці зміни відбулися наголошував М. Славинський, потрібно багато працювати. «Таку саму працю має перед собою з'їзд. З'їзд повинен пам'ятати, що трудом поодиноких груп нового строю в Росії не можна буде завести, а лише спільними силами, співробітництвом всіх народів Росії» [16, с. 19].

Другий день роботи запам'ятався промовама М. Грушевського та М. Славинського.

У спогадах М. Грушевський згадував: «На мою промову, що набула програмного характеру цілого з'їзду, відповів Славинський дуже тактовно і влучно. Почав із запевнення, що як представник Тимчасового уряду вповні погоджується з гадками, висловленими мною, що народи не гинуть, а гинуть держави, і Російську державу може врятувати дійсно тільки федеративна перебудова, і се, мовляв, розуміє і сам уряд: до нього не треба ставитися так, як до уряду старого, серед нього нема вже противників автономії й федерації і т. д.» [12, с. 141].

М. Славинський, у свою чергу, відповідаючи на слова М. Грушевського, заявляв, що він цілком поділяє всі думки, висловлені М. Грушевським, і, що О. Керенський доручив передати з'їздові: «передайте від мене з'їздові, що вільна Росія може бути тільки децентралізованою, з цією настановою я й приїхав на з'їзд» [19, с. 1].

«За волю Росії всі народи лили свою кров. Під час повстання в Петербурзі половину повстанців – вояків в Павловськ і інших полках – складали українці» [24, с. 259]. Наголошував, М. Славинський і на тому, що здобутою волею будуть користуватись всі народи. Запевняючи делегатів у неворожості уряд у столиці Росії. І теперішній уряд виходить з народу і дбає про добро всіх громадян. Зараз немає спеціально урядових кіл і в склад міністерства можуть входити різних кіл і течій. «Ті групи, що досі стояли за централізм, починають тепер проймаються ідеями автономізму і федералізму. Тільки спільною працею всіх живих сил всіх народів Росії, спільною їх працею з правительством може бути досягнуто збудування нової демократичної федеративної республіки Росії» [24, с. 259].

Під час завершення з'їзду М. Славинський наголосив на державницькій концепції, яку він відстоював тут як представник Тимчасового уряду: «Можна було сподіватись, що права окремих народів стануть в суперечність з суверенними правами того цілого, в чому ці народи є частинами. Тепер треба сподіватись, що всі ці народи, з представників яких складається з'їзд, будуть з'єднані спільною думкою з тим народом, котрий тут був мало представлений, та з Тимчасовим революційним правительством Російської республіки, котра – я вірю в це – скоро стане федеративною» [24, с. 306].

Далі М. Славинський пригадав про з'їзд представників народів, який відбувся в 1905 р., де він був присутній і зазначив, що і тоді, так само як тепер, представники народів висловлювали однакові думки. Завдяки цьому народи тепер зійшлися і подали один одному руки, щоб утворити нову державу на основі волі, рівності і братерства. Він зазначив, що до цього часу між демократичними партіями різних народів не було єдності в поглядах на ідею федерації, але тепер і в цьому питанні демократії народів об'єдналися. «Після того, як революція знищила панування невеликої купки, влада перейшла до демократичних мас одного тільки народу. Та для того, щоб держава була дужою і тривалою, треба, щоб всі народи Росії взяли участь в творчій державній праці» [24, с. 306].

Як представник наради з питань розробки обласної реформи М. Славинський заявляв, що перші кроки зроблені і по шляху цих народів піде російська демократія і Тимчасовий уряд нині демократичної, а в майбутньому федеративної Російської республіки. Зазначив, що старий уряд в цьому напрямку робив тільки те, що могло відштовхувати від Росії її народи, але вони попри таку позицію єднаються навколо неї. Наголошував, що в цій позиції потрібно дякувати російській демократії, яка ніколи не відносилася неприхильно до недержавних народів які її населяють. «Стара власть погинула і прийшла нова. Вона не зуміла принести рятунку Росії, бо складається з представників одної тільки руської демократії, а не демократій всіх народів. Не довго прийдеться ждати на здійснення ідей з'їзду, бо їх цілком приймуть Установчі Збори, які будуть З'їздом народів Російської федерації. З'їзд має значення не тільки для Росії, а всеї Європи, бо зближує її до великої ідеї-братства народів» [16, с. 45].

М. Грушевський з цього приводу згадував: «Дозвольте мені також іменем цілого з'їзду висловити задоволення з того, що Тимчасове правительство доручило сво[є]му представникові взяти участь в нашій праці і тим засвідчило своє серйозне відношення до справи. Від імені з'їзду я звертаюсь до вас, Максиме Антоновичу! Ми в своїй праці нічим не тайлись від вас. Ви мали вступ на всі наші закриті засідання, чули все, що ми говорили, бачили, як щиро, без задніх думок, ставились ми до справи. Отже, передаючи Тимчасовому правительству наші постанови, ви зможете засвідчити наші щирі бажання якнайкраще упорядкувати Російську державу» [4, с. 144].

Звертаючись до делегата Славинського. Прошу переказати почуття вдячності Тимчасовому уряду за те, що він віднісся з усією серйозністю до нашого з'їзду [16, с. 47].

Виступ М. Славинського у останній восьмий день роботи з'їзду 15 вересня 1917 р., ознаменувався красномовністю та певним пафосом який можна було почути з його вуст.

«Досі серед великоруської демократії не було об'єднання щодо нового ладу, але я певен, що з часом вона піде за вами. Досі немає також твердої дійсної влади. З рук камарильї державність перейшла до рук демократії лише одного народу-великоруського. Тому-то вона така хистка і неповна. Треба, щоб держава використовувала сили всіх народів – формою цього є федерація» [16, с. 47].

Далі М. Славинський говорить, що з'їзд дав ідею яку потрібно не забути а втілювати в життя. «Будемо надіятись, що на землі, политій кров'ю багатьох мільйонів взросте велика європейська, а за нею й світова федерація!» [16, с. 48].

В основній резолюції З'їзду народів, до якої схильно поставився М. Славинський, наголошувалося, що Росія повинна бути федеративно-демократичною республікою. Було також затверджено постанову про національно-територіальну автономію, в якій, зокрема, говорилося: «Кожна з національностей, що живе в Росії, має право на національно-персональну автономію, на оформлення нації в загально правний союз, який охоплює її членів зі всіх просторів держави» [23, с. 31].

З'їзд, визнавши право кожного народу на самовизначення та рівноправність усіх націй і народностей і висунувши вимогу переорганізувати імперію на демократичну федеративну республіку, засновану на полінаціональній базі.

Центральна Рада зайняла позиції, які різко контрастували з тогочасною політикою російського Тимчасового уряду. Проте ні резолюції з'їзду, ні постанови обраної ним Ради Народів не мали жодного впливу на наступний розвиток подій [23, с. 30].

З'їзд став яскравою демонстрацією підтримки у всеросійському масштабі автономістсько-федеративних прагнень лідерів українського руху, визнанням їх незаперечної провідної ролі у виробленні планів демократичного переустрою багатонаціональної держави, а у господарів форуму викликав справжню ейфорію. Але попри загальну підтримку українського народу, діячі Центральної Ради і соціалісти-федералісти дотримувались федеративного принципу побудови нового ладу в нецарській Росії. Перспективи державного розвитку України на з'їзді народів Росії були явно примарними, хоча давали можливість говорити про певні зрушення в політичному житті країни.

Атмосфера загального піднесення на з'їзді, декларація спільної волі всіх поневолених раніше народів про потребу шукати порозуміння, налагоджувати разом життя на федеративних засадах, вдячні погляди ближчих і дальших сусідів у бік України при вияві недовіри до великоросійської демократії, безперечно, тішили самолюбство лідерів Української революції, породжували оптимістичні настрої. Незаперечний авторитет України в усеросійському масштабі очевидно, виявилися в подальшому не лише з позитивного, але й з негативного боку. Центральна Рада переоцінила власну роль у створенні на руїнах колишньої імперії федеративної демократичної республіки. І З'їзд народів, що набрав форму яскравої, зворушливої демонстрації потягу вільних народів Росії до нових форм співжиття, явно запаморочив голову своєму ініціаторові й організаторові – Центральній Раді [18, с. 307].

Концепція Російської федерації та перспективи державного розвитку України, що її сповідували як М.А. Славинський, так і діячі Української Центральної Ради у 1917р., належить історії. Для неросійських народів це давно пройдений етап. Метою, за яку вели боротьбу, стала державна незалежність кожного з них. Проте живою є провідна ідея цієї концепції, тобто ідея гуманності, дружби, взаємопошани між народами і, що найважливіше, право кожного народу на самостійність. Ця ідея є запереченням нинішнього російського великодержавного шовінізму, який притаманний окремим політичним силам, і тому – актуальна сьогодні. До неї звертаються народи, які були об'єднані в СРСР.

Тому, як перша спроба визначення теоретичних і практичних засад федеративного переустрою Росії, З'їзд народів у Києві та перспективи державного розвитку України, М.А. Славинського має посісти належне місце в історії.

На завершення слід відзначити, що дана праця не розкриває всієї суті проблеми, не вичерпує всіх аспектів даної тематики, а тому потребує подальшого дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. 1917 год на Киевщине. Хроника событий. – К.: Політвидав, 1928. – 584 с.
2. В. Верига. Визвольна боротьба в Україні 1914-1923 рр. Т.1. – Львів., 2005. – 327 с.
3. Верстюк В.Ф. Осташко Т.С. Діячі Української Центральної Ради. Бібліографічний довідник. – К.,1999. – 255 с.; Болаболъченко А.А. Три долі : Модест Левицький, Петро Стебницький, Максим Славинський. Біографічні нариси. – К., 1999. – 96 с.; Стрельський Г. Трубайчук А. М. Грушевський , його сподвижники й опоненти. – К.,1996. – 192 с.; Скорульська Р. Харчук Р. Остання зірка «Плеяди» // Слово і час. – 1998. – №3. – С. – 81-85.
4. Грушевський М.С. Спомини // Київ. – 1989. – № 11. – С. 113-155.
5. Галузевий державний архів Служби Безпеки України, (далі ГДА СБУ). – Ф. 6, – Спр. 71178 ФП. – Арк. 24.
6. До з'їзду народів. Телеграма // Робітнича газета. – 7 вересня. – 1917. – С. 3.
7. Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923. – Т. 3. – Ужгород 1930. Нью – Йорк 1954. – 312 с.
8. З'їзд народів // Робітнича газета. – 10 вересня. – 1917. – С. 2.; З'їзд народів Росії у Києві // Народня воля. – 25 вересня. – С. 1.
9. З'їзд народів Росії у Києві // Народня воля. – 25 вересня.
10. З'їзд народів.//Робітнича газета. – 10 вересня. – 1917.
11. З'їзд поневолених народів у Києві (у 55-ті роковини) // Сучасність. – Мюнхен. – 1972. ч 9. (141). – С. 54-58.
12. М.С. Грушевський. Спомини // Київ. – № 11. – С.138.
13. Народам Росії // Народня газета. – 21 вересня. – 1917.
14. Протокол съезда представителей народов и областей, созданных Украинской Центральной Радой 8 сентября 1917. – Фастов 1917. – 15 с.

15. Реєнт О.П. Україна між світовими війнами (1914-1939): Події: Люди: Документи: Нариси історії. – К., 2004. – 265 с.
16. Реєнт О.П., Андрусишин Б.І. З'їзд поневолених народів. – К., 1994. – 71 с.
17. Славінський М.А. Заховаю в серці України: Поезія, публіцистика, спогади. – К., 2002. – 416.
18. Солдатенко В.Ф. Українська революція : Історичний нарис. – К., 1999. – 975 с.
19. Съезд народов // Киевская Мысль. – 12 сентября. – 1917.
20. Съезд народов // Киевская Мысль. Утренний выпуск. – 10 сентября. – 1917.
21. Съезд национальных представителей // Киевлянин, 10 сентября. – 1917.
22. Там же.
23. Українська революція і державність (1917-1920 рр.). – К., 1998. – 247 с.
24. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. 4 березня – 9 грудня 1917 року. Т. 1.– К., 1996. – 589 с.
25. Христю П. Українська революція. Розвідки і матеріали. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920. Книга друга. – Нью – Йорк 1969. – Т. 2. – 204 с.
26. ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп.1, – Спр.7.
27. Центральна Рада. Документи і матеріали. 4 березня – 9 грудня 1917 року. Т. 1.– К., 1996.
28. Шелухін С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. – Прага 1936. – 248 с.

Очертяный В.В. ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЗИЦИЯ Н.А. СЛАВИНСКОГО НА СЪЕЗДЕ НАРОДОВ РОССИИ 8-15 СЕНТЯБРЯ 1917 Г.

В предлагаемой статье исследуется общественно-политическая деятельность М.А. Славинского (1868-1945) выдающегося украинского историка, этнолога, литератора, переводчика, публициста, поэта и дипломата.

Ключевые слова: съезд, автономизм, федерализация, национальный вопрос.

Ocheretyanuy V.V. SOCIAL AND POLITICAL ACTIVITY OF THE SLAVYNSKIY M. ON RUSSIA NATION CONGRESS 8-15 SEPTEMBER 1917

Social and political activity of the Slavynskiy M.(1868-1945) prominent Ukrainian historian, ethnologist, man of letters, translator, publicist, poet and diplomat, is explored in the offered article.

Key words: congress, autonomism, federalization, national question

УДК 94(437=161.2) «19181938»:327.17

Т.В. Піковська

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ПРОГРАМАХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ПЕРШОЇ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (1918 – 1938 РР.)

Стаття присвячена дослідженню національного питання в програмах українських політичних партій Першої Чехословацької республіки. Завдяки входженню Закарпаття до складу ЧСР з'явилась можливість для розвитку українського суспільно-політичного руху. Зокрема, для створення і діяльності українських політичних партій. Одним із головних пунктів їхніх програм було вирішення національного питання, вивчення якого є важливим як для розуміння історії ЧСР, так і для дослідження українського національного руху у міжвоєнний період.

Ключові слова: Національне питання, українські політичні партії, Перша Чехословацька республіка, мовне питання, Підкарпатська Русь, політична програма, поліетнічна держава, автономія.

Приєднання Закарпаття до Чехословаччини відбулось унаслідок збігу низки обставин, насамперед міжнародних. Питання про те, наскільки політично виправданим було це рішення, й досі викликає суперечки серед істориків. Але беззаперечним є той факт, що перебування у складі однієї з найдемократичніших за своїм устроєм країн Європи створило для Закарпаття нові умови для суспільно-політичного та культурного розвитку.

Завдяки цим обставинам з'явилися можливості для розвитку українського суспільно-політичного руху, зокрема для створення і діяльності українських політичних партій. При цьому варто зазначити, що українські політичні партії Закарпаття діяли в багатонаціональній державі, що постала на уламках поліетнічної Австро-Угорщини. Одним з головних пунктів

.....
програм кожної з політичних партій, в тому числі і українських, було вирішення однієї з головних проблем новоствореної держави – національного питання. Його вивчення є важливим як для розуміння історії Першої Чехословацької республіки, так і для дослідження українського національно-визвольного руху в міжвоєнний період.

Враховуючи вищезазначене, метою статті є дослідження особливостей висвітлення національного питання в програмах українських політичних партій Закарпаття.

Вивченням проблеми українських політичних партій Закарпаття займалися як українські вчені (М.Токар [1], с. Віднянський [2], М.Болдижар [3]), так і чеські історики (М.Барновський [4], П.Сворц [5]), а також дослідники з діаспори (І.Поп [6,7], П.Магочі [8]). У працях зазначених дослідників здійснюється спроба комплексно дослідити діяльність політичних партій на Закарпатті. Значна увага приділяється боротьбі партій за здобуття автономії краю.

Варто проаналізувати умови, в яких відбувалось формування українського суспільно-політичного руху на Закарпатті в цей період. Тогочасне підкарпатське суспільство характеризувалось великою національною та релігійною строкатістю населення. Процес національного самоусвідомлення не був завершений, ідеї, які відстоювали політичні партії мали як місцеві корені, так і закордонні. Політичні ідеї проникали значною мірою завдяки посередництву еміграції. В умовах демократії ці обставини призвели до того, що кількість політичних партій на кількість населення була значно більшою, ніж в інших частинах республіки. Ніколи до цього у Закарпатті не було такої великої кількості політичних партій, як в часи Першої ЧСР. У 1922 р. їх було 18, а через два роки – вже 30 [4, р.84].

Значна кількість партій не була специфічним явищем Підкарпатської Русі, про Чехословацьку республіку сучасники говорили, як про республіку партій [4, р. 85; 9, с. 5]. Головна відмінність цього регіону полягала в тому, що в Чехії та Словаччині коріння більшості політичних партій сягало до другої половини або кінця XIX ст., а на Підкарпатській Русі цей процес сягнув аж до 1918 р. Не дивно, що ідеологія політичних партій для місцевого населення була чимось новим, часто принесеним з інших країн, партійні кадри були не підготовлені, а суспільство, в минулому аполітичне, лише поступово звикало до політичного життя.

В таких умовах і розпочався процес становлення і розвитку політичних партій українського спрямування. Цей процес мав декілька етапів [1, с.168].

Перший етап припав на закінчення Першої світової війни і входження Закарпаття до складу Чехословащини під назвою Підкарпатська Русь. Цей період характеризувався лояльним відношенням політичних партій до чехословацької влади. Так лідери однієї з найпотужніших українських партій – Руської хліборобської партії, А.Волошин і М.Брацайко, у своїх інтерв'ю американській газеті «День», неодноразово заявляли, що приєднання до Чехословацької республіки є найкращим вирішенням «закарпатської проблеми» [10, с.107]. Однак ставлення до Закарпаття чехословацької влади, яка не бажала поводити активне реформування суспільно-політичного життя в краї, змушувало українські політичні сили змінювати свою тактику і все гостріше вимагати виконання центром своїх зобов'язань.

Другий етап – це середина 20-х – осінь 1938 рр. Це був період важкої боротьби за виживання в багатопартійній політичній системі, структуровано-організаційного посилення організацій і висунення ними більш конкретних цілей. На цьому історичному відрізку викристалізовується національний елемент партійних організацій [1, с.169] Варто зазначити, що процес утворення партій на Підкарпатській Русі проходив двома шляхами: розширення впливу чехословацьких партій на цій території і виникнення регіональних партій за національним, релігійним, становим та іншим принципом [4, р.85]. Спочатку загальнодержавні партії сприймали місцеві гостро негативно. По-перше, через конкуренцію, по-друге через страх націоналізму та іредентизму. Саме на другому етапі розпочинається процес пошуку шляхів співпраці між цими групами партій, яка, щоправда, зазвичай носила суто передвиборчий характер.

Третій етап (осінь 1938 – весна 1939 років) співпав з еволюцією партійної організації у державний інститут політичної системи та його ліквідація. Саме на третьому етапі розвитку політична активність партій українського спрямування досягла своєї вершини і показала свою структурно-організаційну і політичну спроможність з'єднати партійні сили і очолити партійне керівництво.

Одним із важливих моментів становлення партійно-організаційної структури проукраїнського спрямування в Підкарпатській Русі на початку 20-х років полягав у об'єднанні

українських політичних сил навколо товариства «Просвіта», яке було створене в Ужгороді 8 березня 1920 р. [11, с. 185]. Хоча головним завданням були проголошено культурний та економічний розвиток підкарпатського суспільства [7, с.135 1, с.170], товариство зуміло об'єднати у своїх лавах найбільш свідомих представників інтелігенції краю. Саме серед просвітян виникла думка заснувати автономну політичну партію, яка б стала виразником і захисником їхніх політичних прав і свобод. Така партія була створена 15 липня 1920 р. в Ужгороді, вона отримала назву Руської Хліборобської (Земледільської) Партії (РХ(З)П) [1, с. 171; 6, р.312; 7, с.332]. Безпосередніми ініціаторами її створення стали А.Волошин, М.Бращайко, Ю.Бращайко, А.Штефан.

Вирішення національного питання і одне з головних завдань РХ(З)П її лідери вбачали у здобутті автономії для Підкарпатської Русі «від Попраду до Тиси» [1, с.172; 2, с.648; 5, р.248]. Крім того, проголошувалось прагнення до мирного співжиття різних національних меншин та віросповідань у краї, ліквідацію церковних податків і всіляких класових привілеїв; загальне рівне таємне та пряме виборче право і міське та сільське самоврядування; розвиток материнської руської (української) мови, яка повинна стати мовою шкіл та крайової адміністрації [5, с.648].

Відразу ж після утворення РХ(З)П розгорнула широку кампанію щодо пропаганди серед населення своїх програмних цілей. За один рік діяльності РХ(З)П було створено 64 її осередки у різних населених пунктах Підкарпатської Русі [1, с.178]. У відповідь на листи громадян, які надходили на адресу партії, її керівництво розробляло і надсилало до владних структур різноманітні меморандуми. Так, наприклад, у квітні 1921 р. прем'єр-міністру ЧСР було вручено Меморандум РХ(З)П, у якому йшлося про негайне встановлення кордонів Підкарпатської Русі як автономної одиниці, негайне проведення виборів до сейму, прийняття на службу тих урядників, які є корінними жителями Підкарпатської Русі [5, с.649].

Представники РХ(З)П взяли участь у розширеній нараді за участю п'ятнадцяти політичних партій різної політично-національної орієнтації, яка відбулась 22 березня 1922 р. [1, с. 182; 4, р. 85 7, р. 319]. Це була перша і остання в історії краю широкопредставницька партійна коаліція. Однак про утворення на її основі однієї партії мови не було. Головною проблемою цього зібрання крайові політики визначали наявність та поглиблення політичної кризи в краї й зажадали від празького уряду надання політичних прав Підкарпатській Русі через скликання автономного сейму за участю всіх політичних партій і встановлення правильних і остаточних кордонів краю [1, с.182]. Однак ні меморандуми, що надсилалися до столиці республіки, ні реакція Ліги Націй на невиконання своїх договірних зобов'язань Чехословаччиною не могли вплинути на стабілізацію політичної ситуації в регіоні.

У 1925 р. партія була перейменована у Християнську народну партію (ХНП), що стало наслідком перемоги клерикального крила партії над селянським [4, р.85]. Розуміючи, що український рух в цей період не мав достатньої популярності для здобуття перемоги на виборах, керівництво партії вирішило шукати союзників серед загальночеських партій. Такою політичною організацією стала Чеська Народна Партія (ЧНП). Вибір саме цієї партії був зумовлений тим, що вона спиралася на католицьке населення республіки і входила до числа сильних та впливових правих політичних організацій країни. Союз ЧНП і ХНП був суто передвиборчим, тому після 1925 р. ХНП діяла самостійно [10, с.119].

Сучасні історики відзначають, що РХ(З)П була єдиною автономною політичною організацією упродовж 1920 – 1924 років, яка дотримувалася української орієнтації [1, с. 186].

Підтримка українського руху спостерігалась і в колах деяких загальнодержавних партій, які розгорнули широку діяльність своїх філій на території Підкарпатської Русі. Передусім, до таких можна віднести Соціал-Демократичну партію Підкарпатської Русі (СДПР), або, як її ще називали, Руська Соціал-Демократична Партія. Її було створено 16 травня 1920 р., до складу керівництва увійшли Є.Пуза, Я.Остапчук, С.Клочурак та інші [7, р. 310].

Формально СДПР виникла як автономна партія, однак як за організацією, так і за стратегією була наближена до Чехословацької Соціал-Демократичної Партії (ЧСДП). Її належність до партій української орієнтації підтверджується її активною співпрацею з «Просвітою» та непримиримою боротьбою з русофілами [1, с. 187; 6, с.349].

У жовтні 1922 р. був скликаний II Конгрес СДПР, на якому було прийнято розширену програму. Поряд з економічними вона включала політичні питання, зокрема, вимоги широких автономних прав для Підкарпатської Русі [1, с.188].

Важче проходив процес становлення на позиції української орієнтації іншої політичної організації краю, яка офіційно називалася Закарпатський крайовий комітет Комуністичної партії Чехословаччини (крайком КПЧ).

Варто зазначити, що КПЧ тривалий час залишалась однією з найпопулярніших партій Підкарпатської Русі, про це свідчили результати виборів (див. Таблицю 1).

Таблиця 1. Результати виборів у Підкарпатській Русі в 1924 – 1935 рр. [4, р. 91]

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ	% голосів одержаних на Підкарпатській Русі			
	1924	1925	1929	1935
Аграрна	5,9	14,2	29,1	19,5
Комуністична	39,3	30,8	15,2	25,6
Соціально-демократична	8,1	7,4	8,6	9,5
Селянська народна	4,4	3,0	3,3	2,3
Чехословацька народна соціалістична	—	—	3,7	—
Трудова	7,8	6,3	—	3,6
Автономний землеробський союз	8,2	11,7	18,2	14,8
Чехословацька народно-демократична і Руська народна	1,0	1,3	—	9,3
Угорська народна	11,0	11,8	11,4	11,0
Сіоністська	7,0	8,0	6,3	—
Єврейська ортодоксальна	3,9	0,8	6,3	—
Інші невеликі партії	2,7	0,8	3,9	3,8

До чинників, які сприяли популяризації комуністичних ідей серед населення, належать: низький рівень політичної культури жителів краю, демократичність і багатопартійність державної системи, актуальність соціальних вимог у заново відродженому суспільстві [6, с. 215].

На початковому етапі своєї діяльності крайком КПЧ проголошує традиційні для комуністів гасла: вимоги негайної пролетарської революції, повалення «буржуазного» уряду Чехословаччини, конфіскації та ліквідації великих приватних землеволодінь, тісної співпраці з Радянським Союзом [1, с.190].

Переломним етапом діяльності комуністів на Закарпатті стає середина 20-х років. 6 вересня 1925 року в Мукачеві відбулась VI крайова конференція КПЧ, на якій особлива увага акцентувалася на культурно-національному аспекті, підкреслюючи етнічну єдність українського народу. Упродовж наступних двох років питання національної належності закарпатців до українського народу, їх мовна та культурна спільність стали пріоритетними у діяльності крайкому КПЧ [12, С.182].

Вони проголошують: «Ми є частина українського народу, говоримо тією самою мовою, що весь 40-мільйонний український народ» [1, с.196]. Вони безапеляційно заявили, що остаточно розв'язати національне питання зможе «лише радянський суспільний лад» [6, с. 215].

З цього часу розпочалось зближення крайкому КПЧ з українськими комуністами. У 1925 р. делегати КПЧ у складі І.Мондока, О.Бадана, А.Дьезе та Ч.Грушки відвідала Радянську Україну і взяла участь у роботі IX з'їзду КП(б)У [13, с.203]. Наступним етапом зближення стала VII крайова конференція КПЧ (листопад 1926р), після якої кількість комуністичних кадрів, направлених на навчання до Радянської України, значно збільшується [14, с.113].

Період 1925–1927 років у політичній історії Закарпаття ознаменувався послабленням міжпартійної боротьби, своєрідним політичним затишшям. Це було викликано завершенням важкого виборчого періоду (1924 – 1925 роки), підведенням їх підсумків.

В період світової економічної кризи 1929 – 1930 років, яка не оминула Чехословаччину, влада починає здійснювати посилений контроль над діяльністю партій. Особливо це стосувалось КПЧ.

Посилення державного контролю за діяльністю комуністів та їх лідерів в умовах світової економічної кризи, не вплинуло на офіційний курс КПЧ : «Революційний шлях виходу із кризи – повалення влади буржуазії та встановлення диктатури пролетаріату» [1, с. 192]. Значною мірою це було продиктовано тиском з боку Москви. Така позиція не сприяла зростанню чисельності прихильників партії. З іншого боку, вони вміло використовували загострення

соціальних суперечностей у країні, згідно з проголошеними положеннями партії, були зацікавлені у поглибленні суспільної кризи, яка б призвела до «революційної ситуації» в чехословацькій державі [1, с.193]. У цей період відбуваються зміни всередині СДПНР. Проявляється криза всередині політичної організації свідчить загострення суперечностей щодо автономії краю, які набули особливої гостроти ще з 1927 року. Крім того, в ряди партії влилась велика кількість представників чеської національності, що відбивалось на партійній позиції у важливих політичних і національно-культурних моментах [10, с.215]. Така ситуація спричинила вихід з її лав багатьох українських провідників.

Починаючи з середини 30-х років, розпочався етап найбільш сильного організованого спротиву українському національному рухові з боку русофільських партій. Тому проблема пошуку шляхів консолідації українських політичних сил набувала все більшого значення. Саме на середину 30-х років припав час появи на політичній арені ще однієї політичної партії проукраїнського спрямування – Української Селянської партії (УСП). Ідея її створення належить активній учасниці «Просвіти» І.Невицькій [1, с.208].

Однією з істотних відмінностей поряд з іншими партіями було те, що УСП стояла на більш радикальних позиціях. Зокрема, у резолюції її II з'їзду містились вимоги надання повної негайної автономії, а також вимагалось, щоб усі посади на Підкарпатській Русі займали українці, а урядники інших національностей, які поки що залишаються в складі уряду мали скласти іспит з української мови [1, с.211].

Однак, незважаючи на сміливість радикальних положень, партія так і не змогла виробити цілісну політичну програму. Крім того, вона не мала розгалуженої мережі територіальних осередків.

Починаючи з середини 30-х років, відбуваються зміни у ставленні КПЧ до національного питання. Комуністи змінили традиційне для всіх автономних партій програмне положення, що стосувалось автономії краю. У передвиборчій кампанії 1935 р. вони заявляють, що «гасло автономії є тільки знаряддя для обману трудящих, на відрив їх від революційної боротьби за хліб, роботу і свободу» [12, с.251]. Ці гасла можна розглядати як передвиборчий прийом, спробу відмежуватись від решти автономних партій, в умовах мобілізації проугорських автономно-політичних сил. У подальшому комуністи в питаннях автономії вимагають від уряду виконання взятих на себе зобов'язань. Загалом комуністи хоча й знаходились в опозиції до чехословацької влади, але виступали за непорушність кордонів і демократичного устрою держави. Про це заявив на зустрічі з прем'єром М. Годжею лідер закарпатських комуністів О.Борканюк [1, с.205 ; 12, с.256].

У 1938 р. політична ситуація в країні склалася так, що все більшою ставала потреба у об'єднанні всіх проукраїнських партій в єдину політичну силу. Комуністи у питанні єднання всіх проукраїнських політичних сил краю займали конкретну і незмінну позицію. На утворення блоку чи союзу з проукраїнськими силами вони йти не збирались, оскільки вважали їх буржуазно-поміщицькими й клерикальними партіями [1, с.208]. Решта українофільських партій зосередилася навколо Першої Руської (Української) Центральної Народної Ради. 29 жовтня 1938 р., в умовах загострення політичної кризи, був прийнятий декрет про припинення діяльності всіх політичних партій, що діяли на Підкарпатській Русі.

Незважаючи на це, партії продовжували, хоч і не так активно, як і раніше, проводити політичну діяльність. Але, враховуючи їх безпорадність у тогочасних політичних умовах, лише найстійкіші із них утримувалися на політичній арені аж до грудня 1938 р., коли празька влада видала повторне розпорядження про заборону всіх партій [1, с.230].

Упродовж двадцятилітньої історії політичної історії партії краю українського спрямування пройшли декілька етапів розвитку. Безумовно, ці етапи були досить нелегкими для політичних партій українського спрямування, адже партіям довелось діяти в складних для новоствореної держави економічних та суспільно-політичних умовах.

Отже, що всі проукраїнські політичні партії зробили внесок у розвиток політичної історії Закарпаття і, незважаючи на міжпартійні суперечності, діяли в одному культурно-національному напрямі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1.Токар М.Ю. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 – 1939) – Ужгород, 2006. – 380с.

2. Віднянський С. Закарпаття у складі Чехословаччини // Політична історія України ХХ століття у 6-ти томах. – Т5. Українці за межами УРСР (1918-1940). – К., 2003. – 693 с.
3. Болдижар М. Закарпаття між Двома світовими війнами. / Матеріали до історії суспільно-політичних відносин / . – Ужгород, 1993. – 159 с.
4. Barnovský M. Niekoľko poznámok k sranicko-polickej štruktúre na Podkarpatskej Rusi// Cesko=Slovenská Historická Ročenka, 1997 – P. 83-93.
5. Svorc P. Krajinská granica medzi Slovenskem a Podkarpatskou Rusi (1918-1939)// Universum, 2003. – P. 242-339.
6. Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. – Ужгород: Издательство В. Падяка, 2001. – 431с.
7. Pop I. Dejiny Podkarpatské Rusi v datech – Praha, 2005. – P. 534.
8. Магочій П.Р. Формування національної свідомості: Підкарпатська Русь (1848 – 1948) – Ужгород, 1994.
9. Бобраков-Тимошкин А. Проект «Чехословакия». Конфликт идеологий в Первой Чехословацкой республике (1918 – 1938). – М.: Новое Литературное Обозрение, 2008. – 224 с.
10. Вегеш М. М., Кляп М.І, Тарасюк В.Ю., Токар М.Ю Августин Волошин. Життя і помисли президента Карпатської України. – Ужгород, 2005. – 464 с.
11. Малюта О. «Просвіти» і Українська державність (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.) – К., 2008. – 840 с.
12. Нариси історії Закарпаття в 3-х т. – Т II (1918-1945). – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 663 с.
13. Ванат І. Нариси Новітньої історії українців Східної Словаччини. Книга перша (1918 – 1938). – Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, 1979. – 368 с.
14. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. – Ужгород, 1980. – 320 с.

Пиковская Т.В. НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В ПРОГРАММАХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ ПЕРВОЙ ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ (1918 – 1938)

Статья посвящена исследованию национального вопроса в программах украинских политических партий Первой Чехословацкой республики. Благодаря пребыванию Закарпаття в составе ЧСР появилась возможность для развития украинского общественно-политического движения. В частности, для создания и деятельности украинских политических партий. Одним из главных пунктов их программ было решения национального вопроса, изучение которого имеет важное значение как для понимания истории ЧСР, так и для изучения украинского национального движения в междувоенный период.

Ключевые слова: Национальный вопрос, украинские политические партии, Первая Чехословацкая республика, языковой вопрос, Подкарпатская Русь, политическая программа, полиэтническое государство, автономия.

Pikovskaya T.V. NATIONAL QUESTIONS IN THE PROGRAMS OF UKRAINIAN POLITICAL PARTIES OF THE FIRST CZECHOSLOVAK REPUBLIC (1918-1938)

The article is devoted to the research of national question in the program of Ukrainian political parties of the First Czechoslovak Republic. Thanks to the fact that Zakarpattya became a part of CSR there was a possibility for development of Ukrainian social-political movement. Particularly, for creation and activity of Ukrainian political parties. One of the main paragraphs of their programs was a solution of national question, studying of which is important both for understanding the history of CSR and for researching Ukrainian national movement in interwar period.

Key words: National question, Ukrainian political parties, language question, Sub Carpathians Rus, political program, multinational state, autonomy

УДК 321.7 (460)

В.Ю. Годлевська

**ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ 1982 РОКУ ТА ПОЧАТОК КОНСОЛІДАЦІЇ
ДЕМОКРАТІЇ В ІСПАНІЇ**

У статті досліджується процес демократичного транзиту в Іспанії на межі встановлення та консолідації демократії. Цей процес збігся з перемогою Іспанської соціалістичної робітничої партії на парламентських виборах, тому автор аналізує основні причини перемоги партії лівого спрямування.

2. Віднянський С. Закарпаття у складі Чехословаччини // Політична історія України ХХ століття у 6-ти томах. – Т5. Українці за межами УРСР (1918-1940). – К., 2003. – 693 с.
3. Болдижар М. Закарпаття між Двома світовими війнами. / Матеріали до історії суспільно-політичних відносин / . – Ужгород, 1993. – 159 с.
4. Barnovský M. Niekoľko poznámok k sranicko-polickej štruktúre na Podkarpatskej Rusi// Cesko=Slovenská Historická Ročenka, 1997 – P. 83-93.
5. Svorc P. Krajinská granica medzi Slovenskem a Podkarpatskou Rusi (1918-1939)// Universum, 2003. – P. 242-339.
6. Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. – Ужгород: Издательство В. Падяка, 2001. – 431с.
7. Pop I. Dejiny Podkarpatské Rusi v datech – Praha, 2005. – P. 534.
8. Магочій П.Р. Формування національної свідомості: Підкарпатська Русь (1848 – 1948) – Ужгород, 1994.
9. Бобраков-Тимошкин А. Проект «Чехословакия». Конфликт идеологий в Первой Чехословацкой республике (1918 – 1938). – М.: Новое Литературное Обозрение, 2008. – 224 с.
10. Вегеш М. М., Кляп М.І, Тарасюк В.Ю., Токар М.Ю Августин Волошин. Життя і помисли президента Карпатської України. – Ужгород, 2005. – 464 с.
11. Малюта О. «Просвіти» і Українська державність (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.) – К., 2008. – 840 с.
12. Нариси історії Закарпаття в 3-х т. – Т II (1918-1945). – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 663 с.
13. Ванат І. Нариси Новітньої історії українців Східної Словаччини. Книга перша (1918 – 1938). – Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, 1979. – 368 с.
14. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. – Ужгород, 1980. – 320 с.

Пиковская Т.В. НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В ПРОГРАММАХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ ПЕРВОЙ ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ (1918 – 1938)

Статья посвящена исследованию национального вопроса в программах украинских политических партий Первой Чехословацкой республики. Благодаря пребыванию Закарпаття в составе ЧСР появилась возможность для развития украинского общественно-политического движения. В частности, для создания и деятельности украинских политических партий. Одним из главных пунктов их программ было решения национального вопроса, изучение которого имеет важное значение как для понимания истории ЧСР, так и для изучения украинского национального движения в междувоенный период.

Ключевые слова: Национальный вопрос, украинские политические партии, Первая Чехословацкая республика, языковой вопрос, Подкарпатская Русь, политическая программа, полиэтническое государство, автономия.

Pikovskaya T.V. NATIONAL QUESTIONS IN THE PROGRAMS OF UKRAINIAN POLITICAL PARTIES OF THE FIRST CZECHOSLOVAK REPUBLIC (1918-1938)

The article is devoted to the research of national question in the program of Ukrainian political parties of the First Czechoslovak Republic. Thanks to the fact that Zakarpattya became a part of CSR there was a possibility for development of Ukrainian social-political movement. Particularly, for creation and activity of Ukrainian political parties. One of the main paragraphs of their programs was a solution of national question, studying of which is important both for understanding the history of CSR and for researching Ukrainian national movement in interwar period.

Key words: National question, Ukrainian political parties, language question, Sub Carpathians Rus, political program, multinational state, autonomy

УДК 321.7 (460)

В.Ю. Годлевська

**ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ 1982 РОКУ ТА ПОЧАТОК КОНСОЛІДАЦІЇ
ДЕМОКРАТІЇ В ІСПАНІЇ**

У статті досліджується процес демократичного транзиту в Іспанії на межі встановлення та консолідації демократії. Цей процес збігся з перемогою Іспанської соціалістичної робітничої партії на парламентських виборах, тому автор аналізує основні причини перемоги партії лівого спрямування.

Ключові слова: демократія, демократизація, перехідний період, консолідація, політичний режим, вибори, партійна система.

Суперечності українського шляху демократизації, політичні конфлікти й соціальні потрясіння, що охопили пострадянський простір, як і раніше змушують придивлятися до досвіду країн, які нещодавно пережили процес переходу від авторитарного до демократичного режиму. У світлі цього безсумнівний інтерес представляє досвід Іспанії, яка в останній чверті 20 століття змогла здійснити безболісний перехід до демократії.

Після запровадження політичної реформи (листопад 1976 р.), перших демократичних парламентських виборів (червень 1977 р.), підписання пакту Монклоа (жовтень 1977 р.), схвалення нової Конституції (грудень 1978 р.), других парламентських виборів (березень 1979 р.) на підставах нового Основного закону, демократичний процес в Іспанії, розвиваючись за власною логікою, переходив до наступного етапу, сутність якого полягала в адаптації провідних політичних, соціальних та інституційних структур до нової політичної системи, до принципово іншої моделі врегулювання суспільних конфліктів.

Для довготривалої і перспективної стабільності і легітимності демократичного режиму непересічне значення має не тільки форма новостворених інституцій і організацій, але й ефективність утвердження чи, за висловом багатьох дослідників, консолідації демократії. Як слушно стверджують Х.Лінц і А.Степан, консолідація демократії відбувається у трьох суспільних вимірах: в управлінні, у ставленні до демократії і у законодавстві. У сфері управління режим вважається консолідованим, коли жодна політична, суспільна, економічна чи інституційна сила національного рівня не використовує вагомні ресурси з метою створення недемократичного ладу. У царині ставлення до демократії можна стверджувати, за наполяганням дослідників, про згуртовану демократію за умов, коли більшість громадян усвідомлюють, що демократичні процеси та інституції передбачають кращу форму правління суспільством. З погляду конституційної перспективи демократичний лад є консолідованим тоді, коли правлячі і не правлячі сили вирішують конфлікти в межах законів нового демократичного суспільства [6, Р. 5 – 7].

Проблеми консолідації демократичного режиму в Іспанії досліджували також Ч. Пауель, Х. Мараваль, Р. Дорадо, І. Варела та ін.

Загострення розбіжностей в середині урядової партії (Союз демократичного центру), її розкол, нестійкість партійної системи, суперечки щодо вступу в НАТО, нездатність уряду реалізовувати власний політичний курс, зatoryжна економічна криза, неспокій в Збройних силах зумовили розпуск кортесів і призначення на жовтень 1982 року позачергових парламентських виборів.

Передвиборча кампанія 1982 р. істотно різнилася від аналогічного процесу в 1979 р. Передвиборча діяльність кандидатів та їх партій відбувалася в атмосфері ентузіазму, компромісів і навіть неспокою, викликаного розкриттям нової військової змови. 2 жовтня 1982 р. органи державної безпеки заарештували групу військових і цивільних діячів ультраправого спрямування, які готували на 27 жовтня новий державний переворот. Вилучені 500 фотокопій і 4 оригінальних документи проливали світло на операцію, яка мала кодову назву «Сервантес». Ці події певною мірою сприяли участі у голосуванні тих громадян, яким був притаманний абсентизм. Тогочасні опитування громадської думки засвідчили розчарування діяльністю центристів і зростання симпатій до соціалістів [9, Р. 322, 323].

Іспанська соціалістична робітничка партія (ІСРП) ґрунтовно підготувалася до виборів. На 29 з'їзді в жовтні 1981 р. соціалісти прийняли програму реформи, яка не передбачала у майбутньому переходу до соціалізму [7, Р. 193 – 194; 8, Р. 575]. Серед іншого у програмі декларувалося: зміцнення нової політичної системи; проведення демократичних перетворень з реалізованих у промислово розвинених країнах Заходу; застосування заходів для пом'якшення тяжких наслідків економічного занепаду і масового безробіття: створити за 4 роки 800 тис. робочих місць; здійснення технологічної перебудови виробничої бази економіки; підвищення життєвого рівня трудящих, здійснення реформи соціального забезпечення, підвищення пенсій, скорочення тривалості робочого тижня, здійснення адміністративної реформи, захист громадянських та особистих прав і свобод, гарантування безпеки іспанців, завершення процесу автономізації країни. З'їзд продемонстрував поміркований характер програми партії, відсутність внутрішніх чвар, майже 100 тис. членство і наявність сильного лідера в особі Ф. Гонсалеса. Соціалісти напередодні виборів виступили з гаслами «За зміни!», «Щоб Іспанія

діяла!» та «За справедливе і рівноправне суспільство!». У царині зовнішньої політики передбачався перегляд військових угод із США, припинення переговорів щодо вступу Іспанії у військову структуру НАТО, заборона дислокації ядерної зброї на території Іспанії, ратифікація Іспанією Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [13, Р. 167; 1, Р. 15].

Єдиною дієвою альтернативою ІСРП був на національному рівні Народний альянс, який очолював М.Фрага. У вересні 1982 р. він уклав виборчу угоду з Народною демократичною партією (лідер О.Альсага) та Ліберальною єдністю (лідер П. Шварц), а також з чотирма регіональними партіями, утворивши з ними нову Народну коаліцію. В її програмі містились положення щодо формування сильної державної влади, здатної вести боротьбу з тероризмом, забезпечення єдності нації, збереження національних традицій та цінностей. У соціально-економічній сфері НК зайняла позицію захисту приватного підприємництва [2, с. 150]. Програма, яку представляв М. Фрага, була консервативною. Це обмежувало привабливість коаліції в очах багатьох її потенційних виборців – центристів.

Дезінтеграція правлячої партії (СДЦ) і присутність її колишніх керівників у чотирьох різних виборчих угрупованнях (в ІСРП, Народній коаліції, СДЦ та в ДСЦ) вводив в оману центристський електорат. СДЦ апелював під час виборчої кампанії до особистості свого лідера (Л. Лавільї) і на перевагах свого ідеального становища, тобто центрризму між «жорсткими правими» і «недозрілими лівими». Зі свого боку, ДСЦ сподівалися на авторитет А. Суареса, який певною мірою зберігав свою харизму і який нарешті зміг запропонувати виборцям лівоцентристську програму.

Необхідно наголосити на тому, що достроковий розпуск кортесів і наближення виборів не сприяли комуністам, які переживали одну з найважчих внутрішніх криз за всю історію партії. На 1982 р. КПП втратила більшу частину свого авторитету, здобутого в період боротьби з франкізмом.

Участь громадян у позачергових парламентських виборах, які відбулись 28 жовтня 1982 р., досягла 79,8 відсотків, тоді як у 1979 році лише 68,1. Вибори зафіксували абсолютно нову розстановку політичних сил в країні. Як і прогнозувалося, перемога дісталася соціалістам. ІСРП отримала 48,4 відсотків голосів (або 9,8 млн. з 20 млн. іспанців, що взяли участь у виборах), відповідно 202 місця у конгресі депутатів і 134 – у сенаті. Перемога партії, заснованої Пабло Іглесіасом в 1879 р., стала винятковою подією. ІСРП практично подвоїла своє представництво у парламенті. Вона здобула більшість у 44 з 52 виборчих округів і перемогла у всіх автономних утвореннях, крім Галісії і Країни Басків. Було підраховано, що ІСРП підтримали мільйони нових виборців: близько 1 млн. колишнього електорату КПП, 1,2 млн. колишніх виборців СДЦ, а також 0,5 млн. виборців менш впливових партій [8, Р. 589; 3, с. 77; 2, с. 39; 9, Р. 325].

Тріумф ІСРП частково відбувся за рахунок електорату КПП, яка втратила майже половину голосів, отриманих в 1979 р., і здобула лише 4 відсотки і 4 місця у конгресі депутатів і жодного у сенаті. Це виявилось недостатнім для створення власної парламентської фракції. Якщо на виборах 1979 р. співвідношення сил між КПП та ІСРП було 1 до 3, то на виборах 1982 р. вже 1 до 12. Цей результат поклав край сподіванням С.Карільйо, який мав намір створити в Іспанії політичну систему, в якій домінувала би двопартійна модель: правоцентристська партія та КПП.

Друге місце за кількістю голосів отримала Народна коаліція М. Фраги, отримавши підтримку 26,6 відсотка громадян (107 місць у конгресі депутатів і 54 – у сенаті). Отже, партія М.Фраги, яка перебувала у 1977 році на межі розпаду, перетворилась у головну опозиційну партію. Своім успіхом Народна коаліція завдячувала певною мірою тим, тому що змогла повернути на свій бік майже 3 млн. осіб – електорату СДЦ.

Не дивно, що тріумф ІСРП та Народної коаліції відсунув СДЦ на узбіччя політичного життя. Він втратив 4,7 млн. голосів і 156 депутатських місць, отриманих у 1979 р. СДЦ здобув всього 6,5 відсотка голосів (12 місць у конгресі депутатів і 4 у сенаті). Аналітики вважають, що в історії парламентських виборів Європи ще ніколи не було зафіксовано подібного факту, коли партія втратила не тільки владу, а й сама невдовзі розпалася. Варто зауважити, що такі фактори, як економічна криза і безробіття відіграли відносно другорядну роль у зменшенні електоральної підтримки СДЦ. Найдошкульнішим ударом для партії став вихід з неї А. Суареса. Воднораз поразка на виборах центристських партій не була доконечною: 1,4 млн. виборців все ж проголосували за СДЦ, інші 600 тис. обрали Демократичний і соціальний центр А.Суареса. ДСЦ здобув 2,9 відсотка голосів (2 місце в конгресі і жодного в сенаті).

У парламенті були представлені і національні партії країни: Конвергенція і Союз Каталонії, що отримала 3,7 відсотка голосів (12 місць у конгресі і 7 – у сенаті); Баскська націоналістична партія – 1,9 відсотка голосів (8 місць у конгресі і 7 – у сенаті). Решта партій виборола загалом 6 відсотків голосів [10, Р. 124].

Перемогу ІСРП необхідно розглядати не лише як результат ідеологічних уподобань іспанського суспільства. Хоча, насправді ж, найхарактернішою рисою іспанців протягом останньої чверті минулого століття є сталість їхніх ідеологічних симпатій. Деякі науковці вважають, що політична система, яка виникла в Іспанії наприкінці 1970 – х років, насамперед характеризується співіснуванням непостійних партій і постійних виборців, а перемога ІСРП – це не перемога ідеології, а втрата СДЦ і КПІ свого колишнього електорату, який підтримав на цей раз соціалістів [9, Р. 327].

Аналізуючи стратегію ІСРП 1981 – 1982 років, можна резюмувати причини її успіху: а) послідовне відстоювання демократичних принципів; б) сприяння стабільності (практично, в останні місяці повноважень парламенту, ІСРП перетворилася під час «втечі» та міграції центристських депутатів на поручителя урядової стабільності); в) перманентне висування політичних ініціатив; г) підтримка з метою попередження економічної кризи політики домовленостей та угод (угоди Всезагального союзу трудящих, Робітничих комісій та Іспанської конференції підприємницьких організацій); д) перетворення ІСРП на полюс тяжіння для центристських і лівих партій; е) ріст авторитету і впливу Ф. Гонсалеса. У будь-якому випадку ІСРП завдячує своїй перемозі насамперед тим, що вона виявилася єдиною партією, здатною запропонувати одночасно справжні зміни і мінімальні гарантії стабільності [4, Р. 274].

Концентрація парламентських мандатів в руках ІСРП та Народної коаліції трактується науковцями по-різному. Одні вбачають в цьому чіткі ознаки майбутньої двопартійності, інші вказують на появу системи домінуючої партії. Декан права університету Сарагоси М.Рамірес визначав політичну систему в Іспанії після виборів 1982 р., як «систему обмеженої багатопартійності» «з тенденцією до біполярності» [9, Р. 328; 11, Р. 22; 5, Р. 417; 12, Р. 113].

Отже, процес демократичного переходу в Іспанії досяг стадії консолідації демократії після перемоги на парламентських виборах 1982 р. соціалістичних сил.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Данилевич И.В. Испытание властью. Испанская социалистическая рабочая партия в 80-е годы. – М.: Наука, 1991. – 150 с.
2. Современная Испания /Авила А.В., Акимов В.С., Баранова Т.Н.и др.; Отв. ред. Загладин В.В. – М.: Издательство политической литературы, 1983. — 383 с.
3. Хенкин С.М. Испания после диктатуры (социально-политические проблемы перехода к демократии). – М.: Наука, 1993. — 200 с.
4. Dorado R., Varela I. Estrategias políticas durante la Transición // Tezanos J. F., Cotarelo R., Blas A. de. La transición democrática española. – Madrid : Editorial Sistema, 1993. – P. 253-274.
5. Gunter R., Sani G. y Shabad G. Spain after Franco: the making of competitive party system. – Berkely. etc.: Univ. of California press, 1986. — 516 p.
6. Linz J. y Stepan A. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and post-communist Europe. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996. – 479 p.
7. Maravall J.M. La política de la transición. 1975 – 1980. – Madrid, Taurus, 1981. – 277 p.
8. Julia S. Los socialistas en la política española. 1879 – 1982. – Madrid: Taurus, 1997. – 650 p.
9. Powell Ch. España en democracia. 1975 – 2000. – Barcelona: Plaza Janez, 2001. – 688 p.
10. Prego V. Diccionario de la Transición. – Barcelona : Plaza Janez, 1999. – 782 p.
11. Ramirez M. El sistema de partidos en España, 1977 – 1987// Rev. De estudios polit.(Nueva Epoca). – Madrid. – 1988. – №59. – P. 7 – 27.
12. Soto A. La transición a la democracia. España, 1975 – 1982. — Madrid: Alianza Editorial, 1998. – 204 p.
13. Tusell j. La transición española a la democracia. – Madrid : Historia 16, 1999. – 207 p.

Годлевская В.Ю. ПАРЛАМЕНТСКИЕ ВЫБОРЫ 1982 ГОДА И НАЧАЛО КОНСОЛИДАЦИИ ДЕМОКРАТИИ В ИСПАНИИ

В статье исследуется процесс демократического транзита в Испании в момент начала консолидации демократии. Этот процесс совпал с победой Испанской социалистической рабочей партии на парламентских выборах, поэтому автор анализирует основные причины победы левой партии.

Ключевые слова: демократия, демократизация, переходный период, консолидация, политический режим, выборы, партийная система.

Hodlevska V. U. PARLIAMENTARY ELECTIONS OF 1982 AND THE BEGINNING OF CONSOLIDATION OF DEMOCRACY IN SPAIN

In article process of democratic transit in Spain at the moment of the beginning of consolidation of democracy is investigated. This process has coincided with a victory of the Spanish socialist workers' party on parliamentary elections, therefore the author analyzes principal causes of a victory of party of the left direction.

Key words: democracy, democratisation, a transition period, consolidation, a political mode, elections, party system.

УДК 327.5(475)(470+571)

Н.М. Чорна

ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ ПОЛЬЩІ ТА РОСІЇ: МІСЦЕ РОСІЙСЬКОГО ФАКТОРА У РОЗШИРЕННІ НАТО НА СХІД

У статті проаналізовано процес інтеграції Польщі до НАТО та розкрито особливості його здійснення у контексті трансформації європейської геополітики наприкінці ХХ ст., визначено місце російського фактора у формуванні та реалізації стратегії «східного розширення» НАТО, а також доведено підпорядкованість успіхів євроатлантичної інтеграції Польщі політичним розрахункам держав-членів Альянсу та Росії.

Ключові слова: інтеграція, розширення, НАТО, Польща, Росія.

Кардинальні трансформації геополітичного простору Європейського континенту, що мали місце на межі 80–90-х рр. ХХ ст., головним чином були зумовлені розпадом системи соціалістичних держав та ліквідацією Радянського Союзу. Країни Центрально-Східної Європи, тривалий час орієнтовані у здійсненні свого зовнішньополітичного курсу на позицію офіційного Кремля, розпочали активний пошук нових пріоритетів. У 1990 р. Польща, Чехія та Угорщина визначальною метою зовнішньої політики офіційно оголосили інтеграцію до НАТО та ЄС.

Реакція впливових держав Європи на вибір колишніх кремлівських сателітів була далеко неоднозначною. З одного боку, поширення на центрально-східноєвропейський регіон «принципів європейської демократії» заклало передумови для політичної та економічної інтеграції Європи у її географічних кордонах та зміщення далі на Схід геополітичної ваги Росії, з іншого, – об'єднання під «парасолькою» НАТО та ЄС неблагополучних «східних сусідів» породжувало небезпеку поширення на континенті нестабільності, яка в будь-який момент могла підірвати «проспериті» європейських держав.

Однією із вагомих проблем, вирішувати які довелося кожній зі сторін, виявилася розбудова відносин з Росією. Як наступниця традицій Радянського Союзу, Росія значною мірою продовжувала реалізовувати його зовнішньополітичний курс, який, стосовно до регіону Центрально-Східної Європи, визначався прагненням зберегти традиційний геополітичний вплив. Перебуваючи у ситуації «вакууму безпеки» та потенційної загрози залишитися у сфері впливу політики офіційної Москви, Польща, Чехія та Угорщина використовували будь-які можливості для наближення до НАТО та ЄС, тоді як останні, небезпідставно побоюючись погіршення відносин з Росією, протягом тривалого часу заявляли про свою неготовність до здійснення співробітництва з ними.

Звернення до проблеми місця Росії у розширенні НАТО на Схід, на нашу думку, є вельми актуальною. Сьогодні, як і на початку 90-х рр. ХХ ст., офіційна позиція російської влади стосовно до даного питання є безапеляційною та однозначною: Росія докладатиме всіх зусиль, аби не допустити наближення НАТО до своїх кордонів. Чим далі на Схід просувається контрольована США система безпеки, тим категоричнішою стає відповідь Кремля. Підтвердженням цього є хоча б її реакція на зовнішньополітичний вибір нашої держави: як тільки українські політики починають обговорювати будь-які аспекти співробітництва України

Ключевые слова: демократия, демократизация, переходный период, консолидация, политический режим, выборы, партийная система.

Hodlevska V. U. PARLIAMENTARY ELECTIONS OF 1982 AND THE BEGINNING OF CONSOLIDATION OF DEMOCRACY IN SPAIN

In article process of democratic transit in Spain at the moment of the beginning of consolidation of democracy is investigated. This process has coincided with a victory of the Spanish socialist workers' party on parliamentary elections, therefore the author analyzes principal causes of a victory of party of the left direction.

Key words: democracy, democratisation, a transition period, consolidation, a political mode, elections, party system.

УДК 327.5(475)(470+571)

Н.М. Чорна

ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ ПОЛЬЩІ ТА РОСІЇ: МІСЦЕ РОСІЙСЬКОГО ФАКТОРА У РОЗШИРЕННІ НАТО НА СХІД

У статті проаналізовано процес інтеграції Польщі до НАТО та розкрито особливості його здійснення у контексті трансформації європейської геополітики наприкінці ХХ ст., визначено місце російського фактора у формуванні та реалізації стратегії «східного розширення» НАТО, а також доведено підпорядкованість успіхів євроатлантичної інтеграції Польщі політичним розрахункам держав-членів Альянсу та Росії.

Ключові слова: інтеграція, розширення, НАТО, Польща, Росія.

Кардинальні трансформації геополітичного простору Європейського континенту, що мали місце на межі 80–90-х рр. ХХ ст., головним чином були зумовлені розпадом системи соціалістичних держав та ліквідацією Радянського Союзу. Країни Центрально-Східної Європи, тривалий час орієнтовані у здійсненні свого зовнішньополітичного курсу на позицію офіційного Кремля, розпочали активний пошук нових пріоритетів. У 1990 р. Польща, Чехія та Угорщина визначальною метою зовнішньої політики офіційно оголосили інтеграцію до НАТО та ЄС.

Реакція впливових держав Європи на вибір колишніх кремлівських сателітів була далеко неоднозначною. З одного боку, поширення на центрально-східноєвропейський регіон «принципів європейської демократії» заклало передумови для політичної та економічної інтеграції Європи у її географічних кордонах та зміщення далі на Схід геополітичної ваги Росії, з іншого, – об'єднання під «парасолькою» НАТО та ЄС неблагополучних «східних сусідів» породжувало небезпеку поширення на континенті нестабільності, яка в будь-який момент могла підірвати «проспериті» європейських держав.

Однією із вагомих проблем, вирішувати які довелося кожній зі сторін, виявилася розбудова відносин з Росією. Як наступниця традицій Радянського Союзу, Росія значною мірою продовжувала реалізовувати його зовнішньополітичний курс, який, стосовно до регіону Центрально-Східної Європи, визначався прагненням зберегти традиційний геополітичний вплив. Перебуваючи у ситуації «вакууму безпеки» та потенційної загрози залишитися у сфері впливу політики офіційної Москви, Польща, Чехія та Угорщина використовували будь-які можливості для наближення до НАТО та ЄС, тоді як останні, небезпідставно побоюючись погіршення відносин з Росією, протягом тривалого часу заявляли про свою неготовність до здійснення співробітництва з ними.

Звернення до проблеми місця Росії у розширенні НАТО на Схід, на нашу думку, є вельми актуальною. Сьогодні, як і на початку 90-х рр. ХХ ст., офіційна позиція російської влади стосовно до даного питання є безапеляційною та однозначною: Росія докладатиме всіх зусиль, аби не допустити наближення НАТО до своїх кордонів. Чим далі на Схід просувається контрольована США система безпеки, тим категоричнішою стає відповідь Кремля. Підтвердженням цього є хоча б її реакція на зовнішньополітичний вибір нашої держави: як тільки українські політики починають обговорювати будь-які аспекти співробітництва України

з НАТО чи перспективи подальшої інституціалізації відносин між ними, офіційна Москва робить ультимативні заяви, що не допустить цього.

Вивченням проблеми російської реакції на «східне розширення» НАТО та польського досвіду її подолання займалося чимало українських, російських та зарубіжних істориків і політологів. Упродовж останніх років дослідження окремих аспектів проблеми здійснювали М. Бухарін [1], П. Грицак [2], С. Каменський [3], Р. Купецький [4], П. Лятовський [5], А. Магджяк-Мішевська [6], Е. Штадтмюллер [7], А. Уткін [8]. На особливу увагу, на нашу думку, заслуговують наукові розвідки американського політолога, радника президента США у справах Східної Європи З. Бжезінського [9]. Пояснюючи позицію Росії щодо питання просування НАТО на Схід, вчений зазначав, що вона «не може погодитися із втратою статусу наддержави та гаранта європейської рівноваги» [10, с. 46]. Разом з тим, як стверджував науковець, вирішальною запорукою «східного розширення» НАТО та ЄС є саме наявність згоди російської сторони.

Початок хронології дипломатичних відносин Польщі та НАТО традиційно датується подіями березня 1990 р., коли відбувся перший офіційний візит польської делегації до штаб-квартири організації у Брюсселі. У ході переговорів з Генеральним секретарем Альянсу М. Вернером міністр МЗС Польщі К. Скубішевський заявив про вступ до НАТО як одну із визначальних цілей зовнішньої політики Польщі. Реакція Заходу на таку заяву виявилася стриманою та позбавленою будь-якого ентузіазму.

Розпад СРСР та ліквідація підтримуваних ним ОВД та РЕВ зумовили ризик перетворення Центрально-Східної Європи у регіон потенційної небезпеки та хаосу. Намагаючись не допустити цього, 20 грудня 1991 р. НАТО оголосила про створення Ради Північноатлантичного співробітництва. Програма РПАС була неоднозначно зустрита у Польщі: з одного боку, приєднання офіційної Варшави до Програми свідчило про початок організаційного забезпечення відносин між ними, з іншої, – участь у ній не надавала країні жодних гарантій безпеки і не обіцяла наступного членства в НАТО [11, с. 78]. Брюссель однозначно заявив про неготовність вирішити питання членства у НАТО постсоціалістичних країн у найближчій перспективі.

Активізація стосунків сторін наступила восени 1993 р., фактично одразу після завершення подій, пов'язаних зі спробою здійснення державного перевороту у Росії. Побойуючись перетворення регіону ЦСЄ у «буферну зону неконтрольованої Росії», європейські держави-члени НАТО були змушені діяти більш рішуче. У ході зустрічі міністрів оборони країн-членів НАТО, що відбулася 20–21 жовтня 1993 р. у Травемюнде, проблема включення країн ЦСЄ до сфери впливу Альянсу вперше зазнала продуктивного обговорення. Членство Польщі, Чехії, Словаччини та Угорщини у НАТО, згідно із заявою міністра оборони Німеччини Ф. Рюе, було визначено як «фактор стабільності» Європи [12, с. 3].

Розширення НАТО на Схід водночас розглядалося як спроба зберегти функціонування Альянсу у ситуації відсутності «холодної війни». Продовження існування об'єднання за умови зникнення «радянської загрози» та зміщення його активності на центрально-східноєвропейській регіон спричинило активізацію російської реакції. Так у серпні 1993 р. президент РФ Б. Єльцин у своїх листах до президентів США, Великобританії, Франції та Німеччини писав, що Росія може трактувати розширення НАТО як загрозу її національним інтересам. «Не тільки опозиція, але й сили помірковані розуміють такі дії як свого роду спробу нової ізоляції нашої країни» [7, с. 19]. Офіційна Москва неодноразово заявляла про те, що наближення НАТО до кордонів Росії визначає перетворення її у «мішень» геополітичної експансії Альянсу та загрожує безпеці держави. Обурення Росії набуло такої гостроти, що частина західних політиків почала говорити про небезпеку виникнення нової «холодної війни».

Демонструючи стурбованість повільним характером співробітництва Польщі та НАТО, польські політики із занепокоєнням спостерігали за взаєминами між Альянсом та Росією. У Варшаві прагнули, аби здійснення стратегічної мети – інтеграції у НАТО – не супроводжувалося погіршенням польсько-російських відносин. На недопущення цього спрямовувався один із векторів зовнішньополітичної активності Польщі протягом кінця 1993 – початку 1995 рр. (у цей час при владі в країні перебувала проросійська урядова коаліція PSL–SLD). Як зазначав Е. Урбан, відомий у Польщі політичний та громадський діяч, «НАТО не вбереже Польщу від Сходу, якщо вона не буде підтримувати з Росією добросусідські взаємини» [13, с. 34].

У ситуації напруженого протистояння Росії та Заходу, а також наростаючого невдоволення країн Вишеградської групи у січні 1994 р. НАТО оголосила про початок реалізації програми «Партнерство заради миру». Задекларувавши курс на «розширення та активізацію політичного й військового співробітництва у Європі, підвищення стабільності на континенті, розв'язання проблеми безпеки та підтримки миру» [14, с. 1], Альянс фактично залучив країни з регіону ЦСЄ до участі у реалізації завдань структури та означив шляхи їх спільної активності.

Водночас відсутність конкретної відповіді щодо претензій країн-претендентів на членство у НАТО визначила негативізм, переважаючий в оцінці Програми ПЗМ польським політикумом. Вважалося, що Партнерство було покликане на багато років відстрочити прийняття рішення НАТО про розширення та вступ до нього країн із регіону ЦСЄ. Так експрезидент РП Л. Валенса був переконаний, що Альянс лише вишукує аргументи для того, щоб не прийняти Польщу до своїх лав [15, с. 519].

Конкретні заходи щодо розширення Альянсу на Схід керівництво структури почало здійснювати у 1995 р. На засіданні Ради послів НАТО, що відбулося 20 вересня 1995 р. у Брюсселі, було прийнято «Дослідження з питання про розширення НАТО», одним із положень якого визначалася необхідність завершення всіх справ, пов'язаних зі «східним розширенням», до січня 1997 р. [16, с. 157]. Офіційною відповіддю російського керівництва на ці події стало прийняття Державною Думою РФ резолюції, яка застерігала, що «розширення Альянсу створить кризу у його стосунках з Росією» [7, с. 38].

1995–1997 рр. позначилися на відносинах Польщі та НАТО численними консультаціями й різного рівня зустрічами повноважних представників сторін. У ході їх здійснення було визначено рівень відповідності військово-політичних та економічних показників Польщі стандартам Альянсу, а також накреслено шляхи їхнього покращення. З метою посилення військової підготовленості країн-претендентів на вступ у структуру пакту, 26 серпня 1996 р. конгрес США прийняв «Положення про полегшення розширення НАТО», відповідно до якого Польща, Угорщина та Чехія визнавалися такими, що досягли значного прогресу у справі виконання критеріїв членства, а тому претендують на отримання у 1997 р. 60 млн. дол. допомоги [16, с. 160]. Вважаючи Польщу «особливо цінним надбанням НАТО», Пентагон упродовж всього періоду адаптації країни до стандартів Альянсу надавав їй постійну матеріальну допомогу [13, с. 38].

На поглиблення відносин між країнами ЦСЄ та НАТО було спрямовано зусилля Ради євроатлантичного партнерства (РСАП) – нової програми НАТО, створеної у травні 1997 р. [17, с. 73–79]. Багатостороннє обговорення нагальних проблем політики і безпеки та координація спільних зусиль перетворювали РСАП у механізм підготовки країн-учасниць до вступу в структуру НАТО.

Швидка трансформація взаємин НАТО з Польщею, а також іншими країнами ЦСЄ, спричинила протест російського політикуму. Пояснення цього дуже точно, на нашу думку, передають міркування тогочасного українського посла в Польщі В. Василенка: «Росія протестує проти розширення НАТО, бо хоче зберегти на країни колишньої ОВД свій вплив. Держави, що увійдуть до НАТО, будуть назавжди виключені з російської сфери впливу» [6, с. 140].

Усвідомлюючи вплив позиції Москви на хід розширення Альянсу, керівництво США та НАТО протягом першої половини 1997 р. здійснювало напружену роботу, спрямовану на усунення російської реакції. З цією метою неодноразово відбувалися зустрічі між віцепрезидентом США А. Гором, державним секретарем США С. Талботом, генеральним секретарем НАТО Х. Соланою, з одного боку, та прем'єр-міністром РФ В. Черномірдіним, міністром закордонних справ РФ Є. Примаковим, з іншого. Ці переговори були свого роду підготовкою перед зустріччю на найвищому рівні між американським і російським президентами Б. Клінтоном та Б. Єльциним у березні 1997 р., метою якої визначалося отримання згоди Російської Федерації на заплановане запрошення Польщі, Угорщини та Чехії вступити до НАТО [18, с. 41]. Як зазначав американський політолог З. Бжезінський, «Росія повинна отримати гарантію, що розширення Альянсу на Схід не означатиме її виключення з Європи» [19]. Судячи з того, що американський президент Б. Клінтон вже на початку червня 1997 р. говорив про розширення кордонів НАТО на Схід як однозначно реальну подію, Росія таку гарантію отримала.

Аналіз політики Москви щодо розширення кордонів НАТО на Схід дозволяє виділити значні зміни, що відбулися у ній протягом першої половини 1997 р. З обранням навесні 1997 р. прем'єр-міністром РФ В. Чорномірдіна, Росія офіційно задекларувала готовність до діалогу з Заходом, але в обхід перспективи розширення НАТО. Метою співробітництва оголошувалися економічні та фінансові розрахунки. Неофіційно зазначалося, що розширення Альянсу на Схід може врівноважити експансія «Газпрому» на Захід [7, с. 39]. Враховуючи ситуацію традиційного дефіциту ресурсів у нафтогазовій промисловості Польщі (власними зусиллями країна щорічно спроможна задовольняти лише 40% своїх потреб у газі і 1% – у нафті, решту ж доводиться покривати за рахунок закордонних поставок, у тому числі з Росії) та активності російських нафтотрейдерів, нерозривно пов'язаних з політичними колами федерації, можемо припустити, що гарантії, надані президентом Б. Єльцину у ході зустрічі з Б. Клінтоном у Москві, були нічим іншим як згодою на присутність російських нафтогазових компаній у регіоні ЦСЄ [20, с. 176].

На саміті держав-членів НАТО у Мадриді в липні 1997 р. керівництво структури офіційно оголосило про доцільність розширення кордонів Альянсу на Схід. Готовність НАТО розпочати переговори з Польщею, Чехією та Угорщиною про їх долучення до пакту було документально закріплено в «Мадридській декларації про євроатлантичну безпеку та співробітництво» [21, с. 15].

Напружені переговори, які велися сторонами впродовж осені 1997 р., завершилися ухваленням очікуваного рішення щодо розширення Альянсу: на Брюссельському саміті Ради НАТО 16 грудня 1997 р. було підписано Протоколи до Північноатлантичного договору про приєднання до пакту нових членів [16, с. 165]. Процес їх ратифікації державами-членами НАТО тривав протягом всього наступного року і завершився на початку 1999 р., а вже 12 березня Польща, а також Чехія та Угорщина, стали формальними повноправними членами об'єднання. Як зазначалося в ухвалі Сейму РП, що уповноважувала президента А. Квасневського підписати Північноатлантичний договір, «вступ Польщі до Північноатлантичного альянсу є виявом волі народу», який покликаний «зміцнити стабільність у Європі» [22].

«Східне розширення» Альянсу кардинально змінило «геополітичне обличчя» Європи. Запрошення під «парасольку» НАТО колишніх країн соціалістичного табору надало їм «гарантії безпеки та стабільності, а також можливості для демократичного розвитку» та розширило межі європейської системи безпеки. Обґрунтовуючи необхідність включення до пакту країн з регіону ЦСЄ, політики наводять широкий спектр факторів, який, на наше переконання, може бути зведений до найважливіших: прагнення НАТО поставити тріумфальну крапку у «холодній війні», підірвати статус Росії як великої держави та відтиснути на Схід центр її геополітичної ваги.

Ретроспективно оцінюючи розширення НАТО за рахунок Вишеградської трійки, беззаперечною видається його авансованість: підтвердженням цього є абсолютна невідповідність країн до вступу у НАТО. Відповідно до матеріалів, оприлюднених керівником Польської інформаційної агенції П. Войцеховським, Польща не була готова на рівних з іншими учасниками здійснювати обов'язки членства в Альянсі: з 70 вимог, визначених керівництвом пакту як обов'язкові до виконання, на момент приєднання до нього польській стороні вдалося виконати лише три [23, с. 20]. Поступки держав-лідерів НАТО були визначені їх прагненням задоволення особистих геополітичних розрахунків: «В інтересах Заходу, щоб територія старого континенту, яку займають Польща, Чехія та Угорщина, ніколи не потрапила до сфери впливу Росії» [23, с. 21].

Набуття Польщею членства у НАТО відкрило перед країною нові перспективи для політичного, економічного та соціального зростання, а також можливості для вступу до ЄС, використання яких визначило перетворення колишньої Речі Посполитої на регіонального лідера та посилення її впливу на здійснення європейської політики. На сьогодні Польща є одним із стратегічних партнерів Росії: їх взаємна зацікавленість перебуває у площині спільних політичних та торговельно-економічних інтересів. Цінність Польщі для Росії дедалі більше починає визначатися посиленням її позицій лідера у європейських інституціях.

Отже, інтеграція Польщі до НАТО – процес складний та багатоаспектний, об'єктивний аналіз якого можливий лише у контексті глобальної геополітики крізь призму розгляду взаємин між впливовими державами Європи та США, з однієї сторони, та Росії, з іншої. Переорієнтація зовнішньої політики Польщі на користь європейських інституцій зустріла значний спротив

офіційного Кремля. Упродовж усього періоду інтеграції до НАТО керівництво Польщі, а також держав-лідерів Альянсу, вибудовували свої взаємини з урахуванням російського чинника. Отримання формальної згоди Росії на «східне розширення» НАТО було визначено як об'єктивна запорука успішності його здійснення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бухарин Н. Россия и Польша: обозримые перспективы // Современная Европа. – 2001. – №2. – С. 79 – 84.
2. Грицак П. Процес інтеграції Польщі до НАТО та її роль в Альянсі / Павло Грицак // Сучасність. – 2002. – №12. – С. 84–94.
3. Камінський Є. На терезах європейської стабільності / Євген Камінський // Політика і час. – 1996. – №2. – С. 22–28.
4. Kupiecki R. Miejsce i zadania Polski w NATO / Robert Kupiecki // Sprawy Międzynarodowe. – 1999. – №1. – P. 109–125.
5. Latawski P. Droga Polski do NATO – problemy i perspektywy / Paul Latawski // Sprawy Międzynarodowe. – 1993. – №3. – P. 67–88.
6. Magdziak-Miszewska A. Subregionalny kontekst rozszerzenia NATO / Agnieszka Magdziak-Miszewska // Sprawy Międzynarodowe. – 1999. – №1. – P. 137–146.
7. Stadtmuller E. Pożegnanie z nieufnością: Rozszerzenie NATO i UE a stosunki polsko-rosyjskie w kontekście bezpieczeństwa europejskiego / Elżbieta Stadtmuller. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2003. – 242 p.
8. Уткин А.И. Россия и Запад: история цивилизаций : Уч. пособ. для студ. вузов / А.И. Уткин. – М. : Гардарики, 2000. – 574 с.
9. Бжезінський З. План для Європи / Збігнев Бжезінський // Політика і час. – 1995. – №5. – С. 21–30.
10. Бжезинский З. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство / Збигнев Бжезинский // [пер. с англ.] – М.: Международные отношения, 2005. – 288 с.
11. Світова та європейська інтеграція: Навч. посіб. / [за заг. ред. Я.Й. Малика]. – Львів: ЛРІДУ НАНУ, 2005. – 540 с.
12. НАТО-ревью. – 1993. – №5. – 8 с.
13. Майорова О.Н. Роль и место современной Польши в Европе (дискусии в польском обществе) / О.Н. Майорова // Славяноведение. – 1999. – №3. – С. 30–44.
14. Партнерство заради миру: запрошення. – Документ, ухвалений Головами держав і урядів, які взяли участь у засіданні Північноатлантичної Ради, що відбулося в штаб-квартирі НАТО в Брюсселі 10 – 11 січня 1994 р. // Партнерство заради миру – Partnership for Peace. – Брюссель, 1994. – С. 1 – 3.
15. Зленко А.М. Дипломатия и политика: Украина в процессе динамических геополитических перемен / Анатолий Максимович Зленко ; [пер. с укр. О.И. Кравец]. – Харьков : Фолио, 2004. – 559 с.
16. Kalendarium wydarzeń Polska – NATO // Sprawy Międzynarodowe. – 1999. – №1. – P. 147–170.
17. Томашевич О. Програми партнерства НАТО наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.: дис. ... кандидата політ. наук : 23.00.04 / Томашевич Олександр. – К., 2004. – 195 с.
18. Solana J. Budujcie solidne stosunki z Rosją / Javier Solana // Polityka. – 1997. – №6. – P. 40–41.
19. Brzeziński Z. Wyjść Rosji naprzeciw / Zbigniew Brzeziński // Polityka. – 1998. – №20. – P. 23.
20. Розширення Європейського Союзу: вплив на відносини України з центральноєвропейськими сусідами / [Бурковський І., Мовчан В., Вітер О. та ін.; Ін-т Схід-Захід, Ін-т регіон. та євроінтегр. досліджень «ЄвроРегіо Україна»]. – К. : К.І.С., 2004. – 358 с.
21. Baczyński J. NATO, godzina zero / Jerzy Baczyński // Polityka. – 1999. – №12. – P. 15 – 16, 18.
22. Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie ratyfikacji przez Polskę Traktatu Północnoatlantyckiego. Warszawa, 17 lutego 1999 r. // Zbiór dokumentów – 1999. – № 1 – 2. – Режим доступу до журн. : <http://www.zbiordokumentow.pl/1999,nr.1-2/>
23. Україна і Польща після розширення НАТО / [матеріали міжнародного семінару] // Політика і час. – 2000. – №5 – 6. – С. 16 – 33.

Черная Н.Н. ЕВРОАТЛАНТИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ ПОЛЬШИ И РОССИЯ: МЕСТО РОССИЙСКОГО ФАКТОРА В РАСШИРЕНИИ НАТО НА ВОСТОК

В статье проанализирован процесс интеграции Польши в НАТО и раскрыты особенности его осуществления в контексте трансформации европейской геополитики в конце XX века, определено место российского фактора в формировании и реализации стратегии «восточного расширения» НАТО, а также доказано подчиненность успехов евроатлантической интеграции Польши политическим расчетам государств-членов Альянса и России.

Ключевые слова: интеграция, расширение, НАТО, Польша, Россия.

Chorna N.N. EUROATLANTIC INTEGRATION OF POLAND AND RUSSIA: PLACE OF RUSSIAN FACTOR IN EXPANSION OF NATO EAST.

A Poland integration in NATO process is analyzed in article and exposed the features of his realization in context of transformation of European geopolitics at the end of XX century, a place of the Russian factor is definite in forming and realization of strategy of «east expansion» of NATO, and also led to subordination of successes of Poland's integration to the Euro-Atlantic to the political computations of states-members of Alliance and Russia.

Key words: integration, expansion, NATO, Poland, Russia.

УДК 378.4 (71):908 (477)

О.О.Сухобокова

УКРАЇНСЬКА ШКІЛЬНА ОСВІТА В КАНАДІ

У статті висвітлюється становлення, розвиток і сучасний стан української національної шкільної освіти у Канаді. Показано її місце в житті українців Канади.

Ключові слова: українська діаспора, Канада, національна освіта, українська школа, українознавчі програми та курси.

Важливим фактором збереження національної ідентичності української діаспори в цілому, і в Канаді зокрема, є національна освіта. Саме із її розвитком, насамперед на шкільному рівні, діаспора завжди пов'язувала своє існування на чужині як окремої етнічної групи, вбачала у ній спосіб попередити асиміляцію наступних поколінь. Адже на рівні початкових і середніх навчальних закладів, що ведуть навчання українською мовою, реалізується функція національного самозбереження української діаспори в іноетнічному середовищі [1]. Відтак об'єктивно одним із найголовніших завдань української діаспори є надання своїм дітям освіти, яка б дозволила їм згодом стати рівноправними громадянами країни проживання, й зберегти при цьому етнічну ідентичність.

Одразу зауважимо, що це завдання було і залишається доволі складним. Так спочатку основна складність полягала у тому, що по-перше, більшість іммігрантів першої хвилі були неписьменними, не було вчителів, які б володіли двома мовами – англійською та українською; по-друге, фінансувати розвиток національного шкільництва мали українці, матеріальне становище яких було досить важким. Зараз ситуація докорінно змінилася: українці Канади значно краще знають англійську, ніж українську. Важливо враховувати і те, що далеко не всі громадяни і жителі Канади українського походження є україномовними. Так наприкінці 1990-х рр. лише 20% канадських українців розмовляли українською мовою. Відтак перед українською освітою в Канаді стоїть завдання не лише підтримувати і розвивати, а й часто відроджувати в українців національну свідомість, знайомити з українською мовою, літературою, історією, культурою, власне, – із Україною.

Перед висвітленням історії розвитку українського шкільництва в Канаді необхідно коротко охарактеризувати загальні принципи організації освіти у цій державі, оскільки вона суттєво відрізняється від вітчизняної. Специфіка організації канадської системи освіти полягає у тому, що тут не існує звичного для нас центрального міністерства освіти. Згідно з Конституцією повна відповідальність за освіту, в тому числі вищу, покладається на провінційні уряди. Певні загальнодержавні регулюючі функції у реалізації найважливіших державних освітніх програм здійснює служба державного секретаря Канади, але вирішальну роль відіграють саме провінційні уряди та парламенти [2].

Отже, кожна з 12 складових Канади (10 провінцій і 2 території) мають свої, подібні одна до одної, але не однакові структури освіти, з різною організацією навчального процесу. Так, наприклад, відрізняється вік вступу до школи (6 – 7 років), термін навчання у ній (в середньому обов'язкове навчання триває 10 років). Залежно від провінції варіюється побудова 12-річної середньої освіти: 6+3+3, 7+5, 8+4 і т.д. Причому в останніх класах навчання диференційоване, спрямоване на підготовку до вищої освіти та на професійну підготовку (переважно фізико-математичні, економічні дисципліни, інформатика тощо). Майже 1/20 частина канадських учнів здобувають середню освіту у приватних школах. Комплексні випускні екзамени у Канаді не практикують, замість них для отримання диплома учні складають певну кількість заліків [2].

Chorna N.N. EUROATLANTIC INTEGRATION OF POLAND AND RUSSIA: PLACE OF RUSSIAN FACTOR IN EXPANSION OF NATO EAST.

A Poland integration in NATO process is analyzed in article and exposed the features of his realization in context of transformation of European geopolitics at the end of XX century, a place of the Russian factor is definite in forming and realization of strategy of «east expansion» of NATO, and also led to subordination of successes of Poland's integration to the Euro-Atlantic to the political computations of states-members of Alliance and Russia.

Key words: integration, expansion, NATO, Poland, Russia.

УДК 378.4 (71):908 (477)

О.О.Сухобокова

УКРАЇНСЬКА ШКІЛЬНА ОСВІТА В КАНАДІ

У статті висвітлюється становлення, розвиток і сучасний стан української національної шкільної освіти у Канаді. Показано її місце в житті українців Канади.

Ключові слова: українська діаспора, Канада, національна освіта, українська школа, українознавчі програми та курси.

Важливим фактором збереження національної ідентичності української діаспори в цілому, і в Канаді зокрема, є національна освіта. Саме із її розвитком, насамперед на шкільному рівні, діаспора завжди пов'язувала своє існування на чужині як окремої етнічної групи, вбачала у ній спосіб попередити асиміляцію наступних поколінь. Адже на рівні початкових і середніх навчальних закладів, що ведуть навчання українською мовою, реалізується функція національного самозбереження української діаспори в іноетнічному середовищі [1]. Відтак об'єктивно одним із найголовніших завдань української діаспори є надання своїм дітям освіти, яка б дозволила їм згодом стати рівноправними громадянами країни проживання, й зберегти при цьому етнічну ідентичність.

Одразу зауважимо, що це завдання було і залишається доволі складним. Так спочатку основна складність полягала у тому, що по-перше, більшість іммігрантів першої хвилі були неписьменними, не було вчителів, які б володіли двома мовами – англійською та українською; по-друге, фінансувати розвиток національного шкільництва мали українці, матеріальне становище яких було досить важким. Зараз ситуація докорінно змінилася: українці Канади значно краще знають англійську, ніж українську. Важливо враховувати і те, що далеко не всі громадяни і жителі Канади українського походження є україномовними. Так наприкінці 1990-х рр. лише 20% канадських українців розмовляли українською мовою. Відтак перед українською освітою в Канаді стоїть завдання не лише підтримувати і розвивати, а й часто відроджувати в українців національну свідомість, знайомити з українською мовою, літературою, історією, культурою, власне, – із Україною.

Перед висвітленням історії розвитку українського шкільництва в Канаді необхідно коротко охарактеризувати загальні принципи організації освіти у цій державі, оскільки вона суттєво відрізняється від вітчизняної. Специфіка організації канадської системи освіти полягає у тому, що тут не існує звичного для нас центрального міністерства освіти. Згідно з Конституцією повна відповідальність за освіту, в тому числі вищу, покладається на провінційні уряди. Певні загальнодержавні регулюючі функції у реалізації найважливіших державних освітніх програм здійснює служба державного секретаря Канади, але вирішальну роль відіграють саме провінційні уряди та парламенти [2].

Отже, кожна з 12 складових Канади (10 провінцій і 2 території) мають свої, подібні одна до одної, але не однакові структури освіти, з різною організацією навчального процесу. Так, наприклад, відрізняється вік вступу до школи (6 – 7 років), термін навчання у ній (в середньому обов'язкове навчання триває 10 років). Залежно від провінції варіюється побудова 12-річної середньої освіти: 6+3+3, 7+5, 8+4 і т.д. Причому в останніх класах навчання диференційоване, спрямоване на підготовку до вищої освіти та на професійну підготовку (переважно фізико-математичні, економічні дисципліни, інформатика тощо). Майже 1/20 частина канадських учнів здобувають середню освіту у приватних школах. Комплексні випускні екзамени у Канаді не практикують, замість них для отримання диплома учні складають певну кількість заліків [2].

При цьому варто зазначити, що держава щедро фінансує освітню галузь, виділяючи на неї понад 8% ВВП, що складає досить велику суму. Очевидно, це один із вагомих чинників того, що канадська освіта, зокрема канадські університети, мають світове визнання.

Поява українських шкіл у Канаді пов'язана із першою хвилею української імміграції (офіційно перші переселенці були зареєстровані у 1891 р.). Зрозуміло, що вони виникали у місцях компактного проживання українців. Оскільки українці переважно оселялися у трьох найбільших степових провінціях Канади – Манітобі, Саскачевані та Альберті, – саме звідси бере початок українська школа в Канаді.

Перший український шкільний осередок «Галичина» (назва не випадкова: більшість українських іммігрантів були із західноукраїнських земель) почав діяти у Манітобі в 1899 р. У 1915 р. у провінції вже налічувалося 120 українських шкіл, в Альберті – 130, Саскачевані – понад 200 [3, с.52]. Такому стрімкому поширенню українських шкіл сприяла офіційна політика Канади: ще у 1897 р. законодавство (угода Лор'є-Грінвей) дозволило двомовне навчання у школах, де більше 10 учнів розмовляли неанглійською мовою [4].

Від початку особливістю української шкільної освіти у Канаді було те, що вона переважно набирала форми приватних шкіл, утримуваних українськими парафіями, громадськими організаціями, батьками учнів. Найкращим прикладом може слугувати діюча до сьогодні досить розгалужена мережа українських громадських шкіл – «рідна школа», – розрахованих на учнів початкових шкіл.

Важливу роль у становленні українських приватних шкіл відігравала українська церква (різних парафій), яка була і залишається центром громадського і культурного життя української діаспори у Канаді. Церква організувала школи, забезпечувала їх вчителями, матеріальною підтримкою, і (що не менш важливо) спрямовувала навчання на національно-патріотичне виховання та згуртування навколо школи не лише учнів, але і старших поколінь української громади. Перша українська приватна щоденна школа Канади почала роботу при церкві у м. Бівер Лейку поблизу Монреаля в 1905 р. (тут навчалось 60 учнів). Того ж року зусиллями парафії Св.Миколая у Вінніпезі була відкрита українсько-англійська загальноосвітня школа з повною програмою навчання. Прикметно, що вже за перший рік кількість її учнів стрімко зросла – з 50 до 160. Подібні школи постали також у Торонто, Едмонтоні, Йорктауні та інших містах з українською громадою [5].

Перед українською школою в Канаді одразу виникла низка складних проблем. Однією з них була фінансова, оскільки переважна більшість представників першої хвилі імміграції перебувала у досить скрутному матеріальному становищі. Церковні організації, зважаючи на рівень прибутків своїх прихожан, теж не мали достатньо коштів на належне утримання створених при них шкіл. Так згадана школа у Вінніпезі протягом перших шести років вела навчання у підвалі церкви, і лише в 1911 р. на кошти парафії було зведене спеціальне шкільне приміщення [5].

Не менш болючою проблемою стало забезпечення двомовних українсько-англійських шкіл вчителями, які б могли вести навчання обома мовами. Найбільш відчутною ця проблема була на початку ХХ ст., одразу після запровадження двомовних шкіл. Так на 1900 р. до Канади з України приїхало всього чотири вчителі; троє з яких – Іван Негрич, Іван Бодруг та Василь Ціхорський – вчителювали [4, с.107 – 108]. У 1905 р. у Манітобі, Саскачевані та Альберті працювало 40 українсько-англійських шкіл, в той час як ще 100 зареєстрованих шкіл не могли розпочати навчання через відсутність двомовних вчителів [5]. При цьому кількість дітей українських іммігрантів, які не могли навчатися у місцевих школах через незнання англійської мови, перевищувала чотири тисячі [3, с.54].

Зважаючи на значну кількість української громади та її труднощі в організації національної освіти, провінційна влада Альберти, Саскачевану та Манітоби (в решті провінцій двомовної українсько-англійської школи не існувало) сприяла їй у підготовці вчителів для українсько-англійських шкіл. Так у 1905 р. за фінансової підтримки уряду Манітоби у Вінніпезі була відкрита спеціальна школа «Ruthenian Training School» (1907 р. була перенесена до Брендона) для підготовки двомовних учителів для українських та польських шкіл у сільській місцевості провінції. За прикладом Манітоби, подібні навчальні заклади було відкрито у Саскачевані та Альберті. Протягом 1909-1914 рр. у Реджайні діяли учительські курси для підготовки учителів-чужинців «The English School for Foreigners», на яких навчалися й близько 100 українців. Учительські семінарії було також створено у Калгарі (1905 р.), Камрозі (1912 р.), Едмонтоні (1914 р.). Остання згодом була включена до складу університету Альберти. У

коледжі Манітоби за фінансової підтримки української церкви відкрилися курси для підготовки двомовних учителів. 1913 уряд Манітоби видав для українців перший двомовний англо-український підручник «The Manitoba Ruthenian English Readers» [3, с.54; 4, с.109-110; 5].

Ситуація в українській шкільній освіті погіршилася у другому десятилітті ХХ ст., коли федеральна та місцева влада Канади посилили політику асиміляції національних меншин, в тому числі і шляхом залучення їх до єдиного мовного англо-французького простору країни. Так у 1913 р. уряд Альберти заборонив двомовне навчання у школах, а 1916 р. аналогічні постанови прийняли уряди Саскачевану і Манітоби (в останній було закрито 290 двомовних українсько-англійських державних шкіл) [5].

За цих обставин єдиною можливістю збереження рідної мови й освіти для української діаспори стало розширення мережі українських приватних двомовних шкіл, кількість яких постійно зростала. У цей час великої популярності набули також бурси, в яких викладали українську мову, історію, культуру. Перша з них була відкрита 1912 р. в Едмонтоні. Найвідомішими бурсами стали: бурса імені Адама Коцка, заснована у Вінніпезі 1915 р.; бурса (з 1917 р. – Інститут) імені П. Могили, відкрита у Саскатуні 1916 р. – саме вона у 1920 – 30-ті рр. зробила найбільше для поширення української мови, української освіти у провінції. З 1917 р. у Саскатуні почала роботу бурса (нині Інститут) ім. А.Шептицького. Того ж року в Едмонтоні відкрився Інститут Св. Василя Великого, а 1918 р. – Інститут ім. М. Грушевського, пізніше перейменований в Інститут Св.Іоанна [3, с.55 – 56].

І хоча двомовна освіта була офіційно забороненою у державних школах, в населених пунктах з великою українською громадою продовжували викладати українську мову. Зокрема, в школах Альберти після закінчення шкільного дня україномовними вчителями чи духовенством проводилося навчання для дітей, чії батьки були зацікавлені в цих заняттях та могли їх оплатити [6].

Відтак заборона україномовної освіти на державному рівні стимулювала розвиток українських шкіл на громадських засадах, за підтримки громадсько-політичних та церковних організацій української діаспори. Так, наприклад, у 1920 – 30-х рр. значний внесок у справу збереження української мови був зроблений й українськими робітничими домами, що діяли під егідою Українського робітничо-фермерського дому [3, с. 56]. Істотно розширилася мережа цілорічних «рідних шкіл» та курсів української мови, релігії й українознавчих предметів, які діяли майже в усіх містах з українською громадою. Навчання в них відбувалося вечорами після закінчення уроків у державних школах, а також у суботу чи неділю. Згідно з неофіційними даними, станом на 1958 р. у Канаді діяло 600 «рідних шкіл» (майже 2/3 яких утримувалися католицькими парафіями), в яких навчалось близько 18 тисяч учнів [5]. У цей період українська церква також здійснювала вагомий внесок у справу української освіти. У 1960-х рр. одна лише Українська греко-католицька церква опікувалася 80 українськими школами, в яких навчалось 3 тисяч учнів, і 96 недільними школами, де навчалось 5 тисяч дітей [3, с.59].

Зазначимо також, що на 1940 – 60-ті рр. припадає загальний підйом українського громадсько-політичного та культурного життя української діаспори Канади, адже з третьою хвилею імміграції сюди прибуло чимало видатних українських діячів, політиків, митців, високоосвічених фахівців у різних галузях. Вони дали потужний імпульс розвитку української діаспори, в тому числі і її освіті. Не випадково саме у 1940-х рр. в канадських університетах з'являються українознавчі дисципліни. Стосовно українського шкільництва, то слід згадати добре знану українцями постать – Яра Славутича, який переїхав до Канади у 1960 р., викладав українські студії в університеті Альберти. Крім наукової, літературної та громадської діяльності, письменник долучився й до створення українських підручників. Так у 1960–70-ті рр. він підготував чотири підручники з української мови, що не лише були схвалені владою провінції, але й кілька разів видані великими накладками. Найпопулярніший з них – «Conversational Ukrainian» – був також виданий у Бельгії та Бразилії [3, с.61].

Завдяки активній діяльності українських громадських і політичних організацій, зокрема Комітету українців Канади (з 1989 р. – Конгрес українців Канади), українська мова повертає втрачені позиції у канадських школах. Так з 1950-х рр. у провінціях Онтаріо, Манітоба, Саскачеван і Альберта середні державні школи почали запроваджувати курси української мови як іноземної (вони викладаються й сьогодні). Зокрема, у Саскачевані діяло 6 шкіл, в яких українська мова вивчалася як предмет [7, с 209].

Якісно новий етап у розвитку української шкільної освіти в Канаді почався у 1971 р., коли федеральний уряд Канади на державному рівні почав проводити політику

багатокультурності, що внесла позитивні зміни і в українську шкільну освіту. У 1971 р. завдяки клопотанням Клубу українських професіоналістів і підприємців Едмонтону у Шкільний Акт провінції Альберти було внесено поправки, які дозволили викладання у школах мовами національних меншин аж до половини шкільного дня. Це сприяло відновленню українського двомовного навчання в 1974 р., а згодом – введенню мовних програм інших національних меншин: іврит (1975 р.), німецька (1978 р.), арабська (1982 р.), польська (1984 р.). Зміни в Шкільному Акті Альберти 1971 р. стали взірцем для подібних законів у Саскачевані (1974 р.) і Манітобі (1978 р.) [6].

Зі зміною законодавства українські культурні та освітні проекти стали користуватися фінансовою підтримкою з боку федерального і провінційних урядів, а двомовна освіта набрала форми спеціалізованих шкіл, де і українська, і англійська мови є офіційними мовами викладання.

Сьогодні українська освіта в державних школах Канади існує має два типи: двомовні програми, які передбачають викладання українською мовою кількох предметів протягом половини шкільного дня, або так звані «серцеві» програми – українська мова є окремим шкільним предметом. У той чи інший спосіб українська мова викладається у початкових і середніх школах канадських провінцій з найбільшою кількістю української діаспори – Онтаріо, Альберті, Саскачевані, Манітобі, Британській Колумбії та Квебеці.

Двомовні шкільні програми є найбільш поширеними у, так би мовити, традиційних для української діаспори провінціях: Альберті, Саскачевані, Манітобі. Тут спеціалізовані класи з українською мовою навчання займають до 50% навчального дня. Протягом цього часу учні 1-8 класів (для більшості з яких рідною мовою є англійська) вивчають українську мову як предмет, а також низку інших дисциплін (суспільствознавство, мистецтвознавство, релігія тощо) українською. Учні старших класів (9 – 12) за цією програмою вивчають українською один предмет на семестр – українську мову або християнську етику. За «серцевою» програмою учні 1–12 класів вивчають українську мову одну академічну годину на день як шкільний предмет [6].

Поряд з цим, завдяки зусиллям батьків і громадських та церковних організацій, у Канаді досить розвинена система позашкільної української освіти. Так, для дітей дошкільного віку (від трьох до п'яти років) протягом тижня або по суботах працюють так звані «садочки». У садочку діти, граючись зі своїми ровесниками в українському середовищі, здобувають елементарні знання української мови, українських традицій, культури. Щодо мовного рівня, ці програми неоднорідні: одні проводяться виключно українською мовою, інші – двома мовами. Часто садочки знаходяться при українських школах, церквах тощо [8].

Стрижнем позашкільної української освіти у Канаді залишаються «рідні школи» та курси українознавства – навчальні програми для дітей шкільного віку, що фінансуються переважно українськими церквами та громадськими організаціями. Їх часто називають «суботніми школами», оскільки заняття відбуваються переважно по суботах. Причому деякі навчальні осередки одночасно пропонують обидві ці програми («рідна школа» та курси українознавства).

«Рідні школи» розраховані насамперед на дітей до дванадцяти років. У них навчають читати, писати та правильно розмовляти українською мовою. У вищих класах «рідної школи» дають основні знання з української історії, географії та культури. Деякі школи або окремі класи розраховані на учнів, які не говорять українською вдома, хоча це швидше виняток, аніж правило. Курси українознавства – це вищі курси для учнів віком 13 – 17 років, де викладають історію, географію, граматику, літературу та культуру. Причому, якщо в «рідній школі» всі предмети може викладати один вчитель (як у нашій початковій школі), то тут окремі предмети зазвичай викладають різні спеціалісти. Заняття на курсах українознавства переважно проводяться виключно українською мовою [8].

Важливо, що «рідні школи» та курси українознавства визнаються провінційними відомствами освіти, тож отриманий їхніми випускниками диплом з української мови можна використати для закінчення середньої школи і вступу до університету чи коледжу [9, с. 77].

У літній період досить популярними є україномовні табори. Літні заняття з інтенсивного вивчення української мови для учнів середніх шкіл організують студентські гуртожитки (католицьких, греко-католицьких або православних інститутів). Ці курси також офіційно визнаються провінційною владою [8, с.78]. Дієву участь у поширенні національної освіти, збереженні української мови бере церква. Наприклад, Українська Католицька церква Канади

.....
відкриває все більше так званих сепаратних шкіл (приватні цілоденні школи) з продовженим днем, де додатково вивчають українську мову і культуру.

Українською початковою освітою у Канаді охоплено і дорослих. Для бажаючих вдосконалити або набути знання з української мови та українознавчих дисциплін у більшості канадських міст з українськими громадами діють спеціальні факультативні вечірні класи (здебільшого організовані на базі місцевих шкіл) [9, с.78]. Курси для дорослих можна знайти також у програмах підвищення кваліфікації державних шкільних систем, університетів та коледжів. Ці курси розраховані на тих, хто хоче здобути або удосконалити знання української мови для спілкування з друзями, родиною, або для подорожі в Україну [8].

Слід наголосити, що українська позашкільна освіта, насамперед «рідні школи» та курси українознавства, окрім поширення української мови та національно-патріотичного виховання, виконує ще одну надзвичайно важливу функцію. Заняття дитини в таких закладах стають своєрідною об'єднуючою родиною традицією, неминуче залучають до україномовного простору батьків, допомагають їм підтримувати свою національну свідомість, спонукають до спілкування з іншими членами місцевої української громади. Тож подібні заняття, по-перше, згуртовують українські родини, по-друге, – всю українську громаду.

Водночас для сучасної української шкільної та позашкільної освіти в Канаді актуальними залишаються певні проблем, зокрема навчально-методичне забезпечення та нестача кваліфікованих кадрів. Першу канадські українці вирішують шляхом створення спеціальних організацій, методичних товариств, які здійснюють методичне забезпечення української шкільної освіти. Провідною установою у цій сфері є Методичний кабінет української мови при славновісному Канадському інституті українських студій. Також над цим працюють окремі педагоги та науковці. До того ж з розвитком Інтернету все більшого значення набуває інтерактивне спілкування та обмін досвідом українських вчителів та методистів. Так спеціально з цією метою з ініціативи Конгресу українців Канади у 2005 р. було створено спеціальний ресурс – <http://www.shkola.ca>.

Актуальною для української освіти Канади, так само як і США, є проблема забезпечення шкіл кваліфікованими фахівцями з української мови. Переважна більшість вчителів, що викладають в українських школах чи на курсах, народилися і виростили у Канаді, засвоївши українсько-канадський діалект. Тому мова, якою розмовляють і пишуть (навіть найавторитетніші україномовні часописи) далека від літературної, являє собою мікс англійської, польської, угорської, німецької та західноукраїнських діалектизмів. Так в українських газетах дуже часто трапляємо на такі терміни, як «надпуга» (наддержава), «обшир» (загал), «діточий» (дитячий), «точкування» (оцінювання у балах) тощо. У контексті необхідності покращення якості навчання української мови позитивним фактором є сучасна, четверта, хвиля української імміграції до Канади, представники якої є носіями значно чистішої української мови.

Для кращого розуміння сучасного стану української шкільної освіти в Канаді, її ролі в житті етнічних українців варто звернутися до даних спеціальних соціологічних досліджень. Так, за результатами моніторингу стану освіти української діаспори Канади, 50% її представників навчалися в українських суботніх та вечірніх школах, а 35% – вивчали українську мову в загальноосвітніх школах. Цьому сприяє щільність національних освітніх шкільних закладів. У місцях проживання 35% українців існують українську недільні (суботні) та вечірні школи, 30% мають доступ до українсько-англійських (двомовних) класів у загальноосвітніх школах, україномовні класи в загальноосвітніх школах мають можливість відвідувати 15%, факультети в університетах – 10%, інші форми навчання доступні ще 10%. Українські діти навчаються або навчалися в українських недільних або вечірніх школах – 31%, українсько-англійських (двомовних) класах – 25%, україномовних класах громадських шкіл – 19%, на факультетах в університетах – 13%, вивчають українську за допомогою спеціальних програм, зокрема літніх курсів 6%, не навчалися в жодному з вищезгаданих – 6% [10].

Прикметно, що половину українських програм у Канаді фінансує її уряд, а іншу половину – приватні фонди, зокрема церква, громада. На запитання, наскільки уряд Канади сприяє розвитку освіти та культури національних меншин, 83% опитаних відповіли «частково», 17% – «максимально». Водночас на питання, чи робить щось уряд України для підтримки української освіти у Канаді, більшість опитуваних відповіла «не знаю», «нічого» або «ні» [10].

Підсумовуючи, знову звернемося до результатів соціологічного опитування, які можна вважати індикатором значення національної освіти для українців Канади. Так 70% опитаних

.....
вважають, що українські навчальні заклади сприяють збереженню їх національної ідентичності, 20% вони допомогли у вивченні української мови, а ще 20% у такий спосіб долучаються до суспільно-політичного й культурного життя своєї історичної батьківщини [10].

Отже, у Канаді протягом ХХ ст. сформувалася досить розвинена система української початкової та середньої освіти, що включає дошкільну, шкільну та позашкільну програми. Багато в чому вона завдячує федеральній та провінційній владі Канади, яка забезпечує реалізацію культурних потреб національних меншин, в тому числі й української. Поряд з тим досягнення цього було б неможливим без активної і наполегливої діяльності самої української діаспори, яка створювала та розвивала систему національної освіти в Канаді. У результаті вдалого поєднання цілеспрямованої діяльності української діаспори та національної політики уряду нині Канада є однією з небагатьох країн, де вивчення української мови та українознавчих дисциплін проводиться на всіх рівнях освіти – від дошкільної до університетської, забезпечуючи у такий спосіб збереження національної свідомості українців, які там проживають.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ключковська І., Заячук Ю. Навчальні українознавчі студії в Європі та Північній Америці: еволюція і сьогодення // http://duda.org.ua/index.php?Itemid=66&id=139&option=com_content&task=view.
2. Система освіти в Канаді // http://ed.net.ua/canada/edu_sys.htm.
3. Євтух В.Б., Ковальчук О.О. Українці в Канаді. – К., 1993.
4. Макар Ю. Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади. – Чернівці, 2006.
5. Ковальчук О.О. Українці в Канаді // <http://www.history.org.ua/?l=EHU&verbvar=Kanada&abcvar=14&bbcvar=1>.
6. Петриченко К. Українська освіта у Канаді // <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=515>
7. Божук Л. Шкільництво закордонних українців як спосіб ширення українськості // Піскун В.М., Ціпка А.В., Щербатюк О.В. та ін. Українство у світі: традиційність культури та спільнотні взаємини. – К., 2004.
8. Українське громадське шкільництво в Канаді // <http://www.shkola.ca>.
9. Зарубіжні українці/ С.Ю.Лазебник, Л.О. Лещенко, Ю.І. Макар та ін. – К., 1991.
10. Кашпіровська І. Аналіз стану освіти в українській діаспорі Канади за результатами моніторингу (анкети англійською мовою) // <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=700>.

Сухобокова Е.О. УКРАИНСКОЕ ШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В КАНАДЕ

В статье рассматривается возникновение, развитие и современное состояние украинского национального школьного образования в Канаде. Показано его место в жизни канадских украинцев.

Ключевые слова: украинская диаспора, Канада, национальное образование, украинская школа, украиноведческие программы и курсы.

Suhobokova E.O. THE UKRAINIAN SCHOOL EDUCATION IN CANADA

The article deals with beginnings, development and modern condition of the Ukrainian national school education in Canada. Its role in Canadian Ukrainians' life is showed.

Key words: Ukrainian Diaspora, Canada, National education, Ukrainian school, programs and courses of Ukrainian studies.

УДК(442)63-6

О.Н. Баркалова

ПЕРШІ РЕЗУЛЬТАТИ ЧЛЕНСТВА УГОРЩИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

У представленій статті презентовані підсумки дослідження у царині євроінтеграції Угорщини, а саме, перші результати вступу до Європейського Союзу. Розглянуто наслідки євроінтеграції Угорщини в економічній, політичній та соціальній сферах.

Ключові слова: Угорщина, Європейський Союз, результати, членство, євроінтеграція.

Європейський Союз – інтеграційне об'єднання з дуже складною структурою, яка включає в себе не лише політичну та економічну консолідацію держав-членів, а й має високий рівень

.....
вважають, що українські навчальні заклади сприяють збереженню їх національної ідентичності, 20% вони допомогли у вивченні української мови, а ще 20% у такий спосіб долучаються до суспільно-політичного й культурного життя своєї історичної батьківщини [10].

Отже, у Канаді протягом ХХ ст. сформувалася досить розвинена система української початкової та середньої освіти, що включає дошкільну, шкільну та позашкільну програми. Багато в чому вона завдячує федеральній та провінційній владі Канади, яка забезпечує реалізацію культурних потреб національних меншин, в тому числі й української. Поряд з тим досягнення цього було б неможливим без активної і наполегливої діяльності самої української діаспори, яка створювала та розвивала систему національної освіти в Канаді. У результаті вдалого поєднання цілеспрямованої діяльності української діаспори та національної політики уряду нині Канада є однією з небагатьох країн, де вивчення української мови та українознавчих дисциплін проводиться на всіх рівнях освіти – від дошкільної до університетської, забезпечуючи у такий спосіб збереження національної свідомості українців, які там проживають.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ключковська І., Заячук Ю. Навчальні українознавчі студії в Європі та Північній Америці: еволюція і сьогодення // http://duda.org.ua/index.php?Itemid=66&id=139&option=com_content&task=view.
2. Система освіти в Канаді // http://ed.net.ua/canada/edu_sys.htm.
3. Євтух В.Б., Ковальчук О.О. Українці в Канаді. – К., 1993.
4. Макар Ю. Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади. – Чернівці, 2006.
5. Ковальчук О.О. Українці в Канаді // <http://www.history.org.ua/?l=EHU&verbvar=Kanada&abcvar=14&bbcvar=1>.
6. Петриченко К. Українська освіта у Канаді // <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=515>
7. Божук Л. Шкільництво закордонних українців як спосіб ширення українськості // Піскун В.М., Ціпка А.В., Щербатюк О.В. та ін. Українство у світі: традиційність культури та спільнотні взаємини. – К., 2004.
8. Українське громадське шкільництво в Канаді // <http://www.shkola.ca>.
9. Зарубіжні українці/ С.Ю.Лазебник, Л.О. Лещенко, Ю.І. Макар та ін. – К., 1991.
10. Кашпіровська І. Аналіз стану освіти в українській діаспорі Канади за результатами моніторингу (анкети англійською мовою) // <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=700>.

Сухобокова Е.О. УКРАИНСКОЕ ШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В КАНАДЕ

В статье рассматривается возникновение, развитие и современное состояние украинского национального школьного образования в Канаде. Показано его место в жизни канадских украинцев.

Ключевые слова: украинская диаспора, Канада, национальное образование, украинская школа, украиноведческие программы и курсы.

Suhobokova E.O. THE UKRAINIAN SCHOOL EDUCATION IN CANADA

The article deals with beginnings, development and modern condition of the Ukrainian national school education in Canada. Its role in Canadian Ukrainians' life is showed.

Key words: Ukrainian Diaspora, Canada, National education, Ukrainian school, programs and courses of Ukrainian studies.

УДК(442)63-6

О.Н. Баркалова

ПЕРШІ РЕЗУЛЬТАТИ ЧЛЕНСТВА УГОРЩИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

У представленій статті презентовані підсумки дослідження у царині євроінтеграції Угорщини, а саме, перші результати вступу до Європейського Союзу. Розглянуто наслідки євроінтеграції Угорщини в економічній, політичній та соціальній сферах.

Ключові слова: Угорщина, Європейський Союз, результати, членство, євроінтеграція.

Європейський Союз – інтеграційне об'єднання з дуже складною структурою, яка включає в себе не лише політичну та економічну консолідацію держав-членів, а й має високий рівень

.....
інституційного забезпечення, який доповнюється взірцевою системою права. Набуття повноправного членства у цій організації вимагає від окремої країни значної перебудови як системи управління, так і соціальних інститутів.

Метою представленої статті є аналіз перших результатів повноправного членства Угорщини в Європейському Союзі.

П'яте розширення ЄС відрізняється від попередніх не лише кількісними параметрами, а й якісними. Уперше кількість країн-членів ЄС одночасно збільшилася на десять. Країни, що набули повноправного членства у 2004 році, – частини колишнього соцтабору, більшість з них характеризуються відставанням від середніх показників по ЄС за рівнями економічного та соціального розвитку. В основному нові члени ЄС – це країни, що лише на початку 1990-х років почали перехід від командної до ринкової економіки та від комуністичної диктатури до демократії західного зразку. Хоча в цілому цей процес відбувся, відкривши їм шлях у європейське інтеграційне об'єднання, формування ефективної ринкової економіки, правової держави та громадянського суспільства у цих країнах ще не завершено. «Факт вступу нових країн-членів, навіть з багатьма обмеженнями означає, що вони користуються політичним визнанням, яке має для них глибокий сенс, – вважав Вацлав Клаус – президент Чеської республіки. – Вони отримують формальне підтвердження того, що володіють на сьогодні високим рівнем політичної, економічної та загальноцивілізаційної зрілості, розвиненості та стабільності» [1, с. 45]. На наш погляд, це твердження президента Чехії дуже точно відображає реальну ситуацію після вступу до ЄС десяти країн, в тому числі й Угорщини.

Вступ Угорщини в Європейський Союз мав значний вплив на політичну, економічну та соціальну сферу держави. Безумовно, існують як позитивні, так і негативні результати приєднання до ЄС.

У політичному плані авторитет Угорщини, безумовно, значно збільшився, вона приєдналася до однієї з найпотужніших політичних структур світу – Європейського Союзу – та має своїх представників в усіх ключових органах цієї організації: Раді Європейського Союзу, Європейському Парламенті, Європейській Комісії, Європейському Суді з прав людини.

Вступ до Європейського Союзу вимагав проведення значної кількості реформ, які, власне, і стали переходом держав від адміністративно-командного управління до демократичного. Майже за 10 років за сприяння ЄС в Угорщині були проведені реформи в економічній сфері, соціальній та політичній. Передусім перетворення були спрямовані на зменшення ролі держави в управлінні економікою, лібералізацію зовнішньої торгівлі та скасування субсидій багатьом підприємствам, скорочення регулювання цін та приватизацію. Ми з впевненістю можемо заявити, що європейська інтеграція стала каталізатором проведення демократичних та економічних перетворень у цій державі.

В економічному аспекті наслідки вступу Угорщини до ЄС проявилися найяскравіше. З таблиці у додатку 3 бачимо, що показники ВВП на душу населення в Угорщині – одні з найвищих у групі країн, що вступили до ЄС 1 травня 2004 року. У перший рік членства у ЄС ВВП Угорщини зріс на 700 доларів США на душу населення і склав 14300 доларів США, а рівні інфляції постійно зменшувались, демонструючи найнижчі показники по ЄС. У цілому, з огляду на таблицю, можна сказати, що Угорщина була одним з найуспішніших «новачків». Для порівняння розглянемо економічні показники менш успішних країн-нових членів ЄС. Через рік після вступу ВВП на душу населення, наприклад, у Латвії склав 47,1% від середнього показника по ЄС, Литви – 52,1%, Естонії 57,4 %. Невисокий розмір ВВП спостерігається також у Польщі, він складає усього 49,9 % від середнього розміру ВВП у Європейському Союзі. Хоча Латвія, Литва та Естонія і мали відставання у економічному розвитку, водночас ці країни демонстрували значні темпи економічного зростання, одні з найвищих у Європі. ВВП Латвії у 2003 році склав – 8900 євро, наступного року цей показник зріс на 800 євро, та у 2005 році на одного мешканця ВВП становив – 11000 євро.

Розглянемо, як змінилися ціни в Угорщині після набуття повноправного членства у ЄС. У травні 2004 році вступ до ЄС викликав збільшення цін, в середньому на 10%, передусім підвищення торкнулося пального, алкогольних напоїв та тютюнових виробів. Підвищення цін на паливо та газ стало причиною зростання цін на комунальні послуги. Така ситуація була пов'язана з підвищенням податків відповідно до акцизів ЄС. Лишилися певні види товарів, ціни на які зовсім не змінилися, передовсім це одяг та взуття місцевого виробництва [2, с. 63]. Приток європейських товарів, у зв'язку з відкриттям ринку, збільшив конкуренцію, тому подорожчання не було масовим. Нові автомобілі європейського виробництва стали навіть на 5

.....
% дешевше, таке зниження цін було зумовлене повним скасуванням мита на цей вид товару. Спостерігалось також зниження цін на авіап перевезення, це також пов'язано з ростом конкуренції за рахунок доступу європейських компаній-авіап перевізників. Зазначимо, що незначне збільшення показників інфляції є характерним для більшості країн, що вступили до ЄС у 2004 році. У 2003 році рівень інфляції в Угорщині становив 4,7 %, а у 2004 році цей показник збільшився до 6,8 %. У решті держав, що стали членами ЄС, у 2004 році також спостерігалось зростання цього показника, у середньому на 3-4%, наступного року накреслилася тенденція до зниження. Показники інфляції хоча і збільшувались, значного негативного впливу на економіку вони не мали, бо водночас із тим ми можемо спостерігати й зростання ВВП. Основною причиною інфляції були ціни на пальне та газ, у середньому вони зросли на 10–15%. Позитивним моментом для економіки Угорщини стало значне зростання іноземних інвестицій після вступу до ЄС. У середньому об'єми інвестицій у економіку Угорщини після вступу до ЄС збільшилися на 40 %, причому, основна частка цих коштів спрямовується на розвиток виробництва у різних галузях. Наприклад, лише за 2004 рік в економіку Угорщини європейськими інвесторами було інвестовано 2000 млн. євро, що в двічі перевищує розміри річних інвестицій за попередні 11 років [3, с. 14].

Сільське господарство – одна з галузей економіки, яка відчула на собі значний вплив європейської інтеграції. По-перше, після набуття повноправного членства у ЄС ринок Угорщини відкривався для безперешкодного доступу сільськогосподарських товарів з інших держав ЄС, значна кількість місцевих виробників була не в змозі конкурувати, велика кількість підприємств просто припинила своє існування. Підтвердженням цього факту є постійне зменшення кількості працівників у цій галузі. В Угорщині у 1995 році у сільському господарстві працювало 120 тис. робітників, у 2005 ця цифра скоротилася до 47 тис. [4, с. 17]. Внутрішній ринок сільськогосподарської продукції Угорщини не достатньо ємкий, тому отримання прибутків можливе лише за рахунок експорту. У країні все ж таки існує певна кількість підприємств, що виробляють конкурентноспроможну продукцію. За даними «Євростату» у 2005 році експорт сільгосппродукції з Угорщини становив 3,2 млрд. євро (у 2000 році - 800 млн.). Зростання експорту сільгосппродукції свідчить про новий імпульс розвитку цієї галузі в Угорщині.

На думку автора, громадська думка найбільш яскраво демонструє результати вступу Угорщини до ЄС, саме населення виступає у цьому випадку головним арбітром, бо всі переваги або недоліки членства у ЄС передусім торкаються окремо взятого мешканця.

Відношення громадян Угорщини до європейської інтеграції в цілому після вступу було позитивним. У кожній з країн 1000 респондентів віком старше 15 років в травні – червні 2004 року було поставлено запитання – «Як Ви ставитесь до членства Вашої країни у Європейському Союзі?» [5, с. 9]. 47 % опитаних в Угорщині висловлювали позитивне ставлення, це середній показник. Найбільш оптимістично до членства у ЄС ставилися мешканці Литви та Мальти, майже 60 % опитаних у цих країнах висловлювали позитивне відношення.

З моменту референдуму минув рік, а результати виявилися майже ідентичними. Найбільше членство у ЄС імпонує мешканцям Литви. Позитивно оцінили вступ до ЄС – 58% респондентів, це найвищий показник серед країн-нових членів (друге місце після Литви посідає Мальта, там цей показник склав 56 %). 30 % вбачали у цій події більше позитиву, ніж негативу. Своє негативне ставлення висловили 12 % опитаних. Результати опитування у Латвії виявилися наступними: 37 % респондентів позитивно поставилися до вступу до ЄС, 41% бачив у цій події більше позитивних моментів, ніж негативних, 22% негативно поставилися до інтеграції країни до ЄС. 36% опитаних в Естонії виступили з позитивною оцінкою членства у ЄС, 43 % вважали вступ до ЄС більше позитивним явищем, негативну оцінку дав 21% респондентів. Трійку лідерів, за негативними оцінками, з приводу членства у ЄС склали громадяни Латвії – 22% , мешканці Естонії й Чехії тут 21% респондентів негативно оцінював вступ. У решті країн цей показник коливався в середньому в межах 11 – 15 %.

Восени 2005 року було проведено також масштабне соціологічне опитування «Євробарометр», на цей раз воно мало на меті виявити не лише ставлення мешканців до членства країни у ЄС, а й ставлення до загальноєвропейських інституцій. Опитування проводилося у всіх країнах Європейського Союзу, респондентами були 1000 громадян кожної з країн старше 15 років. На питання: «Чи задоволені Ви власним рівнем життя після вступу країни у ЄС?» 73 % відсотки опитаних в Угорщині відповіли «так», 27% – виказали незадоволення. Восени 2005 року знову було поставлено питання: «Як Ви ставитесь до

.....

членства Вашої країни у ЄС?» 39 % опитаних висловлювали позитивне ставлення. (Для порівняння, найменше позитивних оцінок у Великій Британії та Австрії, 29% та 26% відповідно) [6, с. 8]. На питання: «Яка найбільша проблема існує у Вашій країні», 56% угорських респондентів відзначали, що це проблема безробіття.

Після набуття повноправного членства у ЄС відбулась зміна статусу Угорщини як члена ЄС, зросла роль Угорщини у проведенні східної політики ЄС упродовж 2005 – 2006 років, насамперед це стосується формування нової якісної міжрегіональної політики Євросоюзу й активізації дій Угорщини у розбудові ефективної системи міжрегіонального співробітництва з Україною, включно й головування у Вишеградській групі (2005–2006 рр.). Набуття Угорщиною членства в ЄС вимагало і зміни формату відносин з Україною у багатьох сферах міжнародної співпраці, зокрема це стосується питань прикордонного менеджменту, введення візового режиму, змін у системі торгово-економічних відносин тощо. Така ситуація пов'язана з тим, що Євросоюз тепер мав безпосередні кордони з Україною, й Угорщині довелося будувати нову систему відносин з Україною, у новому форматі.

З-поміж ініціатив Угорщини міжрегіонального характеру відзначимо так звану Ниредьгазьку ініціативу. Ініціатива є складовою частиною комплексної концептуальної ідеї стратегії безпеки Європейського Союзу, згідно з якою військові, політичні, соціально-економічні, екологічні, культурні виміри є взаємопов'язаними, а стабільності у ширшому часовому вимірі можна досягнути лише проведенням постійних переговорів, реалізацією багатостороннього співробітництва, обміном інформацією, знаннями та досвідом. Зазначимо, що європейську політику сусідства — стратегічний документ нової політики ЄС, було ухвалено у травні 2004 року. Європейська політика сусідства є відповіддю на нові виклики, які виникли після цього року внаслідок історичного за характером розширення ЄС. Зміна геополітичної ситуації вимагала формування відповідної до нових умов спільної зовнішньої політики та політики безпеки, розробки нових та інноваційних форм співробітництва.

Діяльність Ниредьгазької ініціативи, що діє під патронатом Міністерства закордонних справ Угорщини, сфокусована на східноєвропейський регіон, передусім на Україну. Ця ініціатива відповідає системі засобів угорської зовнішньої політики і регіональної політики включно, а також є засобом концепції Європейського Союзу «Ширша Європа». Ниредьгазька ініціатива і її інституційна структура — Фонд ЄвроКліп-ЄвроЗв'язок відіграють важливу роль і визначають практичне втілення регіонального рівня зовнішньої політики Угорщини як у сучасній східній політиці Європейського Союзу (концепція «Ширша Європа»), так і в угорсько-українських зв'язках (насамперед у транскордонному співробітстві). Метою ініціативи є посилення зв'язків між місцевими та регіональними органами влади, громадськими організаціями на нових східних кордонах розширеного Європейського Союзу, розвиток співробітництва та сприяння налагодженню міжрегіонального партнерства; підтримка розвитку багатостороннього співробітництва між представниками регіональних, місцевих органів влади, громадських організацій, правоохоронних органів, між суб'єктами економічної діяльності, між представниками науки, культури й освіти країн регіону.

За підсумками першого року членства у ЄС Угорщину швидше можна віднести до країн, які не отримали бажаних преференцій від вступу. Справа в тому, що Угорщина була доволі підготовленою до членства в ЄС в міжнародному плані, а внутрішня організація виявилася незадовільною. Угорщині не вдалося скористатися преференціями у використанні європейських грантів для розвитку сільського господарства. За обсягом отримання коштів із спеціальних фондів ЄС, Угорщина опинилася на останньому місці серед 10 країн, що вступили до Євросоюзу у 2004 р. Серйозне випробовування чекало угорських аграріїв: після відкриття кордонів на ринок країни ринула велика кількість дешевої продукції із сусідніх країн. За оцінками міністра економіки Угорщини Лароша Бокроша, Угорщина зможе досягнути рівня розвитку «старих» членів ЄС приблизно через 20 – 30 років. Експерти з Єврокомісії оцінюють цей термін в 35 років.

Перед Угорщиною відкриваються значні перспективи розвитку у зв'язку з членством у ЄС. Реформи, проведені в країні, дозволили стати такою, що найбільш динамічно розвивається у Східній Європі. У грудні 2007 року Угорщина приєдналася до Шенгенської зони. До зони готівкового Євро, за оцінками фахівців, Угорщина зможе приєднатись не раніше 2015 року.

Безумовно, існує значна кількість проблем, передусім це ще занадто невисокий рівень життя порівняно із розвиненими країнами ЄС, який спричиняє масовий відтік робітників. В Угорщині в найближчі роки може виникнути гостра нестача професійних та робітничих кадрів.

Плинність працездатного населення також викликана широкими можливостями, що відкрилися перед молоддю, яка тепер може навчатися за кордоном, там і працевлаштовуватися. Інша проблема, вона також характерна для багатьох країн Європи, це масове старіння населення. За даними «Євростату» через 5 років кількість пенсіонерів в Угорщині складе в майже 30%.

Отже, вступ Угорщини до Європейського Союзу значно вплинув на її політичний імідж та дозволив приєднатися до одного з найвпливовіших об'єднань у світі. Угорщина отримала можливість представляти свої інтереси у ЄС через участь в усіх найважливіших інституціях Співтовариства. Власне, процес інтеграції до Євросоюзу став потужним поштовхом для розвитку як соціально-економічного, так і політичного. В економічному плані Угорщина на момент вступу була однією з найбільш розвинутих країн у Центральній та Східній Європі, це дозволяє зробити висновок про успішність проведених реформ в руслі європейської інтеграції. Після офіційного вступу до ЄС у 2004 році помітним стало зростання цін та темпів інфляції, але істотного негативного впливу на економіку ці процеси не мали. Позитивним явищем після набуття повноправного членства стало збільшення іноземних інвестицій та відкриття європейських ринків для товарів з Угорщини. Відзначався також вплив робочої сили у країні Європи, що спричинило нестачу робітників. У своїй більшості населення Угорщини позитивно оцінювало набуття країною членства у ЄС, за рік після вступу громадська думка істотно не змінилася.

До головних проблем, що виникли після приєднання до ЄС, мешканці віднесли зростання цін та збільшення рівня безробіття. Для східного сусіда Угорщини – України – приєднання першої до ЄС означало побудову відносин у новому форматі. У цілому можна зазначити, що ЄС обрало Угорщину та Польщу як провідників євроінтеграції для України.

Перспектива розширення ЄС та безпосередньо вступ нових країн до Союзу стали важливим каталізатором ефективних ринкових трансформацій і позитивних структурних зрушень у національних економіках цих країн. Цей факт повною мірою стосується Угорщини. Орієнтація на Єдиний внутрішній ринок ЄС сприяла модернізації технологічних основ її національної економіки, додала їй динамічності, підвищила конкурентоспроможність. Саме таким чином – як органічні складові економічної системи ЄС - Угорщина зустрічає виклики глобалізації, ефективно адаптується до нових, більш жорстких умов міжнародної конкуренції у XXI столітті. Угорський досвід свідчить, що шлях входження малих економік до висококонкурентних міжнародних економічних угруповань повністю себе виправдовує.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Клаус В. Смысл расширения Евросоюза: попытка первоначального анализа // Россия в глобальной политике. – 2004. – №4. – С.44 – 45.
2. Living conditions in Europe 2002 – 2005. – Luxembourg: Office for official publications of the European Communities, 2007. – 75 p.
3. European Union foreign direct investment yearbook 2006 (data 1999 – 2004). – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2006. – P.32.
4. Agricultural statistics in the European Union (data 1995 – 2005). – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2007. – 125 p.
5. Eurobarometer 2004.1. Public opinion in the acceding and candidate countries. – Brussels: European Commission, 2004. – 14 p.
6. Eurobarometer 64 (Autumn 2005). Public opinion in the European Union/ National report of Hungary. – Brussels: European Commission, 2006. – 12 p.

Баркалова О.Н. ПЕРВЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ЧЛЕНСТВА ВЕНГРИИ В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ

В данной статье представлены итоги исследования в области евроинтеграции Венгрии, а именно рассмотрены первые результаты членства в Европейском Союзе. Рассмотрены последствия евроинтеграции Венгрии в экономической, политической и социальной сферах.

Ключевые слова: Венгрия, Европейский Союз, результаты, членство, евроинтеграция.

Barkalova O.N. THE FIRST RESULTS OF HUNGARY'S MEMBERSHIP IN EUROPEAN UNION

The results of the researching in Hungary's eurointegrational field are presented in the given article. Consequences in economic, political and social spheres are also researched.

Key words: Hungarry, European Union, results, membership, euroinegration